ISSN 1450–6696

MUSEUM OF VOJVODINA, NOVI SAD

WORK OF MUSEUMS OF VOJVODINA

58

NOVI SAD
2016

МУЗЕЈ ВОЈВОДИНЕ, НОВИ САД

РАД МУЗЕЈА ВОЈВОДИНЕ

58

НОВИ САД
2016.

РАД МУЗЕЈА ВОЈВОДИНЕ 58

Главни и одговорни уредник: др Агнеш Озер

Издавачки савет:
Др Митја Гуштин, Универзитет у Копру
Др Александар Дурман, Универзитет у Загребу
Др Золтан Ђере, Универзитет у Новом Саду
Др Весна Марјановић, Етнографски музеј, Београд
Др Андреј Милин, Музеј банатског села, Темишвар
Др Ференц Немет, Учитељски факултет, Суботица
Др Томислав Шола, Универзитет у Загребу
Мр Мирко Грлица, Градски музеј Суботица
Мр Ервин Дубровић, Музеј града Ријеке
Мр Драгојла Живанов, Галерија Матице српске, Нови Сад
Бранимир Машуловић, Градски музеј Сомбор
Коста Рошу, Завод за културу Румуна, Зрењанин

Уредница: Драгица Јовановић

Редакција:
Др Драго Његован, новија историја
Мр Тијана Станковић–Пештерац, археологија
Мр Катарина Радисављевић, етнологија
Сузана Миловановић, старија историја
Ана Олајош, конзервација
Александра Стефанов, историја уметности
Слађана Велендечић, педагогија

Седиште редакције:
Музеј Војводине, Дунавска 35, тел: +381 21 420.566; 520.135 (факс)

Секретар редакције: Даријуш Самии

Лектура и коректура: Ибро Сакић, Драгица Јовановић и Лидија Мустеданагић

Превод на енглески језик: Милан Пауновић
Превод са мађарског: Марија Бори

Технички уредник: Иван Кукуров

Штампа: Maxima Graf, Петроварадин

Тираж: 500 примерака

CIP – Каталогизација у публикацији
Библиотека Матице српске, Нови Сад

069 (497-113)

РАД Музеја Војводине = Work of Museum of Vojvodina / главни и одговорни уредник Агнеш Озер. – 1994, бр. 36–. – Нови Сад : Музеј Војводине, 1994–. Илустр. ; 30 cm

Наставак публикације Рад Војвођанских музеја.

ISSN 1450–6696

COBISS.SR–ID 28648204

ШТАМПАЊЕ ПУБЛИКАЦИЈЕ ОМОГУЋИО ЈЕ
ПОКРАЈИНСКИ СЕКРЕТАРИЈАТ ЗА КУЛТУРУ И ЈАВНО ИНФОРМИСАЊЕ АП ВОЈВОДИНЕ, НОВИ САД

ИЗДАЈЕ МУЗЕЈ ВОЈВОДИНЕ, НОВИ САД, ДУНАВСКА 35, 2016.©
www.muzejvojvodine.org.rs

САДРЖАЈ – CONTENTS

Археологија – Archaeology

Aleksandar Medović: Colouring Wildflowers of Arable Land in the Vicinity of Fortress Koznik: New Archaeobotanical Record from Medieval Serbia • Koloritne njive srednjovekovnog utvrđenja Koznik: arheobotanička analiza ugljenisanog biljnog materijala 7

Radmila Balaban: Biografija i bibliografija akademika Bogdana Bruknera (1931–2006) • Academician Bogdan Brukner (1931-2006) – Biography and Bibliography 27

Историја – History

Филип Крчмар: Торонталска жупанија и њени портрети: заборављена ризница уметничког блага • • Torontaler Komitat und seine Porträts: die vergessene künstlerische schatzkammer 37

Предраг М. Вајагић: Југословенска национална организација „Карађорђе“ • The Yugoslav National Organization “Karađorđe” 63

Németh Ferenc: Németh Ferenc: Két elfeledett/ismeretlen Újvidéki lapról • O dva nepoznata/zaboravljena novosadska lista • On Two Unknown/Forgotten Novi Sad Publications 83

Слободан Бјелица: Михајло Пупин и Нови Сад • Mihajlo Pupin and Novi Sad 91

Љубица Оташ: Венчане фотографије у делима војвођанских фотографа у збирци „Грађанска ношња“ Музеја Војводине • Wedding Photographs in Works of Vojvodina Photographers in the Collection “City Wear” in the Museum of Vojvodina 99

Владислава Игњатов, Дејан Воргић: Легат породице Варади у Народном музеју Зрењанин • Legacy of the Varady Family in the National Museum of Zrenjanin 111

Stojkov Tatjana: Zmajeve dečje igre • Zmaj’s Children’s Games 115

Сања Миленковић: Грчки антички мит као дидактичко средство у часопису *Тик-так* • Greek Ancient Myth as a Didactic Tool in the Magazine “Tik-Tak” 121

Историја уметности – History of Art

Љиљана Лазић: Афера нестанка портрета царице Јелисавете из Градске куће у Новом Саду у светлу новинских извештаја 1936-1938. године • The Affair of the Disappearance of the Portrait of Empress Elisabeth from the Town Hall of Novi Sad in Light of Newspaper Reports from 1936-1938 133

Ивана Арађан: Портретна фотографија као огледало друштва и грађанске културе у Великом Бечкереку у другој половини 19. века до тридесетих година 20. века • Portrait Photography as the Mirror of Society and City Culture in Veliki Bečkerek from the Latter Half of the 19th Century up to the 1930s 149

Биљана Димкић Крчмар: Александар Секулић у светлу свог легата у Народном музеју Зрењанин • • Aleksandar Sekulić in Light of his Legacy in The National Museum Zrenjanin 161

Етнологија – Ethnology

Љиљана Трифуновић: Зооморфни орнаменти на текстилном покућству • Zoomorphic Ornaments on Textile House Goods 177

Татјана Бугарски: Без пипенки нема Бадње вечери – празнична храна у Војводини као део културног наслеђа • There’s No Christmas Eve Without “Popinki” – Holiday Food in Vojvodina as Part of Cultural Heritage 199

Бранка Бабић: Пољопривредни музеј у Зрењанину – од идеје до „реализације“ • Museum of agriculture in Zrenjanin – from idea to “realization” 213

Из музеја и галерија – From Museums and Galleries

Manfred Koller: Vergessene österreichische Barockkunst in der Nachbarschaft (Banat, Ungarn und Vojvodina). Izložba Gradskog muzeja Subotica 229

Мр Тијана Станковић-Пештерац: О изложби „Тајне древног Борђоша“ у Дому културе Нови Бечеј 232

Anka Seč Pinćir: Zapisi u vremenu – Fotografije Dr Radivoja Simonovića. Izložba Muzeja Vojvodine 234

Милана Квас: „Мирослав Краљевић и следбеници“ изложба у Спомен-збирци Павла Бељанског 236

Мр Лидија Мустеданагић: Један сасвим аутентичан Банат. Изложба *Мој Банат* Милана Живковића у Музеју Војводине 240
Mr Lidija Mustedanagić: Interdisciplinarni pristup ribarstvu u Vojvodini. Izložba *Ribari iz ravnice* Muzeja Vojvodine i JVP „Vode Vojvodine 241
Душан Миљковић: Стваралаци – Седамдесет година омладинских радних акција. Изложба Музеја Војводине 244

Прикази – Surveys

Suzana Milovanović: *Vodič kroz muzeje Srbije*, Priredili dr Drago Njegovan i mr Lidija Mustedanagić, Muzejsko društvo Srbije, Beograd 2016. 247
Тијана Станковић-Пештерац: Археоботанички водич кроз Нови Сад, Књига Александра Медовића, Платонеум 2015. 248
Др Драго Његован: О антропогеографским истраживањима Петра Рађеновића петровачког краја у босанској крајини. Осврт на књигу Петра Рађеновића *Села парохије Крњеуше у Босни (код Петровца) – Бјелајско поље и Бравско.* 250
Нела Тонковић: Мирко Грлица *Суботица које нема* Градски музеј Суботица, 2015. 257
Мр Лидија Мустеданагић: Плакат у служби усташке пропаганде у Срему током Другог светског рата. Драго Његован *Плакатирање геноцида*, Београд, Музеј жртава геноцида, 2014. 258
Др Аднеш Озер: Монографија Бранке Протић – Гава, Јована Пауновића и Мирослава Ковачева, *110 година Новосадског соколског удружења и 164 године гимнастике у Новом Саду* 260
Братислава Идвореан-Стефановић: *Sârbii în Golgota Bărăganului: noi contribuţii – Срби у Бараганској Голготи: нови прилози*. Миодраг Милин, Цветко Михајлов, Андреј Милин. „Миртон“ и Савез Срба у Румунији, Темишвар 2016. 261
Сара Самарџић, Милован Цветановић: Два виђења једног каталога. *Торонталска жупанија и њено наслеђе* (аутор изложбе и каталога Филип Крчмар), Зрењанин 2015. 263

In memoriam

Љиљана Бакић: Шаролта Јоановић (1940–2014) 267
Marija Jovanović: Akademik Borislav Jovanović (1930–2015) 269
Marija Jovanović: Dr Zsuzsanna Zoffmann (1941–2016) 271

УПУТСТВО САРАДНИЦИМА

Детаљно техничко упутство за припрему и опремање прилога које намеравате да објавите у Раду Музеја Војводине, можете пронаћи на сајту Музеја Војводине: *www.muzejvojvodine.org.rs*.

UDC: 581.9(497.11 Koznik)

COLOURING WILDFLOWERS OF ARABLE LAND IN THE VICINITY OF FORTRESS KOZNIK: NEW ARCHAEOBOTANICAL RECORD FROM MEDIEVAL SERBIA

Aleksandar Medović, Muzej Vojvodine Novi Sad, aleksandar.medovic@muzejvojvodine.org.rs

Abstract: Regrettably, there are only two archaeobotanical records of the late medieval charred plant material in Serbia to the present day (Borojević 2005, Филиповић и Бикић 2015). There is a disproportional ratio between prehistoric and medieval archaeobotanical collections in Serbia – in favour of prehistoric records (Filipović and Obradović 2013). This is mostly due to the fact that, on one hand, majority of archaeologists specialized in medieval period still rely on written sources, e.g. monastery chronicles; and/or on the other hand, there is evident shortage of local archaeobotanists. Also, it was a practice among archaeologists to provide information about the agriculture of medieval Serbia according to archaeobotanical results from neighbouring regions which were unquestioningly mirrored. The archaeobotanical records from the fortress of Ras, Studenica monastery and now Koznik provide direct evidence for crop cultivation during the late medieval period in Serbia.

Keywords: Archaeobotany, Balkans, Medieval Serbia, Fortress, Town, Crops, Weeds, Vegetation, Climate, Plant diseases, Wood charcoal

MEDIEVAL TOWN OF KOZNIK

The medieval fortification complex of Koznik is located in central Serbia, 10 km west of the present day town of Aleksandrovac (Fig. 1). It is located on the road linking the valley of the river Rasina and the valley of the river Ibar, e.g. it connects Župa County with Kosovo and Metohija. It was built on the top of a steep hill dominating the surrounding terrain.

Although, there are some indications that the older horizons correspond to Celtic and Roman period, preserved remains of the fortress mostly originate from the late 14th to the late 16th century, i.e. the reign of Serbian Duke Lazar, and subsequent events caused by the expansion of Ottoman rule in the Balkans (Бугар, in press). It is not known when the medieval fortress was built (Споменици културе у Србији 2016). Koznik was first mentioned in the Charter of Serbian Prince Lazar in 1381 (Бугар, in press). Medieval town of Koznik consisted of upper fortress and several hectare large lower town, in the south. The Ottomans ruled the fortress, with some interruptions, from 1439 to 1689 AD. Afterwards, the fortress was abandoned and left to nature. In the 19th century famous traveller Felix Kanitz recorded a folk legend hence the origin of the name Koznik (Kanitz 1909) – because of the inaccessibility and steep hill, the stones for the construction of the fortress were carried on goats (Serbian name for goat is "*koza*").

Landscape and Climate

Medieval town of Koznik is located on the outskirts of the region which is the epitome of Serbian grape-growing and wine making – Župa Aleksandrovac. Koznik stands on a hillside of mountain Kopaonik (its highest peak: 2,017 m.a.s.l.), on the far northeast side, on the right bank of the river Rasina, in its upper flow. The fortress has an extraordinarily picturesque location. At an altitude of 920 m (Бугар, in press), slopes form a steep drop to the fortress walls, creating a precipice approx. 350 m in height towards the valley of Rasina (Fig. 3). Today, at the foot of the hill, on its south-east side there are numerous raspberry plantations (Fig. 4).

Raspberry is good bio-indicator for soil quality and climate conditions: Raspberry grows best in regions with cool summers and mild winters. It does not tolerate drought. For the successful cultivation of raspberries most suitable are the regions with the regular distribution of rainfall through the year, from 800 to 1000 mm. Raspberries require better soils, preferably deep, fertile, loose, well-permeable, moderately heavy and mildly acid ones (Veljković et al. 2008). Suitable soil types for growing raspberries are therefore eutric cambisol and fluvisols (fig. 5). Raspberry should be protected from the cold, dry and stormy winds.

Throughout the last millennium, mankind was affected by prolonged deviations from the climate mean state. It is obscure that the early Medieval period, linked with the „intellectual Dark Ages", was marked by

Figure 1. Geographical map of Central Serbia with the location of the medieval fortress Koznik.
Slika 1. Geografska karta centralne Srbije sa položajem srednjovekovnog utvrđenja Koznik.

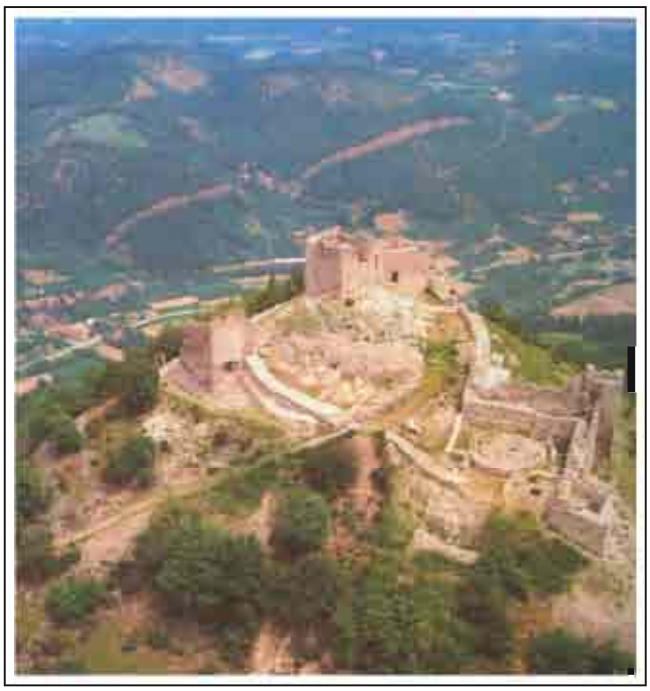

Figure 2. Bird's-eye view of the fortress Koznik from the west; valley of the river Rasina and lower Župa county in the background.
Slika 2. Fotografija srednjovekovnog utvrđenja Koznik iz ptičije perspektive, pogled sa zapada; u pozadini dolina reke Rasine i donja Župa.

"warmth", while the birth of the Renaissance in Europe was marked with global cooling and the beginning of the climate interval Little Ice Age. New palaeoclimatic studies show that Little Ice Age is characterised by enhanced volcanic activity (Miller et al. 2012) and/or a grand solar minimum (Camenisch et al. 2016). Both studies imply a reduction of seasonality.

The period between 1431 and 1440 AD (also known as early Spörer Minimum) was the coldest decade in Central Europe in the 15th century. The particularly cold winters and normal but wet summers resulted in a strong seasonal cycle that challenged food production and led to a subsistence crisis, and a famine in parts of Europe (Camenisch et al. 2016). The team of scientist lead by Gifford H. Miller (2012) presuppose a centuries-long spell of cold summers in Europe and elsewhere during Little Ice Age. Temperatures in the Northern Hemisphere had fallen by half a degree Celsius compared with medieval times. On the other hand, generally wetter climate of the Little Ice Age was severed by the occurrence of a mega-drought during mid-15th century in north-central Europe (Cook et al. 2015). The most intense drought phase lasted 37 years, from 1437 to 1473 AD.

There are some indications (e.g. written sources, toponyms) that the upper limit of the wine-growing in Župa county was, especially in the 12th and 13th century, at much higher altitude than today – vineyards have been decreased ever since and are concentrated in the "oasis of warm climate" of the lower Župa county, up to 700 m.a.s.l. (Милинчић и Пецељ 2008).

Locally, one of the climate-forming factors is the vegetation. Fortress Koznik is placed in natural stands of sessile oak forest (*Quercetum petraeae* s.l.) (Fig. 6) while the biggest part of Župa County, at altitudes between 300 and 700 m.a.s.l., is surrounded by Hungarian oak and Turkey oak forest (*Quercetum frainetto-cerris* s. l.). Later is a climatogenic forest typical of Serbia and as such it is considered to be its coeno-ecological synonym (Vukin and Rakovac 2013). Sessile oak grows in altitudes over 400 m in Kopaonik mountain area, but its upper limit is at 1.200–1.300 m (Stojanović 2007).

It has been estimated that at the beginning of the 19th century 80 percent of Serbian territory was covered in forest. The French poet and politician Alphonse Marie Louis de Lamartine, who in 1833 (de Lamartine 1843) travelled through central Serbia for six days,

remarked on an "*ocean*" of "*virgin forests*" with "*magnificent and perpetual umbrages with no other spectacle than the endless colonnades of enormous and lofty trunks of beech, the waves of foliage swayed by the winds, [and] the avenues of hills and mountains in the uniform garb of their secular oaks*".

But, Bertrandon de la Broquiere, a councillor to the ruler of Burgundy in 15th cent., commented on the central Balkans as a "*well inhabited country*", with many villages and good food and wine. This reflected a large colonization that had transformed the Mačva plain, the Morava valley and the right bank of the middle Danube into a densely populated region (Halpern 1999). But, three centuries later, the settlements were replaced with forests. In Serbia, oak forests, mostly Hungarian oak and Turkey oak forest, are the most vulnerable to anthropogenic changes (Stojanović 2007). Serbian forests were being heavily cut as a direct result of the recolonization and increased demand for agricultural land which took place after 1830. The total surface area of forest cover has been reduced to 27.4 %.

Forest's reserves during medieval period were very rich comparing it with today (Милићевић 2011). Dense forest cover has maintained stable, but at that time, unfavourable climate conditions. The winters lasted half a year, or longer. Sometimes winter's presence could be felt until todays mid spring time. Albedo (reflection coefficient) was very high due to long-lasting snow cover and the south-eastern and north-western winds were under forest's control.

The nature of agriculture in any particular location is strongly influenced by the long-term mean climate state. The experience of local farming communities is generally appropriate to a particular group of crops which are known to be productive under the current climate. Any changes in the mean climate may require adjustments to current farming practices. But, greater risks to food security than long-term mean climate changes may be posed by changes in year-to-year variability and extreme weather events (Gornall et al. 2010).

According to monastic charters dating to 14–16th cent., following cereals were grown in medieval Serbia: winter and spring wheat, oat, barley, and millet (Благојевић 2004). The number of known species should not be determined solely on the basis of data obtained from the monastic charters, as they inform primarily about the cereals in which monastic estates were interested. Interestingly, there is no mention of rye or spelt wheat cultivation in those documents. But, they were mentioned in the historical documents from Dubrovnik archives and in Ottoman written sources. These documents also indicate that different cereals were grown together as *maslin* crops (e.g. common wheat and barley, common wheat and rye, spelt wheat and barley). In the archives from Dubrovnik there are also evidences for the cultivation of foxtail millet (Благојевић 2004).

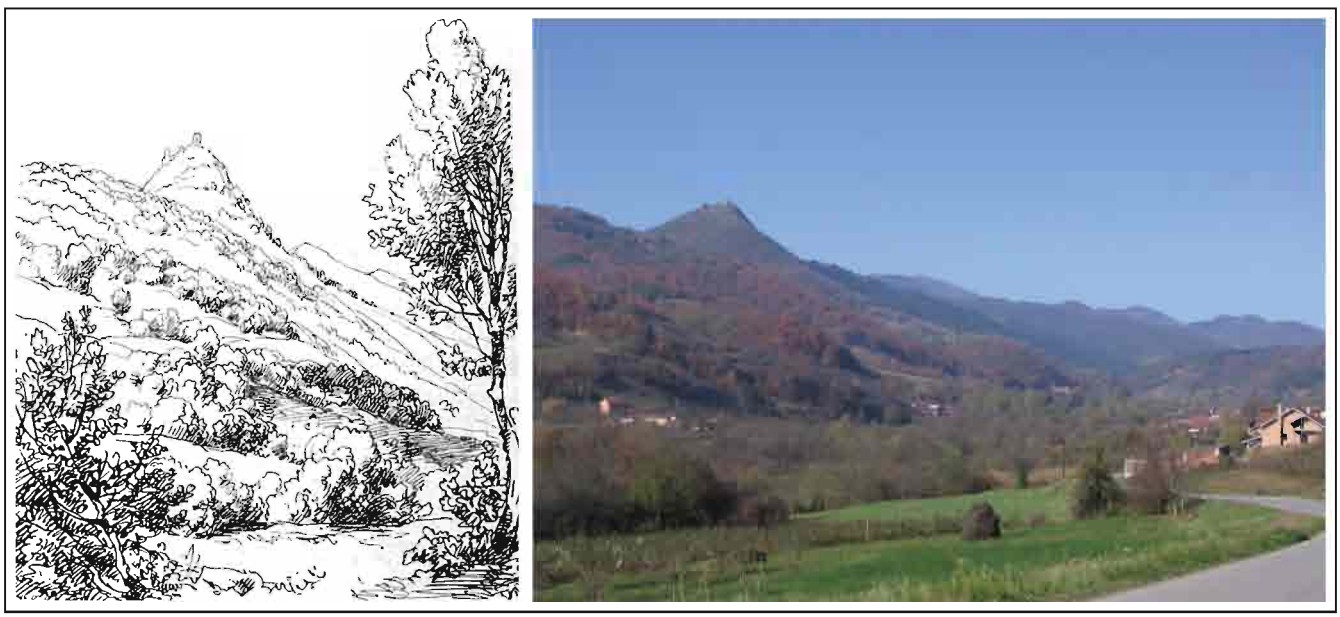

Figure 3. Sketch of Koznik by Kanitz (1909) and photo of Koznik taken from the east.
Slika 3. Skica Koznika koju je nacrtao putopisac Kanic (Kanitz 1909) i fotografija snimljena iz istog ugla, sa istoka.

Figure 4. Satellite view of the medieval fortress area with raspberry plantations to the south and crop fields, east of Koznik, in the valley of the river Rasina (Koznik 2016).
Red arrow: Fortress Koznik.

Slika 4. Satelitski snimak srednjovekovnog utvrđenja sa plantažama maline južno od Koznika i njivama u dolini reke Rasine istočno od tvrđave (Koznik 2016).
Crvena strelica: tvrđava Koznik.
(Foto: Google Earth)

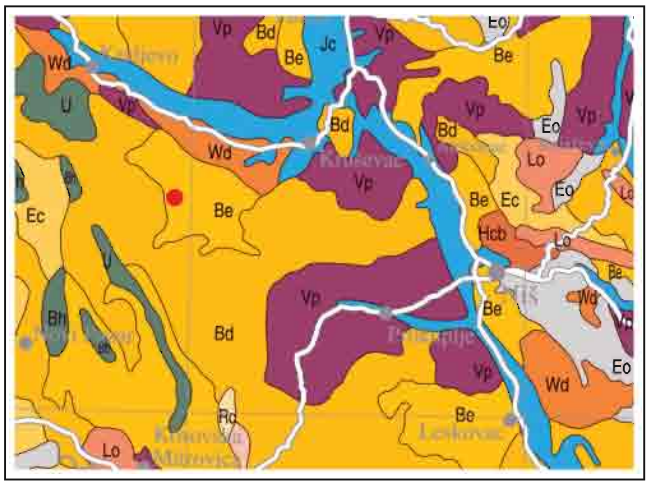

Figure 5. Soils in the area of the medieval fortress Koznik (European Soil Bureau Network 2005): Be Eutric Cambisol; Bd Distric Cambisol; Vp Pellic Vertisol; Wd Distric Planosol; Jc Calcaric Fluvisol.
Red dot: location of Koznik.

Slika 5. Pedološka karta okoline srednjovekovne tvrđave Koznik (European Soil Bureau Network 2005): Be eutrično smeđe zemljište; Bd distrično smeđe zemljište; Vp smonice; Wd pseudoglej, distričan; Jc aluvijalno zemljište, karbonatno.
Crvena tačka: lokacija Koznika.

MACRO-BOTANICAL AND DENDROLOGICAL RESULTS FROM THE NEIGHBOURING SITES

Until this study, only two investigations of macro-botanical plant material from late medieval sites in Serbia had been undertaken: fortress of Ras (Borojević 2005) and Studenica monastery (Филиповић и Бикић 2015). Besides, there are two datasets obtained by the dendrological investigations of the fortress of Ras (Vilotić 1999) and medieval mine Prlovi at Rudnik mountain (Ђорђевић 2011).

Fortress of Ras (first half of 12th cent. to first half of 13th cent. AD)

Fortress of Ras is located 56 km south-west of Koznik. The main staple was bread wheat, followed by rye. Grains of barley, oat, and millet were also present. The weeds, including ruderals, were represented by 17 taxa. *Agrostemma githago* (corn cockle) was an important contaminant of the cereal fields. Among other cereal weeds, there were also identified *Bromus secalinus, Centaurea cyanus* and *Neslia paniculata*, but also ruderals like *Daucus carota*. The only fruits represented in the collection were blackberries and peach. At Ras, not a single seed of legume crops has been recovered.

The wood charcoal from Ras was identified as *Quercus* (oak), *Pinus* (pine) and *Acer* (maple) by Dragica Vilotić (1999). Among 41 wood samples most of the analysed wood belonged to oak (24 pieces), 16 wood fragments were identified as pine and only one piece was determined as maple. The samples were taken from building horizons II–IV, ranging from end of 11th cent. AD until 1233 AD (Borojević 2005).

Studenica monastery (end of 14th cent. AD)

Studenica monastery is located 33 km west of Koznik. Results of the archaeobotanical analysis (Филиповић и Бикић 2015) showed that the charred plant material consists mainly of common and/or durum wheat with fewer impurities in form of barley and rye grains and seeds of weed species. One of the samples contains a large number of cherry stones and two plum stones.

Archaeological site Prlovi at mountain Rudnik (13–14th cent. AD)

Site Prlovi is an old medieval mine at Rudnik mountain. It is dated and linked with arrival of the expe-

rienced miners, Saxons (or *Sasi*) to medieval Serbia. The mine is located some 80 km north of Koznik. A two -piece wooden toll from the mine shaft was made of beech (*Fagus sylvatica* s.l.).[1]

THE STRANGE WAYS OF THE MACRO-BOTANICAL SAMPLE

Fortress of Koznik was excavated during the golden era of Serbian (than Yugoslav) archaeology at several occasions: 1972, 1977, 1981–86 and 1988. Small scale rescue excavations were undertaken by the Office for the Protection of Cultural Heritage of Kraljevo (Бугар, in press). Recently, some small scale excavation of Koznik's lower town were organized by the Regional Museum of Župa from Aleksandrovac and carried out during 2009 and 2012.

During the archaeological research of the upper fortress (Fig. 7), in its southern part, structures dating to the 14–15th century (feature 2; compartment 1; layer 2), containing larger amount of charred cereals, were excavated (Бугар, in press). Unfortunately, there is no further information about the archaeological context of the finding. Dense concentration of charred seeds visible in the soil couldn't be ignored by the excavators. Approximately, 0.75 kg of charred, non-floated, but clean of dirt, plant remains were collected and stored in the Office for the Protection of Cultural Heritage of Kraljevo for three and half decades. Charred cereal sample (inventory No. 108) dates back to August 21, 1981.

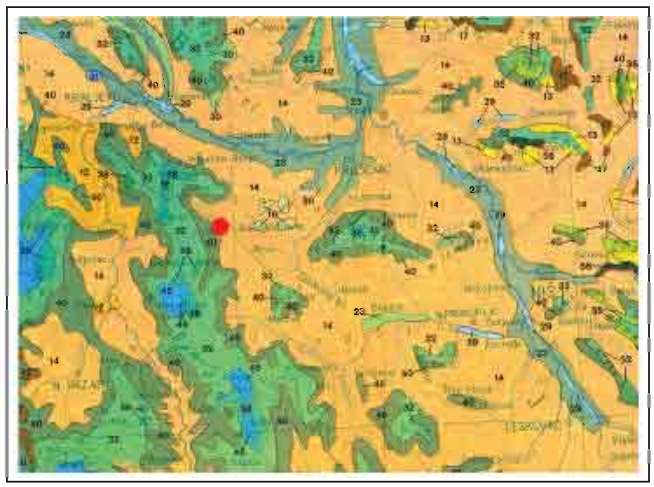

Figure 6. Map of natural potential vegetation of the wide area of medieval fortress Koznik (Fukarek and Jovanović 1983): 14 Quercetum frainetto–cerris s.l.; 16 Quercetum frainetto moesiacum; 23 Genisto–Quercetum roboris s.l.; 30 Querco–Carpinetum s.l.; 32 Fagetum montanum s.l.; 38 Abieti–Fagetum s.l.; 40 Quercetum petraeae s.l.; 42 Luzulo albidae–Fagetum s.l.; 45 Picaetum excelsae montanum s.l. Red dot: location of Koznik.

Slika 6. Karta prirodne potencijalne vegetacije šire okoline srednjovekovnog utvrđenja Koznik (Fukarek and Jovanović 1983): 14 šuma hrastova sladuna i cera; 16 mezijska šuma hrasta sladuna; 23 šuma lužnjaka i žutilovke; 30 šuma hrasta kitnjaka i graba; 32 montana šuma bukve; 38 šuma bukve i jele; 40 šuma hrasta kitnjaka; 42 šuma bukve i bekice; 45 montana šuma smrče. Crvena tačka: lokacija Koznika.

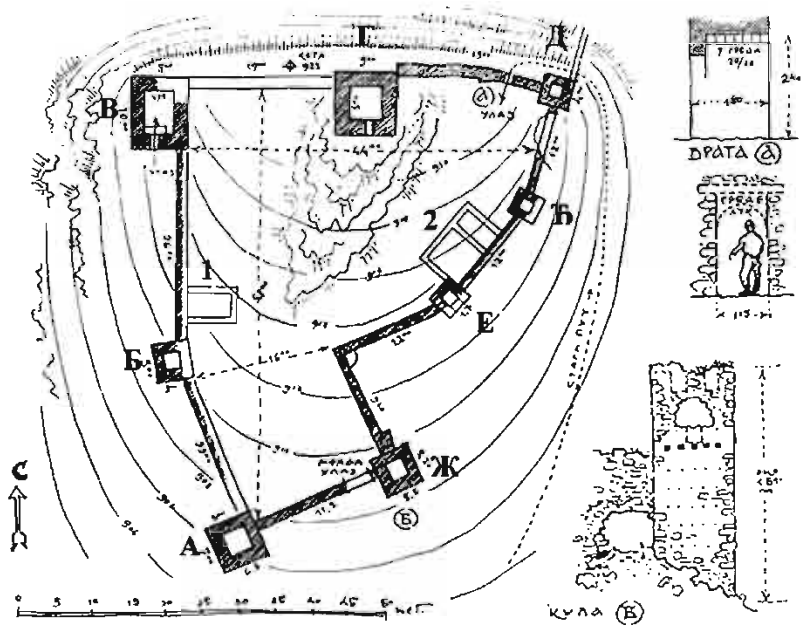

Figure 7. Site plan of the fortress Koznik with the place of the finding.

Slika 7. Situacioni plan tvrđave Koznik sa mestom nalaza.

Figure 8. Photo of charred cereals dated to 14–15th cent. AD from fortress of Koznik, before analyses.
Slika 8. Fotografija ugljenisanih zrna žitarica datovanih u 14–15. vek sa utvrđenja Koznik, pre arheobotaničkih analiza. (Foto: A. Medović)

In 2014, archaeological artefacts from Koznik, together with charred cereals, packed in a plastic bottle, were moved to the Museum of Kruševac. In the same year, on the behalf of the Museum of Kruševac, Marin Bugar, archaeologist and curator of the Museum, has landed the half of the unprocessed charred cereals to contribute multimedia exhibition "The Feast" which was held in the Gallery of Science and Technology of Serbian Academy of Sciences and Arts in Belgrade from October 15 to October 30, 2014. It was the author of the exhibition, Tamara Ognjević, art historian and gastro-heritologist, who passed on 100 g of not exhibited charred plant material to the author of this paper for the archaeobotanical examination.

The sample was analysed in the archaeobotanical laboratory of Museum of Vojvodina in Novi Sad.

Aims of the analyses

The main aim of the analysis were to identify plant remains and to find out what crops were stored at the Serbian stronghold, to reconstruct possible cereal cultivation and processing and to compare the results obtained by this analysis with those from other medieval sites in the region.

Material and methods

The cereal-rich-sample from Koznik was clear of dirt (Fig. 8). Based on similar practical experience where large quantities of cereals were unselectively collected by the archaeologists and unprocessed kept in the museum (see Medović 2013) decision was made not to float charred plant material before analyses.

After the initial weight of the sample was recorded, the plant material was sieved through three sieves to facilitate sorting. The sieve meshes used were 2, 1 and 0.355 mm. Two fractions were analysed in full, while the smallest fraction (< 0.355 mm) was dumped. Discarded heavier impurities, e.g. small stones and fragments of plaster, make 21.5 weigh percent of the sample.

THE RESULTS OF ARCHAEOBOTANICAL INVESTIGATIONS AT KOZNIK

All plant remains had been charred (Tab. 1). The main cereal in the sample was common wheat (Tab. 2/1), followed by emmer (Tab. 2/2). Grains of einkorn (Tab. 2/3), oat (Tab. 2/5, 8), rye (Tab. 2/4), hulled "four-rowed" barley (Tab. 2/6) and broomcorn millet (Tab. 3/1) were also present. Only two seeds of possible legume crops have been recovered. The only fruit is represented with two fragments of wine grape pipe. The weeds, including ruderals, were represented by 33 taxa. *Agrostemma githago* (Tab. 3/6) and *Lolium temulentum* (Tab. 2/10; Tab 4/12) were important contaminant of stored cereals. Among other cereal weeds there were also identified *Fallopia convolvulus* (Tab. 3/9), *Neslia paniculata* (Tab. 3/11), *Centaurea cyanus* (Tab. 4/7). Very frequent taxa in this group were possibly yellow pea (Tab. 2/11) and lilac sage (Tab. 4/6).

Cereal cultivation

Principal cereals in the botanical collection from Koznik were common wheat (*Triticum aestivum* s.l.) and emmer (*Triticum dicoccon*) (Tab. 1).

Common wheat is the most abundant cereal in the sample (almost 60 %). With three of four equal parts, it is the heaviest fraction of all finds. Common wheat is free-threshing, which means that its grain falls out of glumes already at threshing. The analysed sample did not contain internodes of common wheat. It had already been threshed and winnowed before being stored in the fortress.

Although there are only a few charred lumps of grains in the sample (see Tab. 1), it can be assumed that common wheat and emmer were separately stored. Emmer wheat was stored in the spikelet. Its grains are surrounded by robust glumes. To separate the grain from the glumes, additional steps in processing are necessary: parching, pounding in mortars, repetitive winnowing

Table 1. Charred seeds and fruits from medieval fortress Koznik (14–15th cent. AD). Sample 1 (Inventory No. 108, August 21, 1981). r: < 0,5 %; +: > 0,5 % < 1,0 %.

Tabela 1. Ugljenisani nalazi semena/plodova iz srednjovekovnog utvrđenja Koznik (14–15. vek). Uzorak 1 (broj terenskog inventara 108, 21.08.1981.). r: < 0,5 %; +: > 0,5 % < 1,0 %.

Charred seeds/fruits	No.	No. (%)	mg	mg (%)	
Cereals					
Triticum aestivum s.l.	4833	59.63	62003	76.96	common wheat s.l.
Triticum dicoccon	1195	14.74	12071	14.98	emmer
Triticum dicoccon, spikelet forks/glume bases	941	11.61	1101	1.37	emmer, spikelet forks/glume bases
Triticum dicoccon, terminal spikelet forks	61	+	38	r	emmer, terminal spikelet forks
Triticum monococcum	115	1.42	1381	1.71	einkorn
Triticum monococcum, spikelet forks/glume bases	90	1.11	85	r	einkorn, spikelet forks/glume bases
Avena	161	1.99	935	1.16	oat
Avena sativa (with floret)	1	r	9	r	common oat (with floret)
Avena sativa, floret	59	+	43	r	common oat, floret
Secale cereale	76	+	673	+	rye
Hordeum vulgare vulgare	36	r	320	r	hulled "four-rowed" barley
Cerealia indeterminata	41	+	351	r	unidentified cereals
Panicoid cereals					
Panicum miliaceum	7	r	9	r	broomcorn millet
Pulses					
Leguminosae sativae indeterminata	2	r	42	r	unidentified pulses
Fruits					
Vitis vinifera	2	r	8	r	wine grape
Weeds and ruderals					
Agrostemma githago	139	1.71	558	+	common corncockle
Agrostemma githago, capsule teeth	1	r	1	r	common corncockle, capsule teeth
Lolium temulentum	64	+	302	r	darnel ryegrass
Lathyrus cf. *aphaca*	41	+	421	+	(yellow pea)
cf. *Salvia verticillata*	39	r	7	r	(lilac sage)
Plantago lanceolata	30	r	10	r	narrowleaf plantain
Fallopia convolvulus	29	r	42	r	black bindweed
Chenopodium album	27	r	5	r	lambsquarters
Neslia paniculata	17	r	23	r	ballmustard
Lapsana communis	15	r	5	r	common nipplewort
Asperula arvensis	10	r	28	r	blue woodruff
Galium spurium	7	r	4	r	false cleavers
Silene-type	7	r	1	r	catchfly-type
Setaria viridis	6	r	3	r	green bristlegrass
Centaurea cyanus	5	r	4	r	garden cornflower
Bromus secalinus	3	r	13	r	rye brome
Galium	3	r	7	r	bedstraw
Lolium	3	r	2	r	ryegrass
Bromus arvensis	2	r	1	r	field brome
Galium aparine	2	r	12	r	stickywilly
Lamium	2	r	1	r	deadnettle
Trifolium-type	2	r	0	r	clover-type
Valerianella dentata	2	r	1	r	narrowfruit cornsalad
Avena cf. *fatua*	1	r	6	r	(wild oat)
Avena fatua, floret	4	r	1	r	wild oat, floret
Brassica cf. *nigra*	1	r	0	r	(black mustard)
Cichorium intybus	1	r	1	r	chicory
Melampyrum arvense	1	r	3	r	field cow-wheat
Picris hieracioides	1	r	0	r	hawkweed oxtongue
Rumex crispus-type	1	r	0	r	curly dock-type
Sanguisorba minor	1	r	1	r	small burnet
Teucrium cf. *chamaedrys*	1	r	0	r	(wall germander)
Carex, subgen. *Eucarex*	1	r	0	r	tristigmatic sedges

Plant families					
Fabaceae	4	r	25	r	legume family
Lamiaceae	4	r	0	r	mint family
Poaceae	4	r	0	r	grass family
Fungi					
Claviceps purpurea, sclerotium	4	r	10	r	ergot, sclerotium
Sum	**8105**	**100**	**80567**	**100**	**Sum**

Charred lumps					
Triticum aestivum x T. aestivum	2 x				common wheat x common wheat
T. aestivum x Cerealia indeterminata	1 x				common wheat x unident.cereals
Triticum dicoccon x T. dicoccon (spikelet)	1 x				emmer x emmer (spikelet)
Agrostemma githago x A. githago	1 x				common corncockle x com. corncockle
Charred wood					
Quercus	1		57		oak
Unidentified small fragments- broad-leaved tree			244		broad-leaved tree
Unidentified small fragments- coniferous tree			6		coniferous tree
Sum			**307**	**0.3**	**Sum**

1,000-kernel/seed weight (unless otherwise noted, calculated upon 100 pieces)				**g**	
Lathyrus cf. *aphaca*				97.62	(yellow pea)
Triticum aestivum s.l.				12.83	common wheat s.l.
Triticum monococcum (40)				12.05	einkorn (40)
Triticum dicoccon				10.1	emmer
Triticum dicoccon, spikelet forks/glume bases				1.17	emmer, spikelet forks/glume bases
Secale cereale (60)				8.8	rye (60)
Avena				5.8	oat
Lolium temulentum (30)				4.73	darnel ryegrass (30)
Agrostemma githago (50)				4.1	common corncockle (50)

Discarded impurities (small stones, fragments of plaster, small fragments of wood, cereals, weeds etc.)			**22162**	**21.51**	
"Pure" sample			**80567**	**78.19**	
Sample			**103036**	**100**	

and sieving. The advantage of hulled wheats is that robust glumes protect the grain against pests and diseases in the field and during storage. Thanks to their vigorosity and adaptability to harsher climates emmer and einkorn (*Triticum monococcum*) survived in cultivation in the sub- and mountainous areas of Europe, until the beginning of 20th cent. (Nesbitt and Samuel 1996; Hajnalová and Dreslerová 2010).

The number of oat (*Avena*), rye (*Secale cereal*) and hulled "for-rowed" barley (*Hordeum vulgare vulgare*) grains is small enough to be considered an unintended mixture in the main cereal. Its presence however indicates that all three cereals were grown in the vicinity of the fortress Koznik. Common cereal crops produced in the European Middle Ages included rye, oat, barley, common wheat, spelt wheat, emmer, einkorn and broomcorn millet (Kroll 1999).

The 1,000-kernel weight (TKW)

Many archaeobotanists are using 1,000-kernel weight as a simple tool to calculate the amount of seeds /kernels in item-rich samples. In agronomy, TKW is an important yield parameter. Seed size and TKW can vary from one crop to another, between varieties of the same crop and even from year to year or from field to field of the same variety. Thousand-kernel weight, as one of three major components of yield in wheat,[2] has steadily increased over the period. Previous studies also showed that TKW was one of the three yield components with hhighest heritability, which varied from 59 % to 80 % (Wang et al. 2012). Therefore, it can be useful tool to compare cultivars from different archaeological sites.

Common wheat

Common wheat has the heaviest grains of all cereals in the charred collection from Koznik (Tab. 1). Its TKW is 12.83 g. But, if we compare this value with TKW of common wheat dated to 6th century AD from Felix Romuliana, it is way beneath it – 14.97 g. (Medović 2008). On the other hand, it fits in the TKW range of values at the early byzantine site in south Serbia, Justiniana Prima/Caričin grad (Anna Reuter, pers. comm., July 19, 2016) and Slavic fortified rampart in Germany, Groß Lübbenau (Medović 2004) – between 11 and 15 g.

Emmer

Today, emmer is primarily a relict crop in harsh environments such as mountainous areas (Nesbitt and Samuel 1996; Hajnalová and Dreslerová 2010). Emmer is still grown in Turkey's mountains because of its hardiness and place in local food traditions (Giuliani et al. 2009). Its value lies in its ability to give good yields on

poor soils, and its resistance to fungal diseases such as stem rust that are prevalent in wet areas. In harsh environments, emmer brings greater yields than other cereals. Emmer is still grown in Armenia, Morocco, Spain, in the Carpathian Mountains, Albania, Turkey, Switzerland, Germany, Greece and Italy (Apennines). In the 19th cent. it was still grown in southwestern Germany (Hallier 1881).

In Groß Lübbenau (Medović 2004) TKW of emmer is 12.39 g. In the plant material from fortress of Koznik 1,000 grains of emmer weigh only 10.10 g. On the other hand, emmer had subordinate role in the cereal production at Groß Lübbenau, while the number of emmer finds (with the remark that only one sample was analysed) is the second most common in the material from Koznik. The only reasonable explanation for the smaller value of emmer TKW in south Serbia in comparison to Germany can be found in harsher climate of Balkan Mountains (altitude of 920 m.a.s.l.)!?

According to the number of preserved terminal spikelets the sample from Koznik obtained at least 15 spikes. As a result, the number of kernels per spike could not be less than 31 per spike. Means of thirty eight genotypes of *Triticum dicoccon* is 27.96, while the mean value of grains per spike is 42.47 (Kyosev and Desheva 2015).

Einkorn

Einkorn is the principal wheat grown during prehistoric period in Europe. It has lost its primary role in cereal production during Roman period in the Roman provinces of nowadays Serbia. But, on "barbaric" territories, on the left bank of the Danube River, farmers seem to be more orientated toward yield security rather than yield maximization. They continued growing robust einkorn wheat during that period (Medović 2014). In the second part of the 6th cent. AD the number of *Triticum monococcum* finds in the charred material from Felix Romuliana suddenly booms (Medović 2008); in the samples dated from 3rd to the first half of 6th century there were only 39 charred kernels and in the second part of 6th century the number of einkorn grains was 1,118. Einkorn was also found at early byzantine site Caričin grad dated to 6-7th cent AD (Anna Reuter, pers. comm., July 19, 2016). Einkorn is there always an admixture in rich rye/common wheat collections!

The archaeobotanical collection from Koznik includes 115 charred kernels and 90 chaff fragments of

Figure 9. Emmer. Archaeobotanical garden of Museum of Vojvodina, July 2016.
Slika 9. Dvozrna pšenica. Arheobotanička bašta Muzeja Vojvodine, jul 2016.
(Foto: M. Đukić)

einkorn wheat. Thousand-kernel weight of einkorn in the charred plant material is surprisingly high – 12.05 g. In contrast, TKW of einkorn from early byzantine Felix Romuliana, TKW was only 10.08 g!? Thousand-kernel weight of einkorn from Koznik was calculated only upon 40 wholly preserved grains. Therefore, such high values of TKW could be based on statistical error!? Nevertheless, preserved "thick" kernels of einkorn are not only indicator that einkorn was grown on the fields surrounding Koznik, but it is also an indicator for its significant role in the cereal cultivation. It is known that einkorn wheat can better scavenge nutrients in resource-limited conditions than its more domesticated descendants (i.a. Hallier 1881).

Rye

Since Middle Ages people have cultivated rye widely in Central and Eastern Europe (Kroll 1999). Rye has been grown on the territory of nowadays Serbia since Roman period (Medović 2014). The production of *Secale cereale* is gaining in importance since 6th cent. AD at Felix Romuliana (Medović 2008). Rye seems to be the principal crop at early byzantine site Caričin Grad (Anna Reuter, pers. comm., July 19, 2016). Rye production continued without interruption also in the late middle Ages at fortress of Ras and Studenica monastery. The dominant role of rye in cereal production in Europe has ended with the introduction of synthetic fertilizers at the beginning of 20th cent. Rye can survive

through many climates and in many environments. This characteristic makes it suitable for growing in areas with harsh climatic conditions, like in mountainous regions of the Balkans.

In the byzantine levels (12-14th cent. AD) of Agios Mamas (Greece) the TKW of rye is 6.92 g (Kroll 1999). This value is the lowest in comparing it with other sites: fortress of Koznik – 8.80 g, Slavic fortified rampart Groß Lübbenau (Germany) – 8.73 g (mean value out of 128), Slavic fortified rampart (7-12th cent. AD) Starigard/Oldenburg (Germany, Kroll and Willerding 2004) – 7.90 g (mean value out of 18 collections), at Felix Romuliana 6th cent. AD 10.15 g (mean value out of 5). At Justiniana Prima 1,000 grains of *Secale* weigh as much the rye grans from Felix Romuliana (Anna Reuter, pers. comm., July 19, 2016).

Oat

Oat is like rye a newcomer as cultivated plant. Although the oat genus is represented in the archaeobotanical analysis from the earliest periods in the south-east Europe, but in small quantities, it is not less likely that a large scale cultivation of *Avena* could have started before the beginning of the Iron Age (Medović 2013). Like the finds of *Secale*, einkorn and emmer, oat finds are more frequent since 6th century AD at Felix Romuliana (Medović 2008). *Avena* played a minor role in the crop production at Justiniana Prima dated to 6-7th cent. AD (Anna Reuter, pers. comm., July 19, 2016). TKW of *Avena* at Koznik could be calculated out of 100 whole grains – 5.8 g.

Fruits

Two fragments of grape wine pipes were found in the charred plant material from Koznik (Tab. 1). This is the first evidence for this species in the late middle Ages in Serbia! The tradition of the cultivation of common grape wine in south Serbia could be traced since early Iron Age (Medović 2012). Grape wine was found in the charred plant material from Felix Romuliana (Medović 2008). Grape wine is the most abundant crop species at early byzantine site of Caričin grad. Fragmented or whole pipes were found there in more than 50 percent of all samples (Anna Reuter, pers. comm., July 19, 2016). Since the late middle Ages wine and dried grapes are traded in large quantities in Europe. The finds of grape pipes could be found in almost all archaeobotanical samples from medieval towns (Kroll 1999).

Weed infestation of cereal storage and crop fields

The weed spectrum of stored cereals is an artefact of crop processing, reflecting only a limited number of the weeds that were originally present (Jones 1990). The number of big seeded weeds and ruderals is much higher than small-seeded weeds (Table 1). The predominance of heavy seeded weeds can be explained with processes of winnowing and fine-sieving.

Nevertheless, with 33 different taxa, this is the most numerous taxonomic group in Koznik's botanical collection. Unfortunately, in mixed samples, it is not possible to determine which weed seeds were associated with which crop species (Jones 1990). Percent of counts for this group is 5.79 and weight percent is 1.82. None of the weeds and ruderals, with exception of corn cockle (*Agrostemma githago*), solely exceeds the amount, or weight percent, more than one. Corn cockle was an important contaminant of the cereal fields and stored grains.

The 1,000-seed weight of corn cockle is high (4.1 g), higher than of those from medieval Slavic castle rampart Groß Lübbenau, Germany – 2.82 g (Medović 2004). But, this isn't surprising as rye was the main crop in Groß Lübbenau. Corn cockle has specialized there to rye by resembling the crop morphologically (seed mimicry!). On the other hand, it is slightly lighter than 6th century 1,000-seed weight of corn cockle from Felix Romuliana – 4.42 and 4.28 g. In a sample from Felix Romuliana dated to 3rd cent. AD (Medović 2008), which can be defined as a fine-sieve by-product sample, 1,000-seed weight of *Agrostemma githago* was 3.75 g – small seeded weeds that passed through a sieve which retained the grain.

The second most numerous weed finds belong to darnel ryegrass (*Lolium temulentum*) (Tab. 2/10; Tab 4/12). *Lolium temulentum* is an annual weed found mostly in winter crops, preferring locations with low temperatures (15-20°C) and high soil moisture. It is abundant in wheat crops especially during wet years (Palsson and Wasserman 1983). *Lolium temulentum* was not found at the fortress of Ras. On the other hand, at the early byzantine sites Felix Romuliana (Medović 2008) and Justiniana Prima (Anna Reuter, pers. comm., July 19, 2016) charred seeds of darnel ryegrass could be found. In the material from Justiniana Prima the main weed was corn cockle followed by *Lolium temulentum*!

Both corn cockle and darnel ryegrass are difficult to remove from the harvested crop, and may lead to

serious illnesses after eating the baked goods on regular basis. Luckily, toxicity of corn cockle can be significantly diminished by exposure of the seeds to high temperature. In other words, the bread is less toxic than the flour from which it was made (Туцаков 1971). But, on the other hand, eating hot bread, or hot porridge, allegedly only increase the toxic effect of darnel ryegrass (Hallier 1881).

The seeds of corn cockle and darnel ryegrass are remarkably similar in size and weight to the grains of wheat and other small grain crops, which make their separation difficult. Unless special cleaning measures are used the weed is sown with crops established from seed saved on the farm. Cereals were also cleaned for human consumption by hand-picking out the undesirable weed seeds. A well-known Russian/Slavic fairy tale *Vasilisa the Beautiful* seems to confirm this: "*And now, Vasilisa, take this sack of millet and pick it over seed by seed. And mind that you take out all the black bits, for if you don't I shall eat you up*". In Medieval documents from Serbian monasteries there is also a special term used for cleaning by handpicking "žitotrebljenje" (Благојевић 2004).

The plant collection from Koznik contains 41 small *Lathyrus* seeds. Morphologically, the best match could be found in *Lathyrus aphaca* seeds. The reason why we labelled it with "cf." is that yellow pea doesn't fit well in the wet mountains conditions. TKW is 97.62 g. Nevertheless, eating certain legumes of the genus *Lathyrus* can be toxic for humans and domestic animals. To remove the toxic bitter compounds they must have been cooked or soaked in water before consumption.

Weeds which may cause lodging and harvest problems

Lodging has a negative influence on both the yield and the yield quality (Podolska 2011).

An example for lodging caused, or intensified by twinning weeds of *Fallopia* (syn. *Polygonum*) *convolvulus* and *Convolvulus arvenis*, and the resulting yield loss (smaller dimensions of grains and lower value of TKW) can be found at the late antique site Čurug – Stari vinogradi in north Serbia (Medović 2009).

In the plant material from Koznik there were 29 charred, triangular achenes of black bindweed (Tab. 1; Tab 3/9). *Fallopia convolvulus* is one of the major weeds of all agricultural crops, especially of grain-crops and vegetables. The caulis twining round cultural plants, especially stems of cereals, intensifies their lodging. Control measures include careful clearing of a seed stock. In contrast to corn cockle and darnel ryegrass, the seeds of black bindweed are not poisonous – they are edible. *Fallopia convolvulus* was collected as a welcome by-product in the course of cereal processing (Behre 2008). The amount of starch goes up to 14 %. Black bindweed is rich in proteins. At the beginning of the 19th century in Pomerania, the fruits were still used for flour and called "wild buckwheat". Nevertheless, the damage that it causes (up to 25 % yield loss) can't be replaced.

Cleavers tangling behaviour can cause difficulties during harvest. Up to four species can be found in the crops, which can coexist in the same field (Royo-Esnal et al. 2012). In the charred plant assemblage at Koznik (Tab. 1) there are only fruits of *Galium spurium* (Tab. 4/3) and *Galium aparine* (Tab. 4/2). Cleavers litters all crops. The greatest weediness is observed in winter wheat. The weed grows through the upper layer, climbing the cultivated plants, causing loss of grain during harvesting (spinose stems of the weed cause plant lodging, especially in grains and flax). The species inhabits fields and pastures, occurring in abundance in humid, fertile, and rich limy soils, including fresh argillaceous and loamy soils.

Figure 10. Scleroitium of Claviceps purpurea on Triticum monococcum. Archaeobotanical garden of Museum of Vojvodina; after extreme rainfall events in May 2014 (Stadtherr et al. 2016).

Slika 10. Sklerocija gljivice Claviceps pupurea (ražena glavnica) na Triticum monococcum (jednozrna pšenica). Arheobotanička bašta Muzeja Vojvodine; nakon ekstremnih padavina u maju 2014. (Stadtherr et al. 2016).

(Foto: M. Đukić)

Diseases of stored grains

Four charred sclerotia of *Claviceps purpurea* (Tab. 2/7) were found in the charred plant material from Koznik. This is nothing unusual for the archaeobotanical collections of the middle Ages, since rye is one of the principle crops in Europe during that period. But, it's striking, that in the plant material from Koznik rye, rye ergot's main host, was represented with only 76 grains, which makes only 1.2 percent of counts of all charred cereal grains in the sample. Rye can be suspected as unintended mixture in the main cereal at the fortress of Koznik – *Triticum aestivum* and/or *Triticum dicoccon*.

Figure 11. Colouring wildflowers of arable land in the vicinity of the medieval fortress of Koznik:
Upper row, from left to right – Agrostemma githago, Galium aparine, Lathyrus aphaca,
Fallopia convolvulus, Cichorium intybus;
Second row from the top – Chenopodium album, Centaurea cyanus, Melampyrum arvense,
Neslia paniculata, Salvia verticillata;
Third row from the top – Lapsana communis, Rumex crispus, Valerianella dentata, Asperula arvensis,
Plantago lanceolata;
Bottom row – Sanguisorba minor, Galium spurium, Picris hieracioides, Teucrium chamaedrys, Lolium temulentum.

Slika 11. Kolorit cvetova korovskih biljaka na njivama srednjovekvnog utvrđenja Koznik:
Gornji red, sleva nadesno – kukolj, lepuša broćika, obični graor, njivski vijušac, obična vodopija;
Drugi red odozgo – obična pepeljuga, njivski različak, njivska urodica, metličasta tršlja, prstenasta žalfija;
Treći red odozgo – obična ognjičina, obični štavalj, zupčasti matovilac, njivska lazarkinja, uskolisna bokvica;
Donji red – obična dinjica, primorska broćika, runjavolika grkuša, hrastolisni dubac, pijani ljulj.

Nevertheless, *Claviceps purpurea* can also infect other cereals (see also Fig. 10). The ratio sclerotium to cereal grains in the plant collection from Koznik is 1:1,614.5. There are neither evidences of *C. purpurea* at the fortress of Ras, near Studenica monastery. Only two sclerotia of *C. purpurea* were identified at early byzantine site Caričin grad near Lebane in south Serbia (Anna Reuter, pers. comm., July 19, 2016). In the plant collection from Slavic rampart castle Groß Lübbenau, Germany, dated to 9–10th century AD, there were 17 sclerotia of ergot among 428,661 true cereal grains (Medović 2004). The largest share among true cereal grains had rye with 95 percent of counts. The ratio sclerotium to cereal grains was just 1:25,215!

It's been considered that wheat infected with ergot poses a danger to human or animal health. According to the Council Directive 66/402/EEC of 14 June 1966 on the marketing of cereal seed, only two pieces or fragments of *C. purpurea* per 500 grams can be tolerated in the case of certified seeds (Council of the European Union 1966). Sample of Koznik consists of 62 grams of charred common wheat grains. Rough estimate is that during carbonization process wheat grains lose 50 % of the weight (for further details on carbonization see Braadbaart et al. 2005 and Sievers and Wadley 2008). It means that 4,833 grains would weigh about 124 grams before carbonization process. If we extrapolate these figures to 500 grams, it would mean that there would be 16 sclerotia per 500 g. This is 8 times higher than EU standard. It even exceeds maximal number of sclerotia in rye which was temporary allowed by Council of the European Union (2004) for Latvia, due to the national climatic conditions of the member state.

Ergot infests rye fields especially during cold and wet years (in spring!) and cereals grown in the mountain areas. In Serbia, a significant expansion of *C. purpurea* in common wheat was registered after the introduction of economic sanctions to former Yugoslavia in the last decade of the 20th century due to the unavailability of adequate chemical treatment of the seed stock. Even today, as the farmers are forced to cut their costs because of low wheat prices, they use seed stock "from the attic" (Радио Телевизја Војводине 2016).

Wood charcoal record

Only one piece of charred wood could be identified to the level of genus – oak tree (*Quercus*). Other wood pieces were too small. Nevertheless, it was possible to confirm the presence of wood of the coniferous trees (Tab. 1).

CONCLUSION

One collection of charred cereals from Koznik isn't enough to give answers to overall of the agricultural practices in this medieval fortress. At least, ten to twenty charred samples should be analysed in order to get information which crops were grown and which were the most abundant weeds at one archaeological site (Medović 2004). Therefore, the results that we have obtained from the analyses of the macro-botanical material from the fortress of Ras, Studenica monastery and the fortress of Koznik can be regarded just as the beggining of the archaeobotanical research of Serbian Middle Ages.

Principal cereals in the botanical collection from Koznik were common wheat and emmer. This is the first evidence of emmer growing during late middle Ages in Serbia. Common crops produced in the European Middle Ages included also rye, oat, barley, einkorn and broomcorn millet (Kroll 1999). All this cereals could be identified in Koznik collection. The evidence of fava bean, pea, lentil and flax and spelt wheat, which complete list of common crops in Europe at that period, has been missing in the material from Koznik.

Charred plant material form Koznik has provided the first evidence of grape wine in the late medieval period in Serbia! It has also provided the evidence of ergot infestation of cereal storages. The infestation can be regarded as serious even though rye, the main host of *Claviceps pupurea*, was only a minor admixture in the collection. It is striking that three most numerous weeds in the plant collection from Koznik can be toxic for humans and domestic animals if eaten on regular basis.

Crop diversity is a necessity for survival rather than a choice, particularly in times of climate change and food crisis (Giuliani et al. 2009). A large share of emmer, in combination with robust einkorn and rye, in crop production suggest that farmers from Koznik were more orientated toward yield security rather than yield maximization. This is plausible because of the harsh climatic conditions in the mountainous region of the Balkans.

NOTES

[1] cf. *Fagus sylvatica* L. subsp. *moesiaca* (K. Maly) Szafer. See also Stojanović (2005).

[2] Spikes per unit area, number of kernels per spike and kernel weight are the determining components of wheat yield.

LITERATURE

Behre, K-E. Collected seeds and fruits from herbs as prehistoric food. *Vegetation History and Archaeobotany* 17 (2008): 65–73.

Borojević, K. Nutrition and environment in medieval Serbia: charred cereal, weed and fruit remains from the fortress of Ras. *Vegetation History and Archaeobotany* 14 (2005): 453–464.

Braadbaart, F; CC Bakels, JJ Boon, PF van Bergen. Heating experiments under anoxic conditions on varieties of wheat. *Archaeometry* 47/1 (2005): 103–114.

Camenisch, C; KM Keller, M Salvisberg, B Amann, M Bauch, S Blumer, R Brázdil, S Brönnimann, U Büntgen, BMS. Campbell, L Fernández-Donado, D Fleitmann, R Glaser, F González-Rouco, M Grosjean, RC Hoffmann, H Huhtamaa, F Joos, A Kiss, O Kotyza, F Lehner, J Luterbacher, N Maughan, R Neukom, T Novy, K Pribyl, CC Raible, D Riemann, M Schuh, P Slavin, JP Werner and O Wetter. The early Spörer Minimum: A period of extraordinary climate and socio-economic changes in Western and Central Europe. *Climate of the Past Discussions* (2016), doi: 10.5194/cp-2016-7.

Cook, ER; R Seager, Y Kushnir, KR Briffa, U Büntgen, D Frank, PJ Krusic, W Tegel, G van der Schrier, L Andreu-Hayles, M Baillie, C Baittinger, N Bleicher, N Bonde, D Brown, M Carrer, R Cooper, K Čufar, C Dittmar, J Esper, C Griggs, B Gunnarson, B Günther, E Gutierrez, K Haneca, S Helama, F Herzig, K-U Heussner, J Hofmann, P Janda, R Kontic, N Köse, T Kyncl, T Levanič, H Linderholm, S Manning, TM Melvin, D Miles, B Neuwirth, K Nicolussi, P Nola, M Panayotov, I Popa, A Rothe, K Seftigen, A Seim, H Svarva, M Svoboda, T Thun, M Timonen, R Touchan, V Trotsiuk, V Trouet, F Walder, T Ważny, R Wilson and C Zang. Old World megadroughts and pluvials during the Common Era. *Science Advances* 1/10 (2015): e1500561, doi: 10.1126/sciadv.1500561.

Council of the European Union. *Official Journal of the European Union* 125 (1966): 2309–2319.

Council of the European Union. *Official Journal of the European Union* L 375 (2004): 31.

European Soil Bureau Network. *Soil Atlas of Europe*. Luxembourg: European Commission, 2005.

Filipović, D and Obradović, Đ. Archaeobotany at Neolithic Sites in Serbia: A Critical Overview of the Methods and Results, in: N Miladinović-Radmilović and S Vitezović (eds) Bioarchaeology in the Balkans: Balance and Perspectives. Belgrade: Srpsko arheološko društvo, Sremska Mitrovica: Blago Sirmijuma, 2013: 25–55.

Fukarek, P and Jovanović, B (eds) *Karta prirodne potencijalne vegetacije SFR Jugoslavije / Map of Natural Potential Vegetation of FSR Yugoslavia (1:1,000,000)*. Beograd, Naučno veće Vegetacijske karte Jugoslavije koga zastupa Šumarski fakultet Univerziteta Kiril i Metodije u Skopju, 1983.

Gornall, J; R Betts, E Burke, R Clark, J Camp, K Willett and A Wiltshire. Implications of climate change for agricultural productivity in the early twenty-first century. *Philosophical Transactions of the Royal Society B* 365 (2010): 2973–2989.

Giuliani, A; A Karagöz, N Zencirci. Emmer (*Triticum dicoccon*) Production and Market Potential in Marginal Mountainous Areas of Turkey. *Mountain Research and Development* 29/3 (2009): 220–229.

Hajnalová, M and Dreslerová, D. Ethnobotany of einkorn and emmer in Romania and Slovakia: towards interpretation of archaeological evidence. *Památky archeologické* 101 (2010): 169–202.

Hallier, E. *Flora von Deutschland*. Achter Band, 22. Gramineae. Gera-Untermhaus: Verlag von Fr. Eugen Köhler, 1881.

Halpern, J. The ecological transformation of a resettled area, pig herders to settled farmers in Central Serbia (Sumadija, Yugoslavia) during the 19th & 20th centuries, in: L Bartosiewicz and HJ Greenfield (eds) Transhumant *Pastoralism in Southern Europe: Recent Perspectives from Archaeology, History, and Ethnology* 11 (1999): 79–95.

Jones, G. The application of present-day cereal processing studies to charred archaeobotanical remains. *Circaea* 6/2 (1990): 91–96.

Kanitz, F. *Das Königreich Serbien und das Serbenvolk von der Römerzeit bis zur Gegenwart: Land und*

Bevölkerun. Leipzig: Verlag von Bernhard Meyer, 1909.

Kroll, H. Byzantinischer Roggen von Agios Mamas, Chalkidike. *Byzantische Zeitschrift* 92 (1999): 474–478.

Kroll, H and Willerding, U. Die Pflanzenfunde von Starigard/Oldenburg, in: A Haffner und M Müller-Wille (eds) Starigard/Oldenburg: Hauptburg der Slawen in Wagrien. 5 Naturwissenschaftliche Beiträge. Offa-Bücher 82. Neumünster: Wachholz Verlag, 2004: 135–184.

Kyosev, B and Desheva, G. Study on variability, heritability, genetic advance and associations among characters in emmer wheat genotypes (*Triticum dicoccon* Schrank). *Journal of BioScience and Biotechnology SPECIAL EDITION / ONLINE* (2015): 221–228.

Koznik. 43°27'17.84"N and 20°56'26.64"E. *Google Earth*. April 21, 2016. May 20, 2016.

de Lamartine, A. *Voyage en Orient* 1832–1833, 2. Paris: C. Gosselin, 1843.

Medović, A. Zum Ackerbau in der Lausitz vor tausend Jahren: Der Massenfund verkohlten Getreides aus dem slawischen Burgwall unter dem Hof des Barockschlosses von Groß Lübbenau, in: A Haffner und M Müller-Wille (eds) *Starigard/Oldenburg: Hauptburg der Slawen in Wagrien. 5 Naturwissenschaftliche Beiträge. Offa-Bücher* 82. Neumünster: Wachholz Verlag, 2004: 185–236.

Medović, A. Gamzigradski ratari: Dva koraka napred, jedan korak nazad. *Рад Музеја Војводине* 50 (2008): 151–173.

Medović, A. Čuruški krupnik iz 4. veka: U čvrstom zagrljaju njivskog poponca i njivskog vijušca. *Рад Музеја Војводине* 51 (2009): 147–157.

Medović, A. Late Bronze Age Plant Economy at the early Iron Age Hill Fort Settlement Hissar? *Рад Музеја Војводине* 54 (2012): 105–118.

Medović, A. Can You Teach an Old Sample New Tricks? Half-a-century-old Late Iron Age Avena byzantina C. Koch Sample from Gomolava, Serbia, in: C von Carnap-Bornheim, W Dörfler, W Kirleis, J Müller und U Müller (eds) *Von Sylt bis Kastanas: Festschrift für Helmut Johannes Kroll. Offa* 69/70. Neumünster: Wachholz Verlag, 2013: 461–466.

Medović, A. Viminacium: Roman agriculture on Serbian Soil? *Archaeology and Science* 9/2013 (2014): 95–99.

Miller, GH; G Áslaug, Y Zhong, DJ Larsen, BL Otto-Bliesner, MM Holland, DA Bailey, KA Refsnider, SJ Lehman, JR Southon, C Anderson, H Björnsson and T Thordarson. Abrupt onset of the Little Ice Age triggered by volcanism and sustained by sea-ice/ocean feedbacks. *Geophysical Research Letters* 39 (2012): L02708.

Nesbitt, M. and Samuel, D. From Staple crop to extinction? The archaeology and history of the hulled wheats, in: S. Padulosi, K. Hammer and J Heller (eds) *Hulled Wheat*. Promoting the Conservation and Use of Underutilized and Neglected Crops 4. Rome: IPGRI, 1996: 40–99.

Palsson, P and Wasserman, O. Zur Art und Herkunft der Giftwirkung des Grases *Lolium temulentum*, Taumellolch, in: HJ Kroll, *Katsanas: Die Pfalnzenfunde*. Berlin: Verlag Volker Spiess, 1983: 158–160.

Podolska, G. Plant Lodging, Effects, and Control, in: J Gliński, J Horabik and J Lipiec (eds) *Encyclopedia of Agrophysics*. Dordrecht, Springer, 2011: 609–610

Royo-Esnal, A; J Torra, JA Conesa and J Recasens. Emergence and early growth of *Galium aparine* and *Galium spurium*. *Weed Research* (2012): doi: 10.1111/j.1365-3180.2012.00939.x.

Sievers, C and Wadley, L. Going underground: experimental carbonization of fruiting structures under hearths. *Journal of Archaeological Science* 35 (2008): 2909–2917.

Stadtherr, L; D Coumou, V Petoukhov, S Petri and S Rahmstorf. Record Balkan floods of 2014 linked to planetary wave resonance. *Science Advances* 2/4 (2016): e1501428, doi: 10.1126/sciadv.1501428.

Stojanović, Lj (ed). *Bukva* (Fagus moesica /Domin, Mally/ Czeczott.) *u Srbiji*. Beograd: Udruženje šumarskih inženjera i tehničara Srbije i Šumarski fakultet Univerziteta u Beogradu, 2005.

Stojanović, Lj (ed). *Hrast kitnjak* (*Quercus petraea agg. Ehrendorfer 1967*) *u Srbiji*. Beograd: Šumarski fakultet Univerziteta u Beogradu i Udruženje šumarskih inženjera i tehničara Srbije, 2007.

Veljković, B; I Glišić and A Leposavić. An Analysis of Raspberry Production Conditions in Serbia. *Acta Agriculturae Serbica* 25 (2008): 9–16.

Vilotić, D. Determinacija fosilinih ostataka drvenih vrsta iz tvrdjave Ras, in: M Popović (ed) *Tvrđava Ras*. Beograd, Arheološki institut, 1999: 439–445.

Vukin, M and Rakonjac, Lj. Comparative analysis of some bioecological characteristics of Hungarian oak and Turkey oak. *Archives of Biological Sciences* 65/1 (2013): 331–340.

Wang, L; H Ge, C Hao, Y Dong and X Zhang. Identifying Loci Influencing 1,000-Kernel Weight in Wheat by Microsatellite Screening for Evidence of Selection during Breeding. *PLoS ONE* 7/2 (2012): e29432. doi:10.1371/journal.pone.0029432.

Благојевић, М. Земљорадња у средњовековној Србији. Београд: ЈП Службени лист СЦГ, 2004.

Бугар, М. Археолошки налази са Козника: Из средњовековне збирке Народног музеја Крушевац. *Крушевачки зборник* 17, in press.

Ђорђевић, З. Конзерваторски третман рударске алатке са Рудника. *Зборник Музеја рудничко-таковскоī краја* 6 (2011): 229–235.

Филиповић, Д и Бикић, В. Бильни остаци из манастира Студенице, у: Д Антоновић и С Јовановић (ур.) *XXXVIII Скупштина и годишњи скуп САД, Пирот, 4.–6. јун 2015. године. Програм, извештаји и апстракти*. Пирот: Српско археолошко друштво, Београд и Музеј Понишавља Пирот, 2015: 91.

Милинчић, АМ и Пецељ, М. Природна основа геоеколошких процеса Жупе александровачке. *Гласник Српскоī геоīрафскоī друштва* 88/1 (2008): 53–68.

Милићевић, В. Клима средњовековне Србије: Покушај реконструкције на бази астрономских елемената и шумског фонда. *Публикација Астрономскоī друштва Руђер Бошковић* 10 (2011): 659–678.

Радио Телевизија Војводине. *Временске прилике утичу на род пшенице*. <http://rtv.rs/sr_ci/vojvodina/becej/vremenske-prilike-uticu-na-rod-psenice_724616.html> 3.6.2016.

Споменици културе у Србији. *Средњовековни īрад Козник*. <http://spomenicikulture.mi.sanu.ac.rs/spomenik.php?id=737> 9.6.2016.

Туцаков, Ј. *Лечење биљем. Фитотерапија*. Београд: Култура, 1971.

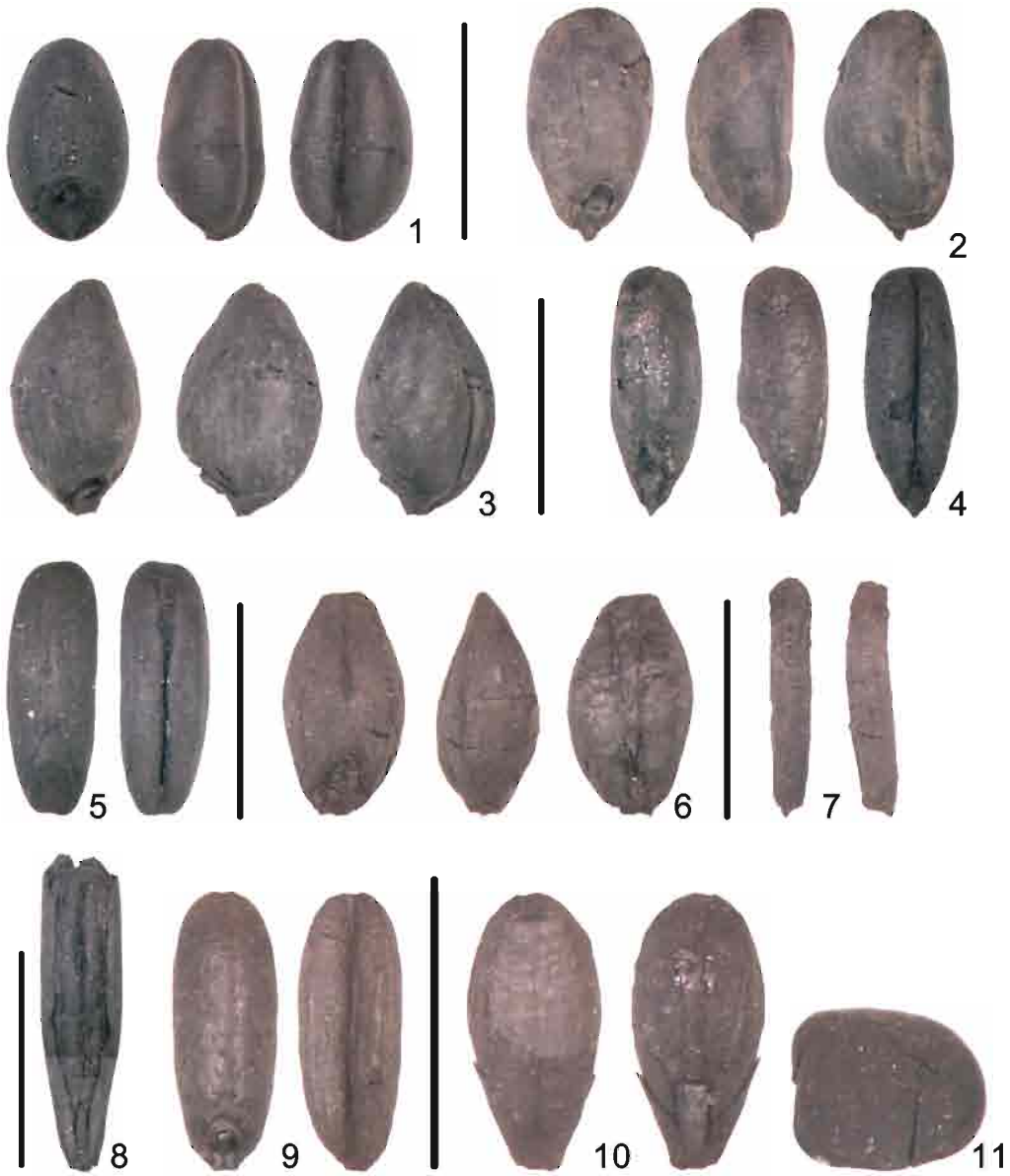

Table 2. Charred plant items from medieval fortress Koznik (14–15th cent. AD): 1. Triticum aestivum s.l, 2. T. dicoccon, 3. T. monococcum, 4. Secale cereale, 5. Avena, 6. Hordeum vulgare vulgare, 7. Claviceps purpurea, sclerotium, 8. Avena sativa, 9. Bromus secalinus, 10. Lolium temulentum, 11. Lathyrus cf. aphaca.

Tab. 2. Ugljenisani nalazi sa srednjovekovnog utvrđenja Koznik (14–15. vek): obična pšenica, u širem smislu, 2. dvozrna pšenica, 3. jednozrna pšenica, 4. raž, 5. ovas, 6. nepravilni šestoredi („četvoredi") ječam, 7. ražena glavnica, 8. gajeni ovas, 9. obična klasača, 10. pijani ljulj, 11. (obični) graor.

Scale: 5mm – Razmernik: 5 mm.

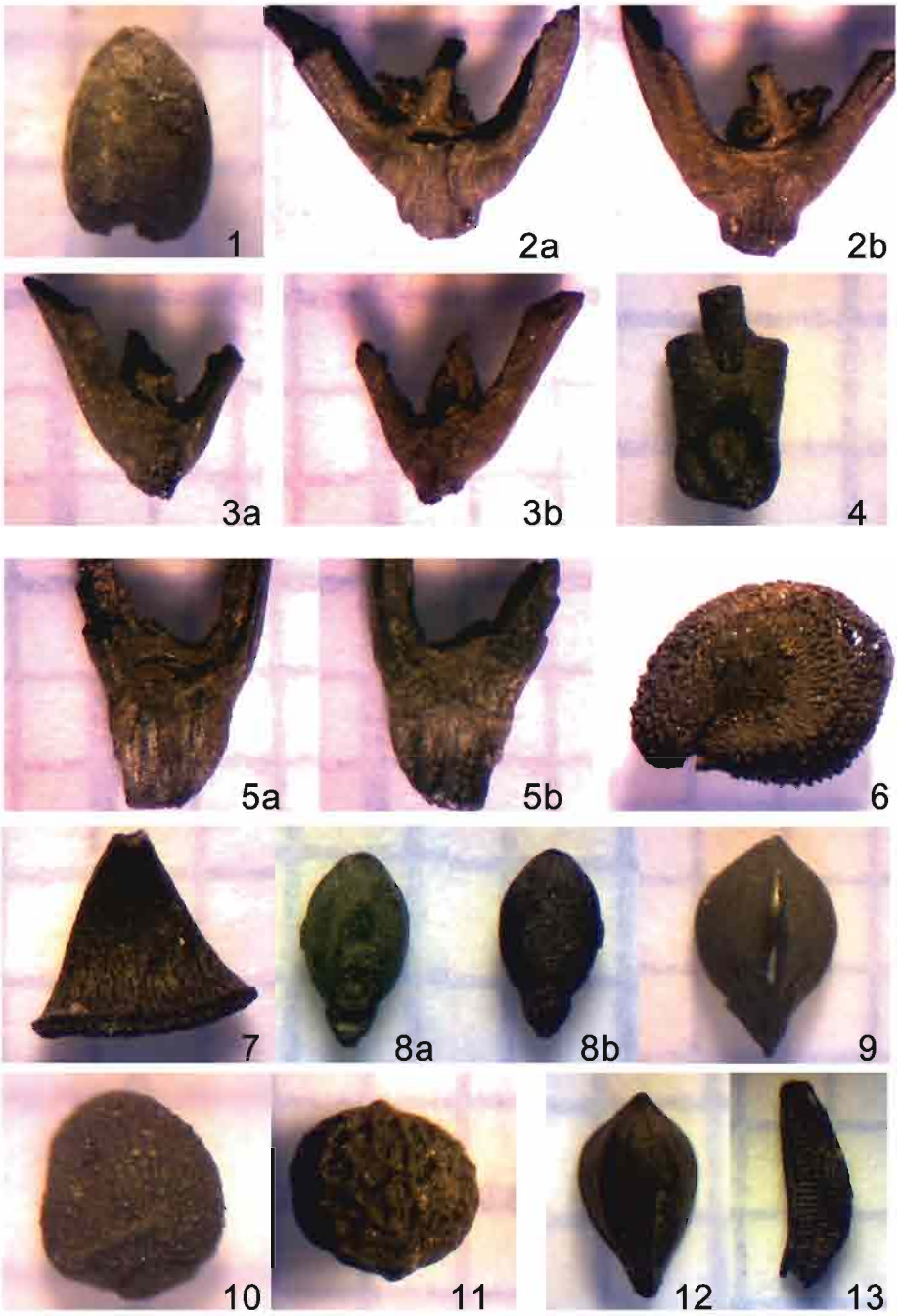

Table 3. Charred plant items from medieval fortress Koznik (14–15th cent. AD): 1. Panicum miliaceum, 2. Triticum dicoccon, spikelet fork, 3. T. dicoccon, terminal spikelet fork, 4. Avena fatua, floret, 5. T. monococcum, spikelet fork, 6. Agrostemma githago, 7. A. githago, capsule teeth, 8. Setaria viridis, 9. Fallopia convolvulus, 10. Brassica cf. nigra, 11. Neslia paniculata, 12. Rumex crispus-type, 13. Picris hieracioides.

Tab. 3. Ugljenisani nalazi sa srednjovekovnog utvrđenja Koznik (14–15. vek): 1. proso, 2. dvozrna pšenica, račva klasića, 3. dvozrna pšenica, terminalna račva klasića, 4. njivski ovas, osnova cveta, 5. jednozrna pšenica, račva klasića, 6. kukolj, 7. kukolj, zubac čaure, 8. zeleni muhar, 9. njivski vijušac, 10. (crna) repica, 11. metličasta tršlja, 12. obični štavalj-tip, 13. runjavolika grkuša.

Scale: 1 mm – Razmernik: 1 mm.

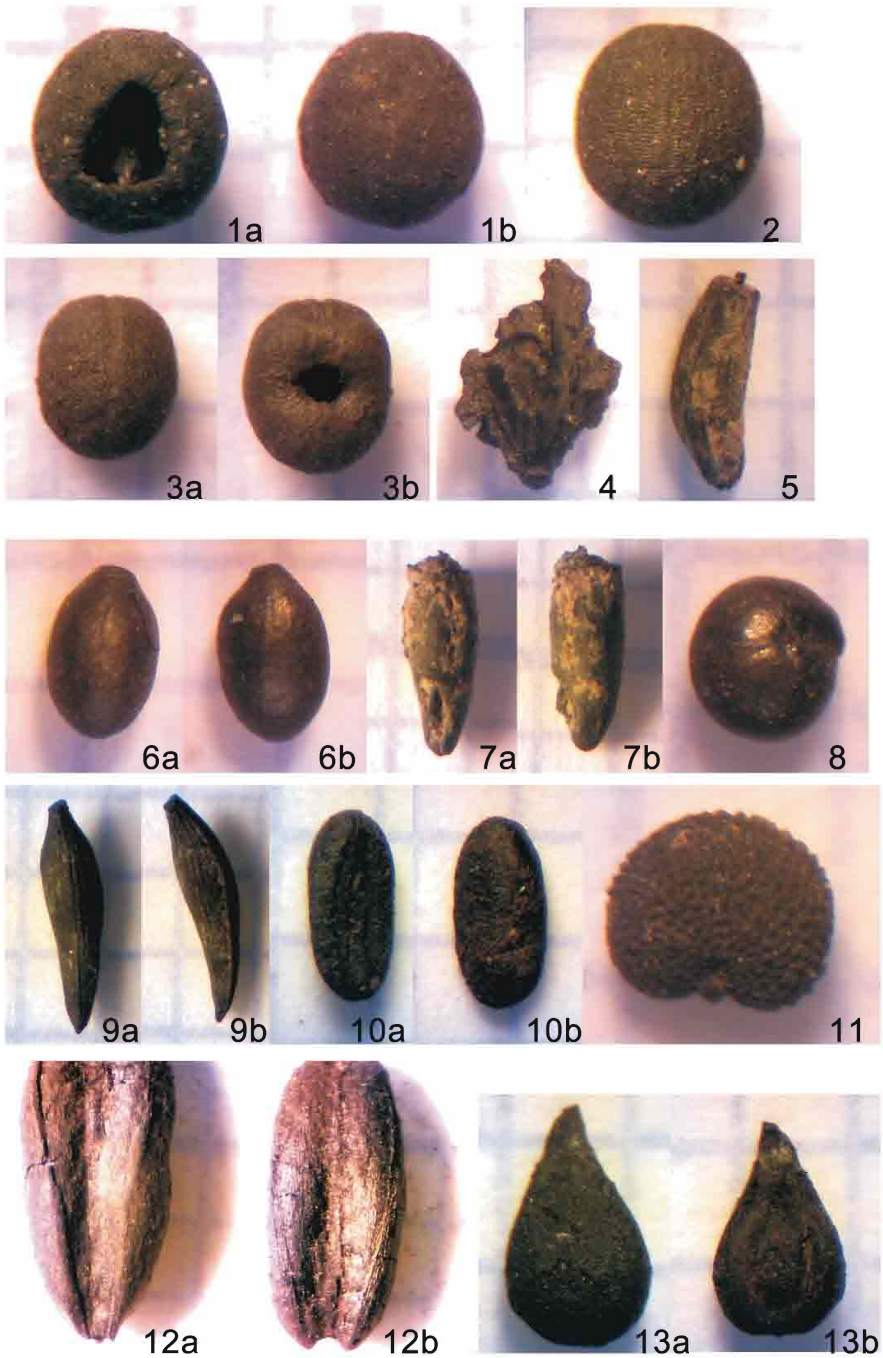

Table 4. Charred plant items from medieval fortress Koznik (14–15th cent. AD): 1. Asperula arvensis, 2. Galium aparine, 3. G. spurium, 4. Sanguisorba minor, 5. Cichorium intybus, 6. cf. Salvia verticillata, 7. Centaurea cyanus, 8. Chenopodium album, 9. Lapsana communis, 10. Plantago lanceolata, 11. Silene-type, 12. Lolium temulentum, 13. Valerianella dentata.

Tab. 4. Ugljenisani nalazi sa srednjovekovnog utvrđenja Koznik (14–15. vek): 1. njivska lazarkinja, 2. lepuša broćika, 3. primorska broćika, 4. obična dinjica, 5. obična vodopija, 6. (prstenasta žalfija), 7. njivski različak, 8. obična pepeljuga, 9. obična ognjičina, 10. uskolisna bokvica, 11. pucavica-tip, 12. pijani ljulj, 13. zupčasti matovilac.

Scale: 1 mm – Razmernik: 1mm.

Aleksandar Medović

KOLORITNE NJIVE SREDNJOVEKVNOG UTVRĐENJA KOZNIK: ARHEOBOTANIČKA ANALIZA UGLJENISANOG BILJNOG MATERIJALA

Rezime

Jedna kolekcija ugljenisanih žitarica iz srednjovekovnog utvrđenja Koznik (14–15. vek) nije dovoljna da pruži odgovore na sva pitanja koja se tiču ratarske proizvodnje. Da bi utvrdili koje su žitarice uzgajane, a koji su bili najčešći korovi potrebno je uraditi analizu najmanje deset do dvadeset ovakvih uzoraka na jednom arheološkom lokalitetu (Medović 2004). Rezultati makrobotaničkih istraživanja koji su dobijeni na srednjovekovnom utvrđenju Ras, manastiru Studenica, kao i ovi sa Koznika mogu se smatrati tek početkom ozbiljnijeg arheobotaničkog istraživanja srpskog srednjeg veka.

Glavne žitarice u makrobotaničkoj kolekciji sa Koznika su obična pšnica i dvozrna pšenica. Ovo je prvi nalaz ove praistorijske pšenica u kasnom srednjem veku na tlu Srbije. Osim ove dve vrste pšenice, glavne srednjovekovne žitarice u Evropi su bile raž, ovas, ječam, jednozrna pšenica, krupnik (spelta) i proso (Kroll 1999). Sve ove žitarice, sem krupnika, su pronađene u ugljenisanom materijalu sa Koznika. U našem materijalu fale nalazi glavnih mahunarki u tom periodu – bob, grašak i sočivo, kao i lan, veoma važna industrijska biljka u tom periodu.

Ugljenisani biljni materijal sa Koznika je pružio prvi materijalni dokaz vinove loze u kasnom srednjem veku na tlu Srbije! Sklerocije gljivice *Claviceps pupurea* (ražena glavnica) pronađene su u skladišu žitarica, iako raž, kao glavni domaćin ovog toksičnog parazita, ima tek manji udeo u kolkciji. Osim toga, tri najbrojnija korova u kolekciji žitarica sa Koznika mogu biti otrovni za ljude i domaće životinje ukoliko se redovno konzumiraju.

Raznovrsnost useva nije izbor, već je neophodna za opstanak, naročito u vreme klimatskih promena i kriznih vremena u kojima vlada nedostatak hrane (Giuliani et al. 2009). Veliki udeo dvozrne pšenice, kombinovan sa uzgojem robusnih vrsta kao što su raž i jednozrna pšenica, u uzgoju žitarica ukazuje da su stanovnici Koznika bili orjentisani ka obezbeđivanju kakvog-takvog prinosa nego maksimiranju prinosa. Takav pristup je prihvatljiv s obzirom na oštre klimatske uslove u planinskom regionu na Balkanu.

BIOGRAFIJA I BIBLIOGRAFIJA AKADEMIKA BOGDANA BRUKNERA (1931–2006)

Priredila: Radmila Balaban, Filozofski fakultet, Beograd, radmilab@gmail.com

Prikupljene biografske informacije i bibliografske odrednice prof. Bogdana Bruknera rezultat su istraživačkog rada u okviru projekta *Bioarheologija drevne Evrope – ljudi, životinje i biljke u praistoriji Srbije* (br. 47001), koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

BIOGRAFIJA

Bogdan Brukner je rođen 13. maja 1931. godine u Zagrebu. Neposredno pred Drugi svetski rat sa roditeljima dolazi u Beograd, gde završava osnovnu školu i Prvu beogradrsku gimnaziju. U Beogradu je 1954. godine diplomirao arheologiju na Filozofskom fakultetu. Na istom fakultetu, decembra 1965. godine brani doktorsku disertaciju pod nazivom „*Početak i trajanje neolita u Vojvodini*", pred komisijom u sastavu: prof. dr Branko Gavela (mentor), prof. dr Milutin Garašanin i prof. dr Dušan Glumac.

U periodu od 1960. do 1968. godine radio je u Novom Sadu kao kustos Vojvođanskog muzeja. Dosta pažnje u okviru ove institucije je posvetio formiranju Odseka za praistorijsku arheologiju. Po dolasku u muzej sproveo je opsežno rekognosciranje u Sremu i Bačkoj, a 1960. godine je izvršio i prva zaštitna iskopavanja na lokalitetu Baštine kod Obreža (Srem). Tokom šezdesetih godina izveo je nekoliko sondažnih iskopavanja na lokalitetima: Beletinci-Obrež, Šajkaška ulica – na potezu Livade, na Limanu u Gardinovcima, u Kovilju na potezu Jarak, Bela Bara u Đurđevu, Vinogradi u Bogojevu, Donjoj Branjevini i drugim. Danas, jedan od najpoznatijih višeslojnih lokaliteta na prostoru Vojvodine – Gomolavu kod Hrtkovaca – Bogdan Brukner je počeo da iskopava 1965. godine. Kasnije su ovi radovi postali sistematski i multidisciplinarni i trajali su do 1985. godine, u saradnji koja je ostvarena između Vojvođanskog muzeja, Arheološkog instituta u Beogradu (dr Borislav Jovanović), Balkanološkog instituta SANU (dr Nikola Tasić), svim muzejima u Vojvodini, Arheološkog instituta u Groningenu, Instituta za nuklearne nauke „Vinča", Katedri za arheologiju Filozofskog fakulteta u Beogradu, Arhitektonskog fakulteta iz Beograda i mnogim drugim institucijama.

Nakon osnivanja Instituta za izučavanje istorije Vojvodine 1968. godine dr Brukner je izabran za naučnog saradnika, a iste godine u zvanju docenta počinje da predaje arheologiju na Filozofskom fakultetu u Novom Sadu. Za višeg naučnog saradnika u Istorijskom institutu je izabran 1972. godine. Na Filozofskom fakultetu u Novom Sadu je 1973. izabran za vanrednog profesora, dok je 1984. godine izabran za redovnog profesora.

U nauci se bavio istraživanjima u oblasti praistorijske arheologije, dok je posebnu pažnju posvetio ranom i poznom neolitu Balkana i srednje Evrope. Objavio je tri knjige – od toga jednu sa jednim koautorom, a ostale sa grupom koautora. U periodičnim i drugim naučnim publikacijama publikovao je preko 80 stručnih članaka, rasprava i studija.

Kao stipendista Humboltove fondacije u periodu od 1970. do 1971. godine boravio je u SR Nemačkoj i radio na proučavanju teme „*Panonija i srednja Evropa u neolitu*". U publikaciji koja je izdata u Minhenu 1979. godine *Die illustrierte Weltgeschichte der Archäologie* objavljen je deo ovih istraživanja.

Od decembra 1979. do februara 1980. godine je boravio u SAD, gde je na odseku za antropologiju Univerziteta u Berkliju održao nekoliko predavanja o praistorijskoj arheologiji, sa posebnim osvrtom na problematiku neolita i eneolita na Balkanu i srednjoj Evropi.

U zimskom semestru školske 1980/81. godine, po pozivu, držao je predavanja na Institutu za praistoriju i ranu istoriju na „Slobodnom univerzitetu" u ondašnjem Zapadnom Berlinu. Između 1970. i 1991. godine držao je predavanja u Njujorku i Los Anđelesu, kao i u većim evropskim centrima: Frankfurtu na Majni, Kelnu, Minhenu, Minsteru, Bazelu, Cirihu, Bernu, Krakovu, Groningenu, Poznanju itd. Svoje naučne rezultate Brukner je saopštavao na različitim svetskim i domaćim skupovima, simpozijumima i „okruglim stolovima" u: Austriji, Bugarskoj, Češkoj, Francuskoj, Grčkoj, Holandiji,

Rumuniji, Italiji, Mađarskoj, Poljskoj, Gruziji, Slovačkoj, Švajcarskoj, SAD-u.

Bio je rukovodilac jugoslovenskog dela tima u projektu *Rane zemljoradničko-stočarske zajedncije u Panoniji*, koja je realizovana u saradnji sa Arheološkim institutom Mađarske akademije nauka i Vojvođanske akademije nauka i umetnosti. Takođe, rukovodio je i jugoslovenskim delom jugoslovensko-američkog arheološkog projekta istraživanja kod sela Opovo, koji je finansirao SIZ za nauku Vojvodine i *Smithsonian Institution* iz Vašingtona.

Aktivno je učestvovao u radu stručnih arheoloških udruženja u Jugoslaviji i inostranstvu. Bio je član: Pripremnog komiteta za formiranje Arheološkog društva Evrope (ASE); Predsedništva komiteta za balkanologiju Jugoslavije; Međuakademijskog odbora za arheološku kartu Jugoslavije (MANU). Predsednik izdavačkog saveta Vojvđanske akademije nauka i umetnosti od 1983. do 1988. godine.

Oktobarsku nagradu Novog Sada 1974. godine je dobio sa B. Jovanovićem i N. Tasićem za monografiju *Praistorija Vojvodine*.

Za dopisnog člana Vojvođanske akademije nauka i umetnosti izrabran je 22. novembra 1984. goidine, a za redovnog 12. decembra 1991. godine. Za redovnog člana Srpske akademije nauka i umetnosti primljen je 29. maja 1991. godine.

Akademik Bogdan Brukner preminuo je u Novom Sadu (Kamenica) 8. januara 2006. godine.

BIOGRAPHY

Bogdan Brukner was born on May 13, 1931 in Zagreb. Immediately before WWII he came to Belgrade with his parents, where he finished elementary school and grammar school (First Belgrade Gymnasium). In 1954, he graduated from Faculty of Philosophy in Belgrade, Department of Archaeology. In 1965, he defended his PhD dissertation entitled *"The beginning and duration of Neolithic in Vojvodina"* in front of a commission: professor Branko Gavela (mentor), professor Milutin Garašanin and professor Dušan Glumac.

Brukner worked as a curator at The Museum of Vojvodina between 1960 and 1968, where he dedicated considerable attention to the formation of the department of the Prehistoric Archaeology. Becoming a curator in the museum, he lead field survey in Srem and Bačka, and in 1960 he carried out the first excavations in Baština near Obrež (in Srem). During the 1960s, he carried out several excavations at the following sites: Beletinci-Obrež, Šajkaška street - Livade, Liman in Gardinovci, Kovilj in Jarak, Bela Bara in Đurđevo, Vinogradi in Bogojevo, Donja Branjevina and others. In 1965, Brukner started excavating what is now one of the most famous multi-layer site in Vojvodina – Gomoloava at Hrtkovci. Later on, these excavations became systematic and multidisciplinary and lasted until 1985. Everything was accomplished in collaboration between The Museum of Vojvodina, Archaeological Institute of Belgrade (Borislav Jovanović, PhD), Balkanology Institute SANU (Nikola Tasić, PhD), all museums in Vojvodina, Groningen University of Archaeology, Nuclear Science Institute "Vinča", Department of Archaeology at the Faculty of Philosophy in Belgrade, Architectural Faculty in Belgrade and many other institutions.

After the foundation of the Institute for study the History of Vojvodina in 1968, Brukner was elected for scientific assistant, and in the same year he started teaching archaeology as an assistant professor at the Faculty of Philosophy in Novi Sad. He was elected as higher scientific assistant at the Institute of History in 1972. In 1973, he was elected for associate professor at the Faculty of Philosophy in Novi Sad. In 1984 he was elected for professor.

In science, he took interest in researching the field of prehistoric archaeology, while paying special attention to the early and the late Neolithic of Balkan and Central Europe. He published three books – one with a co-author, and the rest with a group of co-authors. In different scientific publications, he published over 80 articles.

As a Humboldt Foundation scholar from 1970 until 1971 he took residence in Germany and worked on "*Pannonia and Central Europe in Neolithic*". Part of this research was published in Munich in "*Die illustrierte Weltgeschichte der Archäologie*" (1979).

From December 1979 until February 1980 he resided in the USA, where he held several lectures, at the Anthropology Department of Berkeley University, about prehistoric archaeology, with a special focus on problems of Neolithic and Eneolithic in Balkan and Central Europe.

In the winter semester of the 1980/81 schoolyear, he held lectures at the Institute of Prehistory and Ancient

History at the "*Freie Universität*" in West Berlin. Between 1970 and 1991 he held lectures in New York and Los Angeles, as well as in bigger European centers: Frankfurt am Main, Köln, Munich, Münster, Basel, Zürich, Bern, Groningen, Krakow, Poznań, etc. Bogdan Brukner communicated his scientific results at different congresses, symposiums and round tables meetings in: Austria, Bulgaria, Czech Republic, Holland, Romania, France, Greece, Italy, Hungary, Poland, Georgia, Slovakia, Switzerland and USA.

He was the director of the Yugoslav part of the research team in the project *Early agricultural and hunter-gatherer communities in Pannonia*, accomplished in cooperation with The Archaeological Institute of Hungarian Academy of Science and Academy of Sciences of Vojvodina. He was the head of the Yugoslav part of Yugoslav-American archaeological project researching the site near village Opovo, which was financed by SIZ (self-managing community of interest) for science of Vojvodina and *Smithsonian Institution*, Washington DC.

Bogdan Brukner was an active member of archaeological societies in Yugoslavia and abroad: Committee for formation of Archaeological Society of Europe (ASE), Presidential committee of Balkanology of Yugoslavia, Inter-academy board for archaeological map of Yugoslavia (MANU), the president of publishing council of Vojvodina Academy of Science and Arts from 1983 until 1988.

Alongside B. Jovanović and N. Tasić he was the recipient of October Prize of Novi Sad in 1974 for monography entitled "*The Prehistory of Vojvodina*".

He was elected for correspondent member of Vojvodina Academy of Science and Arts on November 22, 1984 and for full member on December 12, 1991. He was also accepted as a full member into the Serbian Academy of Science and Arts on May 29, 1991.

Academic Bogdan Brukner passed on in Kamenica, Novi Sad on January 8, 2006.

(Translated by Author)

BIBLIOGRAFIJA

Monografije i delovi knjiga

1968

Neolit u Vojvodini (*The Neolithic period in Vojvodina*), Disertationes V, Beograd-Novi Sad: Arheološko društvo Jugoslavije, Vojvođanski muzej.

1974

Praistorija Vojvodine (sa: Borislav Jovanović i Nikola Tasić), Monumenta Archaeologica I, Novi Sad: Institut za izučavanje istorije Vojvodine, Savez arheoloških društava Jugoslavije; odeljci B. Bruknera, str. 1-152; 337-364.

1978

"Archeologia", cultura e civilta del passato nel mondo europeo ed extraeuropeo (grupa autora), Verona: Mondadori; odeljak B. Bruknera, str. 101-118.

1979

"Die illustrierte Weltgeschichte der Archäologie" (ed. Leone Fasani), München: Süedwest-Verlag; odeljak B. Bruknera, str. 101-119.

Körös grupa, u Praistorija jugoslovenskih zemalja, tom II – Neolitsko doba (ur. Alojz Benac), Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Centar za balkanološka ispitivanja; odeljak B. Bruknera, str. 213-226.

1994

Праисторија, Историја медицине и здравствене културе на тлу данашње Војводине, том I (ур. Берислав Берић), Нови Сад: Матица српска: САНУ, Огранак у Новом Саду; одељак Б. Брукнера стр. 11-37.

1992

Balkan i srednja Evropa u praistoriji – sličnost i razlike u razvoju, Akademske besede – Knjiga 35, Novi Sad: Vojvođanska akademija nauka i umetnosti.

2004

Preistorijske i protoistorijske kulture Vojvodine (pilot volume), Novi Sad: SANU, Ogranak u Novom Sadu, odeljak B. Bruknera, str. 9-32.

Rasprave, studije, članci

1960

Резултати заштитног ископавања локалитета „Баштине" код села Обрежа. Рад Војвођанских музеја 9, Нови Сад: Музеј Војводине, 81-112.

1962

Праисторијско насеље на потезу „Балетинци" код Обрежа. Рад Војвођанских музеја 11, Нови Сад: Музеј Војводине, 89-122.

1964

Prilog tumačenju nekih karakteristika kontinuiteta na prelazu iz starčevačke u vinčansku grupu. VI kongres arheologa Jugoslavije, Ljubljana 1963. Materijali Arheološkog društva Jugoslavije br. I (ur. J. Todorović), Beograd: Arheološko društvo Jugoslavije, 57-62.

1965

Istorijat i rezultati proučavanja Starčevo-Körös-Cris kompleksa. Рад Војвођанских музеја 14, Нови Сад: Музеј Војводине, 5-14.

Неолитски и раноенеолитски слој на Гомолави (1965-1966). Рад Војвођанских музеја 14, Нови Сад: Музеј Војводине, 137-175.

Керамика млађег повезеног доба (1965-1966). Рад Војвођанских музеја 14, Нови Сад: Музеј Војводине, 237-239.

1966

Die resultate des Studiums üeber das Neolithikum im nordöestlichen Gebiet Jugoslawiens. Actes du VII Congres UISPP, Prague, 401-406.

Die tardenoisienischen Funde von "Pereš" bei Hajdukovo und aus Bačka Palanka uns das Problem der Beziehungen zwischen dem Mesolithikum und praekeramischen Neolithikum im Donaugebiete. Archaeologica Iugoslavica VII, Beograd: Društvo arheologa Jugoslavije, 1-12.

Einige Fragen über die Verhältnisse der Starčevo und Körös Gruppe. Acta Antiqua et Archaeologica X, Szeged, 7-10.

1967

Beitrag zur Erforschung der Migrationskomponente bei der Formierung des Früehneolithikums im nordöestlichen Teile Jugoslawiens. Musaica XVIII (VII), Sbornik Filozofickej fakulty University Komenského, Bratislava, 15-27.

Problemi periodizacije neolita u jugoslovenskom Podunavlju. Materijali Arheološkog društva Jugoslavije IV, Beograd-Herceg Novi, 197-201.

1969

Veza slavonskog područja sa zapadnim delom Vojvodine u ranom neolitu. Simposium o neolitu i eneolitu u Slavoniji, Vukovar, 97-105.

Zur Frage der territorialen Beziehungen der Vinča und Lengyel-Gruppe. Študijné Zvesti 17, Nitra, 61-71.

1973

Die Nekropole in Vajska, ein neuer Beitrag zur kulturellen und chronologischen Determinierung des Äneolithikums südostpannoniens. Archaeologia Iugoslavica XI (1970), Beograd: Društvo arheologa Jugoslavije, 1-14.

Problem zaštite višeslojnog lokaliteta Gomolava kod Sela Hrtkovci u Sremu. Zbornik Zavoda za zaštitu spomenkia kulture XXII-XXIII (1972-1973), Novi Sad, 120-121.

Stratigraphie von Gomolava, ein Vorschlag zur relativen Chronologie am Übergang von Endneolithikum zum Äneolithikum in Südostpannonien. Actes du VIII Congres UISPP, Actes II, Beograd, 317-324.

1974

Gomolava – višeslojno nalazište u jugoslovenskom Podunavlju. Velika arheološka istraživanja (nalazišta) u Srbiji, Beograd: Kolarčev narodni univerzitet, 19-24.

Severoistočna Jugoslavija u srednjem eneolitu. Istraživanja 3, Novi Sad, 25-40.

Vojvodina u bakarnom i ranobronzanom dobu (grupa autora) – B. Brukner, uvodni tekst za katalog izložbe, Novi Sad: Vojvođanski muzej, 5-7.

1975

Balkankomponenten im Neolithikum des jugoslawischen Donaugebiets. Godišnjak XIV, knjiga 12, Sarajevo: Centar za balkanološka ispitivanja, 25-35.

Die genetischen Grundlagen der Frühbronzezeit in der Vojvodina. Acta Archaeologica Carpathica XV, Cracoviae: Polska akademia nauka, 225-226.

1976

Boundary line between the West-Mediterranean and Balkan-Anatolian Complex. Actes du IX Congres UISPP, Nice, 349-350.

Diskussion zum Referat des M. Garašanin "L'etnogenése des peuples paléobalkaniques". Révue des études sud-est Européenes XIV, No. 2, Bucureşti, 224-227.

Funde der Salcuţa-Gruppe in der Wojwodina. Istraživanja 5, Novi Sad: Filozofski fakultet, Institut za istoriju, 27-31.

Prilog proučavanju veze Bosne i jugoslovenskog Podunavlja u neolitu. Godišnjak XII, Knjiga 11, Sarajevo: Centar za balkanološka ispitivanja, 45-56.

Novi prilozi proučavanju formiranja neolitskih i eneolitskih naselja u jugoslovenskom Podunavlju, Materijali XIV, Prilep: X Kongres arheologa Jugoslavije, Arheološko društvo Makedonije: Savez arheoloških društava Jugoslavije, 47-51.

1977

Boundary line between the West-Mediterranean and Balkan-Anatolian Complex. Balcanica VIII, Beograd: Balkanološki institut, Srpska akademija nauka i umetnosti, 17-21.

1978

Beitrag zur Feststellung der Grenze zwischen den Vinča und Lengyel-Gruppen. Forschungsberichte zur Ur- und Fruehgeschichte 10, Wien: Osterreischische Arbeitsgemeinschaft guer Ur- und Fruehgeschichte, 19-21.

Novi prilozi proučavanju formiranja neolitskih i eneolitskih naselja u jugoslovenskom Podunavlju. Materijali Arheološkog društva Jugoslavije XIV, Beograd: Društvo arheologa Jugoslavije, 47-51.

Ein Beitrag zum Studium über die Neolithisierung Südostpannoniens. Godišnjak XVI, Knjiga 14, Sarajevo: Centar za balkanološka istraživanja, 75-80.

1979

Grupa Vajska-Hunyadihalom. Zbornik za istoriju, sv. 16, Novi Sad: Matica srpska, 61-86.

Prilog utvrđivanju zapadne granice vinčanske grupe. Istraživanja 7, Novi Sad: Filozofski fakultet, 309-315.

Zur Chronologie der Kostolac-Gruppe. Archaeologica Iugoslavica XIX (1978), Beograd: Društvo arheologa Jugoslavije, 8-13.

1980

A Contribution to the Investigation of Similarities and Differences between the Starčevo and the Körös Group. Problemes de la néolithisation dans certaines régiones de l`Europe (eds. J. Kozlowski and J. Machnik), Krakow: Ossolineum, 49-55.

Резултати истраживања винчанског насеља на телу Гомолава 1967-1976. година. Рад Војвођанских музеја 26, Нови Сад: Музеј Војводине, 5-55.

1981

Beitrag zur Feststellung des Beginns der Metallurgie und der Äneolithisierung. Archaeologica Iugoslavica XIX (1977-1978), Beograd: Društvo arheologa Jugoslavije, 9-12.

Refleksije o lavirintu. Delo XXVII, sv. 1-2, Beograd, 100-107.

1982

Forschungsstand des Aeneolithikums in Ostjugoslawien. Symposium in Verona (1980.), 77-79.

Hausformen im späten Neolithikum und früehen Äneolithikum des Zentralbalkan und des östlichen Pannonien. Symposium der Alexander von Humbolt Stiftung "Palast und Heütte", Berlin (1979.), 77-79.

Ein Beitrag zur Formierung der neolithischen und äneolithischen Siedlungen im jugoslawischen Donaugebiet, Symposium der Alexander von Humbolt Stiftung "Palast und Heütte", Berlin (1979.), 141-151.

1983

Beitrag zur Erforschung der Desintegration der spätneolithischen und frühäneolithischen Kulturgruppen im jugoslawischen Donauraum. Archeologica Iugoslavica XX-XXI (1980-1981), Beograd: Društvo arheologa Jugoslavije, 16-26.

Dunav i njegove pritoke – granica pojedinih neolitskih kulturnih grupa u jugoistočnoj Panoniji. Simpozijum o plovidbi Dunavom od praistorije do savremenih dana, Beograd: Srpska akademija nauka, Knjiga XV, 63-67.

1985

Die Vinča-Gruppe und die spätneolithische und äneolithische Kulturen in Agais. Archeologica Iugoslavica XXII-XXIII, XI Internationales Symposium in Xanthi 1981 (Griechenland), 1-14.

The Opovo project: a study of socio-economic change in the Balkan Neolithic – first preliminary report (by R. Tringham, B. Brukner, B. Voytek). Journal of Field Archaeology 12, 425-444.

1986

Early Copper Age and the Beginning of the Middle Copper Age in Yugoslavia. Congresso International L'ata' del Rame in Europa, Viaregio.

1987

Contribution to the investigation of connection and relationship among the populations of southeast Panonnia, the central part of the north Balkans, and the area north of the Black Sea between 3800-3200 B. C. Рад Војвођанских музеја 30, Нови Сад: Музеј Војводине, 33-42.

1988

A contribution to the research on the boundary between the Linear-Pottery culture complex and the Balkan-Anatolian groups of the Early Neolithic. Balcanica XVIII-XIX (1987-1988), Beograd: Balkanološki institut, Srpska akademija nauka i umetnosti, 47-54.

Die Siedlung der Vinča-Gruppe auf Gomolava und der Wohnhorizont des "Äneolithischen Humus". Internationales Symposium Gomolava 1986. Rad Vojvođanskih muzeja 33, special edition, 1-Balkanološki institut, Novi Sad, 19-39.

1990

Early Copper Age and the Beginning of the Middle Copper Age in Yugoslavia. Balcanica XXI, Beograd, 129-138.

Gesellschaftlich-Ekonomische Grundlagen Prähistorischen Gemeinschaften im jugoslawischen Donaugebeit vom früehen Neolithikum zum mittleren Äneolithikum. Godišnjak Centra za balkanološka istraživanja 26, Sarajevo: Centar za balkanološka istraživanja, 17-24.

Vinča-kultur und der Zivilisationskomplex der äneolithischen Kulturen des westlichen Teils des Schwarzen Meeres. Рад Војвођанских музеја 32 (1989-1990), Нови Сад: Музеј Војводине, 11-15.

Typen und Siedlunges Modellen und Wohnobjekte der Vinča-Gruppe in der Panonischen Tiefebene. Vinča and its World – International Symposium - The Danubium Region from 6000 to 3000 B.C. (ed. D. Srejović, N. Tasić), Belgrade: Serbian Academy of Sciences and Arts and Faculty of Philosophy, 79-83.

1991

Von Vorurbaner zu Protourbaner Gesellschaft in Südosteuropa. Zbornik Nikole Tasića, Balcanica XXIII, 181-185.

1992

Zur Chronologie der Kostolac Gruppen. Historica, Zbornik Filozofickej Fakulty XXIX-XL (1989), Bratislava, 35-45.

Definicija termina „Naseobinska arheologija". Arheologija i prirodne nauke (ur. D. Srejović), Naučni skupovi/Srpska akademija nauka i umetnosti, knjiga 64. Odeljenje istorijskih nauka, knjiga 21 - Naučni skup Srpske akademije nauka i umetnosti i Vojvođanske akademije nauka i umetnosti, 23-24. oktobra 1990. u Beogradu i 25. oktobra 1990. u Novom Sadu, Beograd: Srpska akademija nauka i umetnosti, 11-14.

Die letzte Vinča-Pločnik (D2) Phase in Jugoslawien, Banatica 11 (1991). Internatonale Vinča Symposium, Reşiţa-Temişoara 12-17. Mai 1991. 200-209.

The Opovo Project: a study of socio-economic change in the Balkan Neolithic: second preliminary report (by R. Tringham, B. Brukner, T. Kaiser, K. Borojević, N. Russell, P. Steli, M. Stevanović, B. Voytek). Journal of Field Archaeology 19, 351-386.

1993

Beziehungen zwischen den autochtonen Kulturen und den Steppenvölker im Äneolithikum der südöstlichen Pannoniens, Рад Војвођанских музеја 35, Нови Сад: Музеј Војводине, 27-31.

1995

Die Donauregion-Abgrenzungs-und Verbindungsbruecke zwischen Mittel- und Suedosteuropa in der Vorgeschichte, 1-14 Die Donau, Verkehrsweg europaeischer Zivilisation-Kulturaum mittlere und untere Donau, in Traditionen und Perspektiven des Zusammenlebens, Baile Herculane 3-5. 9, Resita.

1996

Similarities and Differences between Apennines and the Balkans in the Development of the Early Neolithic. XIII UCPPS Forly 1996 Colloquia in Colloquium XVII, 85-89.

1997

Alternatives to Neolitization of Southeast Pannonia with Reflections on broader Iron Gate Zone. Uzdarje Dragoslavu Srejoviću: povodom 65 godina života od prijatelja, saradnika i učenika (ur. M. Lazić), Beograd: Centar za arheološka istraživanja Filozofskog fakulteta, 109-114.

Felix Milleker, Osnivač moderne arheologije na početku 20. veka u jugoistočnoj Panoniji (1858-1942). Glasnik 3, Beograd: Humbolt Klub Srbije, 11-17.

Proto-Starčevo White Painted and Early Painted of SE Europe: Similarities and Differences. Anatolica XXIII, Leiden, 243-268.

1998

Körös type terracotta from Branjevina (Bačka). The Late Neolithic of the Middle Danube Region, International Symposium on the Problems of the Transition from Middle to Late Neolithic in the Middle Danube Region, June 1997, Temişoara, Romania, 39-49.

Muzejska delatnost u bliskoj budućnosti – problem i perspective. Od srpske narodne zbirke do Muzeja Vojvodine. Zbornik radova sa međunarodnog naučnog skupa povodom stopedesetgodišnjice Muzeja Vojvodine, Novi Sad: Muzej Vojvodine, 245-248.

Рани неолит Балкана (Србија) у истраживањима Драгослава Срејовића, Зборник радова бр. 1 (ур. Н. Тасић) - Научни скуп "Рад Драгослава Срејовића на истраживању праисторије Балкана" (Крагујевац, 27-29. новембар 1997.), Крагујевац: Центар за научна истраживања Српске академије наука и уметности и Универзитет у Крагујевцу, 27-32.

2000

An Archaeological Reflection on the Labyrinth. ReVision Vol. 23, No. 1, Washington, 23-26.

Beitrag zum Studium synchroner Beziehungen zwischen der Karanovo I und der Protostarčevo – (Starčevo I) Periode. Karanovo III, Internale Symposium "Tell Karanovo 1947-1997. Das Neolithikum in Südosteuropa" (eds. H. Stefan und N. Vassil), Karanovo 6-9. Oktober 1997, Wien: Phoibos Verlag, 287-294.

Prva iscrpno zaokružena celina (presentation of: Ljubomir Bukvić, Kanelovana keramika Gava kompleksa), Sveske, Književnost-umetnost-kultura, 53, jun 2000, 215-217.

2001

Beitrag zur Erforschung der Beziehungen zwischen Makedonien und dem mitleren Donaugebiet um cca. 3000 v. Chr. Muzeul Banatului: Festschrift für Gheorghe Lazarovici zum 60. Geburtstag, Timişoara, 211-216.

2002

Die Vinča Kultur in Raum und Zeit. Godišnjak Akademije nauka i umetnosti Bosne i Hercegovine XXII, Centar za arheološka ispitivanja, knjiga 30, Sarajevo - Frankfurt - Berlin - Sarajevo, 61-103.

The Possible Influences and Consequences of the Black Sea Flood on the Formation of Vinča culture. "The First International Symposium on the Interdisciplinary Reserch of Significance of the Black See Flood cca 5600-5500 BC" (June 3-7 2002), Liguria Study Center, Bogoliasco, Italy.

2003

Vinčanska kultura u prostoru i vremenu. Rad Muzeja Vojvodine 43-45 (2001-2003), Novi Sad: Muzej Vojvodine, 7-28.

2004

Non-verbal Message on Anthropomorphic Figurine of Vinča culture. International Synposium "Signs of civilisation" (24-29. 5. 2004.), Novi Sad: SANU ogranak u Novom Sadu.

Prilog proučavanju načina izgradnje naselja vinčanske grupe na Gomolavi, Internatonal meeting, Gomolava u vremenu i prostoru, Novi Sad, novembar 2004, 24-27.

Prošlost za budućnost. Zbornik radova 2, International Danube conference on history and culture, Beograd: Kulturni centar, 54-55.

2005

Vojvodina - Praistorija i antika. u: Vojvodina: predeli i ljudi (ur. B. Ivkov), Novi Sad: Dnevnik.

2006

Contribution to the Study of Establishment of the Ethnic and Cultural (dis)continuity of the transition from the Starčevo to the Vinča group. International Symposium "Current problems of the transition period from the Starčevo to the Vinča" (ed B. Vorgić i B. Brukner), Zrenjanin, 21-23. oktobar 1996. Zrenjanin: Narodni muzej Zrenjanin, 165-178.

Izveštaji, saopštenja i prikazi

1960

Baštine-Obrež, Srem, praistorijsko naselje, Arheološki pregled 2, Beograd: Arheološko društvo Jugoslavije, 1960, 18-24.

1961

Beletinci-Obrež, naselje vinčanske grupe, Arheološki pregled 3, Beograd: Arheološko društvo Jugoslavije, 1961, 17-22.

Приказ - Milutin V. Garašanin, Neolithikum und Bronzezeit in Serbien und Makedonien,

Sonderdrück aus 39. Bericht der Römisch-Germanischen Kommission 1958, Рад Војвођанских музеја 8, Нови Сад: Музеј Војводине, 287-291.

Приказ - Гласник Земаљског музеја у Сарајеву, н. с. св. XV–XVI, Сарајево 1961, Рад Војвођанских музеја 10, Нови Сад: Музеј Војводине, 234–237.

1963

Kamendin-Sirig-Temerin, naselje prelaznog perioda u bronzano doba, Arheološki pregled 5, Beograd: Arheološko društvo Jugoslavije, 21-22.

Izveštaj o radu Arheološke sekcije u periodu izmedju sastanka u Sremskim Karlovcima i skupštine na Paliću, Novi Sad: Društvo muzejskih radnika Vojvodine – Arheološka sekcija 1961-1963, 39-40.

Sa skupštine Društva muzejskih radnika Vojvodine, Novi Sad: Društvo muzejskih radnika Vojvodine - Skupština, 2-4.

Iz rada Arheološke sekcije, Novi Sad: Društvo muzejskih radnika Vojvodine. Arheološka sekcija - Sastanci - Zrenjanin - 1962, 9-10.

Izveštaj o radu redakcije „Spone" u periodu između skupštine u Sr. Karlovcima i Subotici, Novi Sad: Društvo muzejskih radnika Vojvodine, 13-15.

Приказ (са О. Брукнер) - Гласник Земаљског музеја у Сарајеву, н. с. XVII, Сарајево, 1962, Рад Војвођанских музеја 12-13, Нови Сад: Музеј Војводине, 277–279.

1965

Gomolava-Hrtkovci, višeslojno nalazište, neolitski i stariji eneolitski horizont na Gomolavi, Arheološki pregled 7, Beograd: Arheološko društvo Jugoslavije, 16-31.

Gradište-Turija, Novi Sad, naselje sa kraja bronzanog doba i početka halštatskog perioda, Arheološki pregled 7, Beograd: Arheološko društvo Jugoslavije, 45-47.

1966

Đurđevo-Bela Bara, naselje Körös ili starčevačke grupe, Arheološki pregled 8, Beograd: Arheološko društvo Jugoslavije, 12-13.

1967

Donje Branjevine-Deronje, naselje starijeg neolita (sa P. Medović), Arheološki pregled 9, Beograd: Arheološko društvo Jugoslavije, 171-172.

Gomolava-Hrtkovci, praistorijsko višeslojno naselje, Arheološki pregled 9, Beograd: Arheološko društvo Jugoslavije, 45-47.

Izveštaj sa VII internacionalnog arheološkog kongresa u Pragu, Novi Sad: ADJ, 51-54.

1968

Gomolava-Hrtkovci, Ruma, višeslojno nalazište, Arheološki pregled 10, Beograd: Arheološko društvo Jugoslavije, 18-20.

1969

Aktivnost Arheološke sekcije u 1969. godini, Novi Sad: DMR Vojvodine - Arheološka sekcija, 10.

1971

Gomolava à Hrtkovci - site préistorique à plusieirs couches, Epoque préhistorique en Yugoslavie, Beograd.

1972

Gomolava-Hrtkovci, višeslojno nalazište, Arheološki pregled 14, Beograd: Arheološko društvo Jugoslavije, 25-31.

1973

Gomolava-Hrtkovci, višeslojno nalazište, Arheološki pregled 15, Beograd: Arheološko društvo Jugoslavije, 14-15.

Problem zaštite višeslojnog lokaliteta Gomolava kod sela Hrtkovci u Sremu, Zbornik zaštite spomenika kulture XXII/XXIII (1972-1973), Beograd: Republički zavod za zaštitu spomenika kulture, 120-121.

1974

Gomolava-Hrtkovci, višeslojno nalazište, Arheološki pregled 16, Beograd: Arheološko društvo Jugoslavije, 27.

Rane agrikulturne zajednice jugoistočne Panonije – izveštaj naučno-istraživačkog projekta (nosilac projekta Bogdan Brukner), Novi Sad

Nastavak i dovršavanje fizičko-hemijske i osteološke analize praistorijskih i protoistorijskih kulturnih horizonata na višeslojnom lokalitetu „Gomolava" kod sela Hrtkovaca u Sremu i određivanje starosti keramičkih iskopina metodom termoluminescencije – izveštaj naučno-istraživačkog projekta (nosilac projekta Bogdan Brukner), Novi Sad.

1980

Arheologija (Vojvodina). II izdanje Enciklopedija Jugoslavije, Zagreb: A-Biz, prilog B. Bruknera, 234-235.

Arheološki nalazi (Vojvodina). II izdanje Enciklopedija Jugoslavije, Zagreb: A-Biz, prilog B. Bruknera, 247-250.

Fotomonografija Vojvodine. Jugoslovenska revija (grupa autora), Novi Sad: Pokrajinski sekretarijat za informacije, prilog B. Bruknera, 38-48.

1981

Sintetička studijska obrada arheološke građe sa lokaliteta Gomolava – izveštaj naučno-istraživačkog projekta (nosilac projekta Bogdan Brukner), Novi Sad.

Mesto i uloga jugoistočne Panonije u genezi evropske praistorije – izveštaj naučno-istraživačkog projekta (nosilac Bogdan Brukner), Novi Sad.

1988

Izveštaj dopisnog člana Bogdana Bruknera o učestvovanju na XI svetskom arheološkom kongresu za pra i protoistoriju, u Majncu, Godišnjak sv. 8, Novi Sad: Vojvođanska akademija nauka i umetnost, 172.

1989

Izveštaj dopisnog člana Bogdana Bruknera sa studijskog putovanja u SAD, Godišnjak sv. 9, Novi Sad: Vojvođanska akademija nauka i umetnost, 148-149.

1990

Izveštaj dopisnog člana Bogdana Bruknera o učešću na 6. balkanološkom kongresu održanom u Sofiji (Bugarska, 29. avgust do 5. septembra 1989), Godišnjak sv. 10, Novi Sad: Vojvođanska akademija nauka i umetnost, 143.

Izveštaj dopisnog člana Bogdana Bruknera sa službenog boravka u SR Nemačkoj (16. do 31. maja 1989), 144-145.

1991

Izveštaj sa prve sednice Osnivačkog komiteta Društva arheologa Evrope, Pariz 8-10. novembar 1991), Godišnjak sv. 11, Novi Sad: Vojvođanska akademija nauka i umetnost, 108.

Izveštaj akademika Bogdana Bruknera o učešću na sastanku Komiteta za pripremu Međunarodnog simpozijuma „Modeli naselja između Alpa i Crnog mora, između IV i II milenijuma stare ere" (Beč 12. i 13. oktobra 1990), Godišnjak sv. 11, Novi Sad: Vojvođanska akademija nauka i umetnost, 132.

Izveštaj akademika Bogdana Bruknera o učešću na naučnom skupu „Arheologija i prirodne nauke" (Beograd i Novi Sad 23. do 23. oktobra 1990.), Godišnjak sv. 11, Novi Sad: Vojvođanska akademija nauka i umetnost, 133.

Izveštaj akademika Bogdana Bruknera o učešću u radu Okruglog stola „Problemi neolita u Panonskoj dolini" (Novi Sad 26. i 27. oktobra 1990), Godišnjak sv. 11, Novi Sad: Vojvođanska akademija nauka i umetnost, 134.

1992

Izveštaj o učešću na internacionalnom simpozijumu „Vinča Kultur-Ihre Rolle und ihre Verbindungen", Resita – Temisoara (12-17. maj 1991), Godišnjak 12, Novi Sad: Vojvođanska akademija nauka i umetnost, 107.

Izveštaj akademika Bogdana Bruknera o učešću na internacionalnom simpozijumu „Anadolia i Balkan - veze pre bronzanog doba", Istanbul (18-22. novembar 1991) Godišnjak 12, Novi Sad: Vojvođanska akademija nauka i umetnost, 109.

Izveštaj akademika Bogdana Bruknera sa prve sednice Osnivačkog komiteta Društva arheologa Evrope, Pariz, (8-10. novembar 1991.), Novi Sad: Vojvođanska akademija nauka i umetnost, 108.

* * *

KORIŠĆENA LITERATURA

Draşovean, Florin. 2006. Bogdan Brukner (1931-2006), *Analele Banatului, S.N. Arheologie-Istorie*, XIV, 1, Timişoara: Muzeul Banatului, I-XI.

Јовановић, Марија. 2006. In Memoriam – Богдан Брукнер 1931-2006. *Рад Музеја Војводине* 47/48, Нови Сад: Музеј Војводине, 385-387.

Озер, Агнеш. 2006. За сећање – Академик Богдан Брукнер, *Годишњак Музеја Града Новоī Сада*, бр. 2, Нови Сад: Музеј Града Новог Сада, 349.

Radovanović, Miroslava. 1992. Reč predsednika Vojvođanske akademije nauka i umetnosti, akademika Miroslava Radovanovića, *Akademske besede, Knjiga* 35, Novi Sad: Vojvođanska akademija nauka i umetnosti, 9-10.

http://www.sanu.ac.rs/Clanstvo/Biografije/BogdanBrukner.pdf (poseta 1. 4. 2015.)

UDC: 77.041.5(497.113 Zrenjanin)"18"

ТОРОНТАЛСКА ЖУПАНИЈА И ЊЕНИ ПОРТРЕТИ: ЗАБОРАВЉЕНА РИЗНИЦА УМЕТНИЧКОГ БЛАГА

Филип Крчмар, Историјски архив Зрењанин, kikazr@gmail.com

Апстракт: У раду се разматра до данас неистражени сегмент историје уметности некадашње Торонталске жупаније и њеног седишта Великог Бечкерека (данашњег Зрењанина). Саставни део јавног живота Жупаније и њене политичке иконографије чинили су портрети торонталских великих жупана, затим чланова владарске династије Хабзбург, значајних државника Аустроугарске монархије, те виђенијих племића и чланова торонталског Муниципалног одбора (жупанијске скупштине), који су се чували у Жупанијској палати, данас зрењанинској Градској кући. У раду је представљен низ од двадесетак ових портрета, о којима се данас зна једино на основу података у локалној штампи, а који су до данас успешно измицали пажњи зрењанинских завичајаца. Уз кратку анализу њиховог настанка, дате су и биографије њихових аутора и личности које су на њима овековечене. Након Првог светског рата они су доживели различите судбине: некима се изгубио траг, док се они ретки који су остали сачувани до данас налазе у збиркама Народног музеја Зрењанин и Музеја „Атила Јожеф“ у Макоу у Мађарској.

Кључне речи: Торонталска жупанија, Велики Бечкерек, портрети, Жупанијска палата, торонталски велики жупани, Народни музеј Зрењанин, Музеј „Атила Јожеф“, Мако.

Мало који објекат са статусом споменика културе се тако често у прошлости налазио под лупом зрењанинских завичајних историчара, историчара уметности и истраживача других профила као што је то био случај са монументалним зданьем овдашње Градске куће. Подигнута у другој деценији XIX века за потребе смештаја органа некадашње Торонталске жупаније[1] (због чега је доста чест и још увек актуелан назив *Жупанијска палата*), она је, због својих упечатљивих архитектонско-стилских карактеристика, богате и дуге историје, раскошног ентеријера, те, напослетку – централног места које заузима у ужем градском језгру и функције коју има – сасвим разумљиво постала симбол града и оправдано пронашла своје место у његовим историјатима [Borovszky 1911; Milleker 1933; Станојловић 1938; Malbaški 1966; Туторов 2001], стручним монографијама и научним радовима посвећеним различитим аспектима зрењанинске архитектуре [Karavida 2002; Бакић 2008; Мајсторовић 2008; Мајсторовић и др. 2009], изложбеним каталозима [Toškov i dr. 2011; Крчмар 2015], туристичким водичима и разним другим публикацијама о Граду Зрењанину и његовим знаменитостима. У пролеће 2011, сарадња овдашњег Историјског архива и Завода за заштиту споменика културе резултирала је тематском изложбом о овој теми, у оквиру које су минуциозно описани и широј јавности предочени најзначајнији моменти историјског развоја зрењанинске Градске куће од њеног настанка у другој деценији XIX века до данашњих дана; том приликом је настао и био популарисан њен нови надимак – *Стара дама непролазног сјаја* [Toškov i dr. 2011]. У нешто мањем обиму, овај значајан сегмент завичајне историје посебно је обрађен и у оквиру изложбе Историјског архива Зрењанин одржане у зиму 2015/16. године у Народном музеју Зрењанин, под називом *Торонталска жупанија и њено наслеђе*. И ова је поставка, као и претходна, била пропраћена одговарајућим каталогом.

У свим горенаведеним радовима су до најситнијих детаља анализиране уметничке и стилске карактеристике *најрепрезентативније палате старог језгра Зрењанина* [Toškov i dr. 2011: 2], а нарочито њеног раскошног ентеријера – почев од симболике витража на централном степеништу, преко штукодекорације њене Барокне сале, намене и распореда просторија до мотива на појединим украсима и материјала коришћеног за израду мобилијара. Међутим, *ниједан* у низу тих радова није обратио пажњу на можда и најупечатљивији сегмент њеног унутрашњег уређења, који је у овом граду остао заборављен деценијама након што је Торонталска жупанија престала да постоји.[2] Реч је о богатој уметничкој колекцији од двадесетак (до данас познатих) портрета торонталских великих жупана, хабзбуршких владара и династа, те истакнутих и значајних државника

Хабзбуршке царевине, насталих у дугом временском периоду од краја XVIII до почетка XX века, углавном на иницијативу руководећих жупанијских органа и чиновника, у знак почасти и поштовања према портретисаним (заслужним) појединцима. Међу њиховим ауторима већину чине анонимни мајстори, али је могуће пронаћи и нека од најзвучнијих имена ликовне уметности у Угарској у XIX веку. Тачан број слика је немогуће утврдити са сигурношћу, али се на основу ретких и до данас неповезаних података из великобечкеречке штампе може саставити базични списак који би се касније, по могућству, проширивао новим подацима.

* * *

У завичајној историографији доста се писало о околностима под којима је подигнута Жупанијска палата. Велики пожар који је 30. августа 1807. године избио у кругу градске пиваре, уништио је највећи део града, укључујући све управне (јавне) зграде и градску архиву [„Из прошлости Зрењанина". *Архивска грађа Историског архива среза Зрењанин* 11, год. IV, св. 11, Зрењанин 1956: 49–55; Станојловић 1938: 51; Magyari 1907; Милан Ђуканов. *Од Крацајзена до данашњих дана*, у: Берберски 1995: 32–35]. Зграда која је дотле коришћена за смештај жупанијских органа власти такође је изгорела, па је седиште Жупаније привремено пребачено у Велики Сенмиклуш (данашњи Сан Николау Маре у румунском делу Баната). Врло брзо се приступило обнови града, па је по пројекту главног инжењера Торонталске жупаније Јозефа Фишера сграђено ново здање Жупанијске палате. Коначно довршено 1820. [Borovszky 1911: 449, 454; Станојловић 1938: 378, 379], оно ће неколико деценија касније постати претесно за све службе и њихове чиновнике, па се средином осамдесетих година XIX века приступило њеној реконструкцији и проширењу. Овај замашни грађевински подухват започео је у лето 1885, а довршен крајем 1887. године. Жупанијска палата је обновљена и проширена по замислима Ђуле Партоша и Едена Лехнера, а свечано је отворена за јавност 16. јануара 1888, када је предата на употребу жупанијским чиновницима. Од свог настанка, па све до краја Првог светског рата, она је била главно жариште политичког живота Торонталске жупаније, седиште њених управних органа и место на ком су се доносиле кључне одлуке за привредни, културни и друштвени развој овог дела Баната.

Први помен неког жупанијског портрета у директној је вези са свечаним чином обнове (*реставрације*) Торонталске, али и других банатских жупанија (Тамишке и Крашовске), након што је више од једног и по века област Баната провела под турском влашћу (1552–1718), а затим шест деценија била изузета од мађарске управе и укључена у састав царске провинције под називом Тамишки (Темишварски) Банат (1718–1779). Краљевски комесар и опуномоћеник Марије Терезије, гроф Кристоф Ницки, боравио је – након вишемесечних припрема и радова на терену – у Великом Бечкереку 13. јула 1779. године, како би увео у дужност (*инсталирао*) нову жупанијску администрацију [Хегедиш 1989: 12–13]. Том приликом је у центру града био постављен велики шатор, око ког се окупило око 2000 људи. Свечаности су присуствовали чиновници суседне, Тамишке жупаније, представници Дворске коморе, као и великодостојници Католичке и Српске православне цркве. *У самом шатору*, како бележи Богољуб Алексић у монографији Ш. Боровског о Торонталској жупанији, *са леве стране стајали су новопечени жупанијски званичници – поджупан, главни бележник, подбележник, жупанијски главни порезник итд. – док је са десне стране изнад стола са повељом о реставрацији Жупаније и жупанијским печатом* ***висио портрет Марије Терезије*** [подв. Ф. К.; Borovszky 1911: 446], чиме је царица, тј. краљица симболично присуствовала овом важном догађају; осим тога, Марија Терезија била је заступљена и на жупанијском грбу, који је садржао њене и иницијале њеног сина и савладара Јосифа II: „M. T. II. J" [Крчмар 2015: 25–26]. Аутор овог царичиног портрета је, нажалост, остао непознат, једнако као и судбина ове слике. Могуће је да је реч о портрету који је специјално за ту прилику донет у Велики Бечкерек из Темишвара, јер се нешто раније, 22. јуна 1779, помиње да је у Жупанијској палати у главном граду Баната био присутан портрет Марије Терезије приликом обнове Тамишке жупаније [Borovszky 1914: 362].

Од првог дана [поновног] успостављања, Жупанијом се управљало према мађарским законима, са мађарским као службеним језиком, и великим жупаном као врховном инстанцом (жупан је био одговоран Угарском намесничком већу, посебном органу за Краљевину Угарску) [Хегедиш 1989: 13]. У периоду од обнове (1779) до избијања Мађарске револуције (1848), дужност торонталског великог жупана

обављали су, редом: Ференц Ђери (1780–1783); Јанош Бањањ (1783–1785, 1790–1792); Јанош Бахо (1785–1790); Петер Балог (1792–1802); Иштван Ђурки (1802–1807); Јожеф Хертеленди Старији (1807––1809); Жигмонд Ловас (1809 – 1812); Јожеф Лањи (1812-1820); Јожеф Гици (1820–1835); Игнац Хертеленди (1835–1845) и Ласло Карачоњи (1845–1848) [Borovszky 1911: 476; Крчмар 2015: 217–218]. Већина њих (ако не и сви) су израдили своје портрете који су се чували у Жупанијској палати, а од којих су данас познати следећи: грофа Јаноша Бањања, Петера Балога, Јожефа Хертелендија Старијег, Јожефа Гицијa, Игнаца Хертелендија, Ласла Карачоњија и Микше Хертелендија, који је 1849. године обављао дужност комесара револуционарне мађарске владе за Торонталску жупанију.

Хронолошки најстарији у овом низу, портрет грофа *Јаноша Бањања* дело је непознатог аутора, а настао је 1791. године [Halmágyi 2001: 8]. На њему је приказан један од првих торонталских великих жупана, који је ту дужност обављао у два наврата (1783–1785. и 1790–1792). Бањањ се родио 16. новембра 1747. у једној од најстаријих и најугледнијих мађарских аристократских породица, која је племство добила још у првој половини XVII века. Она је 1781. године откупом од Бечког двора дошла у посед властелинства Стара Беба у Торонталској жупанији, са суседним селима Стара Беба,[3] Валкањ[4] и Оросламош.[5] Недуго након тога, цар Јосиф II именовао је 3. јуна 1783. грофа Јаноша Бањања, дотадашњег саветника Дворске коморе, за торонталског великог жупана. На том положају, није, међутим, остао дуго: под притиском мађарског племства и свештенства, критички настројених према реформама које је спроводио, Јосиф II укинуо банатске жупаније и увео тзв. Темишварски округ. Међутим, ни ова мера није била дугог века, па је пред смрт обновио жупаније (1790) и тада је Бањањ враћен на стару дужност, коју је обављао до 1792. У међувремену се 1786. оженио грофицом Маријом Антонијом Хербертштајн. Умро је у Пожуну 11. јуна 1831, у 84. години живота. Био је у сродству са Лајошем Бањањијем, потоњим првим председником мађарске владе у Револуцији 1848/49. [Halmágyi 2001: 8]. На портрету је приказан у барокном окружењу, и то не у мађарској ношњи, већ у оделу које осликава моду царског двора, чиме се сугестивно изражава осећање политичке оданости Бечу.

Други у низу торонталских портрета приказује *Петера Балога* (174?–1818), са племићким предикатом од Оче (мађ. Ócsái), према поседу у Пештанској жупанији који је његова породица добила у XVII веку. Балог је 1773. забележен као срески начелник у Новоградској жупанији [Halmágyi 2001: 12], а касније се помиње као приседник Табле седморице (лат. Tabula

Жупанијска палата у Великом Бечкереку, око 1906. године.
Историјски архив Зрењанин, Ф. 45 Збирка фотографија 1890–2003, бр. 1254.

Непознати аутор, Портрет Јаноша Бађања,
Уље на платну, 100 x 80 cm,
Музеј „Атила Јожеф", Мако,
Инв. број: 78.14.1.

Septemviralis)–највише судске инстанце у Угарској у периоду од XVIII века до 1848. године [Дока 2011: 75].[6] На чело Торонталске жупаније постављен је 1792. године и ту је дужност обављао током наредне деценије, упоредо са функцијом ноградског великог жупана (од 1793). Када је 1802. именован за зољомског великог жупана, на челу Торонтала га је наследио зет Иштван Ђурки. Умро је 16. октобра 1818. у Ноградској жупанији. Приказан је са белом перико, у тегет капуту са златним ширитима и крзненим оковратником који се спушта надоле, подбочен у десном куку, са левом руком ослоњеном на књигу која се налази на столу поред њега.

Портрет *Јожефа Хертелендија Старијег*, дело непознатог аутора настало у периоду 1807–1809, приказује попрсје старијег човека у три четвртине профила са зеленом позадином, неутралним изразом лица, у белој кошуљи са набораном белом машном и црном капуту са високом крагном од крзна [Halmágyi 2001: 14].

Породица Хертеленди је пореклом из жупаније Зала у данашњој западној Мађарској, а племство је добила у првој половини XVI века, када је дошла у посед тамошњих насеља Виндорња и Пусталак; отуда је њен племићки предикат гласио *од Хертеленда и Виндорњалака* (мађ. Hertelendy és Vindornyalaki). Породица се средином XVIII столећа поделила на две гране, а Јожеф Хертеленди Старији био је оснивач торонталског огранка Хертелендијевих. Родио се 1756. године. Након присаједињења Баната Угарској и обнове жупанијског уређења на овом подручју, доселио се у Торонтал у нади да ће овде стећи земљишне поседе. Већ 1779, када Кристоф Ницки свечано инсталира нову торонталску администрацију у Великом Бечкереку, Хертеленди се помиње као главни жупанијски бележник [Borovszky 1911: 446–447]. Свој положај је још више учврстио браком са Каталином Лазар од Ечке, ћерком једне од најугледнијих племићких породица у Жупанији [Borovszky 1911: 543; Halmágyi 2001: 14], након чега је имао гарантован и слободан пролаз у даљој каријери. Већ 1790. године изабран је за торонталског поджупана, и ту дужност је обављао све до 1807; упоредо са тим је две године био и посланик угарског Сабора (1790––1792), а од 1807. до 1809. привремено и вршилац дужности торонталског великог жупана [Borovszky 1911: 477; Halmágyi 2001: 14]. Свој положај и моћ породице зацементирао је 1803. године куповином властелинства Бочар (данас у општини Нови Бечеј) 1803. године, које је постало база моћи и угледа Хертелендијевих. Умро је 1827, оставивши за собом тројицу синова из брака са Каталин Лазар – Кароља (1786–1857), Игнаца (1789–1856) и Микшу (1792–?) – који ће и сами кренути истим путем као и њихов отац; последња двојица ће такође бити овековечени на торонталским портретима.

Јожеф Гици (мађ. Ghyczy József), са племићким предикатом „од Ашакурта",[7] налазио се на челу Торонталске жупаније у периоду од 1820. до 1835. године [Borovszky S. 1911: 476]. Управо у то време, у жупанијско средиште Велики Бечкерек доселио се чувени сликар Константин Даниел [Поповић 1982: 104], који је овде отворио свој атеље и сликао портрете угледних Великобечкеречана и торонталских племића [Поповић и др. 1961: 13–30].[8] Међу овим последњима налазио се и Гици, кога је Даниел приказао у стојећем положају, одевеног у црно, са левом руком положеном на опасани мач, док у десној држи

некакав документ. Велики жупан се суочава са посматрачем благо окренут од радног стола, на ком се налазе књиге, уредно сложена хрпа папира и Христово распеће; тиме се сугеришу његове особине: образованост, посвећеност послу, савесност и побожност. У позадини се види црвени застор [Крчмар 2015а: 105]. Настанак овог портрета датиран је у 1831. годину [Поповић и др. 1961: 93]. Иако би логично било да се он налазио у Жупанијској палати заједно са осталим портретима торонталских великих жупана, за тако нешто не постоји потврда у изворима. Наиме, као место његовог чувања помиње се Грађанска касина у Великом Бечкереку [Поповић и др: 1961: 93], што је свакако имало утицаја на потоњу судбину ове слике (в. напред).

Гицијев наследник на челу Торонталске жупаније, *Игнац Хертеленди*, био је средњи син Јожефа Хертелендија Старијег. Његов портрет за потребе свечане сале Жупанијске палате урадио је један од утемељивача мађарске ликовне уметности XIX века Миклош Барабаш.[9] Слика је настала 1836. године у Пешти, о чему сведочи уметников запис на њеној полеђини. Торонталски велики жупан приказан је у величанственој црној одежди, са емајлираним појасом око врата и појаса, сачињеним од накита и ђинђува, какви су били карактеристични за припаднике ердељске аристократије XVII и XVIII века. Преко левог рамена пребачен му је капут. Док се десном руком ослања на сто, на ком је шубара са перушком, у спуштеној левици држи бројаницу. У позадини је приказан мермерни стуб са зеленом драперијом – још један мотив карактеристичан за портрете којих је Барабаш имао прилике да се нагледа приликом својих многобројних посета ердељским замковима и вилама [Halmágyi 2001: 18].

Млађи брат Игнаца Хертелендија, *Микша*, рођен 1792, укључио се по угледу на старију браћу и оца у политички живот и у три наврата је био посланик угарског Сабора (1832–1836, 1840, 1848). У време Револуције, 1849. године, именован је за комесара револуционарне мађарске владе за Торонталску жупанију, чији су већи део почетком исте године заузеле и под својом контролом држале српске снаге; због тога су мађарске жупанијске власти привремено пребациле своје седиште из Великог Бечкерека у Мако на Моришу. Након тога му се губи траг – не зна се ни кад ни где је умро [Halmágyi 2001: 24]. Иако званично није био торонталски велики жупан, обављао је одговорну функцију на подручју Жупаније у једном од кључних момената у њеној историји. Због тога се његов портрет, настао 1840. године, касније чувао у Жупанијској палати заједно са портретима осталих великих жупана. Његов аутор био је немачки сликар и литограф Фридрих Лидер Старији, који је деловао у Угарској.[10]

Непознати аутор, Портрет Петера Балоґа,
Уље на платну, 110 x 89,5 ст,
Музеј „Атила Јожеф", Мако,
Инв. број: 82.8.1.

Након слома Мађарске револуције 1849. године, у склопу казнених мера Бечког двора наспрам бунтовних Мађара, територија Краљевине Угарске је стављена под војну управу и издељена на пет војних округа. Торонталска жупанија је укинута, а њено подручје ће у току наредне деценије (1849–1860) бити укључено у састав новоформиране покрајине, тзв. круновине (нем. Kronland) под називом Војводство Србија и Тамишки Банат. С краја тог периода потиче податак од великог значаја за проучавање даљег развоја галерије торонталских портрета и реконструкцију изгледа ентеријера некадашње Жупанијске палате. Реч је о краткој и неупадљивој новинској објави из пролећа 1858. године, чији је потписник био

Непознати аутор, Портрет Јожефа Хертелендија Старијег, Уље на платну, 59 x 46,5 cm, Музеј „Атила Јожеф", Мако, Инв. број: 78.16.1.

Oeffentlicher Dank!

Herr Guido von Karátsonyi, Herr der Herrſchaften Bánlak, Beodra und Zsám, hat der k. k. Kreis-Behörde zu Gross-Becskerek ein prachtvolles Bildniß Sr. k. k. apoſt. Majeſtät gewidmet. — Das Bildniß ſelbſt ſtellt Se. Majeſtät wohlgetroffen, in Lebensgröße in Feldmarſchalls-Uniform dar, und ruht in einem mit den Reichsemblemen gezierten Goldrahmen. — Daſſelbe wurde in dem Saale der k. k. Kreisbehörde, welcher bereits mit den Bildniſſen Ihrer Majeſtäten des Kaiſers Ferdinand I. und Joſeph II., Sr. kaiſ. Hoheit des Erzherzogs Palatins Joſeph und jenen der Herren Obergeſpänne des Torontaler Comitats geſchmückt iſt, feierlich aufgeſtellt, und wird als ein koſtbares Meiſterwerk bewundert.

Die k. k. Kreisbehörde erfüllt eine angenehme Pflicht dem edlen Geber, der dieſes Bild als ein Andenken ſeiner unverbrüchlich ſchuldigen Unterthanstreue und tiefſter Ergebenheit für Se. apoſt. Majeſtät unſern allergnädigſten Herrn und Kaiſer und als einen Beweis der Hochachtung für die Behörde betrachtet wiſſen will, für dieſes gleich ſchöne wie ſinnige Geſchenk hiemit öffentlich ihren tiefgefühlten Dank auszuſprechen.

K. K. Kreis-Behörde in Gr.-Becskerek, am 2. März 1858.

J. W. Doerfel.

Новински оглас из 1858. године, у ком се помињу портрети хабзбуршких царева и торонталских великих жупана у Жупанијској палати у Великом Бечкереку. J. W. Doerfel, „Oeffentliche Dank!", Gross-Becskereker Wochenblatt 10, 6. März 1858, 1.

начелник ондашњег Великобечкеречког округа у Војводству Србији и Тамишком Банату Ј. В. Дерфел. Дерфел је искористио простор на првој страни локалног немачког недељника *Gross-Becskereker Wochenblatt*-а да се захвали грофу Гвиду Карачоњију, поседнику Банлока, Беодре и Жама, што је *поклонио Царском и краљевском округу Велики Бечкерек раскошну слику Његовог царског и краљевског апостолског величанства* [Фрање Јосифа – прим. Ф. К.; J. W. Doerfel, „Oeffentliche Dank!", *Gross-Becskereker Wochenblatt* (= *GBWb*) 10, 6. März 1858: 1]. У захвалници се даље наводи: *Сама слика верно приказује Његово величанство, у природној величини и фелдмаршалској униформи, а смештена је у златни рам окићен царским амблемима. Свечано је откривена у сали Ц. и к.* [великобечкеречког – прим. Ф. К.] *округа, **која је већ украшена портретима Њихових величанстава царева Фердинанда I и Јосифа II, Његовог височанства надвојводе палатина Јосифа и господе торонталских великих жупана...*** [подв. Ф. К.; J. W. Doerfel, „Oeffentliche Dank!", *GBWb* 10, 6. März 1858: 1]. Ових неколико редова проширује списак торонталских портрета за најмање четири звучна имена (међу којима су и три царска портрета – Јосифа II, Фердинанда I и Фрање Јосифа), постављајући истовремено нове проблеме у виду датирања њиховог настанка и трагања за њиховим ауторима. Портрет Фрање Јосифа најлакше је датирати у годину самог новинског чланка у *Wochenblatt*-у (1858), али остаје питање ко га је насликао; имајући у виду издашност грофа Карачоњија, вероватно је у питању био неки од реномираних престоничких сликара. С друге стране, портрет неспособног, али *добродушног* [McGuigan 1966: 305] цара Фердинанда I није могао настати пре 1835. и његовог ступања на престо; владао је уз помоћ Намесништва до краја 1848, када је приморан на абдикацију. Настанак његовог портрета, чији аутор је такође непознат, могуће је довести у везу са повељом коју је издао 1844. године, а којом је доделио овом граду право одржавања четвртог вашара у години [„Оригинална повеља краља Фердинанда I од 21. марта 1844 год. којом одобрава одржавање годишњег вашара, по реду четвртог". *Архивска грађа Градске државне архиве у Зрењанину*, св. 3, Зрењанин 1954, 35–38]. Напослетку, два преостала хабзбуршка портрета остају потпуна енигма. Чињеница да се у Жупанијској палати чувао портрет Јосифа II стоји у оштром контрасту са опште познатом

непопуларношћу коју је овај владар уживао код мађарског племства због радикалне природе реформи које је спроводио.[11] Његов главни ослонац, саветник и извршитељ реформи у Угарској био је гроф Кристоф Ницки [Рокаи и др. 2002: 357], обновитељ банатских жупанија 1779. године, због чега је допуштена могућност да је Јосифов портрет настао отприлике у исто време – крајем седамдесетих и у првој половини осамдесетих година XVIII века. Ни каснији период, наравно, није могуће занемарити, будући да је Јосиф II показивао велико интересовање за прилике у Банату и у шест наврата посетио ову провинцију: 1768, 1770, 1773, 1783, 1786. и 1788. године [Hegediš 1986: 202]. Притом је 1784. издао повељу којом је Великом Бечкереку потврдио право одржавања вашара [ИАЗ, Ф.2 Збирка повеља 1765–1847, бр. 3], што је могло послужити као повод за настанак његовог потрета.

Портрет братанца Јосифа II, истог имена, који се такође налазио у Жупанијској палати у Великом Бечкереку, није могао настати пре његовог именовања за палатина (краљевског намесника) Угарске 1795/6. године. Надвојвода *Јосиф Аустријски* (Фиренца 1776 – Беч 1847) био је седми син цара Леополда II и родоначелник мађарске гране хабзбуршко-лотриншке династије. Ова слика се помиње у септембру 1883, када је његов син (такође Јосиф) посетио главни град Торонталске жупаније како би извршио инспекцију домобранских трупа смештених у овдашњем гарнизону („Erzherzog Josef". *GBWb* 39, 29. September 1883: 7–8). Приликом обиласка Жупанијске палате, надвојвода је ушао у велику салу где су се одржавале жупанијске конгрегације (скупштине), где га је у име Жупаније поздравио барон Бела Талијан. *Wochenblatt* је забележио да се Талијан *са стране обратио портрету оца уваженог госта, слици палатина Јожефа*, уверавајући још једном Његово височанство у наклоност Жупаније... (*Sich seitwärts wendend zu dem Porträt des Vaters des hohen Gastes, zum Bilde des Palatins Josef, versicherte er Sr. Hocheit nochmals der Ergebenheit des Komitates* ...) [„Erzherzog Josef". *GBWb* 39, 29. September 1883: 8]. Након тога, овом се портрету губи сваки траг, мада је извесно да се налазио на истом месту и приликом друге посете надвојводе Јосифа овом граду 1898. [О томе види: „Hirek. József főherceg fogadtatása". *Torontál* 137. sz., 1898. junius 18: 2; „Hirek. József főherceg és Dániel bácsi". *Torontál* 139. sz., 1898. junius 21: 2; „Az első honvéd". *Torontál* 140. sz., 1898. junius 22: 1; „Hirek. József főherceg Nagybecskereken", *Torontál* 140. sz., 1898. junius 22: 2; „József főherceg Nagybecskereken". *Torontál* 141. sz., 1898. junius 23: 1–2; „Hirek. József főherceg Pancsován". *Torontál* 141. sz., 1898. junius 23: 2; „József főherceg Nagybecskereken". *Torontál* 142. sz., 1898. junius 24: 1–2; „A Torontál tárczaja. József főherceg Nagybecskereken". *Torontál* 143. sz., 1898. junius 25: 1; „Lokales. Hoher Gast". *GBWb* 24, 11. Juni 1898: 4; „Lokales. Hoher Besuch". *GBWb* 25, 18. Juni 1898: 4; „Erzherzog Josef". *GBWb* 26, 25. Juni 1898, 1–2].

Константин Даниел, Портрет великог жупана Јожефа Гиција, Уље на платну, 113 x 84 ст, Народни музеј Зрењанин, Инв. број: 690.

Поред портрета Хабзбурговаца, новински чланак из 1858. помиње да се у Жупанијској палати чувају *портрети торонталских великих жупана*, али није наведен њихов тачан број; стога је могуће да их је било и више од горе побројаних шест. Ако је сваки велики жупан имао свој портрет, недостају портрети Ференца Ђерија (1780–1783), Јаноша Бахоа (1785–1790), Иштвана Ђуркија (1802–1807), Жигмонда Ловаса (1809–1812) као и Јожефа Лањија (1812–1820).

Миклош Барабаш, Портрет Игнаца Хертелендија (1836), Уље на платну, 111 x 84 ст, Музеј „Атила Јожеф", Мако, Инв. број: 67.33.1.

Фридрих Лидер Старији, Портрет Микше Хертелендија (1840), Уље на платну, 105 x 76 ст, Музеј „Атила Јожеф", Мако, Инв. број: 82.9.1.

Неколико година касније, након нешто више од деценије постојања, укинуто је Војводство Србија и Тамишки Банат и обновљене пређашње жупанијско уређење на том подручју. За првог великог жупана „рестауриране" Торонталске жупаније именован је Ласло Карачоњи, са племићким предикатом од Беодре (мађ. Beodrai Karátsonyi László), који је већ раније, током 1848. обављао ту дужност. Рођен 1805. у угледној племићкој породици јерменског порекла,[12] Карачоњи је по завршетку студија права у Пожуну (1825) ступио у државну службу која је непрестано ишла узлазном путањом: био је најпре почасни подбележник (1826–1828), почасни сресни начелник (1828–1831) и сресни начелник у Турској Кањижи (1831–1836), други поджупан Торонталске жупаније (1836–1845), први поджупан (1845–1848), да би 14. маја 1848. био постављен за великог жупана [„Rede bei Gelegenheit der feierlichen Beerdigung Sr. Hochgeboren des Herrn Ladislaus Karátsonyi de Beodra". *GBWb* 31, 31. Juli 1869, 9–10]. Након слома Револуције живео је повучено на породичном имању у Беодри [Borovszky 1911: 470], да би 5. јануара 1861. био именован за торонталског великог жупана [„Miscellen". *GBWb* 2, 12. Jänner 1861, 6–7]. *Wochenblatt* је детаљно извештавао о његовом доласку у Велики Бечкерек почетком фебруара 1861. На свечаност „инсталације", тј. преузимања дужности. Бројне депутације, кочије локалних угледника и бандерије дочекивале су 3. фебруара великог жупана на градској капији према Меленцима; Карачоњи је са својом свитом, *у којој су се могли препознати корифеји торонталског племства* [„Die Festwoche". *GBWb* 6, 9. Feber 1861: 5] продефиловао великобечкеречким улицама, прошавши на путу до Жупанијске палате кроз огромни славолук постављен на главном тргу. Осим величанствене бакљаде која му је приређена исте вечери, наредних дана у његову част одржани су свечани бал у организацији локалне омладине, концерт виолинског

виртуоза Едуарда Ремењија, бројне здравице и поздравни говори и сл., а професор великобечкеречке гимназије Леринц Хелцл (Hölzl) чак је компоновао *Торонтalски чардаш у знак сећања на 3. фебруар 1861.* који је посветио супрузи великог жупана [„Torontáli csárdás – Torontáler csárdás“. *GBWb* 6, 9. Feber 1861: 3; *GBWb* 7, 16. Feber 1861: 3].

Свакако једна од почасти које је доживео непосредно уочи или након поновног именовања за торонталског великог жупана било је и сликање портрета, које је поверено Миклошу Барабашу. Упадљива је сличност са портретом Игнаца Хертелендија који је Барабаш израдио четврт века раније: Карачоњи је приказан у свечаној црној одежди, са црним огртачом, златном колајном око врата и златним појасом. Левом руком придржава опасани мач, док му је десница положена на књигу. У позадини је приказано степениште са црвеним застором.

Занимљиво је, међутим, да је Карачоњи недуго након поновног именовања за торонталског великог жупана поднео оставку, незадовољан новим политичим моментима који су наступили и ограничавањем мађарских парламентарних и уставних права. Након његове оставке у новембру 1861, уследио је четворогодишњи период принудне управе у Торонталској жупанији, по чијем истеку је Карачоњи поново преузео дужност великог жупана, коју ће обављати све до смрти 1869. [„†“. *GBWb* 30, 24. Juli 1869: Extra-Beilage; „Die feierliche Beerdigung des Herrn Ladislaus Karátsonyi de Beodra, Obergespann des Torontaler Comitates, zu Beodra am 31. Juli 1869“. *GBWb* 32, 7. August 1869: 8; „Rede bei Gelegenheit der feierlichen Beerdigung Sr. Hochgeboren des Herrn Ladislaus Karátsonyi de Beodra, Obergespann des Torontaler Comitates, gehalten zu Beodra am 31. Juli 1869 von Sr. Wohlgeboren Herrn Michael Várady, Torontaler Vicegespann“. *GBWb* 31, 31. Juli 1869: 9–10]. Жупанија је прогласила шестомесечну жалост, истакла црне заставе и користила црне печате у својим службама [Borovszky 1911: 482]. У знак поштовања према Карачоњију, који је за Мађаре симболизовао стари, идеални поредак из времена пре Револуције, његов положај торонталског великог жупана остао је упражњен у наредне две године (1869–1871) [Borovszky 1911: 481]. У историји Торонталске жупаније остао је упамћен као један од најпопуларнијих великих жупана.

Вести о наредном торонталском портрету који се чувао у Жупанијској палати потичу из 1879. го-

Миклош Барабаш, Портрет Ласла Карачоњија (1861), Уље на платну, 110 x 84 cm, Музеј „Атила Јожеф”, Мако, Инв. број: 67.34.1.

дине, коју су обележила три важна догађаја: први је била велика поплава Тисе у којој је уништен град Сегедин. „Сегединска катастрофа“ бацила је сенку на преостале две значајне годишњице које су планиране за ту годину: Сребрну свадбу владарског пара Франца Јозефа и његове супруге Елизабете (1854–1879), те грандиозну и од раније темељно припреману прославу јубилеја стогодишњице обнове банатских жупанија (Торонталске, Тамишке и Крашовске), односно поновног присаједињења Баната Угарској. Централна прослава у Торонталској жупанији одржана је у Великом Бечкереку од 23. до 25. септембра 1879, у присуству бројних жупанијских званичника, представника градова, судских власти, војске, најугледнијих племићких породица итд. У обележавању јубилеја активно су учествовале и локалне верске и просветне заједнице, а врхунац прославе одиграо се када је на свечаној седници торонталског Муниципалног одбора одржаној у сали Жупанијске палате

откривен портрет великог жупана Јожефа Хертелендија. О овом догађају је званични песник Жупаније, Густав Лаука, спевао пригодну песму под називом *Свечано откривање портрета Јожефа Хертелендија 23. септембра 1879,* коју је лист *Torontál* објавио на насловној страни [Lauka Gusztáv. „Hertelendy József arczképének leleplezési ünnepélyére 1879. szept. 23-án". *Torontál* 39. sz., 1879. szeptember 25: 1]. Лаука је у песми Хертелендијево име поистоветио са добротом, љубављу, патриотизмом, радом, мудрошћу и поштењем (*Ez Ő! Hertelendy! A jóság, szeretet/Hazafiság, munka, értelem, becsület!*), а недуго након прославе био је и награђен на адекватан начин – титулом почасног жупанијског бележника („Miscellen. Ernennungen". *GBWb* 52, 27. Dezember 1879: 10–11). Опис ове свечаности открива неколико занимљивих детаља везаних за торонталске портрете.

Након што је другог дана прославе, 22. септембра, у осам часова изјутра отворена јесења генерална скупштина Жупаније, сви чланови Муниципалног одбора упутили су се на богослужења у евангелистичкој, католичкој и православној цркви, предвођени поджупаном Јаношем Даниелом и у пратњи представника градских власти, официра овдашњих гарнизона заједничке царске и краљевске војске и домобранства, финансијских служби, новчаних завода итд. Потом су се вратили у Жупанијску палату, где се у пола 11 појавио велики жупан Хертеленди у свечаној одежди украшеној Крстом светог Стефана. Сала је била украшена портретом Марије Терезије, који је специјално за ту прилику био позајмљен из Будимпеште (отуда се јасно види да првобитни портрет који је био присутан приликом обнове Жупаније 1779. није био сачуван).[13] На самом крају седнице, Хертеленди је Муниципалном одбору предложио да се наручи портрет Марије Терезије за потребе сале Жупанијске палате (*Schließlich beantragte der Herr Obergespan, daß für den Comitatssaal das Bildniß Maria Theresias beschafft werde*), што су присутни одушевљено прихватили (*Dieser Antrag wurde beifällig aufgenommen*) [„Hundertjährige Feier des Wiedervereinigung des „Temeser Banates", abgehalten vom Torontaler Komitate und der Stadt Gr.-Becskerek am 20., 21., 22. und 23. September 1879". *GBWb* 39, 27. September 1879: 8].

Идућег дана, 23. септембра, у Жупанијској палати свечано је откривени портрет самог Хертелендија, чији је аутор био данас мало познати славонски сликар Густав Поша. Рођен 1825. године у Славонској Пожеги, Поша се школовао на Високој уметничкој академији у Минхену [Реић 1962: 215–219]. Његово присуство у Торонталској жупанији забележено је пар година раније, у Турском Бечеју, где је радио на осликавању главног олтара католичке цркве у Турском Бечеју [„Hirharang. Festészeti müremek". *Torontál* 43. sz., 1876. október 26: 3] и у Елемиру [Немет 2009: 21]. Сасвим је извесно да су га послови које је овде обавио препоручили за израду портрета великог жупана. Једно време деловао је у Будимпешти. Умро је 1900. године.

Откривање ове слике означило је само једну у низу апотеоза које је Хертеленди доживео за непуних 18 година колико је управљао овим делом Баната, настављајући породичну традицију. Рођен у Бочару 1833. године, Хертеленди је био унук Јожефа Хертелендија Старијег, син Карољa Хертелендија и братанац Игнаца и Микше Хертелендија. Школовао се у Будимпешти и у Пољопривредној школи у Хохенхајму. До свог именовања обављао је функцију среског начелника у Кикинди (1861) и Банатском Комлошу (1865–1871), те председника Првостепеног суда у Великој Кикинди (1871–1874); наводно је на овај последњи положај дошао захваљујући великој популарности не само код својих сународника Мађара, него и код тамошњих Срба, који су се одрекли свог кандидата у Хертелендијеву корист [„Lokales". *GBWb* 5, 31. Jänner 1874, 10; „15 Jahre". *GBWb* 26. Jänner 1889, 1–2]. Имао је велику улогу у покретању мађарског недељника *Torontál* 1872. године [Nemet 2007: 42–43]. За торонталског великог жупана је именован почетком 1874. године, у време када је Жупанија пролазила кроз период тешке политичке кризе. У првим годинама свог управљања Хертеленди је успео да доведе у ред хаотичне прилике у њеној администрацији и додатно прошири њену територију присаједињењем дела нешто раније развојачене Банатске војне границе (1872/1873) и укинутог Великокикиндског привилегованог дистрикта (1876). Стекао је заслуге за отварање значајног железничког правца – пруге Велики Бечкерек – Велика Кикинда (1883) и колонизацију Чанго-Мађара у Јужни Банат исте године, као и за решавање проблематичног питања државног земљишта (тзв. иберланда) на територији Жупаније. Позитивну оцену коју је о њему изрекла мађарска историографија нарушавају неблагонаклон однос према Србима (исказан понајвише у

1879. Nyolczadik évfolyam.

TORONTÁL.

39-ik szám. Csötörtök, szeptember 25-én.

Vegyestartalmu hetilap. — A megyei közigazgatási bizottság közlönye.

Megjelen: [illegible]

Szerkesztői iroda: [illegible]

Előfizetési föltételek: Egész évre . . . . . 6 ft. | Félévre . . . . . 3 ft. | Negyed évre . . . . 1 ft. 50 kr.

Hirdetések és mellékletek — [illegible] szerda reggeli 10 óráig [illegible]

Hirdetések díjai: [illegible]

Kiadóhivatal: [illegible]

A »Temesi Bánságnak« az anyaországhoz visszakapcsolása százados évfordulójára, 1879.

Megcsonkitottak százszor ellenségid,
Ezer sebbel boriták testedet,
Kedves hazám!... hiába folyt a vér itt,
Hiába hullt el annyi gyermeked:
Hol Kinizsynk rengette buzogányát,
S Losonczy tékozolta életét,
Ott vad török veré fel holdas sátrát,
Porig lesujtva Árpád nemzetét. —

S ujult a harcz, a küzdelem keményen;
Ám a kevély hold fennen ragyogott.
Az árva nép gyászolt, búsult szegényen,
S rabszijra fűzve, pusztult, megfogyott.
Jenő! te hősök cserlombos vezére,
Te jösz: ágyuid zúgnak, dörgenek.
Péter- s Temesvár kaput tár elédbe,
A hold előtted halványúl, remeg.

De bárha visszaszerzéd örökünket.
Nem lett azért az mégsem a mienk;
Magyar vér áztatá bár itt földünket,
Fölötte idegen parancsa zeng.
S az elvadult táj néma pusztasága
Jobbára kígyók, békák lakhelye,
Mig életet nem áraszt ismét rája
A nemes keblű Mercy szelleme.

De uj vész támad északról, nyugotról.
És hosszu harczok füstje gomolyog.
A „Moriamur..!“ széthangzik Pozsonyból,
Nádasdy kardja vértől párolog.
S bár Habsburg trónja ingott mint a sajka,
A melyet bősz hullámok árja hány,
Megmenti a hű nemzet hősi karja,
Hon s fejdelem örvend diadalán.

A nagy királynő hálás érzelemmel
Karolja át a hősi nemzetet;
Mint anyja elárasztja szeretettel,
Igazságot szór és kegyelmeket.
Csodás varázst szül nemes akaratja:
Az elszakitott tag, mely holt vala,
Az anyatesthez visszakapcsoltatva,
Uj és nemesb életre támada.

S ki a királynő nemes akaratját —
Bár nyomta vállad a nagy feladat —
Eszélylyel és erélylyel végrehajtád,
Szolgálva hiven anya-honodat,
Gról Niczky! rólad tán ne szóljon a dal?
Hálátlanul felejtsük el neved?
Oh nem! kiáltjuk inkább hálás ajkkal:
Áldás kisérje szép emlékedet!

Oh nagy királynő! megdicsőült lelked
A mennyből mosolyogva néz le ránk;
Egy századot megért ismét e nemzet,
S még áll Buda, virágzik szép hazánk.
Oh lengj fölöttünk mint egy békeangyal,
Imád őrizze e hű nemzetet,
Dicső emléked bűvös hatalommal
Egyesitse a honfi lelkeket!

Szulik József.

Hertelendy József arczképének leleplezési ünnepélyére 1879. szept. 23-án.

Ünnepély, érdemrend, diszjelvény, koszorú,
Bár minő hatalom s kegy által adatnak,
Hogyha nem az érdem dicsfénye emeli,
Hitvány játékszerek, s üres zaj maradnak.
Fényt és dicsőséget csak az nyer általok,
A kinek érdeme magában is ragyog!

Mert a mi igazán nagy, nemes s magasztos,
Azt nem kell a hirnév szárnyára emelni,
Az elismerését a nemesb lelkeknek,
Kitüntetés nélkül is meg fogja nyérni.
S ha nem gyujtanak is világot nevének
Érdemei őrzik azt meg a jövőnek.

A midőn Torontál a kétszer nemesnek,
Arczképében állit maradó emléket,
A ki e megyétől szeretve s tisztelve,
Üli meg méltón a főispáni széket: —
Két emléket emel! Egyiket magának,
Másikat a haza hű s derék fiának.

Magának! Mert érdem, hogyha az érdemnek
Elismerést juttat a hála s kegyelet,
És nem szolga-, hanem erős szabad lelkek
Önzetlen vonzalma, rendeznek ünnepet.
Ünnepet — a melynek legragyogóbb fénye:
Egy küzdelmes pálya üdvös eredménye.

Mi tudjuk mindannyin, a kik Őt ismerjük,
Hogy e kitüntetés oly férfinak jutott,
A ki mikor a hon s nép érdekét védte,
Soha sem engedett, soha sem alkudott.
És minden örömét csak abban találta,
Ha honát s megyéjét sikerrel szolgálta.

Idők nyomán, ha majd a jövő nemzedék
Szemeit kérdőn ez arczképre emeli,
A gondosan s hiven megőrzött hagyomány,
Mig az arczkép fenn áll, mindég ezt feleli:
Ez Ő! Hertelendy! A jóság, szeretet,
Hazafiság, munka, értelem, becsület!

Lauka Gusztáv.

Насловна страна листа Torontál на дан стогодишњице присаједињења Баната Угарској 1779–1879. године, са пригодном песмом Густава Лауке посвећеном откривању портрета великог жупана Јожефа Хертелендија (Lauka Gusztáv, „Hertelendy József arczképének leleplezési ünnepélyére 1879. szept. 23-án”, Torontál 39. sz., 1879. szeptember 25, 1. o.).

време Велике источне кризе 1875–1878) и његово наводно (додуше, никада доказано) учешће у проневерама жупанијског новца (1880).

Што се тиче иницијативе коју је покренуо за израду портрета Марије Терезије, она је реализована тек три године касније (1882). Посао је поверен сликару Бели Палику [„Die Woche". *GBWb* 40, 7. Oktober 1882: 9],[14] а портрет је свечано откривен на скупштини Муниципалног одбора Торонталске жупаније одржаној 4. октобра 1882, ком приликом је прослављен и имендан Франца Јозефа [„Die Woche". *GBWb* 40, 7. Oktober 1882: 9; Borovszky 1911: 490; „N.-Becskerek, október 4.-én". *Torontál* 40. sz., 1882. október 5: 1].

У Великом Бечкереку је 1885. започет велики грађевински подухват који ће бити окончан тек две године касније: здање Жупанијске палате, саграђено 1820. по нацртима ондашњег жупанијског инжењера Јозефа Фишера, у то време већ је постало тесно да прими сва звања и чиновнике. Стога се приступило његовом проширењу дозиђивањем два бочна крила на већ постојећи објекат који би био реконструисан и тако постао централни део новог комплекса [Весна Мајсторовић и др. 2009: 11]. Радови су започети 8. јуна 1885, а проширена и обновљена Жупанијска палата отворена је за јавност 16. јануара 1888. године. Церемонији њеног свечаног отварања присуствовали су делегати суседних муниципија – Тамишке, Крашовске, Сремске, Чонградске, Арадске и Бач-бодрошке жупаније, затим, градова Арада, Панчева, Темишвара Сегедина итд [„Lokales. Die Einweihung des Comitatshauses". *GBWb* 51, 17. Dezember 1887: 3]. Том приликом је у великој сали где су се одржавале жупанијске конгрегације откривен портрет ондашњег председника мађарске владе Калмана Тисе (мађ. Tisza Kálman),[15] а поводом овог догађаја Муниципални одбор Торонталске жупаније издао је посебну публикацију под називом *Отварање новосаграђеног седишта Торонталске жупаније и свечане беседе одржане на ванредној седници 16. и 17. јануара 1888. приликом откривања портрета Његове Екселенције председника владе Калмана Тисе* [*Torontál vármegye ujonnan épült székházának megnyitása és nagyméltóságu Tisza Kálman ministerelnök úr arczképének leleplezése alkalmából 1888. évi január hó 16. és 17-én tartott rendkivüli közgyülésben előadott ünnepi beszédek*, Nagybecskerek 1888]; у њој су публиковане беседе главног жупанијског бележника Ласла Даниела (који је изнео кратак историјат Жупаније и Жупанијске палате), затим, бившег торонталског поджупана Јаноша Даниела, који је говорио о постигнућима Тисине владе, те напослетку – великобечкеречког надрабина Мора Клајна.

Torontál vármegye
ujonnan épült székházának megnyitása
Tisza Kálmán
arczképének leleplezése alkalmából
ünnepi beszédek.
69
30

Насловна страна споменице публиковане поводом свечаног отварања обновљене и проширене Жупанијске палате 1888. године, којом приликом је откривен портрет председника мађарске владе Калмана Тисе.

(Torontál vármegye ujonnan épült székházának megnyitása és nagyméltóságu Tisza Kálman ministerelnök úr arczképének leleplezése alkalmából 1888. évi január hó 16. és 17-én tartott rendkivüli közgyülésben előadott ünnepi beszédek, Nagybecskerek 1888).

Библиотека Историјског архива Зрењанин.

Реконструкција и проширење Жупанијске палате представљали су последњи значајан пројекат великог жупана Хертелендија, који је преминуо 1891. године у бањи Марила (данашња Румунија), где се налазио на лечењу. Две године касније, власти Великог Бечкерека одлучиле су да израде његов портрет, свакако имајући у виду Хертелендијеве заслуге за привредни и културни развој главног града Торонталске жупаније. *Gross-Becskereker Wochenblatt* је у свом издању од 18. марта 1893. године пренео кратку вест: *Наше Градско веће одржаће 19. ов. м. ванредну скупштину чији је једини циљ свечано откривање портрета покојног великог жупана Јожефа Хертелендија, за чији је смештај одређена сала градске већнице. Свечану беседу ће држати градски бележник др Золтан Перишић. Поводом ове свечаности, сала градске већнице је реставурирана. За молерске радове побринуо се реномирани сликар г. Јозеф Гојгнер* [„Lokales. Generalversammlung". *GBWb* 11, 18. März 1893: 3; за најаву ове седнице Градског већа в. такође: „Hirek. Rendkivüli város közgyülés". *Torontál* 63. sz., 1893. március 17: 2; Lauka Gusztáv. „Hertelendy József", *Torontál* 64. sz., 1893. március 18: 1]. Ипак, посао израде портрета покојног великог жупана – према оригиналној слици Густава Поше која се чувала у Жупанијској палати – није био поверен у то време већ доказаном локалном мајстору Гојгнеру, већ младом сликару Урошу Предићу [„Lokales. Hertelendy's Andenken". *GBWb* 12, 25. März 1893: 4; „Egy emlékünnep". *Torontál* 65. sz., 1893. március 20: 1–2]. Преносећи својим читаоцима детаље о откривању другог Хертелендијевог портрета, *Wochenblatt* је забележио да су свечаној седници великобечкеречког Градског већа присуствовали и високи званичници Торонталске жупаније, предвођени новим великим жупаном Јенеом Ронаијем, главним бележником (и будућим великим жупаном) Лајошем Делиманићем, жупанијским правобраниоцем Белом Пороскаијем итд, а да је сама слика, која представља верну копију Пошиног оригинала, *дело хваљеног сликара Предића и да блиста у златном раму* [„Lokales. Hertelendy's Andenken". *GBWb* 12, 25. März 1893: 4]. Судбина овог, као и Пошиног портрета, такође је непозната.[16]

На место покојног Хертелендија је у јесен 1891. године дошао Јене Ронаи, са племићким предикатом „од Киш Сомбора" (мађ. zombori), несвакидашња личност која је доминирала политичким и друштвеним животом Жупаније током последње деценије XIX века и чијом ће заслугом галерија торонталских портрета бити увећана за још неколико репрезентативних слика. Родио се 11. априла 1854. у Киш Сомбору, у једној од најугледнијих племићких породица Јужне Угарске чији су чланови раније – а и касније од тог доба – бирани за народне посланике и високе функционере Торонталске, Чанадске и Чонградске жупаније. Породица Ронаи била је немачког порекла и све до 1848. године носила је назив Ексел, када се дефинитивно помађарила. Оставши рано без оца, нови велики жупан је основно образовање стицао под окриљем мајке Емилије, родом из племићке породице Карачоњи. Средњу школу завршио је у Сегедину 1869, да би се затим определио за позив правника и дипломирао право у Пожуну (1874). Исте године ступио је у државну службу као Хертелендијев секретар и од тада је његова каријера непрекидно ишла узлазном путањом. Адвокатски испит положио је 1876. и убрзо потом био постављен најпре за жупанијског подбележника, а затим и за референта жупанијског Сирочадског стола. Идући корак било је постављење за првог заменика жупанијског правобраниоца. Од 1878. до 1879. служио је као добровољац у 1. царско-краљевском хусарском пуку; након тога се вратио на положај заменика жупанијског правобраниоца, али је већ 1880. добио ново намештење – овога пута као заменик главног среског начелника у Турској Кањижи.[17] Ту је остао наредних шест година, до избора новог жупанијског чиновништва, када је постао најпре главни бележник, а потом

Вула Штетка, Портрет торонталског великог жупана Јенеа Ронаија (1899).

и торонталски поджупан. Истакао у кризним ситуацијама, попут акције пружања помоћи Сегединцима који су у пролеће 1879. остали без својих домова након велике поплаве (за свој ангажман добио је титулу краљевског саветника). Уложио је велике напоре у решавању кризе 1881, када је, након лошег рода пшенице, давао повољне зајмове сељацима. Радио је на доношењу новог жупанијског Статута (1889), колонизацији мађарског живља у дунавске ритове код Панчева (1883) и у Мужљу крај Великог Бечкерека (1890); био је ангажован на изградњи пруге Велика Кикинда – Велики Бечкерек, а касније у подизању низа велелепних јавних објеката у Великој Кикинди (болница, касарна, Рацковићев женски васпитни завод) и Великом Бечкереку (гимнастичка сала, Регата, торонталска болница, Финансијска палата). Убрзо након постављења за торонталског великог жупана био је изабран за команданта *Великобечкеречког добровољног ватрогасног друштва* и председника *Горњеторонталске водне задруге* [О Ронаију в.: Rónay et al. 2012: 383–486; Borovszky 1911: 551; „Eugen v. Rónay, Obergespan des Torontáler Komitates". *GBWb* 16. November 1891: Extra-Ausgabe; „Rónay Jenő, kir. tanácsos, Torontál vármegye főispánja". *Torontál*, 1891. november 16: Külön kiadás]. Због ових заслуга, у време када је ступио на положај великог жупана уживао је велики углед и популарност не само у круговима торонталских магната-велепоседника, већ и у народу. Био је ожењен Српкињом Олгом Пађански.

Недуго након његовог доласка на чело Жупаније, отприлике у исто време када је настао Предићев портрет великог жупана Хертелендија, у Угарској су почињале припреме за велику Миленијумску изложбу која је била предвиђена најпре за 1895, а затим за 1896. годину. Планирана по узору на до тада већ популарне Светске изложбе какве су одржаване по већим европским и америчким градовима, њоме је требало обележити хиљаду година од досељавања Мађара у Панонску низију. Имајући у виду значај ове изложбе и желећи да представе Жупанију у најбољем могућем светлу, власти Торонталске жупаније показале су велику агилност; изгласан је одговарајући буџет [„Aus dem Torontaler Komitate und Süd-Ungarn. Herbstkongregation". *GBWb* 41, 14. Oktober 1893: 3] и формиран посебан *Приређивачки одбор* са радним групама за историју, културу, просвету, саобраћај, трговину, финансије, пољопривреду, етнографију итд. са задатком да припреме наступ на Изложби [„Milleniums-Ausstellung". *GBWb* 27, 8. Juli 1893: 3]. У Будимпешти је оформљен посебан торонталски изложбени павиљон. Торонталска делегација присуствовала је свечаном отварању Миленијумске изложбе 2. маја 1896. Недуго затим, у жупанијском седишту Великом Бечкереку приређена је тродневна прослава хиљадугодишњице (9–11. мај), са свечаним богослужењима, позоришним представама, пригодним беседама и сл. садржајима. Међутим, врхунац ангажовања Торонталске жупаније око миленарне године одиграо се 8. јуна, када је на дан крунисања Франца Јозефа за мађарског краља у Будимпешти уприличен свечани дефиле – процесија жупанијских делегација из целе Угарске. Највећу пажњу присутних посматрача привукла је торонталска „бандерија" – коњичка поворка састављена од овдашњих племића, одевених у старе мађарске племићке ношње од броката и свиле, украшене златом, сребром и драгим камењем, коју су сјајно допунили синови богатих сељачких породица из Жупаније одевени у одоре некадашњих жупанијских пандура. У саставу бандерије налазили су се: велики жупан Јене Ронаи, Ласло Даниел, гроф Ендре Чеконић, гроф Калман Нако, барон Федор Николић, гроф Јене Карачоњи, гроф Аладар Карачоњи, барон Иван Баић, барон Фрињеш Липтаи, барон Ференц Герлици, барон Бертолд Фајлић, Игнац Чавоши, Агоштон Ковач, Ерне Даниел, Гедеон Рохонци, др Геза Пап, Бела Чавоши, Ерне Ронаи, Арсеније Дамаскин, Јене Талијан, Ласло Карачоњи Млађи, Иван Урбан, Антал Шефер, Јене Сенткларај, др Мор Клајн, Вилмош Шулпе, Иштван Бајзат, Ђула Чавоши, Јанош Даниел, Золтан Јекелфалуши, Иван Балаж, Јене Ђерђанфи, Риста Телечки, Јован Крстић, Бела Форнсек, Шандор Молнар, Јован Бишић, Густав Шољмош, Стефан Лебановић, Имре Хертеленди, Драгутин Радосављевић, Емил Талијан, Агоштон Јанко, Антал Билек, Бела Ботка, Денеш Ђерђанфи, гроф Миклош Бетлен, Миклош Јаблонски, Бела Гроб, Јанош Шемец и Јене Кајтар [„Milleniums-Ausstellung". *GBWb* 27, 8. Juli 1893: 3]. Велики жупан Ронаи се налазио на челу бандерије, носећи аутентични жупанијски барјак из 1809. године, који је спустио приликом мимохода пред владарем и члановима Горњег дома Угарског сабора [Немет 2009: 30]. Овај догађај, који је привукао велику пажњу будимпештанске штампе, послужио је као повод за настанак новог уметничког дела које је нашло своје

место у Жупанијској палати у Великом Бечкереку. Наиме, две недеље касније, *у свом миленијумском одушевљењу*, Ронаи је предложио надлежном одбору Торонталске жупаније да *наручи код једног еминентног сликара да овековечи торонталску бандерију за потребе велике сале Торонталске жупаније* [Немет 2009: 30]. У свом предлогу он је прецизирао да би слика требало да овековечи *тренутак када је делегација Торонталске жупаније у дефилеу стигла испред цара и када је барјактар* [сам Ронаи] *испред њега спустио жупанијски барјак* [Немет 2009: 30]. Ова идеја наишла је на добар пријем надлежних жупанијских кругова и за посао је унајмљен Пал Ваго [Dr. Vágó Pálné et al. 2006], који је у Велики Бечкерек стигао у фебруару 1897. Жупанија му је доделила посебну зграду за потребе сликања историјске композиције, која ће у наредних пар година постати језгро прве ликовне колоније у Великом Бечкереку. За то време је Ваго водио боемски живот, а слику је довршио у децембру 1898. Због новог, знатно привлачнијег ангажмана (добио је позив из Сегедина да овековечи сцену велике поплаве Тисе која је уништила овај град марта 1879), његов *Дефиле торонталске бандерије* откривен је раније него што су то планирале жупанијске власти; уместо у марту идуће, 1899. године, када је Ронаи обележавао четврт века чиновничке каријере, слика је свечано представљена јавности 22. децембра 1898. године [„Hirek. A torontáli bandérium". *Torontál* 291. sz., 1898. deczember 22: 2; Немет 2009: 36]. Заједно са још две скице-предлошка двојице учесника бандерије (Игнаца Чавошија и Золтана Јеноваија), она се данас чува у Народном музеју Зрењанин [Крчмар 2015а: 105–107].

Након успелог и запаженог наступа на Миленијумској изложби и откривања *Дефилеа,* велики жупан Ронаи се налазио на врхунцу своје моћи (претходно је накратко умирио сељачке и жетелачке штрајкове који су у то време избили у Банату, а у јесен 1898. године угостио је аустроугарског престолонаследника Франца Фердинанда). Међутим, 1899. године је против њега започела беспоштедна кампања коју су предводили његови политички опоненти, међу којима је главну реч водила племићка породица Даниел и њене присталице. Даниелови су се побринули да се за њихов сукоб са Ронаијем чује и ван граница Торонталске жупаније и цела Угарска је била упозната са оптужбама које су износили на његов рачун. Међутим, они су потценили Ронаијеву популарност, будући да је у више наврата дошло до спонтаних јавних манифестација подршке нападнутом великом жупану. У листу *Torontál* одмах су се појавили демантији оптужби упућених на његов рачун [„A rendszer Torontálban". *Torontál* 6. sz., 1899. január 9: 1; „Ismet leleplezések". *Torontál* 8. sz., 1899. január 11: 1], док се у Великом Бечкереку грађанство организовало и 15. јануара приредило велики скуп са бакљадом у знак подршке, ком је присуствовало више хиљада људи; на њему су, преко својих представника, своје поверење и подрушку изразили овдашњи Мађари, Немци и Срби [„Hirek. Tüntetések Rónay főispán mellett". *Torontál* 8. sz., 1899. január 11: 2; „Hirek. Fáklyásmenet Rónay Jenő főispán tiszteletére". *Torontál* 9. sz., 1899. január 12: 2; „Hirek. Ováció Rónay főispán tiszteletére". *Torontál* 10. sz., 1899. január 13: 2; „Tisztelt polgártársak!". *Torontál* 11. sz. 1899. január 14: 1; „Hirek. Tüntetések Rónay főispán mellett". *Torontál* 11. sz., 1899. január 14: 2; „Lokales. Ovation". *GBWb* 2, 14. Jänner 1899: 4; „Tüntetések Rónay Jenő főispán mellett". *Torontál* 12. sz., 1899. január 16: 1; „A Nagybecskerek tüntetése". *Torontál* 12. sz., 1899. január 16: 1–2; „Süd-Ungarn. Eine Kundgebung für Obergespan v. Rónay". *GBWb* 3, 21. Jänner 1899: 3; „Lokales. Ovation". *GBWb* 3, 21. Jänner 1899: 4; „Lokales. Das Torontaler Komitat für Obergespann v. Ronay". *GBWb* 3, 21. Jänner 1899: 4–5]. Међутим, подршка великом жупану је достигла врхунац касније те године, када је на јесењој Генералној скупштини Торонталске жупаније од 9. октобра 1899. свечано откривен његов портрет. Пре него што се прешло на дневни ред, члан Муниципалног одбора и дојучерашњи Ронаијев огорчени противник, великобечкеречки адвокат Ференц Шташик, узео је реч и одржао ватрен говор у ком је похвалио његове заслуге за отаџбину и Жупанију. Напомињући да су *...представници различитих друштвених сталежа дали да се наслика Ронаијев портрет у природној величини*, он је замолио да Одбор исти прими и изложи у сали за седнице, са жељом *да ова слика не остане међу нама само као успомена, већ да и онај који је на њој приказан још дуго иде напред својој служби за опште добро*; потом је на предлог поджупана др Лајоша Делиманића одлучено да се портрет са захвалношћу прими и заувек заузме почасно место у сали Жупаније [„Őszi közgyülés". *Torontál* 231. sz., 1899. október 9: 1; „Lokales. Ovation für Obergespan v. Rónay". *GBWb* 41, 14. Oktober 1899: 4]. О аутору и изгледу овог портрета данас се зна на основу

натписа у будимпештанском листу *Vásárnapi újság*, који је у децембру исте године забележио да је ова слика била представљена јавности у склопу зимске изложбе *Мађарског удружења ликовних уметника* [„A téli kiállitás a műcsarnokban". *Vásárnapi újság* 52. sz., 1899. deczember 24: 871, 874; Rónay et al. 2012: 427]. Ронаија је портретисао Ђула Штетка, у то време редован учесник будимпештанских изложби.[18]

Штетка је Ронаија приказао у природној величини, у племићкој ношњи са капутом пребаченим преко рамена, шубаром са перушком на глави, како обема рукама придржава опасану сабљу. У горњем левом углу портрета насликао је грб породице Ронаи. Аутор прилога о зимској изложби је забележио да *они који лично познају великог жупана Ронаија тврде да је на слици приказан изненађујуће верно* [„A téli kiállitás a műcsarnokban". *Vásárnapi újság* 52. sz., 1899. deczember 24: 871, 874; Rónay et al. 2012: 427]. Овај портрет се помиње у још једном, кратком, новинском огласу из пролећа наредне, 1900. године. Крајем маја месеца, начелник Банлочког среза барон Кароль Хаузер послао је суму од 142 круне и 80 филера Великобечкеречанину Исидору Вајсу, благајнику Комисије за скупљање прилога, како би се покрили трошкови Ронаијевог *раскошног портрета који краси салу Жупанијске палате*. Међутим, пошто су ти трошкови већ у потпуности били покривени, ова сума дата је у добротворне сврхе и раздељена између великобечкеречког сиротишта, филијале Црвеног крста, *Друштва пријатеља деце* и [добротворног] друштва *Олīа* [„Das Porträt des Obergespans von Rónay". *GBWb* 21, 26. Mai 1900: 3].

Међутим, откривање портрета није помогло Ронаију, који је након велике политичке афере 1902. године (тзв. Кафкина истрага),[19] поднео оставку на положај великог жупана и повукао се на своје имање у Киш Сомбор. До краја живота, међутим, остао је активан у политичком и културном животу – био је биран за народног посланика испред Великосенмиклушког изборног среза, а 1903. основао је *Јужномађарско културно друштво* са седиштем у Сегедину и постао његов председник и spiritus movens. Ово удружење деловало је на подручју осам јужномађарских жупанија – Торонталске, Бач-бодрошке, Тамишке, Крашо-северинске, Чанадске, Чонградске, Бекешке и Арадске [„Südungarn. Vom Südungarischen Kulturverein". *GBWb* 26, 25. Juni 1904: 2], активно ширећи мађарски језик и културу и спроводећи асимилациону политику помађаривања немађарских народа који су живели на овом подручју. Ронаи је умро у Сегедину 1921. године.

Последњи торонталски портрет за који се на основу новинских натписа поуздано зна да се налазио у Жупанијској палати откривен је годину дана након Ронаијевог. У октобру 1900, Жупанија је дала свој, можда и најзначајнији, допринос настојањима да се сачува успомена на супругу Франца Јозефа, царицу-краљицу Елизабету (популарну „Сиси"), која је две године раније страдала у атентату у Женеви. Торонталске власти наручиле су њен портрет са намером да га изложе у свечаној сали Жупанијске палате. У погледу уметника, избор је пао на у то време већ реномираног и угледног престоничког сликара Берталана Карловског (мађ. Karlovszky Bertalan) [„Lokales. Porträt der Königin". *GBWb* 42, 20. Oktober 1900: 4; „Vármegyei közgyülés". *Torontál* 259. sz., 1900 november 12: 1].[20]

Карловски је Елизабету приказао у природној величини, у тоалети коју је носила приликом краљевског крунисања 1867. године, а његово „ремек-дело" откривено је 12. новембра 1900. на ванредној Генералној скупштини Муниципалног одбора Торонталске жупаније, уз свечану беседу главног жупанијског правобраниоца Беле Пороскаија [„Lokales. Das Porträt der Königin Elisabeth". *GBWb* 45, 10. November 1900: 3; „Enthüllung des Elisabeth-Porträts". *GBWb* 46, 17. November 1900: 1–2; „Hirek. A királyné arcképe a megyeházán". *Torontál* 256. sz., 1900. november 10: 1; „Vármegyei közgyülés". *Torontál* 259. sz., 1900. november 12: 1]. Осврћући се на лик и дело Елизабете, *најмађарскије краљице и анђеоске заштитнице мађарске нације у њеним тешким временима*, Пороскаи је у свом говору изјавио да *наруџбином њеног портрета Торонтaлска жупанија испуњава националну дужност чувања њене успомене и остављања у аманет сећања на њу будућим нараштајима* [„Enthüllung des Elisabeth-Porträts". *GBWb* 46, 17. November 1900: 1–2; „Vármegyei közgyülés". *Torontál* 259. sz., 1900. november 12: 1].

Из 1906. године потичу вести о портрету мађарског националног хероја Ференца Ракоција II,[21] вође антихабзбуршког устанка с почетка XVIII века, који су жупанијске власти наручиле од талентованог младог сликара Александра Секулића,[22] у то време свршеног студента минхенске Академије [НМЗ, ЛАС III/39, 1906: Стеван Секулић – Васи Секулићу]. Израда

портрета свакако је била у вези са повратком Ракоцијевих посмртних остатака у Угарску у јесен исте године [„Sud-Ungarn. Das Torontáler Munizipium". *GBWb* 18, 30. April 1904: 2; „Süd-Ungarn. Rákóczifeier in Torontál". *GBWb* 43, 27. Oktober 1906: 2–3; „Lokales. Rákóczi-Festlichkeiten". *GBWb* 43, 27. Oktober 1906: 4].[23] Секулић је прихватио поруџбину, али је тражио новац како би отишао у Дрезден, да проучи портрет који је израдио Ракоцијев савременик Адам Мањоки. Међутим, стално је одлагао израду ове слике, а поуздано се зна да је није завршио ни пет година касније: наиме, он је 1911. споменут у свеобухватној монографији о Торонталској жупанији у уредништву Ш. Боровског међу истакнутим уметницима са тог простора, као сликар који ради у Минхену, а поверен му је посао израде поменутог портрета [Borovszky 1911: 295].

* * *

Жупанијска палата у Великом Бечкереку није била једини објекат са јавном наменом у ком су чувани портрети истакнутих личности, жупанијских функционера и торонталских магната. Већ је поменуто да се један портрет торонталског великог жупана Јожефа Хертелендија чувао у свечаној сали овдашњег градског Магистрата. Великобечкеречке власти су у свом раду биле неминовно упућене на Жупанију, а врло често од ње и зависне. Почев од 1872. године и добијања статуса града са уређеним сенатом [„Lokales". *GBWb* 50, 14. Dezember 1872: 11–12], градоначелник Великог Бечкерека био је четврти функционер по значају у жупанијској хијерархији (иза великог жупана, поджупана и главног жупанијског бележника). У здању Градског магистрата подигнутом отприлике у исто време кад и Жупанијска палата [Крчмар-Којичић 2014] одржаване су седнице Градског сената и скупштине, јавне лицитације, седнице раличитих привредних и културних друштава и удружења итд. Ту је била смештена и Градска полиција, а у овој згради је 1869. прокламован устав Уједињене омладине српске; здање је срушено педесетих година прошлог века.

Осим великобечкеречког Магистрата, важно место свих политичких и друштвених дешавања у главном граду Жупаније била је и Грађанска касина, најстарија читаоница у овом граду, основана 1837. године [Balint 2007: 217; Nemet 2007: 19]. И кад нису одржаване у њеним просторијама, јавне свечаности,

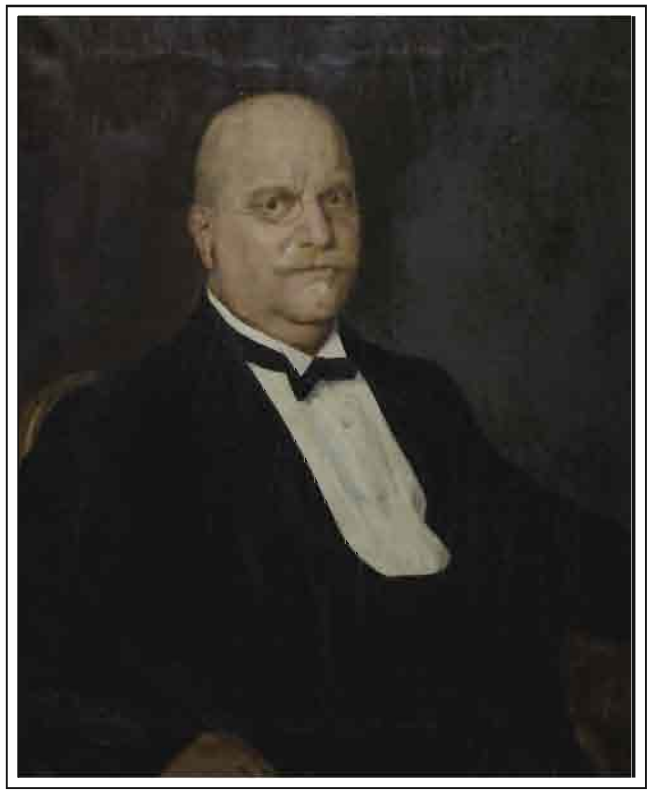

Урош Предић, Портрет Гезе Штајницера (1907). Уље на платну, 63 x 77 ст. Народни музеј Зрењанин, инв. бр. 105.
Фото: Душан Маринковић.

јубилеји, свечани балови, предизборне конференције, културне приредбе и сл. друштвени скупови су по правилу у Касини налазили свој епилог, у виду раскошних банкета о којима је локална штампа извештавала до најситнијих детаља. Забележено је да су се ту чували портрети историчара Јохана Хајнриха Швикера и његове породице, као и портрет великог жупана Гиција [Поповић и др. 1961: 93, 95–96]. У пролеће 1905. године, приликом Генералне скупштине великобечкеречког *Друштва пријатеља Касине* ту је откривен портрет *првог пера Торонталске жупаније,* жупанијског подбележника, почасног архивара, књижевника и новинског уредника Густава Лауке (мађ. Lauka Gusztáv), који је преминуо три године раније. Ово удружење је нешто раније, имајући у виду Лаукине књижевне домете и целокупну улогу коју је имао у политичком, јавном и културном животу Жупаније, поверило задатак израде Лаукиног портрета сликару Андору Боруту.[24] Слика на којој је Борут овековечио *првог песника Торонталске жупаније* свечано је откривена у читаоници Касине 26.

марта 1905 [„Lokales. Gustav Laukas Gedenkbild". *GBWb* 11, 18. März 1905: 4; „Hirek. Lauka Gusztáv emlékezete". *Torontál* 70. sz., 1905. március 27: 2; „Lokales. Andenken Gustav Laukas". *GBWb* 13, 1. April 1905: 4]. Судбина слике је непозната. У Народном музеју Зрењанин данас се чува један Лаукин портрет, али је он настао знатно касније; његов аутор био је доајен зрењанинске уметничке сцене у послератном периоду Тивадар Вањек [Крчмар 2015а: 107].

Крајем исте године, гроф Ендре Чеконић,[25] најбогатији племић Торонталске жупаније, члан торонталског Муниципалног одбора, у знак захвалности за багателну цену по којој је мештанима Честерега продао оранице, добио је портрет од захвалних мештана Честерега, који је свечано откривен 13. децембра [„Hirek. Arckép leleplezés". *Torontál* 284. sz., 1905. december 13: 2; „Süd-Ungarn. Porträts-Entüllung". *GBWb* 50, 16. Dezember 1905: 2]. Свечаност откривања је уприличена у оквиру скупштине општинског поглаварства, а слику је на старање преузео општински судија Јохан Герхарт; Чеконићу је упућен поздравни телеграм са седнице.

Крајем 1907. године, у *Wochenblatt*-у је осванула најава значајног догађаја у организацији великобечкеречког трговачког друштва *Лојд*: свечано откривање портрета Гезе Штајницера,[26] бившег председника и почасног председника тог удружења, *једног од најдостојнијих, најзаслужнијих и најродољубивијих Великобечкеречана* [„Géza Steinitzer". *GBWb* 52, 28. Dezember 1907: 4]. У недељу, 4. јануара 1908, у свечаној сали великобечкеречког *Лојда* окупио се крем грађанства, чланови и гости овог друштва, којима су се прикључили и високи званичници Торонталске жупаније предвођени поджупаном Агоштоном Јанком; актуелни председник *Лојда* Антал Олдал отворио је скуп поздрављајући присутне, образлажући повод окупљања и замоливши да се Штајницер у пратњи породице појави у сали. Поздрављени аклamацијом, Штајницерови су се појавили у просторији, након чега је уследила свечана беседа у част Штајницера, током које је, како је забележио *Wochenblatt*, *пао вео са слике и присутнима се указало Штајницерово портрсје верно оригиналу*. Лист је даље приметио да је: ... *мајстор Урош Предић марљиво одрадио свој посао, са доста осећајности* (*Meister Uros Predics lieferte eine tüchtige, feingefühlte Arbeit*) [„Feier zu Ehren Geza Steinitzer's". *GBWb* 1, 4. Jänner 1908: 3]. Ова вест, дакле, сведочи о другом Предићевом аранжману у Великом Бечкереку, након што је израдио копију портрета торонталског великог жупана Хертелендија за тамошњи Магистрат. Сачувани текст је у наставку оштећен и слабо читљив, али се при самом крају јасно разазнаје реченица из које се види да ће *Друштво Лојд пажљиво чувати Штајницеров портрет* (*Porträt Steinitzers wird die Lloydgesellschaft treu hütten*) [„Feier zu Ehren Geza Steinitzer's". *GBWb* 1, 4. Jänner 1908: 3]. Ова слика, димензија 63 x 77 cm, чије је ауторство потврђено и у Предићевом дневнику, данас је пронашла своје место у оквиру сталне поставке Уметничке збирке Народног музеја Зрењанин.

Листајући великобечкеречку штампу оног времена, наилазимо на вести о још два портрета истакнутих личности Торонталске жупаније.

Пољопривредни клуб у Турској Кањижи (данашњи Нови Кнежевац) дао је да се наслика портрет тамошњег велепоседника *Беле Талијана*,[27] који је откривен маја 1912. Свечаности су присуствовали представници *Торонталског пољопривредног удружења* на челу са секретаром тог друштва Андором Мартоном. Мартон је том приликом одржао пригодну беседу у којој је похвалио Талијанове заслуге за развој мађарске пољопривреде [„Süd-Ungarn. Tallián-Feier". *GBWb* 19, 11. Mai 1912: 2].

Млади сликар из Ченеја (данашњи румунски Банат), Еуген Вадлер,[28] свеже дипломирани полазник минхенске Академије, насликао је у предвечерје Првог светског рата портрет *Гаспара Јузбашића*, дугогодишњег среског начелника Ченеја и председника тамошње Касине [„Süd-Ungarn. Bildnisenthüllung". *GBWb* 18, 3. Mai 1913: 2–3]. Јузбашић је припадао угледној племићкој породици хрватског порекла, коју је почетком 19. века (1801) Загребачки каптол доселио на своје поседе у Банат из Вараждинске жупаније; у Торонталској жупанији Јузбашићи су у почетку имали земљишни посед у (Хрватској) Кечи, у данашњој Румунији, а касније и у Ченеју [Borovszky 1911: 553]. Јузбашићев портрет је свечано откривен у ченејској Касини почетком маја 1913. године, уз пригодне беседе сликаревог оца, Фердинанда Вадлера, који је наследио Јузбашића на челу Касине, те Ђерђа Тулића, новог среског начелника у Ченеју [„Süd-Ungarn. Bildnisenthüllung". *GBWb* 18, 3. Mai 1913: 2–3].

На самом крају I светског рата, жупанијске власти, верне мађарској влади у Будимпешти, пренеле су већину ових слика у Киш Сомбор, сеоце на самом северу Торонталске жупаније сматрајући га својим

привременим седиштем док се рат дефинитивно не заврши. Међутим, разграничење држава-наследница Аустроугарске монархије које је уследило у Банату, погодило је управо подручје Торонталске жупаније. Киш Сомбор је био једно од ретких насеља која су се након повлачења нових граница у Банату нашао у саставу Мађарске, па су тако поменуте слике завршиле у страној земљи.[29] Неколико година касније (1924), оне су пребачене у Жупанијску палату у оближњем Макоу (седишту Чанадске жупаније), која је нешто доцније претворена у „Музеј Атила Јожеф", назван по чувеном мађарском песнику. Уз портрете Јаноша Бањања, Петера Балога, Јожефа Хертелендија Старијег, Игнаца и Микше Хертелендија који се налазе у оквиру сталне музејске поставке, овде се чува још и портрет великог жупана Ласла Карачоњија; судбина осталих је непозната. Од краја I светског рата, они су научно обрађени, подробно истражени, рестаурирани,[30] каталогизовани и данас чине „главне адуте" дотичног музеја. С друге стране, у Зрењанину и зрењанинским установама културе, феномен „несталих портрета" практично је непознат и изостављен у бројним монографијама, градским историјатима, изложбеним каталозима и туристичким водичима који говоре о некадашњој Жупанијској палати. Изузетак представљају портрети Јожефа Гиција и Гезе Штајницера, као и *Дефиле торонтал-ске бандерије* (у међувремену преименован у *Дефиле банатских спахија пред царем Фрањом Јосифом*); они су, из необјашњивих разлога које би тек требало истражити, остали у Народном музеју Зрењанин и у више наврата су излагани у склопу разних изложби. Данас се налазе у оквиру сталне музејске поставке, својим постојањем тек делимично наговештавајући грандиозност давно несталог света Торонталске жупаније и ничим не одајући да су пре непуних сто година чинили саставни део јединствене, изгубљене и расуте уметничке колекције.

НАПОМЕНЕ

[1] Почев од 1779. године па све до краја Првог светског рата, некадашњи Велики Бечкерек (данашњи Зрењанин) био је седиште посебне политичко-административне области Краљевине Угарске под називом **Торонтáлска жупáнија** (лат. Comitatus Torontaliensis, мађ. Torontál vármegye, нем. Torontaler Komitat). Њени први помени јављају се у позном средњем веку (1326), када је њен главни административни центар био данашњи Нови Бечеј (због чега се у изворима појављује још и под именом *бечејска*) [Sentklarai 1954: 12; Borovszky 1911: 373]. Опскурни период њеног средњовековног развоја окончан је турским освајањем Баната 1552. године. Власт Османског царства над Банатом трајала је дуже од једног и по века (1552–1718) и окончана је по завршетку аустро-турског рата 1716–1718, када је ова област ушла у састав Хабзбуршке монархије. Међутим, у Банату је изостала обнова претходног жупанијског уређења, већ је овде формирана посебна, „царска провинција" под називом *Тамишки Банат*, под управом Бечког двора и њене највише инстанце – Дворске коморе. Торонтáлска жупанија обновљена је тек 1779, на основу указа Марије Терезије донетог годину дана раније. Краљевски опуномоћеник, гроф Кристоф Ницки, извршио је 1779. извршио реинкорпорацију провинције Тамишки („темишварски") Банат у Краљевину Угарску, заводећи поново жупанијско уређење на том подручју [Borovszky 1911: 428–429; Хегедиш 1989: 12–13]. Том приликом је извршена и њена политичко-административна подела на срезове, при чему је за њено седиште одређен Велики Бечкерек.

[2] Изузетак, донекле, представља двојезична (српско-мађарска) монографија Ф. Немета из 2009. године о ликовном животу Великог Бечкерека у XIX и почетком XX века (Ференц Немет, *Тај дивни колорит грађанства. Ликовни живот у Великом Бечкереку у 19. и почетком 20. века*, Зрењанин 2009 / Németh Ferenc, *A polgárság pompázo szinei. A nagybecskereki képzőművészeti élet a 19. században és a 20. század elején*, Nagybecskerek 2009). У њој је узгред поменут портрет торонталског великог жупана Јожефа Хертелендија, погрешно приписан сликару Бели Палику [Немет 2009: 2], али је, с друге стране, минуциозно обрађен настанак најзначајније слике која се чувала у некадашњој Жупанијској палати –

историјске композиције *Дефиле тороншалске бандерије* Пала Вагоа [Немет 2009: 30–37)].

[3] Данашња Беба Вече у Румунији.

[4] Данас у румунском Банату.

[5] Данашње Банатско Аранђелово.

[6] Табла седморице је заједно са тзв. Краљевском таблом чинила Краљевску куријy (Краљевски суд), највишу судску институцију у земљи.

[7] Ашакурт (мађ. Assakürth) – данашњи Нови Сад (Nove Sády) у Словачкој, у Њитранској жупанији.

[8] Осим цитиране (и најтемељније) монографије В. Поповић, П. Васића и Д. Медаковића о Данииеловом животу и стваралаштву из 1961. године, за лик и дело овог уметника в. још: Вукица Поповић, „Константин Даниел у светлу нових докумената“, *Зборник Народног музеја у Београду* 2, XI год, Београд 1982, 101–120; Драгана Куручев, „Црквено сликарство Константина Данила“. *Гласник музеја Баната* 11–12, Панчево 2002, 193–214; Исти, „Сликар историје и портрета“, *Рад музеја Војводине* 56, Нови Сад 2014, 305–307.

[9] **Миклош Барабаш** (мађ. Barabas Miklós) се родио 1810. године у Маркошфалви (данас Маркуша у Румунији). Од ране младости је почео да слика, изучавајући занат у Бечу, као ученик Ј. Ендера и у Клужу, код Габора Баре. Средином тридесетих година XIX века (1834/5) усавршавао се путујући по Италији, где се упознао и спријатељио са шкотским уметником Вилијамом Лејтоном Лејчом, који је пресудно утицао на његово ликовно стваралаштво. Скрасио се у Пешти 1855. године, где је провео већи део живота. Уживао је огромну подршку водећих представника политичког и културног живота у Угарској током тзв. Реформског доба које обухвата период од 1825. до 1848. године и подударно је са јачањем мађарског романтизма и националног препорода. Барабаш је у то време неспорно био пионир модерне мађарске ликовне уметности и монолитна фигура мађарског ликовног израза. Као оснивач и покретач уметничког живота у Угарској, сликао је углавном портрете и на својим платнима овековечио бројне представнике политичке и културне елите свог времена, укључујући државнике Лајоша Бањањија, Иштвана Сечењија и Лајоша Кошута, генерала Артура Гергеија, компо- зитора Франца Листа, књижевнике Шандора Петефија и Јаноша Арања. Такође је сликао истакнуте личности са банатског поднебља, попут крашовског великог жупана Емануила Гождуа, док је у Торонталској жупанији, осим портрета великих жупана Игнаца Хертелендија и касније Ласла Карачоњија урадио и портрете пардањског велепоседника грофа Јаноша Бутлера и породице Конколь из Великог Бечкерека. Умро је у Будимпешти 1898. године.

[10] **Фридрих Лидер Старији** (нем. Friedrich Lieder der Ältere, мађ. id. Lieder Frigyés) се родио 1780. године у Потсдаму, у Прускоj. Школовао се 1803/1804. на престижној парискоj Ликовној академији (Ecole des Beaux-Arts) код чувеног мајстора и утемељивача француског неокласицизма **Жак-Луј Давида**. Наредних година је по наруџбини радио портрете мађарских племића у Пешти, Пожуну (данашња Братислава) и Нађсомбати (данашња Трнава у Словачкој). По други пут боравио је у Паризу 1814, да би исте године сликао портрете учесника Бечког конгреса, привукавши притом пажњу аустријског канцелара Метерниха, једног од најмоћнијих и најутицајнијих људи Европе тог доба. Метерних га је охрабрио да настави уметничке студије у Верони и Паризу. Од 1816. до 1819. Лидер је живео у Берлину, где је радио као званични дворски сликар пруског краља Фридриха Вилхелма III, да би се 1820. трајно настанио у Пешти. До 1840. редовно је излагао у Бечу, а од 1824. био је и члан бечке Академије ликовних уметности. Портретисао је бројне познате личности Угарске из прве половине 19. века, међу којима и цара Франца Јозефа, угарског палатина надвојводу Јозефа, првог председника мађарске владе Лајоша Бањањија, утемељивача Мађарске академије наука Антала Циракија и др. Умро је 1859. године.

[11] Осим што је укинуо привилегије и лагодности живота на двору, забранио трговину чиновима у војсци и обавезао племиће да материјално збрину своју ванбрачну децу, Јосиф II је највише расрдио мађарске аристократе увођењем

земљишног пореза и решеношћу да искорени кметство у Угарској, као и одбијањем да се крунише за мађарског краља и преношењем старе мађарске круне из Пожуна у Беч. Због тога су га мађарски магнати подругљиво назвали *Краљ са шеширом* (мађ. Kalapos király) [Рокаи и др. 2002: 355–356; Halmágyi 2001: 8; McGuigan 1966: 267].

[12] Према неким изворима, породица Карачоњи се крајем XVI века из Француске преселила у Угарску, у област северно од језера Балатон, да би се почетком осамдесетих година XVIII века скрасила у Банату. **Деодат** (Богдан) **Карачоњи** је 1781. године купио добро Беодру (данашње Ново Милошево) од Бечког двора и добио предикат „од Беодре“. Осим овог, Карачоњијеви су временом у Торонталској жупанији дошли у посед још неколицине властелинстава – у Банлоку, Долцу, Соки, Партошу и Овсеници. Путем брачних веза ородили су се са неким од најугледнијих породица у Аустријском царству/Аустроугарској, а крајем шездесетих година XIX века стекли су и грофовску титулу. Чланови ове породице играли су важну улогу у политичком и јавном животу не само Торонталске, већ и Тамишке жупаније. О породици Карачоњи в.: Borovszky S., *нав. дело*, 543–544.

[13] У новинском извештају стоји: *Der Saal, **welchen diesmal die Bildniß der angedenkenswerthen Kaiserin Maria Theresia zierte und zu dieser Gelegenheit dasselbe von Budapest ausgeliehen wurde*** (подв. Ф. К.) – *war mit Zuhörern gefüllt* [„Hundertjährige Feier des Wiedervereinigung des „Temeser Banates“, abgehalten vom Torontaler Komitate und der Stadt Gr.-Becskerek am 20., 21., 22. und 23. September 1879“. *GBWb* 39, 27. September 1879: 8].

[14] **Бела Палик** (мађ. Pállik Béla) се родио 2. фебруара 1845 у Нађсентмихаљу (Земпленска жупанија). Ту је завршио основну школу, након чега се преселио у Унгвар (данашњи Ужгород у Украјини), где је већ као десетогодишњак привукао пажњу јавности својим ликовним талентом. Студије је наставио у Будимпешти, где је похађао школу цртања Алојза Ландауа и уметнички атеље холандског мајстора Адолфа ван дер Венеа. Због недостатка финансијских средстава потребних за наставак школовања, почео је да израђује и продаје реплике слика старих и нових сликара које је радио обилазећи галерије и музеје. Убрзо је стекао моћног и богатог покровитеља, грофа Јаноша Валдштајн-Вартенберга, познатог колекционара уметнина. На његовом имању у Варпалоти радио је портрете, неке од својих првих радова са животињским мотивима и фреске за библиотеку замка породице Зичи. Захваљујући интервенцији свог патрона, 1867. добио је стипендију државе помоћу које је био у могућности да упише Академију ликовних уметности у Бечу. Четири године касније, стипендија му је продужена, па је прешао на минхенску Академију, где је одлучио да се посвети сликању животиња. По једном од својих омиљених мотива ће на крају и остати упамћен код својих сународника и савременика као *Овцосликар* („Birkapiktor“). Први пут је самостално излагао 1873. на Светској изложби у Бечу. Идуће године (1874), Палик се вратио у Будимпешту и врло брзо постао популаран код тамошњих магната и племића, па је наставио да слика њихове портрете, упоредо са сликама њихових омиљених паса и коња. До 1880. године зарадио је довољно новца да отвори самостални уметнички атеље, али је, услед проблема са видом и по савету лекара био принуђен да на неко време престане да се бави сликањем. То је надокнадио часовима певања, на којима је показао и музички таленат, па је прву половину осамдесетих година XIX века провео путујући по Немачкој и изводећи оперске арије. Касније се вратио сликању и 1887. настанио у Естерхазијевој палати у Тати, наставивши да се бави и певањем. Умро је 27. јула 1908. године у Будимпешти.

[15] **Калман Тиса** (мађ. Börösjenői Kálman Tiszá) је рођен 1830. године у Великом Варадину, у угледној племићкој породице из Бихарске жупаније. Као тридесетогодишњак је ушао у угарски Сабор и учествовао у преговорима који су 1867. довели до склапања Нагодбе. Основао је 1875. године Либералну партију и постао председник мађарске владе. Заслужан је за избегавање државног банкрота

и модернизацију земље, али је остао упамћен и по спровођењу политике асимиловања немађарских народности у Угарској. Умро је 1902. године у Будимпешти. Његов син, Иштван Тиса, био је такође председник мађарске владе, и то у два наврата: први пут од 1903. до 1905, а други пут за време Првог светског рата, од 1913. до 1917. године.

[16] И поред тога што су и Пошин и Предићев портрет данас изгубљени, Хертелендијев лик је остао познат захваљујући његовој слици која је публикована у монографији Шамуа Боровског о Торонталској жупанији из 1911. године. Није искључено и сасвим је могуће да је та слика у ствари репродукција једног од ова два портрета.

[17] Данашњи Нови Кнежевац.

[18] **Ђула Штетка** (мађ. Stetka Gyula) се родио 1855. године у Кираљ Лехоти (данас Кралова Лехота у Словачкој). Након почетних студија у Школи примењених уметности у Будимпешти, провео је две године на Ликовној академији у Бечу, да би затим прешао у Минхен, где је био ученик Александра Вагнера. У Угарску се вратио 1883. и наставио да учи сликарство у школи прослављеног сликара Ђуле Бенцура. Од 1888. постао је наставник његове школе и активно се укључио у уметнички живот мађарске престонице, стварајући под великим утицајем свог учитеља. Сликао је претежно портрете, верске мотиве и жанрове у стилу минхенског академизма. Умро је 1925. године, а његова дела се данас чувају махом у Мађарској националној галерији и Музеју ликовних уметности у Будимпешти.

[19] Ронаи се 1901. године замерио моћном и утицајном индустријалцу Лазару Дунђерском, када је одбио да подржи кандидатуру његовог зета за народног посланика у Уздинском изборном срезу. Овај је, користећи високе везе свог таста у високим државним круговима, иницирао његову смену. Крајем 1901. И почетком 1902. Уз владино овлашћење, у Торонталску жупанију је дошао министарски саветник Ласло Кафка, како би истражио наводне финансијске малверзације настале приликом гашења Јарковачке штедионице. Истрага је брзо проширена и на централне и среске органе жупанијске управе, где је пронађен низ неправилности у раду, а на основу којих је жупанијској администрацији нанет тежак ударац и значајно укаљан углед. Накнадно је утврђено да пронађене неправилности и нису биле толико озбиљне како је то у истрази било представљено (а у штампи још више пренаглашено), али је Ронаи, иако није био крив, поднео оставку на место великог жупана, свестан да се против њега води организована хајка државних органа. О овоме в.: Borovszky Samu, *Torontál vármegye*, Budapest 1911, 506; Rónay et al., *A zombori Rónay család története*, Szeged 2012, 433–441; Филип Крчмар, *Торонтална жупанија и њено наслеђе*, Зрењанин 2015, 84–85.

[20] Рођен 1858. године у Мункачу (данашње Мукачево у Украјини), Карловски се убрзо по рођењу са породицом се преселио у Пешту – Будим, где је завршио основну школу. Не планирајући универзитетско образовање, уписао је Кадетску војну школу, где је врло брзо исказао велики уметнички таленат, те је по препоруци својих наставника (војних лица), одустао од војничког позива и наставио школовање на Уметничкој академији у Минхену, у класи професора Ота Зајца. По завршетку студија, добио је позив од најпознатијег мађарског уметника оног времена, Михаља Мункачија, да дође у Париз ради даљег усавршавања. У Мункачијевом париском атељеу провео је годину дана, савладавши технике маниризма до те мере да је његове радове понекад било тешко разликовати од Мункачијевих. Врло брзо је постао познат у француској престоници, будући да су репродукције његових радова преплавиле тамошње галерије, а нашле су пут и на америчко тржиште, где су продаване по баснословним ценама. Карловски се 1894. вратио у Будимпешту, где је провео остатак живота, држећи једно време уметничку школу и од 1928. предајући на тамошњој Високој уметничкој школи. Умро је 1938. Бројни његови радови данас су у власништву Мађарске националне галерије (мађ. Magyar Nemzeti Galéria).

[21] **Ференц Ракоци** је предводио велики устанак Мађара против власти Хабзбурга од 1703. до

1711. године; у то време је Хабзбуршка монархија учествовала у Рату за шпанско наслеђе и Ракоцијев устанак је везивао знатан део њених снага. Ипак, крајем прве деценије XVIII века устанак је почео да опада, и након његовог слома Ракоци је морао да напусти земљу и оде у Турску, где је и умро 1735. године. Сахрањен је у француској цркви у Галати.

[22] **Александар Секулић** се родио 1877. године у Великом Бечкереку. Студирао је у Будимпешти и Минхену, након чега се вратио у родни град и живео повучено, на маргини уметничких и друштвених дешавања. У међуратном периоду стекао је велике заслуге за развој великобечкеречког/петровградског музеја (претече данашњег Народног музеја Зрењанин), у ком је радио као кустос. Умро је 1942. године.О Секулићу в.: Вукица Поповић, Јасна Јованов, Јелена Кнежевић, *Александар Секулић (1877–1942)*, Нови Сад 1990.

[23] Бечки двор је две године раније (1904) одобрио пренос Ракоцијевих посмртних остатака у Угарску. Оне су свечано дочекиване у сваком већем месту, да би биле сахрањене у Кошицама, у катерали Свете Елизабете.

[24] **Андор Борут** (мађ. Borúth Andor) се родио 17. јуна 1873. у Шатораљујхељу, у породици једног швајцарског емигранта. Образовање је стицао у Минхену, Паризу и Мадриду. Од 1904. до 1911. био је активан у Будимпешти – управо у време када је добио наруџбину *Друштва пријатеља Касине* из Великог Бечкерека да наслика портрет Густава Лауке. Преселио се 1911. у Татранске Пољанке, а 1918. се повукао из јавног живота, наставивши да слика. Умро је 1955. године и сахрањен је у Великом Славкову.

[25] **Гроф Ендре Чеконић** (мађ. Zsombolyai Csekonics Endre) се родио 1846. године у Боршодиванки. Због енормног богатства (поседовао је 43 000 јутара земље) био је једна од најутицајнијих личности у политичком и јавном животу Јужне Угарске, не само у Торонталској, већ и у Тамишкој жупанији. Обављао је низ важних функција – као председник Црвеног крста Угарске, директор акционарског друштва *Пруга Велика Кикинда – Велики Бечкерек*, председник *Торонталског пољопривредног друштва* и један од оснивача *Јужномађарске фабрике шећера*. Био је краљевски коморник, поверљиви краљевски саветник за унутрашње послове и припадник неколицине витешких редова. Његовом заслугом је 1898. пуштена у промет пруга уског колосека од Великог Бечкерека до Жомбоља, која је повезала његове земљишне поседе. Умро је у Будимпешти 1929. године. Говорило се да из сенке управља Торонталском жупанијом постављајући своје људе на кључне положаје у жупанијској управи. О Чеконићу в.: Borovszky 1911: 538; Туфегџић – Szilágyi 2014: passim; Крчмар 2015: passim).

[26] **Геза Штајницер** (мађ. Steinitzer Géza) се родио 1848. године у Новој Светој Ани, у Арадској жупанији. Од детињства је био одређен за војнички позив. Основну школу завршио је у Тиролу и 1859. уписао Кадетску школу у Ајзенштату у Аустрији. Ту је завршио прве две године, а трећу је провео у Хајнбургу. Међутим, *војнички позив није одговарао његовој природи*, па се напослетку пребацио на изучавање трговачког заната. По завршетку шегртовања, похађао је Ротерову Трговачку школу у Араду. Након што је завршио тамошње студије, две године (1867–1869) провео је у веледрогерији Фридриха Кохмајстера у Будимпешти. По одслужењу војног рока, 1870. је изабран за помоћног књиговођу у *Торонталској штедионици* у Великом Бечкереку (касније *Торонталска банка за штедњу и кредит*). У овом новчаном заводу је провео читав свој радни век, активно се посветивши његовој изградњи; тако је 1880. именован за директора Штедионице, а обављао је и дужност председника трговачког друштва *Лојд* у Великом Бечкереку. Био је једно време активан и као градски већник, члан Муниципалног одбора Торонталске жупаније и председник великобечкеречког огранка Либералне партије. Преминуо је у Великом Бечкереку 1916. године, у јеку Првог светског рата [„Géza Steinitzer“. *GBWb* 52, 28. Dezember 1907: 4; „Nagybecskereker liberale Partei“. *GBWb* 40, 1. Oktober 1904: 4; „Steinitzer Géza“. *Torontál* 88. sz., 1916. április 17: 1–2].

[27] **Бела Талијан** (мађ. Tallián Béla), са племићким предикатом „од Визека“, рођен 1851. године, био је један од најзначајнијих мађарских државника са подручја Торонталске жупаније. Обављао је дужност торонталског поджупана у време Јожефа Хертелендија (1880–1886) и у том својству руководио градњом пруге Велика Кикинда–Велики Бечкерек, реконструкцијом Жупанијске палате и колонизацијом Чанго--Мађара у Банат. Са тог положаја отишао је за великог жупана Шомођске (1886–1892), а затим Бекешке и Чонградске жупаније (1894––1896). Од 1896. био је посланик Угарског сабора, а од 1899. до 1903. и његов потпредседник. У периоду 1903–1905. обављао је дужност министра пољопривреде у мађарској влади, а касније је био царско-краљевски комесар на српском црквено-народном сабору у Сремским Карловцима. Иако је, према неким наводима, брачним везама био у сродству са краљевском династијом Обреновић, био је познат по нетрпељивом односу према Србима. На самом почетку Првог светског рата иницирао је депортовање Срба из јужних крајева Жупаније у Сегедин, а неко време се налазио на челу цивилне управе у окупираном Београду. Био је веома близак са ратним председником мађарске владе Иштваном Тисом. Умро је 1921. године у Киш Сомбору [Kalapis 2002, III: 219–220; Крчмар 2015: 94].

[28] О Вадлеру није сачувано много података. У Матичној књизи минхенске Академије за 1908. годину уписан је 4. априла под редним бројем 3450, код професора О. Зајца (Seitz). У то време имао је 20 година, што значи да се родио 1888. године. Забележено је занимање његовог оца („Ingenieur“) и вероисповест ученика (католик, нем. „Kath.“). [Matrikelbuch 3, 1884 – 1920, Nr. 3450].

[29] Приликом поделе Баната, Мађарској је припало укупно девет села са територије пређашњег Турскокањишког и Великосенмиклушког среза: Киш Сомбор, Деска, Ђала, Сириг, Стари Свети Иван, Нови Свети Иван, Кибекхаза, Кларафалва, Ференцсалаш. Ова насеља организована су у тзв. „Торонталски срез“ који је постао саставни део провизорне Чанадско--Арадско-Торонталске жупаније, настале спајањем „рестлова“ три пређашње жупаније које су у крњем обиму након 1918. припале Мађарској. Ова „комбинована“ жупанија, са седиштем у Макоу, постојала је све до краја Другог светског рата.

[30] Први је рестауриран портрет Игнаца Хертелендија (1979), а затим Ласла Карачоњија (1980–1982); портрети Лајоша Бањања и Јожефа Хертелендија Старијег рестаурирани су у исто време (1995/96), уз подршку мађарске Националне фондације за културу; портрет Петера Балога обновљен је у периоду 1997–2000, а Микше Хертелендија од 1999–2000 [Halmágyi 2001: 8, 12, 14, 20, 24].

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

Архивска грађа

Историјски архив Зрењанин, Ф. 45 Збирка фотографија 1890–2003.

Народни музеј Зрењанин, Легат Александра Секулића

Монографије

Borovszky, Samu. *Temes vármegye*. Budapest 1914.

Borovszky, Samu. *Torontál vármegye*. Budapest 1911.

Dr. Vágó Pálné – Pap Gábor, Bóna István, Domonkos László, Nagy Kálmán, Dr. Kovács István, Dr. Trogmayer Otto. *„A festő-Petőfi“ Vágó Pál (1853–1928)*. Budapest 2006.

Gies Mcguigan, Dorothy. *The Habsburgs*. London 1966.

Milleker, Felix. *Geschichte der Stadt Veliki Bečkerek 1333–1918*. Wrschatz 1933.

Nemet, Ferenc. *Istorija štampe u Velikom Bečkereku 1849–1918*. Zrenjanin 2007.

Rónay Elémer – Gillicze János, Marosvári Attila. A zombori Rónay család története. Szeged 2012.

Torontál vármegye ujonnan épült székházának megnyitása és nagyméltóságu Tisza Kálman ministerelnök úr arczképének leleplezése alkalmából 1888. évi január hó 16. és 17-én tartott rendkivüli közgyülésben előadott ünnepi beszédek, Nagybecskerek 1888.

Мајсторовић, Весна – Весна Каравида, Бојан Којичић. *Познати архитекти и њихове грађевине у Великом Бечкереку крајем XIX и почетком XX века*. Зрењанин 2009.

Рокаи, Петар – Золтан Ђере, Тибор Пал, Александар Касаш. *Историја Мађара*. Београд 2002.

Станојловић, Александар (ур.). *Петровград*. Петровград 1938,

Туторов, Милан. *Банатска рапсодија*. Н. Сад 2001.

Хегедиш, Антал. *Аграрни односи у торонталској жупанији 1779–1848*. Нови Сад 1989.

Периодика

Gross-Becskereker Wochenblatt (*GBWb*)
Torontál

Приручници и изложбени каталози

Halmágyi, Pál. *Csanád és Torontál vármegye tisztviselő 1779 – 1944*. Makó 2001.

Kalapis, Zoltán. *Életrajzi kalauz. Ezer magyar biográfia a délszláv országokból*, III (P–ZS), Újvidék 2003.

Karavida, Vesna. *Zrenjanin – graditeljska baština*. Zrenjanin 2002.

Szilágyi, Maria – Anica Tufegdžić. *Zaboravljeno nasleđe – Elfeledett örökség – Vergessenes Erbe. Graditeljsko nasleđe imanja Žombolj porodice Čekonjić – A Csekonics család zsombolyai uradalmának épitett öröksége – Das Bauerbe des Csekonics-Gutes in Hatzfeld*. Novi Sad 2014.

Toškov, Iboja – Vesna Majstorović, Vanda Vojvodić Micova. *Gradska kuća Zrenjanina – stara dama neprolaznog sjaja*. Zrenjanin 2011.

Крчмар, Филип. *Торонтална жупанија и њено наслеђе*. Зрењанин 2015.

Немет, Ференц. *Тај дивни колорит грађанства. Ликовни живот у Великом Бечкереку у 19. и почетком 20. века*, Зрењанин 2009 / Németh Ferenc, *A polgárság pompázo szinei. A nagybecskereki képzőművészeti élet a 19. században és a 20. század elején*. Nagybecskerek 2009.

Поповић, Вукица – Јасна Јованов, Јелена Кнежевић, *Александар Секулић (1877–1942)*, Нови Сад 1990.

Поповић Вукосава – Павле Васић, Дејан Медаковић. *Константин Данил*. Зрењанин 1961.

Фодор, Иштван (ур.). *Приручник за коришћење старије архивске грађе*. Нови Сад–Панчево 2011.

Чланци и студије

Balint, Aranka. „Biblioteka Kasine – prva biblioteka u Velikom Bečkereku“. *Ulaznica. Časopis za kulturu, umetnost i društvena pitanja* 206–207, Zrenjanin, god. XLI, decembar 2007, 217–218.

Hegediš, Antal. „Josif II o svom putovanju u Banatu 1768. godine“. *Istraživanja* 11, Novi Sad 1986, 202–251.

Peić, Matko. „Gustav Poša: hrvatski slikar XIX stoljeća“. *Bulletin Zavoda za likovne umjetnosti Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*, god. 10, Zagreb 1962, br. 3, str. 215–219.

„Оригинална повеља краља Фердинанда I од 21. марта 1844 год. којом одобрава одржавање годишњег вашара, по реду четвртог“. *Архивска грађа Градске државне архиве у Зрењанину*, св. 3, Зрењанин 1954, 35–38.

Бакић, Светлана. „Архитектонско и урбанистичко наслеђе Зрењанина“. *Грађа за проучавање споменика културе Војводине* XXII–XXIII, Зрењанин 2008, 7–78.

Ђуканов, Милан. „Од Крацајзена до данашњих дана“, у: Веселин Берберски (ур.). *Двеста педесет година зрењанинске пиваре*, Зрењанин 1995.

Крчмар, Филип – Бојан Којичић. „Зидање Скадра на Бегеју. Иницијатива за подизање нове градске куће у Великом Бечкереку крајем XIX века“. *Грађа за проучавање споменика културе Војводине* XXVII, Нови Сад 2014, 48–64.

Крчмар, Филип. „Торонталска жупанија у збиркама Народног музеја Зрењанин“. *Рад музеја Војводине* 57, Нови Сад 2015, 99–114 (Крчмар 2015а).

Куручев, Драгана. „Сликар историје и портрета“. *Рад музеја Војводине* 56, Нови Сад 2014, 305–307.

Куручев, Драгана. „Црквено сликарство Константина Данила“. *Гласник музеја Баната* 11–12, Панчево 2002, 193–214.

Поповић, Вукица. „Константин Даниел у светлу нових докумената“, *Зборник Народног музеја у Београду* 2, XI год, Београд 1982, 101–120.

Поповић, Вукица. „Константин Даниел у светлу нових докумената“. *Зборник Народног музеја у Београду* 2, XI год, Београд 1982, 101–120.

Filip Krčmar

TORONTALER KOMITAT UND SEINE PORTRÄTS: DIE VERGESSENE KÜNSTLERISCHE SCHATZKAMMER

Zusammenfassung

Erbaut im 1820, das ehemalige Torontaler Komitatshaus in Gross-Betschkerek dient heute als städtisches Rathaus Zrenjanins. Kein anderes hiesiges Bauwerk wurde so oft und so detailliert von Lokalhistoriker und Heimatforscher besprochen. Keine Aufmerksamkeit demgegenüber wurde der heute fast unbekannten Porträtsgallerie gewidmet, die sich in Komitatshaus befand und etwa 20 verschiedene Bildnisse umfasste. Dazu gehörten die Porträts der Torontaler Obergespäne János Bátthány, Peter Balogh, Josef Hertelendy der Ältere, Josef Ghyczy, Ignác Hertelendy, Miksa Hertelendy, Ladislaus Karátsonyi, Josef Hertelendy und Eugen Rónay, ferner diejenige der Kaisern und Mitglieder der herrschende Habsburger Dynastie wie Maria Theresia, Joseph II, Ferdinand I, Franz Joseph I, Königin Elisabeth (Sissy) und Erzherzog Joseph von Österreich. Die Porträts der verdienstvollen und berühmten ungarischen Staatsmänner Franz Deak, Julius Andrassy und Kalman Tisza wurden auch in Torontaler Komitatshaus zusammen mit der grossen historischer Ölgemälde Paul Vágós – *Die Prozession der Torontaler Banderien* – aufbewahrt. Alle diese Gemälde entstanden seit Ende des XVIII bis Anfang des XX Jahrhunderts. Manche von den Authoren, wie z. B. Miklós Barabas, Konstantin Daniel, Béla Pálik, Bertalan Karlovszky, Uroš Predić u. a. gehörten zu bedeutendsten Malern Ungarns des XIX Jahrhunderts, andere aber blieben bis heute unbekannt. Die andere angesehene Persönlichkeiten des ehemaligen Komitat ließen sich auch durch Porträts verewigen, ihre Bildnisse aber wurden in anderen Gross-Betschkereker öffentlichen Lokalitäten aufbewahrt. All dies spricht deutlich von regen künstlerischen Leben in Gross-Betschkerek und Umgebung am Jahrhundertswende.

Das Schicksal meinte es nicht gut mit den Torontaler Porträts. Am Ende des Ersten Weltkrieges wurde diese präziöse Kunstsammlung zerstreut. Die zu ungarischen Budapester Regierung treue Komitatsbehörde organisierte, vor der drängenden serbischen Armee und unter den veränderten politischen Umstände, die vorläufige Verlegung einiger Bildnisse nach Kis-Zombor im Norden des Komitates. Kurz danach aber kam die Abgrenzung Ungarns Rumäniens und Königreichs SKS in Banat, die gerade das Torontaler Komitat betroffen hat. Demzufolge blieb die Sammlungszerstreung endlich. So sind bis heute einige Porträts verloren, etliche sind in Gross-Becskerek geblieben und befinden sich in Narodni muzej Zrenjanin. Der größte Sammlungsteil ist heute in Ungarn, in „József Attila Múzeum“ in Makó, wo es in 1920's aus Kis-Zombor übersiedelt wurde.

UDC: 061:329.7(497.1):929 Karađorđe

ЈУГОСЛОВЕНСКА НАЦИОНАЛНА ОРГАНИЗАЦИЈА „КАРАЂОРЂЕ“

Др Предраг М. Вајагић, Друштво наставника историје Бачке Паланке,
pedja1975@gmail.com

Апстракт: Током периода Шестојануарске диктатуре Југословенска национална организација „Карађорђе“ обухватала је својим активностима део омладине у Дунавској бановини. Главни циљ организације било је васпитавање младих покољења у духу југословенског национализма. На челу организације се налазио монархиста Дејан Ј. Лучић, који је својом харизматичном личношћу био главни покретач њених акција. Укидањем диктатуре организација се нашла пред избором приближавања некој од политичких опција или аполитичности. Одабравши да подржи политику Милана Стојадиновића везала се за његову судбину, а одустајањем од државног централизма и интегралног југословенства изгубила се сврха њеног постојања. Највећа достигнућа организација је постигла на пољима културе, спорта и хуманитарног рада.

Кључне речи: југословенски национализам, ЈНО „Карађорђе“, Дејан Ј. Лучић, Југословенска застава, Дунавска бановина, Спортски клуб „Карађорђе“

Завршетком Првог светског рата европски континент захватила је свеобухватна друштвена и политичка криза која је у неким државама изазвала револуционарна дешавања. У таквом окружењу, оптерећен многобројним проблемима одвијао се процес конституисања нове државе Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца. Резултати избора за Уставотворну скупштину 1920. године на којима су апсолутну победу однеле националне странке, указали су на потребу стварања једне организације која би имала за циљ ширење идеје интегралног југословенства. Тако је настало неколико организација које су чиниле део *страначког мозаика*, сличних програмских циљева везаних занационализацију друштва и супростављање истицању племенских обележја. Чланство ових организација себе је сматрало за снагу која треба да створи *расни тип Југословена*,[1] а међу њима се посебно истицала Организација југословенских националиста (ОРЈУНА).[2] Као носилац екслузивног југословенског национализма, организација је долазила у *жестоке сукобе* са српским и хрватским националним организацијама. Своје активности је предузимала на просторима који су се сматрали национално угроженим, а међу које је спадала и територија Војводине.[3] Увођењем Шестојануарске диктатуре националне организације су као и политичке странке биле забрањене али су оне које су деловале у духу југословенства биле убрзо обновљене. Под новим именом ставиле су се у службу прокламованог југословенства које је овога пута долазило са самог врха, од стране краља Александра I Карађорђевића.

Управо на простору Војводине најбоље се могла сагледати идеја новог административног уређења Краљевине Југославије где је за основни принцип исцртавања граница бановина усвојен национални критеријум, са циљем да у свакој од њих словенско становништво буде у већини. На тај начин Војводина се нашла у границама Дунавске бановине заједно са Шумадијом чиме је српско и православно становништво постало већинско наспрам Мађара, Немаца и Румуна. Оваквом политиком требало је ојачати државу, а бивша српска Војводина требала је да буде предводник свих националних елемената у учвршћивању југословенске идеје.Све је то било у функцији *национализовања* које је имало из њега произићи, али од тада не више у српском, него у југословенском виду. Нови Сад се почео називати *Југословенска Атина* што је било у духу нове идеологије интегралног југословенства.[4]

Владајући кругови током диктатуре сматрали су да се најбољи резултати у спровођењу *југословенске национално-либералне унификације* могу остварити у просветно-културној области. Из тог разлога су власти одобравале оснивањеорганизација које су пропагирале југословенство и финансијски су их помагале.[5] У Новом Саду, седишту бановине, појавило се неколико оваквих организација, од којих је временом најорганизованија постала Југословенска

национална организација „Карађорђе“.[6] Ова организација је своје корене имала у удружењу Новосадске омладине „Карађорђе“, које је основано 1928. године, са циљем остваривања социјално-хуманитарне мисије, по чему се није разликовало од сличних организација које су у то време деловале.[7] Доласком Радослава М. Дуњића[8] на место бана Дунавске бановине ово омладинско удружење прерасло је у локалну националну организацију. На предлог бана краљ Александар I Карађорђевић доделио је удружењу новчани прилог, а председник владе генерал Петар Живковић прихватио се кумства, дарујући удружењу скупоцену свилену заставу. Посао на даљем ширењу организације преузео је Дејан Ј. Лучић,[9] бановински саветнику Општем одељењу банске управе.[10] Велику помоћ у томе пружио му је др Феодор Никић,[11] власник *Југословенског дневника*,тако што је на страницама својих новина доносио опширне информације о акцијама које је Лучић предузимао. У претходном периоду управо је др Феодор Никић оснивао по Војводини и Славонији организације које су ширилe југословенске идеје,[12] али врло брзо ова друштва су се гасила јер нису постојали планови за њихово даље деловање.[13]

Трудећи се да задржи хуманитарни карактер, Дејан Ј. Лучић је у организацију унео националистичке циљеве преко новог правилника који је властима поднет на одобрење фебруара 1931. године.[15] Циљеви организације су истакнути преко гесла *Све за Краља и Отаџбину*, њено име промењено је у Национална омладина „Карађорђе“, а ширењемсвојих подружница по територији целе Дунавске бановине настојао се превазићилокални карактер.[16] На ванредној скупштини која је одржана 24. маја 1931. године име је поново промењено, овога пута усвојен је назив Југословенска национална организација „Карађорђе“.[17] Постојеће руководство на челу са Ђорђем Дорошким је смењено уз образложење да је својим *криминалним радњама* угрозило постојање организације. Новоизабрани Управи одбор добио је задатак да организацију консолидује и припреми одржавање конгреса на коме би се изабрала руководећа тела.[18] Присутни делегати су акламацијом донели одлуку да се започне са радом на организовању омладине у целој земљи, а да цела акција добије *југословенски карактер*.[19]

Управни одбор изабран на Ванредној скупштини сачинио је нова Правила ЈНО „Карађорђе“. Основни задаци организације су били: васпитавање чланова у националистичком духу; приређивање националистичких зборова, конференција, састанака, предавања, забава на којима ће се у говорима вршити пропаганда за јачање југословенске националне свести и солидарности, како би се постигао напредак на културном, економском, социјалном, просветном, уметничком и националном пољу; учествовање на свим манифестацијама и сарадња са свим националистичким друштвима и установама, које су у својим програмима имале истакнуте родољубиве и националистичке циљеве; вршење пропаганде на селу у циљу да се оно што више заинтересује за овакав рад и приређивање манифестациија на којима је требало вршити пропагандну делатност; развијање и оснивање националистичке штампе; према расположивим средствима помагање сиромашне деце морално исправних грађана. У организационом смислу на челу се налазила Централна управа од 45 чланова који су бирани из редова бановинских одбора и чланова из Новог Сада где се налазило седиште организације. Председник организације је руководио Централним вођством као извршним органом у који су улазили још и први потпредседник, први секретар, благајник и три начелника као руководиоци одсека. Бановински одбори су имали 35 чланова изабраних на скупштинама, а представљали су оганизацију на територији дотичне бановине. Месни одбор или пододбор чинило је 15 чланова и он је представљао најнижу организациону јединицу. Одсеци су се делили на национално-пропагандни, културно-уметнички, просветни и економски. Сваки од одсека имао је потребан број секција попут спортске, певачке, дилетантске, предавачке и других. Финансирање организације се вршило путем чланарине, улога чланова Централне управе и бановинских одбора, односно прилога добротвора и утемељивача.[20]

Члан организације је могао постати сваки Југословен, који је навршио 16 година, при чему су у правима били изједначени мушкарци и жене. Приликом ступања у организацију сваки члан је полагао свечану заклетву.[21] Права и дужности редовних чланова била су: да учествују на свим приредбама; да носе значке организације; да примају и растурају часописе и публикације које је издавала организација; да се служе библиотеком организације; да уживају правну заштиту организације за све случајеве који проистичу из вршења чланских дужности; да уредно

плаћају чланski улог; да се покоравају дисциплини организације; да свесно и истрајно раде на спровођењу што боље организације; да окупљају нове чланове; да раде на материјалном јачању организације; да раде на културном, економском и социјалном напретку организације; да пропагирају свесну љубав према отаџбини, штедњу, солидарност и братство међу члановима; да сузбијају сваки неправилан рад у организацији; да развијају љубав према краљу и отаџбини; да искрено, свесрдно и несебично служе циљевима организације.[22]

Конституисање управних органа ЈНО „Карађорђе“ током јесени 1931. године обележили су оштри сукоби по питању избора председника организације, који су свој епилог добили у Управи полиције Новог Сада. Поводом обележавања десетогодишњице владавине краља Александра I Карађорђевића организација је окупила своје чланове и симпатизере на конференцији која је одржана 17. августа 1931. године у Новом Саду.[23] Током рада конференције предложено је да она прерасте у скупштину на којој би се изабрао председник организације. За јединог кандидата предложен је Дејан Ј. Лучић који је био заслужан за обнову готово угашене организације. Скупштина је овај предлог пропратила овацијама и акламацијом га изабрала за председника ЈНО „Карађорђе“.[24] За време припрема Првог конгреса дошло је до сукоба између Дејана Ј. Лучића и Драгослава Кузмановића, такође чиновника бановинске управе, по питању даљег вођства организације. На састанку Централне управе који је одржан 3. новембра 1931. године у Новом Саду, Кузмановић је успео да стави на дневни ред гласање о поверењу вођству организације, а затим и да буде изабран за новог председника. Одлуку о својој смени Лучић није прихватио, одбивши да преда дужност због кршења Правилника организације, уз најаву да неће доћи до одлагања конгреса. Упркос представкама које је слао лично бану Дунавске бановине, као и Управи полиције у Новом Саду, Кузмановић није успео да спречи одржавање конгреса на коме је Лучић поново изабран за председника организације. Захваљујући заштити коју је имао у Врховном инспекторату[25] све оптужбе и представке поднете против њега биле су одбачене као неосноване.[26]

У сенци сукоба око вођства у организацији текао је посао на формирању њених месних одбора. Међу првим основаним одборима били су они у селима Деспот Св. Ивану,[27] Пивницама, Силбашу, Бачком Градишту и Госпођинцима.[28] Полагању свечане заклетве нових чланова присуствовао је председник Дејан Ј. Лучић који је том приликом у свом говору истакао да је сваки члан ЈНО „Карађорђе“ лекар који развијајући националу свест у исто време оспособљава *душу да се бори против зараза које долазе са стране*.[29] Приликом формирања месних одбора водило се рачуна да они буду присутни у срединама где српско становништво није чинило већину, аједан од таквих одбора основан је у Сенти.[30] Посебна важност је дата формирању одбора у Суботици, где је за повереника био одређен новинар Јозо Шокчић. Оснивање одбора у Суботици било је важно и због бројности академске омладине коју је требало *правилно национално усмерити*. У исто време образовани су и одбори у Сомбору, Крагујевцу и Смедереву као већим градским центрима Дунавске бановине.[31] Велика пажња била је посвећена информисању јавности о раду организације, због чега је на место начелника националистичко-пропагандистичког одсека председник лично поставио Лазара Атанацковића дописника *Југословенског дневника* из Новог Сада.[32]

Председник Југословенске националне организације „Карађорђе“ Дејан Ј. Лучић[14].

Први конгрес ЈНО „Карађорђе“ одржан је 15. новембра 1931. године у сали новосадског ресторана „Винклер“ у присуству око 250 делегата. Покушај Драгослава Кузмановића да оспори легитимитет конгреса није успео због присуства шефа одсека Управе полиције Новога Сада који дао сагласност за почетак рада. Присутни делегати су акламацијом изабрали Дејана Ј. Лучића за председника, као и чланове Централне управе и Контролног одбора. Конгрес је дао појашњење одредбе Правилника да чланом организације може бити *сваки Југословен*, где се под Југословеном подразумевао сваки држављанин Краљевине Југославије, без обзира на верску и народну припадност. Приступање Мађара или Немаца у организацију је било дозвољено, чак и пожељно јер се сматрало да они тако доказују да су *југословени у души*. На предлог председника конгрес је из чланства искључио Драгослава Кузмановића и Милана Живановића због њиховог дотадашњег деструктивног рада. Одстранивши своје противнике из организације Дејан Ј. Лучић је у кратком временском периоду успео да се наметне за неприкосновеног вођу организације, задржавши тај положој све до краја њеног деловања.[33]

Септембарски Устав 1931. године санкционисао је принцип националног унитаризма и државног централизма прокламован Шестојануарском диктатуром. Централна управа ЈНО „Карађорђе“ је доношење Устава јавно поздравила, видевши у њему владарев позив упућен народу на сарадњу у државној управи. Сматрало се да ће нови Устав омогућити државној управи да продужи рад на просперитету целокупног југословенског народа. Вођство организације је оценило државну управу која се спроводила кроз бановине, срезове и општине као ефикасну и јефтинију од раније обласне администрације.[34] Код становништва Дунавске бановине доношење новог Устава и расписивање избора за народно представништво није побудило наду увелике промене. Приметан је био изостанак оног полазног ентузијазама код људи какав је постојао приликом прокламовања диктатуре.[35] Такво стање је произашло из чињенице да су одредбе новог Устава требаледа буду спроведене у живот од стране гарнитуре политичара који су били носиоци диктатуре.Расписавши изборе за 8. новембар 1931. године власти су приступиле мобилизацији свих расположивих снага за што већу излазност бирача, што је био разлог да се ЈНО „Карађорђе“ укључи у агитацију међу народом, истакавши неопходност изласка на биралишта. Дан пред изборе организација се прогласом обратила грађанству, позивајући националну омладину да изађе на биралишта, као и да поведе *све своје пријатеље и пријатеље народа и државе*.[36] Правилником организације била је забрањена веза чланства са политичким партијама, али то није спречило председника Дејана Ј. Лучића да јавно пружи подршку кандидату за посланика, новосадском адвокату и краљевском бележнику Милану Секулићу.[37] Због овога је био оптужен да је прекршио Правила, али он је то одбацио јер се радило о подршци кандидационој листи кума организације генерала Петра Живковића. Потписивање подршке канидидовању Милана Секулића сматрао је слободним грађанским правом, које није било у супротности са чланством у организацији.[38] У годинама које су следиле Лучић је преко ЈНО „Карађорђе“ наставио да пружа подршку политици коју је спроводила влада, што је било условљено чињеницом да се организација финансирала из државне касе.[39]

После низа активности које су завршене конгресом наставило се са оснивањем нових одбора, док се на ширем плану јавила идеја о стварању јединствене националне организације у Краљевини Југославији. У складу са овом идејом упућен је позив на састанак свим омладинским организацијама из бановинских центара, ради стварања једне омладинске националистичке организације чија би централа била у Београду. Свака од бановина би имала своје бановинске одборе, а даље би се вршило гранање све до најмањих места и заселака.[40] Први кораци ка уједињењу били су предузети у Новом Саду, када је дошло до стварања Савеза омладинских удружења коме су приступили ЈНО „Карађорђе“, Коло занатлијске омладине, Новосадска трговачка омладина, као и сва омладинска спортска друштва.[41] Током 1932. године у Београду више пута се покушало са одржавањем конференције на којој би учествовала вођства ЈНО „Карађорђе“, Југословенске омладине Вардарске бановине из Скопља и „Младе Југославије“ из Загреба.[42] Ови покушаји су се на крају свели на појединачно приступање чланова Југословенске националне организације (ЈУНАО) из Београда. Незадовољни одуговлачењем власти око одобравања Правила ЈУНАО они су изразили спремност на спајање са ЈНО „Карађорђе“. Од стране Централне управе остављена им је могућност појединачног учлањења

чиме би се стекли услови за оснивање бановинског одбора ЈНО „Карађорђе“ у Београду.[43] На територији Дунавске бановине слична иницијатива је дошла од стране Народне одбране која је предложила оснивање Савета националних друштава који је требао да координира делатност свих друштава националистичког обележја. Ово је требао да буде први корак ка конституисању Савеза националних друштава који би представљао наредбодавни орган, а главни циљеви су били јачање југословенства, родољубља и развијање националне пропаганде. Ова иницијатива је делимично дошла као потреба да се превазиђу неспоразуми и сукоби који су се јавили међу националним организацијама.[44]

Правци деловања организације су усвајани на конгресима који су се до 1938. године одржавали у Новом Саду. Други конгрес је одржан 16. новембра 1932. године, на њему је потврђен мандат председника Дејану Ј. Лучићу. У свом обраћању присутним делегатима он је указао на чињеницу да се у *политичком животу народа* у Европи истичу два правца, диктатура једне класе над осталим класама, насупрот које стоји *културна диктатура односно просвећени апсолутизам* који се спроводио помоћу јаких националистичких организација. Лучић је указао да ЈНО „Карађорђе“ по идејама тежи ка организованој дикатури просвећених националних маса преко јаке и организоване државе. Истовремено он је одбацио могућност угледања на фашистичку Италију јер се служила *дивљачким средствима* и убиствима омладинаца. Као задатак свих омладинских организација истакао је васпитање у националном духу и припрему младих да једнога дана када буду преузели послове у државној управи или самоуправи буду спремни да их врше на добробит владара и Југославије.[45] Како би се са програмом и делатношћу организације упознале шире народне масе била је донета одлука о покретању листа под називом *Југословенска застава* која је излазила повремено све до 1940. године.[46] Нова идеологија организације усвојена је на Трећем конгресу који је одржан 3. децембра 1933. године. Као главни идеолошки противници означени су припадници републиканских, социјалистичких, комунистичких и анархистичких покрета. Југословенска идеја је проглашена за догму, а у свакодневном животу се инсистирало на развијању савести, нематеријалистичких схватања, идеализма и поштења код сваког појединца. Проповедала се слога између класа и сталежа, односно вера и племена, а послат је позив на борбу против диктатуре класа, како пролетерске

Чланови Југословенске националне организације „Карађорђе“ на гробу краља Александра I Карађорђевића (август 1935. године)[56]

тако и капиталистичке. Држава је позвана да снагом својих закона и силом извршне власти не стане на страну једне од класа. Усвојена резолуција на конгресу затражила је стварање Југославије од Јадранског до Црног мора, која би обухватила Бугарску и Истру, где би у братској слози живела сва четири јужнословенска племена Словенци, Хрвати, Срби и Бугари.[47]

Убиство краља Александра I Карађорђевића 9. октобра 1934. године ЈНО „Карађорђе" обележила је једномесечном жалошћу. Издата је посебна наредба члановима са прецизним упутствима о понашању током периода жалости.[48] Одмах по окончању жалости 2. децембра 1934. године одржан је Четврти конгрес који је имао комеморативни карактер у коме се величао живот и дело погинулог краља.[49] Најважнија одлука донета на овом конгресу се односила на измену Правилника према којој је Дејан Ј. Лучић проглашен за доживотног вођу организације, а отворена је могућност да се њено седиште пренесе у Београд.[50] Именовање Лучића за доживотног вођу није прошло без отпора, против њега је полицијским органима била поднета пријава да тиранише и малтретира чланове, као и да је његов рад у организацији штетан и деструктиван.[51] Следеће године је организован масован поход на Опленац ради поклоњења краљевом гробу.Специјалним возом у Тополу је том приликом дошло преко 1.500 чланова на челу са председником организације.[52] Пети конгрес је одржан 20. јануара 1936. године и са њега је послата порука јавности да ЈНО „Карађорђе" нема никакве политичке претензије, већ остаје врена идеологији југословенства јер су се само тако могла заштити права свих искрених патриота и родољуба. Пре састављања кандидационе листе Дејан Ј. Лучић је окупљеним делегатима саопштио да више не може наставити да води организацију, али је после бурних овација променио своју одлуку, а конгрес му је једногласно потврдио поверење.[53] Шести конгрес је одржан 22. фебруара 1937. године, и на њему су потврђена програмска начела организације, при чему се нису оспоравала права на постојање националним удружењима која нису имала југословенски карактер. Конгрес је за почасне чланове изабрао бана Вардарске бановине Светислава Пауновића[54] и начелника Министарства просвете Миленка Јаношевића, док су за добротворе организације проглашени сенатор Дака Поповић, народни посланик Милан Секулић, индустријалац Ђока Дунђерски и председник новосадске Трговачко-индустријске и занатске коморе Коста Миросављевић.[55]

Последњи, Седми конгрес је одржан 8. маја 1938. године, а новине су у његовој најави пренеле велико интересовање које је владало у јавности.[57] Разлог за то била је оставка коју је поднео Дејан Ј. Лучић на место доживотног председника због приступања Југословенској радикалној заједници (ЈРЗ). У свом двочасовном говору он је указао на неопходност избора *новога пута* којим организација треба да крене, истакавши да нема национализма без решења радничког и економског питања. Такође је указао на штетност рада немачке и мађарске мањине у Војводини, и позвао власти да их спрече у преузимању земље која је била у *словенским рукама*. Своју оставку је оправдао тиме што је у раду владе Милана Стојадиновића препознао ону снагу која је ефикасно почела да решава радничко питање, као и многе друге жеље југословенских омладинаца окупљених у организацији, а својим приступањем ЈРЗ желео је да оствари идеале за које се борила ЈНО „Карађорђе". Завршивши свој говор поновила се слика са претходних конгреса када су присутни дуготрајним овацијама одобрили његов поступак, чиме је оставка била одбачена, а поновни избор потврђен и пре званичног гласања.[58]

* * *

Време настанка ЈНО „Карађорђе" подударало се са почетком формирања режимске странке, када су од појединаца узимане изјаве о спремности да постану чланови Југословенске странке.[59] Организација је на изборима новембра 1931. године пружила подршку владиној листи, а изабрани народни посланици већином су приступили Југословенској радикалној сељачкој демократији (ЈРСД).[60] Новосадска резолуција која је децембра 1932. године била усвојена од стране представника грађанске опозиције у Војводини, акценат је дала критици економских прилика у Војводини и централистичког државног уређења.[61] Резолуција је изазвала реакцију дела политичке јавности у Војводини који је подржавао владу. На иницијативу сенатора Даке Поповића у Новом Саду је 19. фебруара 1933. године одржан збор на коме је присуствовало око четири хиљаде грађана.[62] У припреми збора учествовали су чланови ЈНО „Карађорђе", а на дан његовог одржавања изашао је први број *Југословенске заставе* која је на својој насловној страни донела позив грађанима, родољубима и омладини да

присуствују збору.[63] Између осталих говорника присутнима се обратио и Дејан Ј. Лучић који је истакао да је Војводина југословенска, осудивши *шаку јадајункаташа* који својим интригама дају непријатељима повода за тврдње како народ није сложан. Истога дана када је одржан новосадски збор ЈНО „Карађорђе“ је организовала протесте поводом резолуције у већим градовима Дунавске бановине.[64] Подршка политици ЈРСД-а донела је организацији велико олакшање по питању новчаних дуговања који су још од оснивања оптерећивала њен рад.[65]

Велики митинг ЈРСД-а у Новом Саду, одржан 28. маја 1933. године, такође је био прилика да ЈНО „Карађорђе“ покаже своју привржености владиној политици. На својој ванредној седници Централна управа је донела одлуку да организација иако непартијска допусти својим члановима да узму учешћа на митингу и на тај начин покажу да представљају *најнационалнији елемент*. На дан одржавања митинга изашао је специјални број *Југословенске заставе* са циљем да велики број присутних који су били из различитих делова земље понесу примерак листа својим кућама и на тај начин пропагирају рад организације. Чланови новосадског одбора били су укључени у организацију митинга као лица задужена за одржавање реда,[66] а цео скуп је од стране бановинске администрације оцењен као веома успешан.[67] На свом конгресу јула 1933. године ЈРСД је променила име у Југословенска национална странка (ЈНС), а давањем дозволе за рад неким партијама остварен је привид нормализације политичког живота који је требало потврдити одржавањем општинских избора.[68] Чланство ЈНО „Карађорђе“ је позвано да гласа за кандидате ЈНС која је као државна странка била носилац југословенске идеологије.[69] Бановински одбор ЈНС у Новом Саду је користио сваку прилику да ојача те везе што је показао својим присуством на обележа- вању славе ЈНО „Карађорђе“.[70]

Убиство краља Александра I Карађорђевића означило је крај дикатуре, а промене је најавило распуштање Народне скупштине и расписивање избора. Овакав расплет пред организацију је као императив поставио брзо прилагођавање текућим догађањима. После расписивања избора објављено је да ће носилац изборне листе бити председник владе Богољуб Јевтић. Он је представљен као носилац владине земаљске изборне листе, што је значило дистанцирање од ЈНС која је у народу била непопуларна. Избори су били наслов уводника *Југословенске заставе*, која за распуштени сазив парламента није имала ништа вредно похвале. Он је описан као гласачка машина *без духа, без мисли, без осећаја, без животне енергије*, састављена од осредњих политичара који су се придржавали пароле *ћутање је злато*. Управо због тога носиоцу листе је упућен позив да што више младих људи нађе своје место у парламенту јер је омладина представљала носиоца нове југословенске идеологије.[71] Сам вођа ЈНО „Карађорђе“ Дејан Ј. Лучић је упутио критике на рад бившег парламента, покушавши да искористи новонасталу политичку ситуацију како би се нашао на изборној листи председника владе. На политичким зборовима који су били одржани у Ади и Молу говорници су изразили жељу да он буде посланички кандидат за сенћански срез.[72] Ова акција је званичну потврду добила на политичком збору у Старој Кањижи када је око 500 окупљених усвојило резолуцију о његовој кандидацији за посланика.[73] Подршка коју је добио на зборовима није била довољна да се Лучић нађе на листи посланичких кандидата.[74] Без обзира на неуспех он је наставио да подржава своје политичке пријатеље,сенатора Даку Поповића и адвоката Милана Секулића,[75] што је потврђено приликом пријема код бана Дунавске бановине Милојка Васовића.[76] Ипак разочарење вођства организације оваквим расплетом изнето је у јавност, уз напомену да ће чланство гласати за владину листу због датог обећања, без обзира на чињеницу како се са молбом везано за кандидацију њених чланова поступило.[77]

После одржаних избора организација се вратила на став да њени чланови не могу бити припадници партија без претходне одлуке надлежних органа. Такође је истакнута обавеза да се има гласати само за оне кандидате који буду имали подршку огранизације чиме је јасно условљена подршка на будућим изборима. Долазак Милана Стојадиновића на чело владе и промене на пољу унутрашње политике условиле су да организација заузме нови правац у свом деловању. Јавност је са променама упозната преко програмског говора који је Лучић одржао 26. априла 1936. године на збору у Старој Кањижи. Истакнута је важност социјалне заштите оног дела становништва који је тешко живео, при чему је борба за економски напредак стављена у исти ранг са буђењем националног поноса. Захтевала се једнакост међу грађанима док се одбијањем да људи буду *слуге милијардера* протествовало против постојећег стања у коме се друштво

налазило. То стање се поредило са феудализмом, само што се *уместо бичу човек сада покоравао новцу*. Решење се проналазило у планској привреди која би била организована у виду комбинованог система приватне иницијативе и државне контроле. Као главни кривац затешко економско стање у коме се држава налазила именована је либерална економија која се лоше односила према незапосленима и слабо плаћеним надничарима. Таква економија, у којој се једна мала група претерано богатила на рачун осталих, водила је друштво у бољшевизацију, Лучић је сматрао да се против комунизма најбоље могло борити отклањањем његових узрока. Остваривање социјалне заштите угрожених слојева становништва, стриктна примена радничког законодавства и престанак експлоатације радника, мере за отклањање незапослености, помоћ старима и болеснима и заштита деце проглашени су циљевима за чије остварење ће се организација залагати. Највећи заокрет учињен је у вези са југословенском идејом за коју се закључило да није заживела у народу, те да је даље инсистирање на њеном ширењу узалудно. Уместо тога, организација се окренула ка пропагирању успостављања хармоније у односима између различитих народа, што је дугорочно гледано требало да доведе до развијања осећаја припадности заједничкој југословенској држави. На југословенство се сада гледало као на један народ и нацију, коју чине лојални грађани спремни да служе интересима државе. Оштро је критикована делатност Удружене опозиције за коју је речено да је *удружена докле је опозиција*, а ништа бољи није био став ни према ЈНС и покрету Збор Димитрија Љотића.Када је била у питању влада Милана Стојадиновића дата јој је шанса да покаже своје вредности. Оваквим толерантини ставом организација је показивала своју спремност на сарадњу са владајућом ЈРЗ-ом.[78]

Приближавање владајућим круговима усмерило је политичку делатност ЈНО „Карађорђе“ против Удружене опозиције која је развила активност на територији Војводине преко Војвођанског фронта.[79] У то време на челу Дунавске бановине се налазио бан Светислав Рајић који је користио сва могућа средства како би очувао доминацију ЈРЗ због чега је био најомрженији *протагониста диктаторског режима* у Војводини.[80] Између бана Светислава Рајића и бановинског инспектора Дејана Ј. Лучића вође ЈНО „Карађорђе“ успостављена је сарадња у циљу заједничког деловања против представника Удружене опозиције.[81] Када је дошло до сукоба у Матици српској између председника Васе Стајића и секретара Николе Милутиновића, организација је стала на Стајићеву страну.[82] Подршка је била условљена чињеницом да је Никола Милутиновић припадао групи која је заступала *војвођанске политичке интересе*.[83] У свом писму Централна управа ЈНО „Карађорђе“ поводом оставке Васе Стајића на место председника Матице српске, осуђена је делатност *бедних и сиђушних људи* који су заборавили прави циљ и задатак ове установе. Они су оптужени да су покушали да искористе углед установе како би остварили своје *ниске и егоистичке прохтеве*, а Васи Стајићу су југословенски национални омладинци поручивали да може да рачуна на њихову помоћ у својој борби.[84] Почетком 1937. године у Новом Саду долази до оснивања нових омладинских удружења која су окупљала чланство око идеја које су биле супротне ЈНО „Карађорђе“. Војвођански омладински културно-привредни покрет био је основан од стране секретара Матице српске Николе Милутиновића, а његови циљеви су се односили на демократизацију културе и повезивање са међународним Савезом младе генерације.[85] У исто време била је основана и Национална југословенска независна омладина која је позивала младу генерацију да се не везује за политичке странке и остане ван *дневних пређашњина*, а значајну улогу у формирању ове организације је имао Драгослав Кузмановић.[86]

Склапање Споразума српских и хрватских опозиционих странака у Фаркашићу 8. октобра 1937. године изазвало је талас зборова, конференција, седница општинских и градских већа на којима је била дата пуна подршка влади Милана Стојадиновића. Споразум је оцењен као покушај разбијања националног и државног јединства, док су његови творци били проглашени за народне издајнике.[87] Осудама Споразума прикључила се и ЈНО „Карађорђе“ која се огласила својом Резолуцијом у којој је истакнуто да у Краљевини Југославији не постоје три народа, већ само три племена једног народа. Влади је био упућен позив да заустави све тежње ка федерализму, конфедерализму или аутономијама, којима је требало супротставити национално југословенство. Најенергичније су били осуђени сви појединци, друштва, покрети и партије који су својим деловањем ширили немир, неспокојство и мржњу међу народом.[88] Напади на

водеће личности Удружене опозиције настављени су на страницама *Југословенске заставе*, оштрим критикама у којима се призивао час када ће доћи до *чишћења* Војводине.[89]

Прва половина 1938. године донела је велику активност у редовима ЈРЗ на целој територији Дунавске бановине. Страначке активности су донеле изборе нових руководстава на челу са личностима које нису биле компромитоване и које су уживале углед у народу.[90] Видевши у овоме шансу да коначно оствари своје личне политичке амбиције вођа ЈНО „Карађорђе“ Дејан Ј. Лучић је 1938. године приступио чланству ЈРЗ.[91] Он је био изабран за председника клуба „Карађорђеваца“ који је основан у оквиру ЈРЗ септембра 1938. године.[92] Главни акценат у предизборној кампањи за скупштинске изборе децембра 1938. године био је на планском извођењу пропаганде и агитације у народу, који јетребало да прихвати идеологију ЈРЗ и гласа за такву политику.[93] Своју кандидацију на листи ЈРЗ Лучић је покушао као кандидат алибунарског среза, а она је била истакнута 10. октобра 1938. године на конференцији месног одбора ЈРЗ у Новом Саду.[94] Одабир среза у коме је покушао да изабори кандидацију није био случајан јер је дотадашњи посланик Александар Буторка био представник румунске мањине.[95] Упркос добрим везама са председником Народне скупштине Стеваном Ћирићем поновила се прича са претходних избора и Лучић није успео да се нађе на изборној листи ЈРЗ-а.[96]

Само дан после избора 12. децембра 1938. године Стеван Ћирић је био домаћин славе ЈНО „Карађорђе“ која је била обележена у спомен дому краља Александра I Ујединитеља у Новом Саду. У свом говору домаћин славе је скренуо пажњу на *народне идеале* који су били изнад политичких странака, а организација којој је он кумовао је управо себи у задатак ставила остварење тих идеала. Председник Дејан Ј. Лучић је у свом отпоздраву истакао како ће после ових речи организација имати још више моралног подстрека да настави свој рад у народу.[97]

Одлазак са власти Милана Стојадиновића и заокрет кнеза Павла Карађорђевића ка политици компромиса која је довела до споразума између новог председника владе Драгише Цветковића и вође Хрватске сељачке странке Владка Мачека истовремено је означила почетак краја ЈНО „Карађорђе“.[98] Политиком споразума се одустало од прокламованог југословенског интегрализма, оличеног у централизму на коме се темељило државно уређење. У таквим околностима југословенске националне организације изгубиле су смисао свога постојања, а њихова делатност постала је формалног карактера. Оваква судбина није заобишла ни ЈНО „Карађорђе“ којаје полако нестајала из јавног живота, а њена делатност се свела на обележавање значајних датума везаних за династију Карађорђевић.[99] Са приближавањем ратног сукоба који је захватио Европу, организација је почетком 1941. године изражавала наду да ће Југославија бити изузета из рата захваљујући добрим односима са својим суседима. У тешким временима организација је подстицала слободољубива осећања у народу, док је према националним мањинама исказивано неповерење.[100] Надања у могућност мира распршила су се у Априлском рату у коме је нестала Краљевина Југославија, а са њом и ЈНО „Карађорђе“.

* * *

Једна од главних делатности организације изводила се на културно-просветном пољу, са циљем да се преко различитих видова окупљања што већег броја младих људи манифестује југословенска идеологија. За то је био задужен културно-уметнички и просветни одесек преко својих многобројних секција. У многим местима ова дешавања су била веома интересантна, најчешће је то био лепо организован програм током ког су се прикупљали новчани прилози за хуманитарне сврхе.[102] Слава организације први пут је обележена 1931. године, а овај догађај су својим присуством увеличали комедиограф Бранислав Нушић, првакиња београдске опере Корнелија Нинковић-Грозано, мешовити хор Музичког друштва и оркестар VII пешадијског пука Потиске дивизије. Пред препуном двораном новосадског хотела *Слобода* први је говорио Бранислав Нушић који је својим хумористичким освртом на тадашњу економску кризу од присутних добио вишеминутне овације, а потом је уследио концерт. Од новчаних прилога прикупљених те вечери било је обучено десеторо сиромашне деце која су похађала основну школу на Видовданском насељу.[103] Ускршњи излет у Смедерево 1932. године претворио се у манифестацију братимљења између Новосађана и Смедеревaца, што је било у складу са идејом на којој је почивало бановинско административно уређење државе.[104] Сви значајни датуми везани за историју династије Карађорђевић били су обележавани, па је тако поводом обележавања

Његово Величанство

Александар I

по милости Божјој и вољи народној

краљ Југославије

благоволео је потписати следећи Указ

Желећи дати доказа Наше Краљевске благовољења

одликујемо:

Господина Лучића Дејана

банског саветника у Новом Саду

Краљевским орденом

Светога Саве

петим (V) редом

ослобођавајућа га плаћања орденске таксе

Наш Канцелар Краљевских Ордена

нека овај Указ изврши

К.О. № 3174 Канцелар Краљевских Ордена Александар с.р.

13 јуна 1934 год. Драг. В. Јеремић с.р.

у Београду

Канцелар Краљевских ордена даје ову Повељу

Господину Лучићу Дејану

К.О. № 3174 као доказ његовог одликовања

30 јуна 1934 год

у Београду

Канцелар Краљевских ордена

Драг. В. Јеремић

А. у Секретар Краљевских ордена

Обрад. Н. Ивановић

Указ краља Александра I Карађорђевића о одликовању Дејана Ј. Лучића орденом Светог Саве V степена[101]

тридесетогодишњице владавине династије организована бакљада улицама Новог Сада, а поводом стодвадесетогодишњице од убиства вожда Карађорђа у новосадској Саборној цркви био је одржан помен.[105] Од стране организације 1933. године покренута је иницијатива да се у Новом Саду подигне споменик краљу Петру I Карађорђевићу,[106] док је у Сремским Карловцима подигнута спомен плоча краљу Александру I Карађорђевићу.[107]

Највише пажње привукло је оснивање фудбалског Спортског клуба „Карађорђе“ у пролеће 1933. године. Прву званичну утакмицу клуб је одиграо у Кању против С. К. „Југовић“, а затим су уследиле пријатељске утакмице са новосадским клубовима „Рапид“ и „Викторија“.[108] Правилником Спортског клуба за боју дресова одређена је плаво-бела-црвена, а истовремено када је основан фудбалски клуб са радом је отопчела и стрељачка секција.[109] Клуб се такмичио у новосадском фудбалском подсавезу, а спортски клубови „Карађорђе“ били су основани у Београду, Деспот Св. Ивану и Старим Шовама.[110] Формирањем спортских клубова по војвођанским селима покушавало се парирати акцији коју су водили припадници мађарске мањине оснивањем различитих друштава са циљем очувања мађарског духа и језика.[111] Већ следеће 1934. године новосадски С. К. „Карађорђе“ је наступао са два тима,[112] а од фудбалера се захтевало да на терену поред вештине покажу и примерну дисциплину. Под тим су се подразумевале забране приговарања судији, упућивање критка саиграчима, док је увреде требало примити без могућности свађања са противничким играчем.[113]

Раду дилетантске секције се придавала велика важност, готово на свим забавама организације играли су се позоришни комади углавном домаћих аутора. Велику пажњу представе су изазвале у малим местима Дунавске бановине где су наилазиле на одличан пријем код становништва.[114] На окупљањима чланова и симпатизера су свирали оркестри ЈНО „Карађорђе“, тамбурашки или цез, што је зависило од карактера и места забаве, док је мушки хор давао свечани тон различитим скуповима. Хор организације је остварио посебну сарадњу са Јеврејским певачким друштвом из Скопља коме је био приређен свечани дочек приликом посете Новом Саду 1933. године. Дочек се претворио у манифестацију безусловне верности према владару, држави и народу, а посета је искоришћена за братимљење између скопских Јевреја и југословенских националиста.[115] На сличан начин дочекано је и Бугарско певачко друштво „Родина“ које је Нови Сад посетило марта 1935. године у склопу манифестација које су се одржавале током састанка Југословенско–бугарске лиге. Југословенски и бугарски омладинци су формирали поворку која је прошетала новосадским улицама све до банске палате, а читав догађај је послужио као доказ пријатељства два народа.[116]

Проблеми обичног човека у времену које је обележила Велика економска криза били су предмет интересовања вођства организације која је тежила да им у складу са својим утицајем и могућношћу помогне. При економском одсеку организације радио је повереник који је водио евиденцију незапослених чланова, а постојала је могућност да му се пријаве сва заинтересована лица којима је била потребна помоћ у вези са запослењем. Организација је редовно узимала учешћа у акцијама тзв. зимске помоћи угроженим слојевима становништва којима се делила храна и огрев. Јавно су упућиване критике на рачун становника Новог Сада који се нису одазвали на позив Банске управе у вези издвајања добровољних новчаних прилога.[117] Организација је стала у заштиту интереса грађана када се прикључила акцији у којој се тражило снижење цене електричне енергије.[118] На конференцији организација је изразила негодовање против велике *скупоће* електричне енергије, а у циљу обезбеђивања националних и економских потреба становништво је позвано на борбу против експлоатације од стране Електричне централе. У циљу помоћи организација је отворила канцеларију и обезбедила чиновника који је бесплатно писао жалбе на обрачун потрошене електричне енергије. Закључак конференције је био да је ценом струје највише био погођен мали човек занатлија, радник и чиновник, јер због смањених прихода није могао да оствари минимум културних потреба, а сматрало се да је *електрика данас културна потреба*.[119]

* * *

Период од 1929. до 1939. године у историји Југославије обележио је неуспели покушај формирања југословенске нације. Идеја наметнута од стране краља Александра I Карађорђевића као решење кризе у које су друштво и држава запали, свој крах је доживела његовом трагичном смрћу. Прокламовано југословенство које је донела диктатура, своје носеће

стубове имала је у војсци и чиновништву. Из њихових редова изникли су носиоци југословенског национализма, који су у јакој централизованој власти видели једино могуће решење опстанка југословенске државе. Омладинска популација била је означена као део становништва из кога је требао да пристекне нови југословенски човек, због тога је било од изузетне важности ставити њен развој под контролу. У том контексту треба посматрати појаву ЈНО „Карађорђе" иза које је стајао бан Дунавке бановине који је преко своје администрације помогао почетак њеног деловања. У првој фази која је трајала до 1935. године организација је подржавала диктатуру и стајала је на располагању бану и влади за политичке акције. У моменту када су стеге диктатуре попустиле, у први план избио је харизматични вођа организације Дејан Ј. Лучић који је усмеравао њено деловање у другој фази која је трајала до 1939. године. Више се није инсистирало на југословенској идеологији, већ се трагало за *новим правцем* који је за циљ имао решавање многобројних економско-социјалних проблема који су оптерећивали друштво. Упозоравало се да уклањање узрока једино може да реши претње попут могуће бољшевизације друштва као последице наразлих социјалних разлика међу становништвом. Вођен личном политичком амбицијом Лучић је организацију везао за политику Милана Стојадиновића. Његовим падом са власти у околностима нове политике Споразума која се одрекла централизма и југословенства организација је изгубила смисао свога деловања. При томе, доступни извори оповргавају суд о профашистичком карактеру организације присутан у ранијој историографији.[120] Она је, првенствено, представљалапродужену руку режима у смислу политичке подршке коју је давала диктатури, али је у исто време вршила културно-просветну мисију окупљајући омладину у вршењу хуманитарне делатности. За време у коме је деловала може се рећи да је била напредна по питању поштовања права жена, које су биле равноправне са мушким чланством, што се показивало њиховим избором у руководећа тела организације. Истовремено, Дејан Ј. Лучић, вођа организације, попут многих припадника своје генерације, безрезервно је подржавао политику краља Александра I Карађорђевића, оставши јој веран у временима када је она изгубила свој смисао.

НАПОМЕНЕ

[1] Љубодраг Димић, *Историја српске државности. Србија у Југославији*, Нови Сад, 2001, стр. 146-147.

[2] О Организацији југословенских националиста први је писао историчар Бранислав Глигоријевић. У свом чланку ОРЈУНУ је окарактерисао као оружје које је властима служило обрачун са националним и социјалним покретима. Бранислав Глигоријевић, „Организација југословенских националиста (Орјуна)", *Историја XX века*, 5(1963), стр. 315-369.

[3] Бранко Петрановић, *Историја Југославије 1918-1988*; Београд, 1988, I стр. 161-164.

[4] Слободан Бјелица, „Место Новог Сада у политици 'Национализовања' Војводине 1918–1941" *Истраживања*, 17 (2007), стр. 110–113.

[5] Велике привилегије као државна југословенска национална организација уживали су либерални југословенски Соколи. Сличне погодности уживале су и друге организације које су пропагирале југословенство попут Народне одбране, Јадранске страже, Југословенског учитељског удружења и др. Никола Жутић, „Либерализам и римокатолицизам у Краљевини Југославији 1918-1941.", *Историја XX века*, 2/(2008), стр. 144-145.

[6] О југословенским националним организацијама које су деловале у Новом Саду између Два светска рата ближе видети: Слободан Бјелица, „Југословенска национална удружења у Новом Саду 1914-1941.", *Годишњак Историјског архива града Новог Сада*, 2 (2006), стр. 111-121.

[7] Удружење је настало тако што се неколико омладинаца из Новог Сада издвојило из већ постојећих трговачких и занатских омладинских организација. Организовањем омладинских састанака и другарских забава успевали су да прикупе скромна средства која су усмеравали за помоћ сирочадима облачећи их за празнике. Оно што је удружење истицало међу сличнима било је име вожда Првог српског устанка и слава удружења Св. Андрија Првозвани, заштитник династије Карађорђевића. *Југословенски дневник*, 5. јул 1931.

[8] Радослав М. Дуњић (1871-1948), други по реду бан Дунавске бановине, дужност обављао у периоду јануар–август 1930. године. За бана је постављен на инсистирање председника владе генерала Петра Живковића, као особа од његовог највишег поверења, имао је задатак да реши проблеме настале оставком првог бана Даке Поповића и стави у функцију бановинску администрацију. Милорад Радојчић, „Дуњић, Радослав М.“,*Српски биографски речник*, III том, Нови Сад, 2007, стр. 453.

[9] Дејан Ј. Лучић (1898 – Београд 1942) син Јакова Лучића учитеља и народног посланика из села Равни код Ужица, мајка Зорка рођ. Донић такође је била учитељица. Био је међу ђацима, регрутима српске војске који су прешли Албанију у зиму 1915/16. године. Са острва Крф је послат у Француску где је завршио гимназију. Након Првог светског рата завршава Филозофски факултет у Београду, а затим као професор француског језика ради у Крагујевачкој гимназији. На место бановинског саветника долази заједно са баном Радославом М. Дуњићем, у бановинској администрацији преузима посао уредника Службеног гласника Дунавске бановине који је обављао у периоду 1931-1935. године. Заслужан је за покретање Културно-привредног прегледа који је као додатак Службеног листа излазио у периоду 1935-1941. године. Поред уредничког посла Дејан Ј. Лучић је био и сарадник, објављивао је најчешће уводнике, доносио пригодне текстове посвећене јубилејима, истакнутим члановима династије Карађорђевић, бавио се билансом рада Бановинске управе, економском и правном проблематиком. Занимао се за значајна туристичка места, пољопривредни сајам, физичку културу итд. Лист је имао за сараднике угледне научнике, књижевнике, културне и јавне раднике.Током своје чиновничке службе обављао је дужности бановинског инспектора и комесара бановинске Буковичке бање у Аранђеловцу. За заслуге у служби 30. јула 1934. године одликован је Краљевским орденом Светог Саве V реда. Завршетком Априлског рата 1941. године одлази из Новог Сада, а влада генерала Милана Недића га је поставила за среског начелника у Жагубици. Од стране Немаца затворен је у логор на Бањици, одакле је 1942. године одведен на стратиште у Јајинцима где је стрељан.Био је ожењен Војиславом, професорком француског језика у новосадској гимназији, која је била ћерка др Николе Ђорића, лекара и књижевника, студије филозофије завршио је у Београду, а медицине у Бечу. Његов унук је српски књижевник Дејан В. Лучић. Архив Војводине, Фонд 126 Краљевска банска управа Дунавске бановине (даље АВ, Ф126), I Опште одељење кутија 633, *Споменица мушке гимназије у Крагујевцу 1833-1933*, Крагујевац, 1934, стр. 565; Миодраг Јовановић, *Шематски алманах са адресом града Новог Сада*, Нови Сад, 1936, стр. 170; Душан Попов, *Српска штампа у Војводини 1918-1941*, Нови Сад, 1984, стр. 328, 429-430.

[10] Противници бана Дуњићазамерали су му да је током свога краткотрајног мандата за бановинске чиновнике искључиво доводио кадрове из Србије.Код именовања среских начелника од министра унутрашњих послова бан је захтевао младе, енергичне и исправне чиновнике, са завршеним правним факултетом и *ако је могуће Србијанце*. АВ, Ф126/I пов.бр. 36/1930; Допис бана Министарству унутрашњих послова од 3. марта 1930.

[11] Др Феодор Никић (Гргетег 1894 – Београд 1989), професор Правног факултета у Суботици, новембра 1929. године покренуо лист *Дневник*, касније *Југословенски дневник* који је излазио до 1935. године. Као присталица диктатуре постављен је за заменика министра просвете.На изборима новембра 1931. године је изабран за народног посланика у апатинском срезу, а касније је именован за сенатора.

[12] Б. Петрановић, *н.д*; стр. 183–184.

[13] Чланови странака које су биле забрањене завођењем диктатуре у великом броју су приступали друштвима које је оснивао др Феодор Никић. Они су сматрали да се радило о стварању будуће странке и настојали су да на тај начин поврате свој политички утицај, што власти нису одобравале због чега ова друштва нису ни заживела. АВ, Ф126 II Управно одељење 21144/1930

[14] Породична збирка фотографија Дејана В. Лучића.

[15] На III редовној Главној скупштини Националне омладине „Карађорђе“ која је одржана у Новом Саду 4. јануара 1931. године, а којом је председавао Ђорђе Дорошки усвојене су измене Правила о раду. АВ, Ф126/II 3112/1931

[16] Свом прогласу из јануара 1931. године новосадска омладина је истакла да је владар својом Шестојануарском прокламацијом дао подстрек младима потврдивши исправност њихових *националних стремљења*. Поред тога истакута је омладинска свест о дужностима које стоје пред њом у пословима стварања јединствене Југославије. *Југословенски дневник*, 26. јануар 1931.

[17] АВ, Ф126/II 1099/1932

[18] За чланове Управног одбора између осталих именоване су угледне личности попут архитекте Ђорђа Табаковића и градског инжењера Славка Косировића. *Југословенски дневник*, 27. мај 1931.

[19] Дејан Ј. Лучић као начелник културно-просветног одсека, извештај о актуелностима у организацији закључио је речима: „Више нема шта да се мења. Сада има само да се ради и ствара.“ Југословенски дневник, 5. јул 1931.

[20] Правила Југословенске националне организације *Карађорђе*, Нови Сад, 1931.

[21] Текст заклетве је гласио: „Ја (име и презиме) заклињем се свемогућим Богом, да ћу се свагда и у свим приликама одазивати циљевима и напретку Југословенске националне организације „Карађорђе“, да ћу бити свом душом одан и веран потребама организације и да нећу заставу организације нигде и никада изневерити. Тако ми Бог помогао.“

[22] Исто.

[23] На почетку рада конференције донета је одлука да се пошаљу поздравни телеграми краљу Александру I Карађорђевићу, председнику владе генералу Петру Живковићу, куму и добротвору организације Радославу М. Дуњићу и бану Дунавске бановине Милану Николићу. *Југословенски дневник*, 18. август 1931.

[24] Новински извештај је пренео атмосферу на конференији, истичући да је појава Дејана Ј. Лучића изазвала буру одушевљења из чега се јасно видело да *он ужива пуне и искрене симпатије омладине*. Код његовог избора за председника истакнута је његова умешност, рад и пријатељски савети који су организацију повели путем напретка *живо и успешно*. Исто.

[25] Дужност врховног инспектора у Председништву министарског савета у то време обављао је Радослав М. Дуњић, бивши бан Дунавске бановине.

[26] Полицијски органи су одбацили представке Драгослава Кузмановића у вези са одржавањем конгреса и нелегитимности свих одлука које су на њему донете. Оваква одлука је образложена формалним разлозима да је конгрес одобрен од стране полиције и да није било сметњи за његово одржавање. Што се тиче одлука које су на њему донете полиција је сматрала да је Правилник организације био испоштован. АВ, Ф126/II 17820/1932

[27] Место данас носи назив Деспотово.

[28] *Југословенски дневник*, 12. септембар 1931.

[29] *Југословенски дневник*, 16. септембар 1931.

[30] Активностима на оснивању месних одбора полицијски органи су посветили пуну пажњу што се види из детаљних извештаја који су слати II Управном одељењу Краљевске банске управе. У извештајима се наводио тачан број присутних, њихова старосна и образовна структура, као и имена лица која су била изабрана за председнике месних организација. Извештај Претстојништва градске полиције у Сенти. АВ, Ф II 2602/1932

[31] За председнике месних одбора били су изабрани Милан Ловрић у Сомбору, службеник Окружног инспектората Жика Срећковић у Крагујевцу и књиговођа Ика Живковић у Смедереву. *Југословенски дневник*, 9. октобар 1931.

[32] Лазар Атанацковић (Горњи Ковиљ, 1908 – Нови Сад, 1982) потиче из породице писца Богобоја Атанацковића који је био секретар владике Платона Атанацковића. Новинарством је почео да се бави као студент Правног факултета у Београду као дописник *Времена*. Био је главни уредник новосадских дневних листова *Југословенски дневник* и *Дан*. Када се оснивач *Дан*-а бивши бан Дака Поповић повукао из власничке структуре свој део је продао Лазару

Атанацковићу који се налазио на челу акционарског друштва које је наставило да издаје лист. После Другог светског рата радио је у издавачком предузећу Матице српске. Д. Попов, *н.д.*, стр. 381–382.

[33] Препис записника са Првог конгреса ЈНО „Карађорђе“. АВ, Ф126/II 17820/1932

[34] *Југословенски дневник*, 5. септембар 1931.

[35] Реакција становништва Шумадије на доношење новог Устава може да се сагледати из полицијских извештаја упућених бану Дунавске бановине. У једном од извештаја наглашено је следеће: *Проглашење Устава и увођење Представничког система Владавине, поздрављено је, и ако не онако одушевљено, како је поздрављен 6. јануар 1929. године.* АВ, Ф126/I пов. 141/1932. Годишњи извештај окружног бановинског инспектората Крагујевац о политичкој ситуацији 1931. године

[36] Омладинци су били позвани да изласком на биралиште докажу свима на који начин схватају своје грађанске дужности, као прави и одушевљени родољуби и националисти. *Југословенски дневник*, 7. новембар 1931.

[37] Приликом састављања кандидационе листе настојало се да у изборном срезу буду два и више кандидата за посланика. Посебно се водило рачуна да противкандидати у истом изборном срезу припадају различитим старим странкама, како би се привукао што већи број бирача. Све ово је требало код бирача да створи утисак како се стварно бира, а не само гласа. У Новом Саду изборну победу је однео адвокат Милан Секулић коме је противкандидат био Димитрије Мита Клицин. Слободан Бјелица, *Политички развој Новог Сада између два светска рата*, Нови Сад, 2008, стр. 82-83.

[38] Записник са VI редовне седнице Централне управе ЈНО „Карађорђе“ од 20. октобра 1931; АВ, Ф126/II 17820/1932

[39] Организација је редовно сваке године добијала средства из буџета града Новог Сада. С. Бјелица, *Југословенска национална удружења*, стр. 120.

[40] Дејан Ј. Лучић је сматрао да су организације попут Југословенске националне организације „Јединство“ из Осијека, Југословенске напредне омладине из Велике Кикинде, Југословенске нациналне омладине из Вршца биле пожељне јер окупљају омладину око југословенске идеје. Међутим многобројне омладинске организације су расипале снагу коју је требало сакупити на једном месту, за чега је Лучић препоручивао ЈНО „Карађорђе“. *Југословенски дневник*, 7. јануар 1932.

[41] *Југословенски дневник*, 17, 19. јануар 1932.

[42] Конференција је требало да расправља о могућностима стварања јединствене омладинске организације, међутим све је остало на идеји због одбијања вођства „Младе Југославије“ да се укључи у разговоре. У Загребу су сматрали да њима као јачој организацији треба да припадне иницијатива. Са друге стране Дејан Ј. Лучић је сматрао да Загребчани нису *довољно дорасли* тренутку у коме се Југославија налазила. Због ових размимоилажења организација из Скопља је отказала своје учешће на конференцији. *Југословенски дневник*, 10. март 1932; 18. јануар 1933.

[43] ЈНО „Карађорђе“ у Београду је предводио Властимир Ј. Лучић, рођени брат вође организације Дејана Ј. Лучића. За своје време био је врло образован са два завршена факултетета, Економским и Правним. Током Другог светског рата приступио је партизанском покрету, учествовао је у борбама за Трст, под нејасним околностима је ухапшен и оптужен да спрема бекство у Италију. Стрељан је 1945. године у Карловцу пресудом Војног суда (подаци добијени од породице).

[44] Оваква иницијатива се јавила из потребе постизања јачег ефекта и резултата који су изостајали. Било је предвиђено да Савет чине Удружење четника, Соко, Јадранска стража, Истра, Удружење добровољаца, Препород и ЈНО „Карађорђе“. *Југословенски дневник*, 28. октобар 1934.

[45] *Југословенски дневник*, 17. новембар 1932.

[46] Први број *Југословенске заставе* изашао је пред читаоце 19. фебруара 1933. године.У заглављу налазила се југословенска тробојка у боји, која је замењена Карађорђевом сликом од наредног броја. Последњи сачувани број је из осме године, а изашао је 10. марта 1940. године. Д. Попов, *Српска штампа*, стр. 429-430.

[47] *Југословенска застава*, 22. децембар 1933.

[48] Чланови су били у обавези да до 21. новембра 1934. године на левој руци носе црни флор, за то време дилетантска, музичка, певачка и друге секције су обуставиле своје активности. Свим члановима било је забрањено да посећу- ју локале у којима је свирала музика, а такође је забрањено весеље приликом крсних слава и крштења, док су се свадбе и веридбе имале отказати. *Југословенска застава*, 14. октобар 1934.

[49] *Југословенски дневник*, 3. децембар 1934.

[50] АВ, Ф126/II 49112/1937

[51] Пријава полицијским органима била је потписана од стране Душана Ралетића који је претходно искључен из чланства ЈНО „Карађорђе". Међутим у својој писаној изјави полицијским органима, Душан Ралетић који се у међувремену преселио у Загреб негирао је могућност да је он поднео пријаву, оптуживши за то непознато лице. АВ, Ф126/II 722/1935

[52] *Дан*, 20. август 1935.

[53] *Дан*, 21. јануар 1936.

[54] Светислав Пауновић седми по реду бан Дунавске бановине (септембар 1935 – август 1936), из Новог Сада је премештен у Скопље на дужност бана Вардарске бановине.

[55] *Дан*, 23. фебруар 1937.

[56] Породична збирка фотографија Дејана В. Лучића.

[57] *Дан*, 27. април 1938.

[58] *Дан*, 10. мај 1938.

[59] АВ, Ф126/I Кабинет бана; строго поверљива архива у којој се налази велики број изјава лица са територије Дунавске бановине у којима се изражава њихова спремност да се учлане у Југословенску странку, као и да пристају да се те изјаве објаве. Све ове изјаве датирају из августа 1931. године.

[60] Главне програмске основе странке биле су народно и државно јединство прокламовано Шестојануарском диктатуром и Октроисаним уставом. Стварањем странке послата је порука како је она нова снага која ће решити економско–социјалне проблеме настале као последица економске кризе.Ближе види: Милица Бодржић, „Образовање Југословенске радикално-сељачке демократије (децембар 1931-јул 1933. године): почеци Југословенске националне странке", *Историјски гласник*, 2-3 (1964), стр. 39-96.

[61] Ближе види: Ранко Кончар, „Новосадска резолуција из 1932", *Зборник за историју*, 8 (1973), стр. 131-148; Саша Марковић, *Грађанске опозиционе странке у Војводини 1929-1941*, Нови Сад, 2006.

[62] *Политика*, 20. фебруар 1933.

[63] *Југословенска застава*, 19. фебруар 1933.

[64] Протестни зборови су били организовани у Сомбору, Сенти, Великом Бечкереку и Смедереву.

[65] У страначком гласилу била је изражена захвалност градоначелнику Новог Сада Бранislаву Бороти што је издејствовао зајам код Градске штедионице у висини од 11.500 динара, а затим је утицао на одлуку Градског савета да организацији додели помоћ од 3.000 динара.*Југословенска застава*, 26. март 1933.

[66] Одбор ЈНО „Карађорђе" у Новом Саду је бројао 728 чланова. *Југословенска застава*, 28. мај 1933.

[67] АВ, Ф126/I Каб. бана пов. 115/1933.

[68] Почетком 1932. године појавиле су се гласине о скорим општинским изборима, али су они због кризе у режимским врховима и народног незадовољства били одложени за 1933. годину. Ближе видети: Тодор Стојков, *Опозиција у време шестојануарске диктатуре:1929-1935*; Београд, 1969.

[69] *Југословенска застава*, 15. октобар 1933.

[70] Домаћин славе Св. Андрије Првозваног 1933. године био је народни посланик из редова ЈНС адвокат Милан Секулић, а поред њега својим присуством догађају су на важности дали комадант Прве армијске области армијски генерал Војислав Николајевић, епископ бачки Иринеј Ћирић, сенатор из редова ЈНС Дака Поповић, изасланик бана Дунавске бановине Стојан Баришић, као и представници осталих новосадских удружења. *Југословенска застава*, 22. децембар 1933.

[71] Упозоравало се да се неће ништа добити од оних младих људи који као синови политичара граде своју снагу на *татином утицају*. Од њих држава и народ неће имати користи јер они неће радити како програм налаже, већ

онако како им мисле очеви. *Југословенска застава*, 17. фебруар 1935.

[72] *Југословенски дневник*, 22. фебруар 1935.

[73] *Југословенски дневник*, 24. фебруар 1935.

[74] У сенћанском срезу на листи Богољуба Јевтића за посланика је био изабран др Српко Вукановић.

[75] Милан Секулић је био на изборној листи Богољуба Јевтића као заменик Стевана Ћирића министра просвете на изборним местима у граду Новом Саду и срезу Стара Пазова.

[76] *Југословенска застава*,17. фебруар 1935.

[77] Организација је покушала поред Дејана Ј. Лучића да на листи кандидује још два своја члана др Владислава Пандуровића из Брчког (председник бановинског одбора Дринске бановине) и др Јову Поповића из Сремских Карловаца, али без успеха. Разочарано вођство је нагласило да ће влада на челу са Богољубом Јевтићем имати њихову подршку све док имају поверење Круне. *Југословенска застава*, 28. април 1935.

[78] ЈНС се сматрала странком коју су водили компромитовани политичари неспособни да разумеју и схвате стање у коме се држава налазила, а Богољуб Јевтић је назван *вођом без компаса*. Вођа Збор-а Димитрије Љотић је описан као неко ко развија политику преко својих предавања, али у време највеће кризе он нуди *блаженство раја на земљи* и као такав није био прихватљив за сарадњу са организацијом. За Владка Мачека се сматрало да није способан да ограничи утицај комуниста и франковаца на хрватски народ, док се Аци Станојевићу пребацивало да је захваљујући кумству са Николом Пашићем дошао на чело радикала. *Програмски говор Дејана Лучића*, Нови Сад, 1936.

[79] Ближе видети: Тодор Стојков, *Влада Милана Стојадиновића 1935-1937*, Београд, 1985; Мира Радојевић, *Удружена опозиција: 1935-1939*, Београд, 1994; Ранко Кончар, *Опозиционе партије и аутономија Војводине: 1929-1941*, Нови Сад, 1995.

[80] Светислав Рајић, осми бан Дунавске бановине (вршилац дужности бана август 1936 – март 1938; бан март 1939 – фебруар 1939.) О периоду његовог бановања ближе видети: Биљана Шимуновић – Бешлин, *Просветна политика у Дунавској бановини (1929-1941)*, Нови Сад, 2007.

[81] Посебна захвалност тада заменику бана Светиславу Рајићу исказана је на Шестом конгресу ЈНО „Карађорђе“. *Дан*, 23. фебруар 1937.

[82] О сукобима у Матици српској ближе видети: Биљана Шимуновић, *Матица српска у Краљевини Југославији*, Београд, 1997.

[83] Др Никола Милутиновић (Панчево 1879 – Нови Сад 1969) секретар Матице српске 1932-1941. године, припадао је групи коју су чинили чланови и присталице Самосталне демократске странке на челу са новосадским адвокатом др Александром Мочом,прваком Уједињене опозиције. Никола Гаћеша, „Др Никола Милутиновић (некролог)“, *Зборник за историју Матице српске*, 1(1970), стр. 190-191.

[84] Рукописно одељење Матице српске Нови Сад (РОМС), бр. 8.386; Југословенска национална организација „Карађорђе“ – Васи Стајићу, Нови Сад, 25. септембар 1936.

[85] На Оснивачком конгресу студент Бошко Петровић се заложио да се при покрету оснује Институт за изучавање економских прилика у Војводини. Бошко Петровић (Орадеа Маре (Велики Варадин) 1915 – Нови Сад 2001) књижевник, члан САНУ, секретар (1969-1989) и председник (1989-1999) Матице Српске. *Дан*, 5. јануар 1937.

[86] Исто.

[87] Споразум закључен у Фаркашићу потписале су партијске вође Радикалне, Демократске и Земљорадничке странке, с једне стране, и Хрватске сељачке странке и Самосталне демократске странке с друге стране. Он је утврдио, углавном, поступак за доношење новог устава. Одредба према којој је Уставотворна скупштина могла донети устав само уз пристанак већине Словенаца, већине Хрвата и већине Срба требало је да искључи мајоризацију. Бранко Петрановић, Момчило Зечевић, *Југославија 1918-1988 тематска збирка докумената*, Београд, 1988, стр. 367.

[88] *Дан*, 20. октобар 1937.

[89] Уводник броја од 21. августа 1938. године насловљен *Гробари Војводине полемишу* преноси супротављене ставове првака Демократске

странке Милана Грола и вође Војвођанског фронта Душана Дуде Бошковића. Као важан задатак Грол је истицао *уздизање националне свести у Војводини*, због чега је ЈНО „Карађорђе" постављала питање шта о томе мисли Бошковић који је назван *војвођанским фирером* пошто се он залагао за федеративни сатус Војводине. Уводник је био завршен надањем да ће доћи тренутак када ће бити уништени сви ти *трговци, фарисеји и цариници* који су се раширили по Војводини на челу са *лајавцима–монополистима локалпатриотизма* из Уједињене опозиције. *Југословенска застава*, 21. август 1938.

[90] Реконструкцијом владе Милана Стојадиновића која је извршена у јесен 1937. године за министра просвете је постављен Димитрије Магарашевић што се тумачилокао знак *повлађивања* бившим радикалима из Војводине. Нови министар просвете припадао је политичким круговима који су били блиски председнику Народне скупштине Стевану Ћирићу. Заједничко им је било то што су били некадашњи ђаци српских гимназија у Новом Саду и Сремским Карловцима, професори историје и заступници идеја о потреби јачања српске *националне кохезије* као главног чиниоца стабилности југословенске државе. Б. Шимуновић-Бешлин, *Просветна политика*, стр. 251.

[91] Рачунало се да организација са близу 5.000 чланова може да мобилише и утиче на преко 20.000 бирача. Пред децембарске изборе 1938. године организација је имала три Бановинска одбора (за Дунавску и Дринску бановину и град Београд), док су месни одбори постојали у следећим местима: Новом Саду, Београду, Осијеку, Брчком, Панчеву, Вршцу, Сомбору, Смедереву, Крагујевцу, Петровграду, Суботици, Сремским Карловцима, Петроварадину, Великој Кикинди, Лозовику, Крњеву, Великој Плани, Сенти, Старој Кањижи, Јаши Томићу, Ади, Молу, Старом Бечеју, Ковину, Белој Цркви, Смедеревској Паланци, Силбашу, Пивницама, Деспот Св.Ивану, Жабљу, Пашићеву, Старим Шовама, Ковиљу.

[92] *Дан*, 27. септембар 1938.

[93] О дешавањима везаним за изборе 11. децембра 1938. ближе видети: Драган Тешић, *Југословенска радикална заједница у Србији 1935 – 1939*; Београд, 1997.

[94] *Дан*, 10. октобар 1938.

[95] Интересовање Румуна на изборима било је прилично слабо, али је ова национална мањина задржала провладин став, изгубивши већи интерес за политичка збивања, због чега је било одлучено да се не подржи поновно кандидовање Александра Буторке. Д. Тешић, *Југословенска радикална заједница*, стр. 304-306.

[96] Као кандидат ЈРЗ за посланика у алибунарском срезу је изабран Сава Петров.

[97] На прослави је окупљенима саопштено да се Народна скупштина Краљевине Југославије уписала за добротвора ЈНО „Карађорђе". *Дан*, 13. децембар 1938.

[98] О споразуму Цветковић–Мачек ближе видети: Љубо Бобан, *Споразум Цветковић–Мачек*, Београд, 1965; Михаило Константиновић, *Политика споразума:дневничке белешке 1939-1941: лондонске белешке 1944-1945*; Нови Сад, 1998.

[99] По наредби десетог бана Дунавске бановине др Бранка Кијурине (бан април 1940 – април 1941) свим бановинским службеницима било је наложено да узму учешћа на слави ЈНО „Карађорђе" 13. децембра 1940. године. АВ, Ф126/II 45340/1940

[100] ЈНО „Карађорђе" је покренула своје гласило у Вршцу назвавши га *Вршачка застава*, због избијања рата изашао је само први број 1. фебруара 1941. године.На страницама листа националним мањинама је поручено да ако нису биле задовољне слободом коју су уживале могу*да се окупе и оду откуда су и дошле*. Штампана је и песма војвођанског песника Проке Јовкића *„Југословенима"* која је преносила актуелну поруку да *луч слободе само на слободне чека*. Д. Попов, *Српска штампа*, стр. 436.

[101] Приватна архива Дејана В. Лучића

[102] Опис прве забаве која је била организована од стране ЈНО „Карађорђе" донео је *Југословенски дневник*, забава се одигравала у просторијама Занатлијске задруге у Новом Саду.

После поздравног говора председника организације тамбурашка секција је одсвирала *Вардар марш*, а затим је дилетантска секција извела комад *Школски надзорник* Косте Трифковића. После овога уследила је игранка која је трајала до два сата после поноћи. *Југословенски дневник*, 14. октобар 1931.

[103] *Југословенски дневник*, 15. децембар 1931.

[104] Програмом излета била је предвиђена вожња луксузним бродом *Загреб* првог дана Ускрса из Новог Сада до Смедерева. Брод је био украшен, а за време путовања на две палубе истовремено су свирали тамбурашки и цез оркестар ЈНО „Карађорђе“. У Смедереву је гостима из Новог Сада била приређена забава која је потрајала до касно у ноћ. Другог дана Ускрса на повратку је била планирана посета Београду. *Југословенски дневник*, 27. април. 1932.

[105] Службеницима Дунавске бановине било је препоручено да присуствују помену. АВ, Ф126/II 50839/1937

[106] У образложењу је стајало како је *заиста незгодно, да Нови Сад, центар бановине нема ниједног националног споменика на видном месту у граду, када су већ и многа села Дунавске бановине то већ учинила. Југословенска застава*, 15. октобар 1933.

[107] *Југословенска застава*, 7. јануар 1935.

[108] *Југословенска застава*, 21. мај 1933.

[109] *Југословенска застава*, 28. мај 1933.

[110] Молба месног пододбора ЈНО „Карађорђе“ Општинском поглаварству АВ, Ф126/II 68056/1932; *Југословенска застава*, 24. септембар 1933.

[111] *Југословенска застава*, 15. октобар 1933.

[112] У саставу I тима су играли: Ковачевић, Обушковић, Атанацковић, Кукавица, Јовичин, Дејановић, Лазић, Добановачки, Фратуцан, Недељковић, Ласак; састав II тима чинили су: Милак, Вандрчек, Арамбашић, Кујон, Хајдфогел, Вукобратовић, Варга, Блених, Кнежевић. *Југословенска звезда*, 8. фебруар 1934.

[113] Играч је своју привржености С.К. „Карађорђе“ морао да докаже поштовањем следећих правила: редован долазак на тренинг, чување здравља и кондиције, борба до краја било да се побеђује или губи, на терену за време игре борити се, судији се обраћати учтиво, ноћ пре утакмице одлазити рано на починак, не мешати се у састављање тима, бити другар и брат са свим играчима клуба, у противничком играчу гледати свог спортског друга а не непријатеља, имати пред очима увек прво интерес клуба-заједнице. *Југословенска застава*, 21. август 1938.

[114] Најчешће су се играле комедије Бранислава Нушића, а за свој рад дилетанти су добијали похвале јер су давали све од себе да се позоришни комади прикажу на што бољи начин. У дилетантској секцији истицале су се чланице организације, а у раду ове секције биле су потпуно равноправне са мушкарцима. *Југословенска застава*, 21. мај 1933.

[115] *Југословенска застава*, 22. децембар 1933.

[116] На челу Југословенско-бугарске лиге у Новом Саду се налазио епископ бачки Иринеј Ћирић, рођени брат председника Народне скупштине Стевана Ћирића. *Југословенска застава*, 31. март 1935.

[117] Према статистичким показатељима дневно се у Новом Саду трошило око 8.000 динара на алкохолна пића, што је значило да су одрасли мушкарци на годишњем нивоу просечно трошили 400 динара на алкохолна пића, а десети део од те суме покривао је све потребе сиротиње у граду. *Југословенска звезда*, 24. фебруар 1935.

[118] О проблему цене електричне енергије ближе видети: Ђорђе Милановић, *Електрични рат у Новом Саду*, Нови Сад, 1995.

[119] Управа полиције у Новом Саду – Извештај о протестној конференцији за појефтињење електричне струје. АВ, Ф126/II 66159/1935

[120] Д. Попов, *Српска штампа*, стр. 430.

Predrag M. Vajagić

THE YUGOSLAV NATIONAL ORGANIZATION "KARAĐORĐE"

Summary

During the 6th January Dictatorship, the Yugoslav National Organization "Karađorđe" encompassed in its activities a segment of the youth in the Danube Banate. The main goal of the organization was educating young generations in the spirit of Yugoslav nationalism. The head of the organization was monarchist Dejan J. Lučić, who was the main drive behind the organization's activities, owing to his charismatic personality. With the dissolution of the Dictatorship, the organization was faced with the choice of either joining one of the existing political options or becoming apolitical. Having chosen to support the politics of Milan Stojadinović, its fate was bound to his, and in abandoning state centralism and integral Yugoslavship, all purpose behind its existence was lost. The biggest achievements of the organization were in the fields of culture, sports and humanitarian work.

UDC: 050(497.113 Novi Sad)(091)

KÉT ELFELEDETT/ISMERETLEN ÚJVIDÉKI LAPRÓL

Dr. Németh Ferenc, Újvidéki Egyetem, Magyar Tannyelvű Tanítóképző Kar, Szabadka,
ferencemet@magister.uns.ac.rs.

Absztrakt: Az újvidéki sajtótörténeti bibliográfiák nem jegyzik maradéktalanul, az egykor megjelent lapokat és folyóiratokat, s ennek egyik fő oka, hogy több sajtótermékből nem maradt fenn példány a közgyűjteményekben. Néha, szerencsés véletlen folytán, magángyűjtemények mélyéről előbukkan egy-két ritka, ismeretlen lappéldány, amely egyrészt a felfedezés erejével hat, másrészt, pótolja a sajtóbibliográfiák hiányosságait. Ez esetben két, eddig nem látott újvidéki sajtótermék, a „Neusatzer Zeitung" (1885–1887) meg a „Blau Nase Verein Híradója" (1917) példányai kerültek elő, amelyekről e tanulmány bővebben is beszámol.

Kulcsszavak: Újvidék sajtótörténete, Neusatzer Zeitung, Blau Nase Verein Híradója

A nyomtatott sajtó átka, pontosabban szomorú sorsa, – kevés kivétellel –, az elmúlás, a feledés és az enyészet. Különösen helytálló ez a megállapítás a viszonylag rövid életű, 19. század végi és 20. század eleji sajtótermékek esetében, amelyek, miután megmutatkoztak, rövid időn belül feledésbe is merültek. Lappéldányaik sem maradtak fenn hiánytalanul az utókor számára, sőt, több évtized, vagy akár egy évszázad múltán a szorgalmas sajtótörténészek még mutatóban sem tudnak fellelni egy-egy címszót. Ebben nem kivétel Újvidék (egyébként gazdag) sajtótörténete sem, amely bizonyos lapokat kellő részletességgel jegyez, egyes címszóknál csak írott forrásra hivatkozik, egyeseket pedig nem ismer, és nem is jegyez. Az alábbiakban két olyan újvidéki lapról adunk hírt, amelynek példányait az újvidéki sajtó kutatói sohasem vehettek a kezükbe, illetve nem is tudtak létezésükről, ezért a róluk szóló adatok a felfedezés erejével hatnak. Legyen ez afféle rövid, sajtótörténeti pótlás Újvidék gazdag sajtótörténetéhez.

A Neusatzer Zeitung (1885–1887)

A 19. század végi, újvidéki német lapkiadás egyik tiszavirág-életű próbálkozása volt Stefan Keller újvidéki ügyvéd lapkiadói vállalkozása, a *Neusatzer Zeitung für Stadt und Land.*[1] a Borovszky-féle megyei monográfia,[2] eléggé pontatlanul említi (a kezdő év feltüntetése nélkül), sajtótörténeti összefoglalójában, hogy „a Neusatzer Zeitung-ot Keller István alapította. 1887-ben Obermüller Ferenc vette át a lap szerkesztését s azon év novemberéig szerkesztette, midőn a lap megszűnt."[3] Nyilván nem álltak rendelkezésére a lappéldányok, amelyekről könnyen leolvashatta volna a sajtótörténeti adatok, mint ahogyan az említett sajtótermék példányait Milana Bikicki és Ana Kaćanski sem látta, az újvidéki sajtó bibliográfiájának készítésekor.[4] Ők a budapesti Országos Széchényi Könyvtár régi katalóguscédulájának adatai tudták csak fellelni, a lap példányaira ott nem akadtak.[5] A cédulakatalógus, valamint Heinrich Rez és Érdujhelyi Menyhért sajtótörténeti adatai alapján szögezték le, hogy a *Neusatzer Zeitung* „független politikai, gazdasági ipari és kereskedelmi lap" volt, amelyet Stefan Keller alapított és szerkesztett három éven át.[6] Állításuk szerint minden számnak volt magyar nyelvű melléklete, s a lap hetente egyszer látott napvilágot.[7] Indulásának évét (lappéldányok hiányában) ők sem ismerték, (ezért kérdőjellel jelezték), sőt, – tévesen – 1887-re tették megjelenését.[8]

Ugyancsak zavart kelt Bogdan T. Stanojev sajtótörténete is,[9] amelyben az OSZK-ra hivatkozva, mint forrásra, ez áll: „Neusatzer Zeitung. Szerkesztő: Obermüller Ferenc. 1887."[10] E szűkszavú megállapítás eléggé megtévesztő, amellett a lap alapvető adatait sem közli.

A magyarországi német sajtó bibliográfiájának[11] adatai tovább bonyolítják a lap körüli bizonytalanságot, egyrészt azzal, hogy kiadásának kezdőéveként, (tévesen), az 1884 évet tüntetik fel, ugyanakkor utalnak arra is, hogy a lapnak nincs fennmaradt példánya. Ennyi téves/pontatlan és félrevezető adat után, logikusan felmerül a kérdés: mi az amit minden kétséget kizáróan, hiteles tényként el tudunk mondani erről a (már-már titokzatos) újvidéki német lapról?

Elsősorban azt, amiről a szerző tulajdonában fennmaradt két példánya tanúskodik. Nevezetesen, hogy a *Neusatzer Zeitung* 1885-ben indult,[12] hogy ívrét nagyságú, négyoldalas hetilap volt, amely „megjelenik minden szombat este."[13] „Kiadója és felelős szerkesztője

Stefan Keller ügyvéd" volt, a lap pedig Arsa Pajević nyomdájában készült.[14] Kiadója és szerkesztője a klasszikus lapszerkezetet követte: az első oldalt a vezércikk és a szórakoztató tárcarovat uralta, a másodikat és harmadikat az időszerű belpolitikai és városi hírek, a negyedik pedig, teljes egészében a hirdetéseket hozta.[15] Tematikáját illetően, a fennmaradt két példány alapján leszűrhető, hogy behatóan foglalkozott az országos politikai ellenzék kérdésével, a magyarországi német termelők problematikájával, de Újvidéknek és környékének eseményeivel, történéseivel is. Így az újvidéki magisztrátusból ellopott pénzekkel, Szeghegy alapításának századik évfordulójával, meg az akkori szerbiai állapotokkal. Híreket közölt még Tiszakálmánfalváról, Kiszácsról, Cservenkáról, Palánkáról stb.[16] A lapnak volt saját belgrádi tudósítója is, munkatársait, cikkíróit pedig (Johann Jaust kivéve), nemigen nevezte meg, vagy csak iniciálékkal jelölte őket.[17] Cikkeinek nyelvezete, a kor vonatkozásában merész és szókimondó volt, s „független" hangvételét nyugodtan minősíthetjük ellenzékinek is – nyilván ez okozhatta korai megszűntét is. Amennyiben hitelt adunk Borovszky adatainak, 1886. novemberében szűnt meg, ali három évi megjelenés után.[18]

A Blau Nase Verein Híradója (1917)

Az első világháború újvidéki sajtótermékeit gazdagította *a Blau Nase Verein Híradója,* amely ugyancsak rövid életű sajtótermék volt, s 1917. február 20-a táján[19] bukkant fel Újvidéken. Egy rendkívüli sajtótörténeti ritkaságról beszélhetünk, hiszen egyik újvidéki sajtótörténeti bibliográfia sem ismeri, ez idáig teljesen ismeretlen volt a kutatók számára. E sorok írója egy újvidéki magángyűjteményben bukkant rá. Példányait nemcsak a *Kék orr Egyesület* újvidéki tagjai olvastak. Mindössze 8 fennmaradt példányáról tudunk,[20] ám számozásából kikövetkeztethetjük, hogy legalább tíz száma jelent meg – az utolsó ismert 1917. május 20-án.[21] Az első világháború a hátországban is a nélkülözések és a papírhiány időszaka volt, így nem lep meg bennünket, hogy a *Blau Nase Verein Híradója* íves papíron jelent meg, mindössze két oldalon, s nem is nyomdában, hanem, (kézzel, lila tintával írott szöveggel), viszonylag rossz, kézi sokszorosító gépen. Néhány száma, a rossz minőségű sokszorosító eljárás miatt szinte alig olvasható. Bizonyára példányszáma is szerény volt, ezért ma egyedülálló ritkasága (és egyben felfedezése is) az újvidéki periodika-történetnek. Sajtótörténeti adatai közül

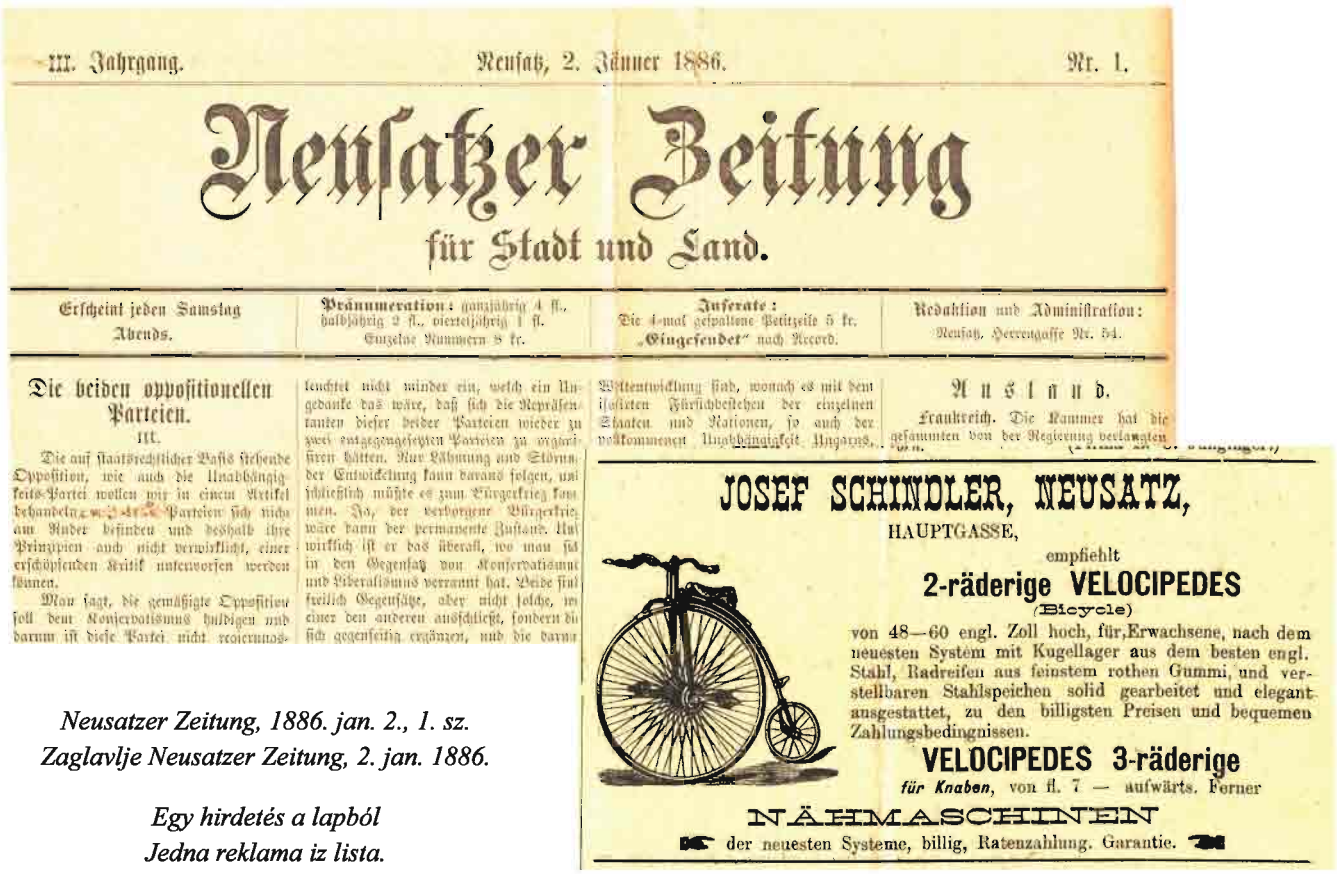

III. Jahrgang. Neusatz, 2. Jänner 1886. Nr. 1.

Neusatzer Zeitung

für Stadt und Land.

Erscheint jeden Samstag Abends. | Pränumeration: ganzjährig 4 fl., halbjährig 2 fl., vierteljährig 1 fl. Einzelne Nummern 8 kr. | Inserate: Die 4-mal gespaltene Petitzeile 5 kr. „Eingesendet" nach Accord. | Redaktion und Administration: Neusatz, Herrengasse Nr. 54.

Die beiden oppositionellen Parteien.

III.

Die auf staatsrechtlicher Basis stehende Opposition, wie auch die Unabhängigkeits-Partei wollen wir in einem Artikel behandeln, weil beide Parteien sich nicht am Ruder befinden und deshalb ihre Prinzipien auch nicht verwirklicht, einer erschöpfenden Kritik unterworfen werden können.

Man sagt, die gemäßigte Opposition soll dem Konservatismus huldigen und darum ist diese Partei nicht reaktionär, leuchtet nicht minder ein, welch ein Ungedanke das wäre, daß sich die Repräsentanten dieser beider Parteien wieder zu zwei entgegengesetzten Parteien zu organisiren hätten. Nur Lähmung und Störung der Entwicklung kann daraus folgen, und schließlich müßte es zum Bürgerkrieg kommen. Ja, der verborgene Bürgerkrieg wäre dann der permanente Zustand. Und wirklich ist er das überall, wo man sich in den Gegensatz von Konservatismus und Liberalismus verrannt hat. Beide sind freilich Gegensätze, aber nicht solche, wo einer den anderen ausschließt, sondern die sich gegenseitig ergänzen, und die darum

Weltentwicklung sind, wonach es mit dem isolirten Fürsichbestehen der einzelnen Staaten und Nationen, so auch der vollkommenen Unabhängigkeit Ungarns,

Ausland.

Frankreich. Die Kammer hat die gesammten von der Regierung verlangten

JOSEF SCHINDLER, NEUSATZ,
HAUPTGASSE,
empfiehlt
2-räderige VELOCIPEDES
(Bicycle)
von 48—60 engl. Zoll hoch, für Erwachsene, nach dem neuesten System mit Kugellager aus dem besten engl. Stahl, Radreifen aus feinstem rothen Gummi, und verstellbaren Stahlspeichen solid gearbeitet und elegant ausgestattet, zu den billigsten Preisen und bequemen Zahlungsbedingnissen.
VELOCIPEDES 3-räderige
für Knaben, von fl. 7 — aufwärts. Ferner
NÄHMASCHINEN
der neuesten Systeme, billig, Ratenzahlung. Garantie.

Neusatzer Zeitung, 1886. jan. 2., 1. sz.
Zaglavlje Neusatzer Zeitung, 2. jan. 1886.

Egy hirdetés a lapból
Jedna reklama iz lista.

említésre méltó, hogy Ibisics Róbert és Giadrossich István szerkesztették, s havonta háromszor jelent meg (10-én, 20-án és 30-án).[22] Az egyesület tagjai ingyen kapták kézhez, s ők voltak a *Híradó* munkatársai is.[23] A szerkesztőség a Magyar utca 81. alatt volt, ahol Giadrossich István délelőtt 12-től délután 2-ig tartott szerkesztőségi fogadóórát.[24]

Magáról az egyesületről és annak tevékenységéről a *Híradó* cikkei vallanak. Ezekből derül ki, hogy a *Blau Nase Verein* díszelnöke Kojov Olla János, elnöke Begmann József, ügyvezető alelnöke pedig Ibisics Róbert volt. A titkári teendőket pedig Giadrossich István látta el.[25] A tagsági díj havi 20 fillér volt.[26] Az egylet tevékenysége egyrészt a humor és a szórakozás, másrészt a jótékonykodás volt. A tagok és a tisztikar kötelezettségei között, a két legfontosabb az alábbi volt: „1. Fő a jó kedv. 2. A megadott szavat minden körülmények között megtartani."[27] Törzshelyük a Fehér Ökör vendéglő volt, ahol a lap hirdetése alapján „jó sör kapható", s a hol összejöveteleiket tartották.[28]

A szerkesztők arra is felszólították a tagokat, hogy aktívan közreműködjenek a *Híradó*ban: „Felkérjük a tagokat, hogy a vele történő érdekes dolgokat, akár víg, akár szomorú, közölje velünk akárminő formában és szövegben. Azért kérjük ezt, mert lapunkban tudtára szeretnénk adni, hogy az egymástól távoleső barátaink hogy élnek és milyen hangulatban vannak. (...) Különösen kérünk jó vicces élményeket, amelyeknek külön rovatot adunk lapunkban."[29]

Az „egy ív nagyságú, mindkét oldalán sokszorosított lap" struktúráját a szerkesztők a következőképpen tervezték meg: „*Első részben* foglaljuk az egyesület működését, úgymint a gyűlések menetét, indítványokat, a választások programját és eredményét. *Prózánk* rovatában óhajtanánk azokat az írott termékeket foglalni, amelyeket egyes tagjaink közlésre írnának. *Hírek* rovatában közöljük mind ama változásokat, amik egyes tagjainkkal történik; pl. szabadság, betegség, kitüntetés, címváltozás stb. *Szerkesztői üzenetek* rovatában az egyes tagok kérését, felvilágosítását közölnénk a kérdő nevének kezdőbetűje és tartózkodási helyének címe alatt. Az üres hézagokat jó vicces és sokatmondó hirdetésekkel töltenénk ki."[30]

A lap hírei, újvidéki viszonylatban nem kis érdeklődésre tartottak számot az első világháború idején, miután rendszeresen jelezték, hogy ki érkezett haza a frontról, szabadságra, illetve ki gyógyult fel az ismerősök, barátok közül. Lássuk az egyik jellemző hírt a sok

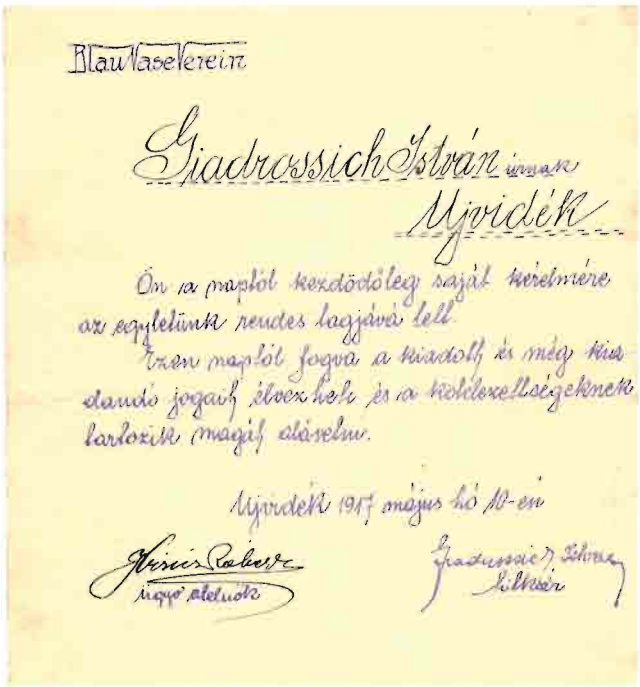
Blau Nase Verein

Giadrossich István ivnan
Újvidék

Ön ma naptól kezdődőleg saját kérelmére az egyletünk rendes tagjává lett.
Ezen naptól fogva a kiadott és még kiadandó jogaik élvezhetik és a kötelezettségeknek tartozik magát alávetni.

Újvidék 1917 május hó 10-én

Ibisics Róbert
mpr. elnök

Giadrossich István
titkár

A Blau Nase Verein egy tagsági igazolása.
Potvrda o članstvu u Udruženju Plavi nos.

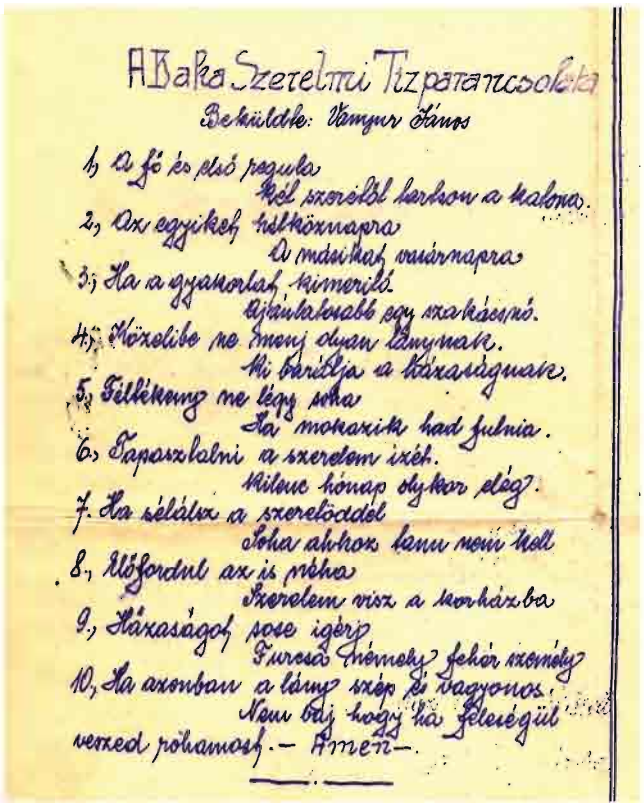
A Baka Szerelmi Tizparancsolata
Beküldte: Vámyur János

1, A fő és első regula
Kél szerelőt harcon a kalona.
2, Az egyikek hétköznapra
A másikat vasárnapra
3, Ha a gyanorlat kimerítő
Ajánlatosabb egy szakácsnő.
4, Közelibe ne menj olyan lányunak
Ki barátja a házasságnak.
5, Fülledtség ne légy soha
Ha monarchia had fulnia.
6, Tapasztalni a szerelem ízét.
Hiteme hónap elyikor elég.
7. Ha szélátes a szerelőddel
Soha ahhoz lanu nem hell
8, Előfordul az is néha
Szerelem visz a kórházba
9, Házasságot sose igérj
Furcsa ínémely fehér ízemély
10, Ha azonban a lány szép és vagyonos.
Nem bűj hogy ha feleségül
veszed pohamost.— Amen—.

„A baka szerelmi tizparancsolata".
„Deset zapovesti vojnika".
(Blau Nase Verein Híradó, 1917. ápr. 20., 7. sz.).

A Blau Nase Verein Híradójának fejléce. – „A Blau Nase Verein Híradója", naslovnica.

közül: „Guszek István hadnagy és kedves kartársunk, f. hó. 7-én 14 napi szabadságra jött, mely alkalommal üdvözletét küldi a kedves kartársaknak."[31]

Ugyanakkor a *Híradó* szerepkörébe tartozott, hogy szoros kapcsolatot építsen ki a hadszíntereken küzdő katonákkal, s hogy tartsa bennük a lelket, mondhatnánk úgy is, hogy összekötő kapocs legyen az itthoniakkal, biztatás a csüggedésben. Erre világít rá az egyik szerkesztőségi közlemény is, amelyben, a többi között ezt olvassuk: „Egy érzelem, egy jelszó vitt el benneteket a családi tűzhelytől, hogy a hazáért harcoljatok s ha a sors úgy kívánja, meghaljatok.

Ott künn, ahol mindig csak a szót és percet várjátok, mikor kell a halálba rohanni, kell, hogy vigasztaljon valami, kell, hogy örömötök legyen valamiben, kell, hogy a jövő napot ne azzal a gondolattal várjátok, hogy a halált hozza majd, hanem, hogy örömöt fog hozni, kell, hogy életöröm legyen bennetek ne pedig csüggedés. Ezt a célt akarjuk mi szolgáltatni a lapunk által."[32]

A szerkesztői üzenetek között gyakran megtaláljuk a besorozott tagok, barátok címeit, akikkel az egyesület tagjai szándékozták felvenni a kapcsolatot.[33] Ugyanakkor, a *Blau Nase Verein* fronton lévő tagjainak kitüntetéseiről is rendszeresen hírt adtak.[34]

Az egylet egyik fontos kezdeményezése volt, 1917. áprilisában, a „könyveket a katonáinknak" akció, amelyet az egyik szerkesztő, Giadrossich István terjesztett be a tagoknak, felajánlva, azonnal húsz kötetet a saját könyvtárából.[35] Részletesen kidolgozott tervezetében könyvgyűjtést, azaz könyvvásárlást indítványozott a tagok körében majd „mozgókönyvtárak" létesítését.[36] A cél az alábbi volt: „A megjelenő és írói értékkel bíró füzetes regényeket, elbeszéléseket stb. megvennénk (Mint például, Jókai Mór műveinek *Olcsó Jókai* címmel megjelenő könyveit) és a tisztelt tagtársaknak, szétküldenénk."[37]

1917. áprilisának végén olvassuk a szerkesztőség újabb indítványát, hogy kezdjenek gyűjtést egy újvidéki honvédszobor felállítására, vagyis, hogy „egy szerény, de örök emlékű emlékoszlop állíttassék Újvidék egy megfelelő helyén."[38] Végül, e kezdeményezésük beolvadt az Újvidék város által rendezett gyűjtésbe, amely szintén egy honvédszobor felállítását tervezte.[39]

A lap 10. száma az utolsó, amelyet kézbe vehettünk. Az még jelzi hogy a 11. és 12. száma egyben (kettős számként) fog megjelenni, de példányát nem leltük meg.

JEGYZETEK

[1] Lásd két fennmaradt példányát a szerző gyűjteményében (*Neusatzer Zeitung*, 1886. jan. 2., máj. 29).

[2] Dr. Borovszky Samu (szerk.): *Bács-Bodrog vármegye*. II. Országos Monográfia Társaság, Budapest, 1909, 478.

[3] Uo.

[4] Mr Milan Bikicki–Ana Kaćanski: *Bibliografija novosadske štampe 1824–1918*. Novi Sad, 1977, 87.

[5] Uo.

[6] Uo.

[7] Uo.

[8] Uo.

[9] Bogdan T. Stanojev: *150 godina novosadske štampe 1825–1975*. Narodna Biblioteka Novi Sad, Novi Sad, 1976. 176.
[10] Uo.
[11] *Deutschsprachige presse in Ungarn 1850–1920*. 2. Teil. Zeitungen. Bibliographie. Zusammengestellt, mit Vorvort und Register versehen von Maria Rózsa = Berichte und Forschungen 11 (2003), 59–141.
[12] Az 1886-ből származó lappéldányán a III. évfolyam van feltüntetve.
[13] Lásd: *Neusatzer Zeitung für Stadt und Land.* 1886. jan. 2., 1. sz.
[14] Uo.
[15] Uo.
[16] *Neusatzer Zeitung für Stadt und Land.* 1886. jan. 2., 1. sz., máj. 29., 4. sz.
[17] Uo.
[18] Dr. Borovszky Samu (szerk.): *Bács-Bodrog vármegye*. II. Országos Monográfia Társaság, Budapest, 1909, 478.
[19] Erre lehet következtetni a fennmaradt számok alapján.
[20] Lásd a szerző tulajdonában.
[21] Uo.
[22] *Blau Nase Verein Híradója*, 1917. máj. 20., 10. sz.
[23] Uo.
[24] *Blau Nase Verein Híradója*, 1917. máj. 10., 9. sz.
[25] *Blau Nase Verein Híradója*, 1917. márc. 10., 3. sz.
[26] Uo.
[27] Uo.
[28] Uo.
[29] Uo.
[30] Uo.
[31] Uo.
[32] *Blau Nase Verein Híradója*, 1917. márc. 20., 4. sz.
[33] Uo.
[34] *Blau Nase Verein Híradója*, 1917. márc. 30., 5. sz.
[35] *Blau Nase Verein Híradója*, 1917. ápr. 10., 6. sz.
[36] Uo.
[37] Uo.
[38] *Blau Nase Verein Híradója*, 1917. ápr. 30., 8. sz.
[39] Uo.

Dr. Ferenc Nemet,
Univerzitet u Novom Sadu, Učiteljski fakultet
na mađarskom nastavnom jeziku, Subotica

O DVA ZABORAVLJENA NOVOSADSKA LISTA

Prevod

Ključne reči: Istorija štampe Novog Sada, Neusatzer Zeitung, Blau Nase Verein Híradója

Prokletsvo štampanih medija, tačnije tužna sudbina sa malo izuzetaka, je nestanak, zaborav i propadanje. Ovo naročito važi u slučajevima štampanih medija sa kraja 19. i početka 20. veka koji su bili relativno kratkog veka nakon njihovog pojavljivanja. Primerci listova nisu sačuvani bez izuzetaka za budućnost, a ni vredni istoričari štampe ni posle više decenija, čak i jednog veka ne mogu da pronađu nijedan primerak pojedinih naslova. U ovome se ne razlikuje ni istorija štampe Novog Sada (koja je inače bogata), koja neke listove beleži sa potrebnom detaljnošću, kod nekih naslova se poziva na štampane izvore, neke ne poznaje, a neke ni ne beleži. U nastavku pišemo o dva novosadska lista, čije primerke, još nisu videli istraživači novosadske štampe, tačnije nisu znali o njihovom postojanju.

Neusatzer Zeitung (1885–1887)

Jedan od pokušaja kratkog veka izdavanja nemačkih novina u Novom Sadu, na kraju 19. veka, bio je i novinsko izdavački poduhvat novosadskog advokata Štefana Kelera, *Neusatzer Zeitung für Stadt und Land.*[1] U županijskoj monografiji Borovskog,[2] u sažetku istorije štampe, se netačno pominje (bez navođenja početne godine), navodi da je „Neusatzer Zeitung osnovan

od strane Ištvana Kelera. Ferenc Obermiler, 1887. godine preuzima uređenje lista, i uređuje ga sve do kraja te godine, nakon čega list prestaje da izlazi."[3] Verovatno mu nisu bili dostupni primerci lista, iz kojih je mogao sa lakoćom da iščita podatke za istoriju štampe, kao što verovatno, primerke štampanog medija nisu videle ni Milana Bikicki i Ana Kaćanski, pri sastavljanju bibliografije novosadske štampe.[4] One su samo mogle da pronađu stare kataloške listove Nacionalne biblioteke Sečenji u Budimpešti, a na primerke novina nisu naišle. Na osnovu Kataloga listova, kao i podataka istorije štampe Hajnriha Reza i Melhiora Erdujheljia, konstatovale su da su *Neusatzer Zeitung* bile „politički nezavisne, ekonomske, industrijske i trgovačke novine", koje je pokrenuo i uređivao tri godine Štefan Keler.[6] Na osnovu njihove tvrdnje, svaki broj je imao i dodatak na mađarskom jeziku, a list je štampan nedeljno jedanput.[7] Godinu pokretanja (u nedostatku primeraka lista), ni one nisu poznavale, (zato su je naznačile upitnikom), sem toga kao godinu objavljivanja su stavile 1887.[8]

Isto tako, zbrku pravi i istorija štampe Bogdana T. Stanojeva,[9] u kojoj se, pozivajući se na Sečenji Biblioteku, kao izvor, navodi sledeće: „Neusatzer Zeitung. Szerkesztő: Obermüller Ferenc. 1887."[10] Ovaj šturi zaključak zavarava, a pored toga ne saopštava ni osnovne podatke o listu.

Podaci bibliografije nemačke štampe u Mađarskoj[11] dalje otežava nesigurnost oko lista, sa jedne strane time, da kao početnu godinu izdavanja (pogrešno) navodi 1884, a u isto vreme navode da ne postoje primerci ovog lista. Posle toliko pogrešnih/netačnih podataka, logički se postavlja pitanje: šta je to, što bez sumnje možemo da kažemo kao istinitu činjenicu o ovom novosadskom nemačkom listu?

Na prvom mestu, a o tome svedoče dva preostala primerka u posedu autora, da je *Neusatzer Zeitung* pokrenut 1885,[12] bio je novinskog formata, na četiri stranice, objavljivan je „svake subotnje večeri" (*megjelenik minden szombat este*).[13] „Izdavač i odgovorni urednik je Štefan Keler advokat", a list je štampan u štampariji Arse Pajevića.[14] Izdavač i urednik je pratio klasičnu strukturu novina: prvu stranicu je činio uvodnik i zabavna rubrika (feljton), drugu i treću aktuelne unutrašnjopolitičke i gradske vesti, a četvrta strana je u celosti sadržale oglase.[15] Što se tiče tematike, na osnovu sačuvanih primeraka možemo da zaključimo, da se detaljno bavio pitanjima državne političke opozicije, problemima nemačkih proizvođača u Mađarskoj, ali i dešavanjima u Novom Sadu i okolini, na primer, ukradenim novcima novosadskog Magistrata, stotom godišnjicom osnivanja „Segheđa" i stanjem u Srbiji tog doba. Štampao je vesti iz Budisave, Kisača, Crvenke, Palanke, itd. List je imao i svog beogradskog dopisnika, a nije imenovao saradnike, novinare je (izuzev Johana Jausta) označavao inicijalima.[17] Jezik članaka, u odnosu na to doba, bio je odvažan i rečit, a njegov „nezavisan" ton, možemo slobodno da karakterišemo kao opozicioni – najverovatnije je to uzrokovalo i brzi kraj izlaženja. Ukoliko smatramo verodostojnim podatke Borovskog, list je prestao je da izlazi u novembru 1886. godine, nakon trogodišnjeg izlaženja.[18]

Blau Nase Verein Híradója (1917)

[*Vesnik Udruženja plavi nos*]

Novosadske štampane medije iz perioda Prvog svetskog rata obogatilo je pojavljivanje, *Blau Nase Verein Híradója,* koji je takođe bila novina kratkog veka, a pojavio se u Novom Sadu oko 20. februara 1917.[19] Ovde možemo da govorimo o jednom raritetu istorije novina, jer ga ne poznaje ni jedna novosadska bibliografija, koji je do sada bio potpuno nepoznat istraživačima. Pisac ovih redova je na njega naišao u jednoj privatnoj zbirci. List nisu čitali samo novosadski članovi udruženja „Plavi nos" (*Kék orr Egyesület).* Postoji osam preostalih primeraka,[20] ali na osnovu numerisanja, može se zaključiti da je objavljeno najmanje deset brojeva – zadnji poznati broj nosi datum 20. maj 1917.[21] Prvi svetski rat je i zaleđu bio period lišavanja i nestašice papira, tako da nas ne iznenađuje da je *Blau Nase Verein Híradója* štampan na svega dve strane, i to ne u štampariji nego (ručmo, ljubičastim mastilom, rukom pisanim tekstom), na relativno lošoj mašini za umnožavanje. Nekoliko brojeva, zbog tako lošeg kvaliteta skoro se i ne može pročitati. Najverovatnije je i tiraž bio skroman, stoga je danas jedinstvena retkost (i ujedno i otkriće) novosadske istorije periodike. Vredno je pomena, da su ga uređivali Robert Ibšič i Ištvan Giadroski, štampan je tri puta mesečno (10, 20. i 30-og).[22] Članovi udruženja su ga dobijali besplatno, a oni su bili i saradnici *Vesti (Híradó).*[23] Uredništvo je bilo u Mađarskoj ulici pod brojem 81, gde je Ištvan Giadroski od 12 do 2 primao saradnike. [24]

O udruženju i o njegovoj delatnosti govore članci *Vesti (Híradó).* Iz njih saznajemo da je počasni predsednik *Blau Nase Verein*-a, Janoš Kojov Ola, predsednik Jožef Begman, a da je potpredsednik Robert Ibšič.

Poslove sekretara obavljao je Ištvan Giardoski.[25] Članarina je mesečno bila 20 filera.[26] Delatnost udruženja je sa jedne strane bio humor i zabava, a sa druge strane dobrotvorni rad. Među obavezama članstva i vođstva bile su najvažnije dve: *1. Dobro raspoloženje. 2. Zadatu reč pod svim okolnostima održati.*[27] Sakupljali su se u gostioni „Beli vo" (Fehér Ökör) gde se, na osnovu oglasa u listu *može dobiti dobro pivo*, i gde su održavali svoja okupljanja.[28]

Urednici su pozvali svoje članove da aktivno sarađuju u *Vestima (Híradó): Molimo članove, da interesantne događaje koji su im se desile, bilo da su veseli, ili tužni nama saopšti u bilo kakvoj formi ili tekstu. Ovo molimo zato, jer želimo da u našem listu saopštimo, kako žive i u kakvom su raspoloženju naši drugovi koji se nalaze daleko jedno od drugog.* (...) *Naročito dobre komične doživljaje molimo, kojima ćemo dati posebnu rubriku u našem listu.*[29]

Strukturu „lista veličine jednog tabaka , štampanog sa obe strane" isplanirali su na sledeći način: „U *Prvom delu* zauzimamo rad udruženja, sa tokom sednice, predloge, izborne programe i rezultate. U rubrici *Naša proza,* želimo da stavimo one pisane priloge, koje naši članovi napišu za objavljivanje. U rubrici *Vesti* saopštavamo sve one promene, koje se dešavaju našim članovima: na primer odmor, bolest, počasti, promene adrese, itd. U rubrici *Poruke urednika* na molbu pojedinih članova, objavili bi informacije pod početnim slovom imena i mesta boravišta. Prazne delove bi ispunili dobrim, komičnim i i rečitim oglasima."[30]

Za vestima ovog lista, u novosadskim uslovima bilo je ne malo interesovanje za vreme Prvog svetskog rata, pošto su redovno saopštavali ko se vratio sa fronta, na odsustvo, to jest ko se oporavio od povreda od pri. jatelja i poznanika. Jedna od mnogih karakterističnih vesti izgledala je ovako: *Ištvan Gusek poručnik i naš dragi kolega, 7. tekućeg meseca je stigao na 14 dnevni dopust, pri kojoj prilici šalje svoje pozdrave svim dragim kolegama.*[31]

Među uloge *Vesti* (*Híradó*) spadalo je i to da izgradi čvrste veze sa vojnicima na bojištima, i da drži u njima duh, možemo da kažemo i tako, da bude veza sa onima koji su ostali kod kuće, i da im služi kao ohrabrenje u potištenosti. Na ovo ukazuje i jedan od saopštenja uredništva, u kojem između ostalog možemo da pročitamo i ovo: *Jedno osećanje, jedna misao vas je odvela od porodičnog ognjišta, da se borite za domovinu, i ako sudbina tako želi, i da umrete. Tamo napolju, gde uvek samo reč i minut čekate, kada je potrebno u smrt žurite, treba da vas uteši nešto, treba da imati radost u nečemu, treba da dani koji dolaze ne dočekate sa mislima, da će doneti smrt, nego da će doneti radost, treba u vama da bude radost života, a ne obeshrabrenost. Ovo nam je cilj i to želimo da pružimo putem našeg lista.*[32]

Među uredničkim porukama često nalazimo imena i adrese regrutovanih članova i prijatelja, sa kojima članovi udruženja mogli da stupe u kontakt.[33] U isto vreme redovno su izsveštavali i o odlikovanjima onih članova *Blau Nase Verein-a,* koji su bili na frontu.[34]

Jedan od važnih inicijativa je bila i akcija „Knjige za naše vojnike" u aprilu 1917. koju je jedan od urednika, Ištvan Giadroski uputio članstvu, odmah ponudivši dvadeset knjiga iz svoje biblioteke.[35] U detaljno izrađenom planu predviđeno je sakupljanje, odnosno kupovina knjiga u krugu članova, nakon toga osnivanje „pokretnih biblioteka".[36] Cilj je bio ovakav: *Kupili bismo objavljene i književno vredne romane i pripovetke u sveskama (Kao što su na primer knjige objavljene pod naslovom 'Jeftini Jokai') i poslali bi smo našim cenjenim članovima.*[37]

Krajem aprila 1917. čitamo o još jednoj inicijativi uredništva, da počne sakupljanje priloga za postavljanje jednog spomenika novosadskom honvedu, *jedan skroman, ali večiti spomen stub da se postavi na odgovarajuće mesto u Novom Sadu.*[38] Na kraju, ova inicijativa je završila sakupljanjem sredstava u organizaciji grada Novog Sada, koji je planirao postavljanje takvog spomenika vojniku.[39]

Broj 10, poslednji sačuvani u pomenutoj kolekciji, najavljuje da će 11. i 12. broj biti objavljeni kao dvobroj, ali njegov primerak nismo mogli da nađemo.

NAPOMENE

[1] Dva preostala primerka nalaze se u zbirci autora priloga (*Neusatzer Zeitung*, 1886. jan. 2., máj. 29).

[2] Dr. Borovszky Samu (szerk.): *Bács-Bodrog vármegye*. II. Országos Monográfia Társaság, Budapest, 1909, 478.

[3] Isto.

[4] Mr Milan Bikicki–Ana Kaćanski: *Bibliografija novosadske štampe 1824–1918*. Novi Sad, 1977, 87.

[5] Isto.

[6] Isto.

[7] Isto.
[8] Isto.
[9] Bogdan T. Stanojev: *150 godina novosadske štampe 1825–1975*. Narodna Biblioteka Novi Sad, Novi Sad, 1976. 176.
[10] Isto.
[11] *Deutschsprachige presse in Ungarn 1850–1920*. 2. Teil. Zeitungen. Bibliographie. Zusammengestellt, mit Vorvort und Register versehen von Maria Rózsa = Berichte und Forschungen 11 (2003), 59–141.
[12] Na broju lista iz 1886. naznačeno je III godište. 13 Vidi: *Neusatzer Zeitung für Stadt und Land.* 1886. jan. 2., 1. sz.
[14] Isto.
[15] Isto.
[16] *Neusatzer Zeitung für Stadt und Land.* 1886. jan. 2., 1. sz., máj. 29., 4. sz.
[17] Isto.
[18] Dr. Borovszky Samu (uredio): *Bács-Bodrog vármegye*. II. Országos Monográfia Társaság, Budapest, 1909, 478.
[19] Ovo se može zaključiti n osnovu preostalih brojeva.
[20] Vlasništvo autora.
[21] Isto.
[22] *Blau Nase Verein Híradója*, 1917. máj. 20., 10. sz.
[23] Isto.
[24] *Blau Nase Verein Híradója*, 1917. máj. 10., 9. sz.
[25] *Blau Nase Verein Híradója*, 1917. márc. 10., 3. sz.
[26] Isto.
[27] Isto.
[28] Isto.
[29] Isto.
[30] Isto.
[31] Isto.
[32] *Blau Nase Verein Híradója*, 1917. márc. 20., 4. sz.
[33] Isto.
[34] *Blau Nase Verein Híradója*, 1917. márc. 30., 5. sz.
[35] *Blau Nase Verein Híradója*, 1917. ápr. 10., 6. sz.
[36] Isto.
[37] Isto.
[38] *Blau Nase Verein Híradója*, 1917. ápr. 30., 8. sz.
[39] Isto.

UDC: 621.3:929 Pupin M.
930.85(497.113 Novi Sad)

МИХАЈЛО ПУПИН И НОВИ САД

Проф. др Слободан Бјелица, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет

Апстракт: Михајло Пупин је изузетно ценио значај Новог Сада као једног од центара прве југословенске државе и предвиђао му је сјајну будућност. То се јасно види из његовог говора који је одржао 1919. године приликом посете нашем граду, али и изјава које је, по повратку, давао српској штампи у Америци. Са колико је симпатија Пупин гледао на „Српску Атину" сведочи и писмо које је он из Њујорка упутио градоначелнику Новог Сада, поводом иницијативе да се подигне споменик Ослобођења и Уједињења на централном градском тргу. Ове историјске изворе – три чланка из оновремене штампе, објављујемо у целини.

Кључне речи: Краљевина СХС, Михаило Пупин, Нови Сад.

Споменик знаменитом научнику и националном раднику, Михајлу Пупину (1854–1935), краси центар Новог Сада, а његово име носи и један од најлепших новосадских булевара. Овакву част Пупин је заслужио пре свега својим прегнућима на Париској мировној конференцији у погледу разграничења југословенске краљевине са суседима. Пупиново присуство у Паризу, као саветника српске делегације, импресионирало је Американце и, у извесној мери, утицало на остварење територијалних претензија Краљевине СХС у Банату, Бачкој и Барањи, али на крајњем северозападу јужнословенског простора.[1] Осим тога, као генерални конзул Краљевине Србије у Њујорку Пупин је, током Првог светског рата, успешно водио „пропагандни рат" против противника српског и југословенског уједињења.[2] Политички, научни и публицистички рад Михајла Пупина врло добро су познати нашој јавности, како стручној тако и оној широј. Ипак, у сенци најзначајнијих детаља из Пупинове биографије, остала је његова блиска повезаност са градом Новим Садом – која се види из написа новосадске међуратне штампе, које у наставку доносимо.

Професор др. Михаило Пупин у Новом Саду[3]

– Свечан дочек знаменитог Србина научењака и политичара – Његове значајне речи и поуке – „Америка је пронашла Србију"

Дана 17. о.м. у Новом Саду провео је неколико сати човек, који у широком свету ужива горостасног угледа. Михајло Пупин! У науци, у друштву, у политици истакао се међу првима. Посетио нас је на неколико сати, па се вратио у Београд. На свима нама остаде дубок, незаборављив утисак.

Јуче смо били сретни да у истини видимо великог човека. Он не покушава да се истиче оделом, понашањем, умидереним говорима, али из његових речи осећате уплив необичне величине. Не завија и не увија. Што је хтео да каже, казао је просто, искрено, отворено и то је остало дубоко.

У своме предавању, (које би требало безусловно набавити у целини) износио је мишљење америчке штампе о Србима пре овог рата. Америчка штампа беше заведена бечком штампом. А данас је та штампа препуна хвале и поштовања према Србији и Србима. У многоме чему диве им се мимо све друге народе, нарочито у јунаштву и пожртвовању. У том погледу стављају Американци Србијанца на прво место.

У своме предавању додирнуо је говорник многа питања. Говорио је о демократизму. Ово, што види овде, то није демократизам, такав је демократизам никао у крилу некадање Аустрије, тај је демократизам лажан. Учите се правом демократизму од Србијанаца. Они су показали, шта је демократизам, ако га и нису тако назвали. Тај прави демократизам треба да прихватимо и ми други, иначе нећемо моћи задовољно живети у једној кући.

Овај велики говор требало је стенографисати; сада га треба иначе набавити. У њему ћемо сазнати мишљење човека искусна, отоврена, а говорник је

Михаило Пупин, Њујорк, око 1920.
(Фото: http://srbizasrbe.org)

имао право, кад каже, да је ругло демократизма оно, што код нас издају као демократизам. Американци, праве демократе могу то лако пресудити.

Свечан обед у част дру Пупину.

После дочека професора дра Михаила Пупина у варошкој кући одвезао се знаменити гост у свој стан у гостољубивој кући г. дра Гедеона Дунђерскога, а затим се одвезао у хотел „код Српског Краља", где је милом госту у почаст приређен свечан обед. На овом је присуствовало до 120 особа. Представници овомесних војничких и грађанских власти на челу са генералом Митром Мартиновићем и градоначеоником Јованом Живојновићем и многи угледни представници и представнице свих сталежа наших. Присуствовало је и више Хрвата и Срба из Петроварадина и Каменице.

Свечани ручак је прошао у најбољем расположењу. На њему су изговорене значајне здравице. Особито су силан утисак учиниле здравице дра Пупина, Јаше Томића и жупника Бруна Ловрића. Свака је била једна важна изјава и ми са задовољством истичемо, да је и г. проф. др. Пупин, као реалан и озбиљан политичар, искрено рекао, како мисли о приликама у нашој новој држави и да се гледиште наше странке поклапа са гледиштем овог великог и меродавног човека и Србина, ма да он није говорио као представник какве политичке странке.

Када је око 1 с. по подне г. проф. др. Михаило Пупин са г. пуковником Петковићем и г. дром Гедеоном Дунђерским ступио у дворницу, искупљени су га бурно поздравили. Још пре ручка освојио је г. др. Пупин сва срца својим пријатним опхођењем, веома пријатељски разговарајући са многима од присутих.

Кад је на сто дошло печење, дигао је прву здравицу градоначеоник г. Јован Живојновић у здравље Њ.В. Краља Петра и династије Карађорђевића. Ову су здравицу сви присутни саслушали стојећи и пропратили је највећим одушевљењем и певањем српске химне.

Јаша Томић здрави уваженом госту. Био је, вели, намеран, да овом приликом изнесе онај велики, огромно важан рад, што га је наш мили гост развио у интересу Српства и Јужног Словенства у Америци и Паризу. Он је случајно сазнао о томе, али је у последњем часу одустао од тога. Ипак му изгледа још – рано. Тај ће рад забележити ускоро – историја.

У својој здравици бавио се Томић јутрашњим знаменитим говором Пупиновим, што га је говорио са балкона магистрата. Тамо нам је метнуо на срце, да поштујемо и испуњавамо права свију наших сугрђана: И Мађара и Немаца и Словака – свију. Да живимо с њима у братству и љубави. То нам доноси као поруку Америке. Они то очекују од нас.

Искрена хвала на тој поруци. Начело те поруке није нам страно, и захватило је дубоко у народ. Свесни смо тога, када морамо да живимо заједно и да се бранимо заједно. Треба да поштујемо свачије име и свачије народне особине. Наравно, када и Мађарима и Немцима и свима другима признајемо њихово, неће ваљда никога бити, коме сме бити криво, ако и ми тражимо признање народног имена и свију народних особина и за нас Србе, и за браћу Хрвате и браћу Словенце. (Одобравање).

За последњих неколико месеци од како смо се зближили, познали, изашли смо из нагађања. Данас нам је свима јасно, да смо блиски, да смо браћа, да можемо заједно, али и Србин и Хрват и Словенац жели, да му остане његово име и његове особине и да сваки може остати што је и развијати се у свом правцу.

Пије у здравље нашег милог и уваженог госта. Трудићемо се, да његове савете и савете братске Америке – испунимо.

Говор дра М. Пупина.

Уз напрегнуту пажњу устао је затим г. професор др. Михаило Пупин те је одржао веома маркантан говор, без говорничких накита, али пун непобитних истина и реалних погледа. Свака му реченица беше духовита тако, да су слушаоци били електрисани и оживели под утиском мисли, које је изнео г. др. Пупин. Колико смо могли прибележити, рекао је одлични гост у главном ово:

– Нисам мислио говорити на банкету, јер ми предстоји предавање у 3 с. после банкета. Али да не бисте Ви, овде сакупљени, мислили да сам мутав, морам ипак да се захвалим г. Јаши Томићу на здравици. Говорићу Вам не китњасто, не о зеленом бору и столетном храсту, не о звездама, месецу и прасковорју, него сасвим просто, о сасма обичним стварима, о дневним нашим питањима.

Ја, као што Вам је познато, долазим из Америке, а тамо људи једу под ноћ, кад су дању успешно свршили све своје послове. Ви овде, видим, благујете дању, а то значи: имате доста времена да мислите на јело, пиће и благовање, а из тог опет излази то, да Ви дању немате посла, који би Вас занимао и с којим би проводили време. Но није да немате посла; имали бисте Ви много, врло много посла, само кад бисте хтели озбиљно да прионете око њега. Кад бисте Ви испитивали, шта све треба овде учинити и дотерати да ствари теку онако, као што у модерно уређеној цивилизованој држави морају да теку, онда бисте Ви имали много да радите и Ви бисте се хранили ноћу, као и Американци, а не дању.

Господин Јаша Томић нагласио је у свом говору, да треба сваки своје да чува. Мени су се већ многи чудили, што сам ја остао Србин и то одушевљен Србин, мада живим у Америци већ 45 година. Немојте се томе чудити, јер сам ја оно, што је моја мати била. Мати ме је научила и слатком матерњем језику, она ми је причала о нашим великим херојима, о Краљевићу Марку, о Милошу Обилићу, о Цару Душану и о мученику Кнезу Лазару. Под материним надзором сам учио читати апостол и она је долазила у идворску српску православну цркву, да чује како јој син чита посланицу апостола Павла. Кад човек у таквим приликама дође до 15 године, колико је мени било, кад сам напустио родитељску кућу, он онда не може заборавити оно, чему га је мати научила. А и све прилике су тада биле такове, да је човек могао у мом селу да научи само оно, што је српско и православно. Идвор је био увек чисто српско село: ту осим Србина не беше другог човека. Тек касније је дошао један Јеврејин, Кон, кога су у селу звали „Коњ“, а и том једном су Идворци, кад је дошао, отворено рекли, да ће га дотле трпити, док се буде честито владао.

Ето, видите, госпође и господо, да ја не могу ништа друго бити, него само Србин. Немојте мрзити свога суграђанина Немца, Мађара па и Јевреја ако је он лојалан, добар држављанин, поштујте га, али га не примајте да буде Србин, ако се буде наметао, јер он не може бити у души никад Србин. У мени Американци поштују баш то, што је остао Србин, јер тамо, у слободној Америци, тражи се од сваког држављанина, да буде свестан своје дужности, да ту дужност врши савесно и поштено, али је слободно свакоме да остане оно што је.

Ми сви, рече говорник, и Срби и Хрвати и Словенци имамо својих особина и врлина и способности и кад свако у правцу својих особина и способности ради у корист своје домовине, онда ће она бити велика и славна, да ће јој тешко бити равне. Ја волим и ценим браћу нашу Хрвате и Словенце (Одобравање) и не устручавам се прихватити начело народног јединства. Али иако смо једно, нисмо једнаки. Свако од та три племена има своје посебне одлике, које треба у интересу државе и целокупности наше паметно искористити и онда ће нам бити свима добро. Далматинац је први морнар на свету, а мој Банаћанин једва уме претерати чамац преко Тамиша, али зато Банаћанин има најбоље жито и прву стоку. Зато, немојмо тражити разлике, које међу нама фактички постоје, него изнађимо све оне тачке, које омогућују и унапређују наш заједнички рад на корист отаџбине и на корист свију нас. (Бурно одобравање.) Говори о јунаштву Србије, о заслугама њеним, па и то, да она не тражи признања за то.

Имаћу прилике – наставио је даље – да у свом предавању поближе обележим своје становиште у великим народним и државним питањима, а сад сам се само ограничио на то, да рефлектирам на речи г. Јаше Томића и да Вам се свима захвалим на овако срдачном, лепом, братском дочеку, који сте ми приредили.

(Бурно: Живео Пупин!)

Пошто је др. Милош Бокшан здравио кратко, али у извесном полемичном тону, устао је Дон Бруно Ловрић, римокатолички вероучитель у војничкој школи у Каменици. Говорио је управо заносно, тако, да је до суза гануо слушаоце.

– Ја сам – рече – дошао у ове крајеве из Сплита. Католички сам свештеник, али сам Србин. Тако ме је, како рече проф. Пупин, мајка научила. Ја сам Србин, који силно воли своју браћу Хрвате и Словенце. (Показује на присутног српског православног вероучитеља на истој војној школи.) Ево мога православног брата у Христу, с којим радим већ више година на великом делу васпитавања омладине. Разлика у вери никада није могла да помути наш сложни заједнички рад око патриотичног васпитавања наше омладине. Кад је избио балкански рат, ја сам напустио своје место и похрлио браћи у Србију, да видим те соколове и јунаке, да им се поклоним и пољубим свете ране њихове. Кад сам им видео лица, озарена најплеменитијим покретима душе, ја сам онда стекао уверење, да ће нам ти велики јунаци свима донети спас и ослобођење из вековног туђинског ропства. Био сам уверен, да ћемо доћи до среће и блаженства под мудрим вођством нашег великог Краља Петра I. (Бурно: Живео краљ Петар!) и Његова дивног сив-сокола сина Александра (Бурни усклици: Живео престолонаследник Александар!). И ево дође време и спасе се велик део нашег народа од туђинског ропства. Мајка Србија нас је ослободила. Тој ој ми, које је ослободила никада заборавити не можемо и не смемо. Они у Далмацији па и католици осећају, да су Срби и остаће вечито захвални мајци Србији. (Бурно одобравање и усклици: „Живио!“) Али на нашу највећу жалост има још један део нашег напаћеног народа, на кога је зинула несита хала да га прогута. Не знам, хоћемо ли ми моћи то у овом часу спречити, али знам и дубоко сам уверен, да ни најмањи комадић наше земље и ни једна српска, хрватска и словеначка душа не може остати дуго под господством неситога империјализма, неће и не може остати, док је великога Краља нашег Петра и преславне династије Карађорђевића (Неописиво одушевљење и клицање: Не дамо браћу!)

Јаша Томић здрави браћи Хрватима, који дођоше из Петроварадина са градским начелником и свештеником.

Од срца се радује, што их види. И радује се што наша заједничка ствар излази из досадање магле. Сада смо почели радити на ономе, о чему смо до данас сањали, па смо се уверили, да поред све наше блискости, поред све искрене жеље да заједнички живимо, Србин хоће да остане Србин, Хрват – Хрват, а Словенац – Словенац. Па зато будимо, браћо, искрени. Да не створимо забуну, него у природном правцу напред!

Др Миладин Свињарев говорио је о најпречим задатцима, који чекају ово и најближе покољење нашег народа.

Градоначеоник је поздравио војску, у име које је кратко, маркантним речима одговорио генерал Митар Мартиновић.

После тога су се учесници под дубоким утисцима свега, што се чуло на овом лепом састанку, разишли да уз остало многобројно грађанство саслушају предавање ученога проф. Пупина.

Предавање.

Пред многобројном отменом публиком одржао је професор др. Михаило Пупин у уторак после подне своје предавање. На предавању су биле заступљене све наше установе, друштва, и сви сталежи, а било је ту и овдашњих Хрвата и Руса у врло лепом броју!

Г. др. Пупин је одмах на почетку рекао да не мисли да држи строго научно предавање, него ће се – разговарати са публиком. Јасним, разговетним стилом, са банаћанским акцентом, говорио је г. др. Пупин, а публика га је са напрегнутом пажњом слушала.

Суштина предавања је била: шта је некада мислила Америка о нама, а шта мисли данас. Некада је Америка имала о нама врло обично мишљење; држала нас за мали, незнатан народ. У том је она била под утицајем бивше Аустро-Угарске, која је путем својих новина и дипломата оговарала и увек оцрнила Србију. Али није дуго трајало и Америка је упознала праву Србију. Победе српске војске у балканском рату над Турцима и Бугарима, организованост и јунаштво српско упозориле су Америку на значај Србије. Кад је избио светски рат, Америка је већ боље познавала Србију. Наклоњеност јавног мњења била је на српској страни, јер је ту била правда и правичност. Само су оплакивали Србију, жалили је, јер су држали да ће брзо подлећи. Тим више је изненадила цели свет, па и Американце велика српска победа над Аустро-Угарском крајем 1914. Јунаштва српска, истрајност српска, српска војска, српски сељак: све је то задивило Америку. И Американци су се почели више занимати за српске ствари. Увидели су да Срба има и

ван тадашње српске границе; упознали су тежњу свих јужних Словена за уједињењем. Американци су почели да траже узрок српској истрајности у рату, и нашли су да јој је извор у демократском духу српског народа. Српски народ је за сто година извојевао себи демократска права и створио после Америке најдемократскију државу. У целом овом светском рату једино се српски сељак показао надчовеком.

Кад је Вилсон стварао свој програм о правима малих народа на независан живот, имао је пред очима српског сељака. Српски сељак је темељ за демократску државу. У овом страховитом рату српски сељак је изгубио све: искварене су му железнице, разривени путеви, порушене куће, сатрвена привреда, једном речи изгубио је све, али је у њему бескрајан идеализам и љубав према држави и према његовој до јуче неослобођеној браћи, тако да он чува и данас све наше границе.

Демократизам је српском сељаку у души, и Америка сву наду полаже баш у демократизам српског сељака.

Српски сељак, српски народ живи још у херојском, јуначком добу. За њега су гуслар, Краљевић Марко и Милош Обилић симболи. Сви ми немамо тај менталитет да би могли признати као највећег вођу једног музичара или професора као што су Падеревски и Масарик. Ми хоћемо и тражимо да нас јунак предводи: јунак који је из народа поникао и који је у души исто такав демократски човек као и српски сељак. А такав јунак је био Карађорђе, а такви јунаци су и краљ Петар и престолонаследник Александар. Американци то врло добро знају. Шта више, и поред свог републиканства они увек истичу и кажу: Највећа тековина је за народ ако има над собом добру, народну династију. Поред свега тог јунаштва српски народ није освајачки као што су Пруси, који признају божанско право краљева. Српски народ признаје само божанско право народа.

У светском рату се јужнословенски, нарочито пак српски народ силно истрошио. Нама је потребна велика помоћ да би своју државу у ред довели и да би могли напредовати. Ту помоћ нећемо добити од Француза и Енглеза, јер су и они истрошени, него ћемо је добити од Американаца, јер је за време рата скоро све злато из Европе прешло у Америку. Али ту помоћ морамо заслужити, да будемо достојни ње. Стога морамо бити сложни. Партајске ствари не смеју нам бити главне. Ми имамо стотину других важнијих послова. Оканимо се празних разговора и радимо, доведимо у ред железнице, пошту, путеве итд. итд. Засучимо рукаве и радимо, па нам је америчанска помоћ осигурана.

Исто тако не препиримо се о томе ко ће у овој држави владати. Владаће онај који је најпаметнији, који је пун иницијативе и снаге. Ми (овде у Војводини и новоослобођеним крајевима) препуни смо још са предрасудама преосталих од бивше Аустро-Угарске. Од тих предрасуда се морамо ослободити и постати исто онако демократски у души као што су то и наша браћа у Србији.

Није потребно расправљати ни о превласти једног краја над другим, јер сваки крај ће бити у нечем јак: Далматинци ће остати најбољи морнари и трговци, Словенци ће бити најбољи механичари и инжињери и т. д. Све врлине разних крајева треба довести у склад, допунити их међусобно и створити народни оркестар: и тада ћемо бити силни и велики.

Уз бурно одобравање је г. др. Михаило Пупин завршио ово своје предавање, које је било зачињено његовим успоменама и утисцима из Америке, а његовим финим, а осетљивим хумором. Предавао је у лаком стилу, али износио нам је крупне истине, указао нам на многа важна савремена питања, открио нам је један нов духовни свет и слободно смемо рећи, проширио је многом присутноме духовни видик. Кроз његове речи завејао је у нашим крајевима свежи дух чистог и правог демократизма.

Одлазак.

Пре него што се опростисмо од нашега отменога госта, проговорисмо с њиме још о неким другим питањима. Г. др. Пупин седамнаест година није био у овим крајевима. Остаће још неко кратко време у Београду, затим ће обићи још неке крајеве Баната, а после се опет враћа у Париз.

На питање, хоће ли се из Америке вратити ко од наше тамошње браће, ракао нам је г. др. Пупин да се њих око 150.000 спремају на сеобу, ко има имања у нашој домовини настаниће се на свом имању, а остали ће бити колонизирани. Творничари ће тек доцније помишљати на сеобу, а настаниће се свакако већим делом у Крањској.

После предавања и многобројних срдачних честитања, а праћен искреним поздравом и бурним усклицима „Живео!“ око 5 сати кренуо се г. др. Пупин на автомобилу натраг за Београд.

Једно писмо М. И. Пупина[4]

Велики Србин и чувени светски научник и професор универзитета г. М. Пупин одазивајући се позиву Војвођана, да и он помогне акцију око подизању споменика „Ослобођења“ у Н. Саду одговорио је председнику извршног одбора ...

Њујорк. 9. Априла 1921. Дру Стеви Адамовићу, председнику, градоначелнику Сл. Краљевског Града, Нови Сад. Високо цењени господине докторе! Примио сам Ваше цењено писмо са приложеним позивом Војвођанима, да учествују у подизању споменика ослобођења и уједињења Војводине. Радосно пристајем да уврстите и моје име међу потписнике прогласа. Неодложно прихватам задаћу да организирам централни одбор Војвођана у Њујорку, који ће се својим апелом обратити свима Војвођанима у Америци, да прилажу колико год који може и надам се да ћемо прилично успети. Разуме се да ћу и ја лично приложити мој део за тако узвишену сврху. Нови Сад ми је још од детињства увек био близу срца, јер то је била прва српска велика варош, коју сам ја у моме детињству видио, кад сам год. 1866 посетио мог брата од стрица у Варадину, где је као наредник у једној граничарској регименти чекао да се креће у Италију. Нови Сад је по своме положају не само врло важно место, него је и изванредно лепо место, и можете увек рачунати у сваком покрету коме је циљ да улепша Нови Сад. Са одличним поштовањем и срдачним поздравом Ваш, М. И. Пупин.

Пупин о Новом Саду[5]

Наш велики Војвођанин г. Михајло Пупин, професор „Колумбија“ универзитета у Њу-Јорку, вративши се из наше домовине у Њу-јорк, дао је следећи интервју листу „Србадија“, који излази у Њу-јорку.

„Нови Сад по своме изванредно повољном положају намењен је да постане индустријски и трговачки центар целе Војводине, а може бити чак и целе Краљевине СХС.

Нигде, па ни у самом нашем лепом Београду, нису прилике тако згодне за будући индустријски развитак, као што су у Новом Саду. Али верујем да Београђани и Новосађани то не виде, јер када би они то видели, онда би још сада спремали све што је потребно да се створи најужа веза између Београда и Новог Сада преко Земуна и Карловаца.

Трговачки и технички та ће места бити једна варош, према којој ће и Будимпешта и Беч изгледати мајушни. Али, ја сам пропутовао сада целу Војводину и видео сам, да је иста веома велики рај у нашој земљи. Нови Сад је међутим бацио ружну сенку на моју старачку душу, јер он – Српска Атина – има врло мало српскога обележја. Трговина је великим делом у рукама Несрба, Мађара, Јевреја и Немаца, а познато је да је трговина основ ширењу народности. Ни у једној варошици Војводине не говори се више немачки и мађарски до Новог Сада. На сваком кораку чујете мађарски језик, који вас подсећа на минуле црне дане, који су нас многе натерали да напустимо своју груду земље.

Кажем вам, треба много и много радити па да Нови Сад постане чисто српска варош, да би могла играти улогу коју јој је и природа и Бог одредио. На првом месту треба у Новом Саду затворити све непотребне стране школе, јер шта више Јевреји у Војводини који нису имали своје националне школе за време Аустро-Угарске, сада их имају, али и предавања се врше на мађарском језику. Да чудне неувиђавности у Београду.

Даље, све главније трговачке фирме у Новом Саду исписане су врло рђаво ћирилицом, док на мађарском врло добро. И на крају мислим, да је и овом свему крива српска индоленција и сувишна толеранција или увек оно српско „сутра“. Но надам се, да ће на првом месту „Народна одбрана“ све то ускоро поправити и исправити. У осталом ја сам срећан и задовољан за све оно што сам видео у нашој Отаџбини, а нарочито у Србији, чији је храбри и вредни сељак разумео време врло и брзо поправио пустош рата, тако да је сваком Србину мило видети, како је наша мајка Србија у свему звезда предводитељка“.

Да, тако је! Има г. Пупин потпуно право. Заиста Нови Сад још и данас у својим недрима трпи некадашње своје злотворе, и ако има „Народну одбрану“. Но она неће и не може ништа изменити у Новом Саду све донде, док борба за куглицом гаси свест народну.

„Народна одбрана“ постоји већ годину дана, али она живи непрестано у неким интригама, које сметају развитку свега онога што је српско. Сви би хтели бити на зборовима први, а када треба да се кеса дреши и да се ради они су последњи.

Инвалид Љуб. Ст. Ђорђевић

НАПОМЕНЕ

[1] Андреј Митровић, *Разграничење Југославије са Мађарском и Румунијом 1919-1920.*, Нови Сад, 1975, 266; Драго Његован, *Присаједињење Војводине Србији*, Нови Сад, 2004, 287.

[2] Међутим, ако је веровати сведочанствима савременика и сарадника Михајла Пупина (Милана Прибићевића и других), Пупин није био нимало приљежан у прикупљању добровољаца за српску војску у Америци, него је, штавише, тај посао и опструирао. Илија Петровић, *Бродоломници под Медово*, Подгорица, 2015, 7-8.

[3] *Застава*, 20. 6. 1919.

[4] *Застава*, 30. 4. 1921.

[5] *Застава*, 17. 11. 1921.

Slobodan Bjelica

MIHAJLO PUPIN AND NOVI SAD

Summary

As a scientist of global and historical repute and proven Serbian patriot, Banat-born Mihajlo Pupin was closely affiliated with the city of Novi Sad. He visited it for the first time as a very young man in the 1860s, and soon after its liberation in June 1919, he would once again, now as a renowned figure, visit the "Athens of Serbia", welcomed jubilantly by its citizens. Pupin held a lecture in Novi Sad on the writings of the American press about Serbia ahead of and following the Great War, having noticed a significant positive shift resulting from the impression left by Serbian victories and casualties. Pupin additionally emphasized to Novi Sad's citizensthe importance of not only maintaining Serbian national sentiments, but also of the respectful treatment of minorities. Upon returning to New York City, in his statements to the local Serbian newspapers, Mihajlo Pupin forecast a bright future for Novi Sad: that it would become the industrial center of Vojvodina and even the entire Yugoslav state, and that it would in time come to be a unified entity with Belgrade – bridged across Zemun and Karlovci. In April of 1921, Pupin gladly accepted the invitation from Novi Sad mayor Stevan Adamović to aid in the construction of the monument to the Liberation and Unification of Vojvodina, as the head of the American committee for collecting donations.

UDC: 77.041.5(497.113 Novi Sad)

ВЕНЧАНЕ ФОТОГРАФИЈЕ У ДЕЛИМА ВОЈВОЂАНСКИХ ФОТОГРАФА У ЗБИРЦИ „ГРАЂАНСКА НОШЊА“ МУЗЕЈА ВОЈВОДИНЕ

Љубица Отић, Музеј Војводине Нови Сад

Апстракт: Музеј Војводине у збирци *Грађанска ношња*, чува велики број грађанских портрета насталих током друге половине 19. и првих деценија 20. века. Међу њима је знатан број портрета младенаца. Венчани портрет се везује за настанак грађанског друштва у којем култ породице заузима посебно место па и потреба за њеном визуелизацијом. Када је церемонија венчања од друге половине 19. века, постала веома свечана, фотографија невесте и младожење била је обавезна и чувала се у породичним албумима. Фотографије младенаца сведоче о трансформацији грађанске венчане одеће, али и о развоју портретне фотографије на овим просторима.

Кључне речи: Развој грађанства у Војводини, Култ породице, брак, венчана хаљина, војвођански фотографи.

Музеј Војводине у оквиру Одељења за старију историју, поседује збирку *Грађанска ношња*, која је настајала између шездесетих и осамдестих година 20. века. Данас садржи око 1200 предмета, од којих највећи део чине фотографије познатих и непознатих грађана, које су настале крајем 19. и првих деценија 20. века, а затим делови грађанске одеће из истог периода и то углавном женске одеће, док су мушки одевни предмети, малобројнији. Поред хаљина, блуза, јакни, пелерина, шешира, ципела и доњег веша, у збирци се налазе и пратећи модни детаљи као што су: лепезе, рукавице, ташне, украсно вештачко цвеће, крагне, дугмад, копче и слично. Посебан део збирке чине фотографије настале у војвођанским градским срединама с краја 19. и у првој половини 20. века. То је време када је на овим просторима фотографија била већ у широкој употреби и када је мноштво „светлосних записа“ настајало у војвођанским фотографским атељеима. С обзиром на то да је фотографија посебан историјски феномен, поред многих својстава које носи у себи, истовремено и важан историјски извор за изучавање материјане културе, па тако и начина одевања, у том контексту је и сматрамо изузетно значајним делом поменуте збирке. Укупан број обрађених фотографија је 850, међу њима преовлађују портрети: непознати грађани, венчане фотографије, деца. Међу портретима су често познате личности, иако је знатно више оних на којима су непознати грађани. Свака фотографија је сведочанство свог времена, а у овом раду је послужила као одличан извор за сагледавање венчане грађанске одеће од краја 19. до тридесетих година 20. века.

РАЗВОЈ ГРАЂАНСТВА У ВОЈВОДИНИ И КУЛТ ПОРОДИЦЕ

Током 19. века број становника у градовима стално се повећавао, што је имало за последицу територијално ширење насеља, а пре свега је утицало на њихов привредни развој. Занатство и трговина постали су главни носиоци тог развоја, иако је јачању економске основе знатно допринела и пољопривреда којом се један део градског становништва још дуго бавио. С обзиром на то да је подручје данашње Војводине било у оквиру Хабзбуршке монархије, касније Аустроугарске, то је у многоме утицало на њен целокупан друштвено-економски, привредни и културни развој. При том се пре свега има у виду чињеница да је у Монархији од 1867. до 1914. био период мира и општег економског развоја. Привредни развој градова крајем 18. и почетком 19. века, дао је снажан импулс настанку грађанске класе у свим деловима Хабзбуршке монархије, тако и на подручју данашње Војводине. Нови друштвени слој временом ће постати носилац напредних идеја и основа новог друштвеног и духовног развоја на овом простору. Према дефиницији Андраша Гере (Gerő András), појам *грађанин* садржи три елемента, јер „у исто време означава друштвену позицију, систем вредности и начин, то јест стил живота“.[1] Ово јесу суштинске карактеристике грађанског друштва. Развој културе грађанског друштва на подручју Хабзбуршке монархије добрим делом је био утемељен на просветитељским идеалима 18. као и на култури бидермајера, која се јавила почетком 19. века. Грађанство се борило за

културу ослобођену традиционалног и конзервативног утицаја цркве и преузимало је водећу улогу у друштву.[2]

Нови стил живота, размишљања и понашања испољавао се и у начину уређења непосредног животног простора. Готово обавезан део грађанског ентеријера био је стилски намештај, а централно место у грађанској кући заузимао је салон, место окупљања не само укућана већ и гостију. Савршени склад намештаја, оквира врата и прозора, дезена тапета, сервиса, стоног прибора и сл. допуњаван је обавезно репрезентативним, често богато украшеним, албумом са породичним фотографијама. Он је био на видном месту, доступан сваком госту који улази у кућу како би се и на тај начин истакао статус грађанске породице, али и њено порекло. У грађанском друштву, култ породице је имао посебно место. Она

Ателье Р. Алијанчић, Непознати младенаци, крај 19. века, Земун, инв. бр. 4.635.

постаје носилац приватног живота и једна је од карактеристика новог друштвеног слоја. Породица постаје носилац приватног живота и у том контексту треба посматрати и потребу грађана за визуелизацијом свести о породици, кроз портрете њених чланова, који су стављани на видно место у породичном приватном простору. Ту идеју је заступала још у 18. веку и царица Марија Терезија, која је породицу истицала у први план, на разне начине. Штампала је бакрорезе са представом владарске породице, који су красили куће виђенијих породица. Овај манир презентације касније су прихватиле и угледне грађанске пордице те су појединчано приказивали своје чланове и то најпре старешине, а затим и њихове супруге. Портрети деце појављују се тек крајем 18. века, а ретки су били и примери да се на тај начин презентује целокупна породица. Ипак, међу познатим српским грађанским породицама с краја 18. века, сачуван је породични портрет Димитрија Карамате, његове супруге Марије и сина Александра, рад Георгија Тенецког (1785). Нешто касније је настао и групни портрет племићке бечејске породице Чокић; Јакова, његове супруге Полексије и сина Георгија.[3] Очигледно је да се за афирмацију породице као основне ћелије друштва, Хабзбуршка монархија залагала још у 18. веку, настојећи при том да и законски регулише њену правну структуру. У законским прописима породица се схватала као брачна заједница, што је коначно и потврђено „Законом о браку Јозефа II“, који је иначе на српском језику објављен 1786.[4] Овакав однос према породици има своје утемељење у ставу да је једно друштво јако онолико колико је јака и институција породице.

Према социолошкој дефиницији, брак је заједница две особе различитог пола, која да би правно била призната, мора бити потврђена и од стране ближе родбине, али и шире заједнице. Они на својеврстан начин, путем специфичног облика ангажовања узимају учешће у том чину, који називамо свадбом. Према народном схватању, брак се склапа пре свега због потомства, али и због економског просперитета, јер је лакше водити домаћинство и остваривати материјална добра када то чине двоје људи заједно, него када је у питању јединка. Осим тога, склапање брака, односно живот у заједници формално-правно регулисаној, значајан је и из другог разлога, а то је неговање традиционалне културе, коју брачни другови васпитањем преносе на потомство.[5] Какав статус

уласком у брак стиче мушкарац, а какав девојка, на неки начин су већ и терминолошки одређени; *женити се* и *удавати се*. Наиме, мушкарац уласком у брак стиче – добија жену, а девојка се предаје мушкарцу и на известан начин му се ставља на располагање. Уобичајено је да девојка удајом, одлази у младожењину кућу и у том случају говоримо о тзв. *патрилокалном браку*. Међутим, било је и примера мада малобројних, када се мушкарац након женидбе, селио у невестину кућу. У том случају говоримо о тзв. *матрилокалном браку*. Током 19. и 20. века, односи између мушкарца и жене у браку, били су различити у градским и сеоским срединама, већ због саме чињенице да су се мушкарци у граду претежно бавили занатством, трговином, а све чешће и интелектуалним пословима. Приликом склапања бракова у градским срединама, углавном се руководило принципом да будући супружници потичу из исте или сличне професионалне скупине.[6] Уобичајено је било да девојка приликом удаје доноси мираз, као материјалну противредност коју уноси у брак. Међутим, често мираз није био изражен у материјалној вредности, већ је био довољан друштвени статус породице из које девојка потиче.

Сви ови аспекти заједничког брачног живота у одређеним историјским околностима, значајни су за сагледавање венчаног портрета који је настајао у наведеном периоду. При анализирању фотографских дела, немогуће је занемарити друштвене, социолошке и психолошке аспекте приликом склапања брака двоје младих људи.

НАСТАНАК ФОТОГРАФИЈЕ И ЊЕН РАЗВОЈ У ВОЈВОДИНИ

Прва вест о фотографији, која је у свету изазвала велику сензацију, на простору Јужне Угарске, појавила се 5. априла 1839. године у 28. броју листа *Магазин за художество, књижество и моду,* који је излазио у Будиму. Појава фотографије један је од најзначајнијих научно-техничких проналазака 19. века, који је званично објављен у Паризу, на седници Академије наука 19. августа 1839. и назван је *дагеротипија,* по њеном изумитељу Лују Дагеру. Поступак израде дагероптипије подразумевао је дуготрајан, комликован и скуп процес. Крајњи резултат је била уникатна слика, која је била осетљива на светлост те се покривала стакленом плочом и чувала се у посебној кутији. Педесетих година 19. века појавио се

Атеље Иштван Олдал, Непознати младенци, 1911, Велики Бечкерек, инв. бр. 4757, (горе).

Атеље Р. Гатер, Непознати младенци, почетак 19. века, Земун, инв. бр. 4.723.

једноставнији и јефтинији начин израде фотографије, тзв. *талботипија*. Она је добијена као негатив слика на папиру и могла се копирати у неограниченом броју примерака. То је директно утицало на примену фотографије у ширим друштвеним слојевима па и на појаву већег броја фотографа, који су се сада дуже задржавали у појединим местима, где су отварали своје ателье. Овакав раст популарности фотографије у свим грађанским круговима произвео је велики број трајних сведочанстава о развоју грађанске ношње, па тако и о венчаној грађанској одећи.

Мали број извора сведочи о почецима фотографије у Војводини, а материјалних доказа о дагеротипијском раду на овом тлу, готово да нема. Једина сачувана дагеротипија је портрет Јосима Живановића и власништво је породице Живановић из Сремских Карловаца.[7] Поуздано се зна да је прве такве записе у Војводини начинио Анастас Јовановић, први српски дагеротиписта и зачетник фотографије на нашим просторима. Неколико пута је боравио у Новом Саду и у Војводини, снимивши места на којима су се одвијале важне битке током револуције 1848.

Атеље А. Грујић, Непознати младенци, почетак 19. века, Нови Сад, инв.бр. 278, (горе).
Атеље Ороси Лајош, Непознати младенци са најужом породицом, крај 19. века, Велики Бечкерек, инв.бр. 4662.

Из тог периода је и његов снимак Петроварадинске тврђаве (1850).

Први познати фотографски атерље на простору данашње Војводине, отворио је Иштван Олдал у Великом Бечкереку (1853).[8] Он је у њему радио до 1902, а након тога је континуитет наставио његов истоимени син, који је очеву фотографску радњу водио до 1921. Овај податак је изузетно значајан, јер читаво богатство портретне фотографије која је настајала у Олдаловом атељеу, сведочи о грађанском начину одевања чији се развој може пратити од педесетих година 19. до првих деценија 20. века. У збирци Музеја Војводине налази се велики број таквих фотографија, међу којима су и венчани портрети, који су били важан извор за писање овог рада. Георгије Кнежевић је у јесен 1854.отворио свој атеље у Новом Саду. Убрзо је своју фотографску делатност развио и у Араду, Печују, Сремској Митровици, Сремским Карловцима, Шапцу, Сарајеву, Задру, Сегедину, Печују. Делом Георгија Кнежевића доминира портрет, о чему сведочи и знатан број његових фотографија које се чувају у Музеју Војводине. Након Георгија Кнежевића, своје фотограске радње у Новом Саду су отворили: Стефан Вулпе (Wulpe Stephan), Игнац Рајс (Ignatz Reiss), Игнац Функ (Ignatz Funk). Неколико година касније ту су фотографску делатност развили и: Јохан Рехницер (Rechnitzer Johan), Јосип Сингер, Панта Јовановић, Васа Даниловић, Гавра Грујић, Леополд Кениг (Leopold König), Иван Стојковић, Деже Вајда (Vajda Dezsö) идр.

До краја 19. века сви војвођански градови имали су сталне фотографске атељее. О томе сведоче и сачуване фотографије које се налазе у збирци Музеја Војводине:

1. Велики Бечкерек – Лајош Ороси (Oroszi Lajos), A. Majnhard (A. Meinhardt).

Атеље Деже Вајда, Непознати младенци, почетак 20. века, Нови Сад, инв. бр. 274, (лево).
Атеље Деже Вајда, Непознати младенци, почетак 20. века, Нови Сад, инв. бр275.

2. Панчево – Никола Штокман (Stockmann Nikola), Стеван Рехницер (Rechnitzer István), Кароль Рехницер (Rechnitzer Karoly), Р. Алијанчић , Никола Лекић, Михајло Ђурчин, и др.

3. Вршац – Стеван Јовановић (отац Паје Јовановића сликара и Милана Јовановића будућег дворског фотографа. Имао је петорицу синова и сви су изучили фотографски занат), Хес Фридолин, Аберле, Живко Стефановић, Деметровић, Вилхем Хес, Иван Стојковић и др.

4. Бела Црква – Аберле, Фридолин, Милета Стојановић, Ботфан и други.

5. Велика Кикинда – Игнац Функ, Фердинанд Бресовски, А. Функ, Кароль Ланг (Lang Károly), А. Книрш (Knirsch A.) и Хербст.

6. Суботица – Мартон Ботлик (Bottlik Márton), Н. Ј. Шефлер (Scheffler N. J.), Геза Ленђел (Lengyel Géza), Ф. Пич (Piétsch Ferenc), Ото Стефани (Stephány Ottó), и др.

Атеље Е. Даненбаум, Непознати младенци, почетак 20. века, Сремска Митровица, инв. бр. 277.

7. Сомбор – Хуберт Дивич, Алберт Фрај (Frey Albert), Л. Лецтер (Letzter L.), Н. Ј. Шефлер (Scheffler N. J), Тихомир Стојановић, Самуел Сингер, Никола Крушедолац, Петар Мандић, Шајб, И. Ледерер и Михаљ Естерхази.

8. Сремска Митровица – Ђока Молдован, Јакоб Сигети и Сава Брашован, Јован Павлипинг, Ото Стефани и Марва Венберг, Јозеф Свачко и Егитије Даненбаум.

ВЕНЧАНИ ПОРТРЕТИ

Као што је већ истакнуто, породица је код припадника новог друштвеног слоја у 19. веку, имала веома важну улогу, која се изражавала кроз разне форме, па и уметничке. Појавом фотографије, као новог медија, пружале су се широке могућности уметничког изражавања нарочито у портретном жанру, о чему сведоче бројне портретне фотографије настале у периоду од друге половине 19. до првих деценија 20. века.[9] На распрострањеност и широку употребу фотографије већ шездесетих година 19. века, знатно је утицала и чињеница да је сам начин израде фотографије постао много једноставнији и бржи, а самим тим и много јефтинији те тако и доступнији најширим слојевима грађанства.

Венчани портрет постао је веома раширен у свим слојевима европског грађанског друштва од друге половине 19. века То је време када је и церемонија венчања постала веома свечана, а фотографија невесте у венчаници била је обавезна у породичним албумима свих друштвених слојева. Међу првим појединачним венчаним портретима у Европи је и портрет принцезе Вики (1858) и принцзе Алисе (1862), две најстарије кћери краљице Викторије. У српској историји фотографије, најстаријим венчаним портретом сматра се „Невеста“, коју је израдио Анастас Јовановић (1848–1850) и то као бојену калотипију, или портретну минијатуру, где је показао своје умеће колористичког „оживљавања“ фотографије.[10] Што се тиче подручја тадашње Јужне Угарске, сачувани су венчани портрети путујућих фотографа, насталих педестих година 19.века, а касније и фотографа који су имали своје сталне ателье. Први међу њима је Иштван Олдал из Великог Бечкерека (Зрењанина), који је на почетку своје делатности израђивао све портретне фотографије у формату *визит карте* – посетнице (визит портре) димензија 6 x 9 цм. Фотографије истог формата израђивали су и остали војвођански фото-

графи. Визит портре ће бити у нашироj употреби од 1865. године. Иако је овај формат портретне фотографије био веома популаран и практичан , јер је имао двоструку намену, његове димензије нису пружале довољно могућности фотографу да на тако малом простору искаже своје фотографско умеће и уметнички израз. Осим тога, оку посматрача остали су обавијени тајном многи детаљи на одећи, изразу лица, позадини фотографског атељеа итд. Портрена фотографија димензија 9 x 12, тзв *кабинет портре*, која је у употреби од 1900. године, пружиће много веће могућности фотографу за његов уметнички и мајсторски израз, а потоњим истраживачима ће бити садржајнији и богатији историјски извор.

У 19. веку, бракови су се и код нас као и у развијенијим европским подручјима, склапали на основу социјане припадности у циљу задржавања одређеног друштвеног статуса, а не на основу емоција, сличности карактера и др. Одраз таквог стања свакако се види и на венчаним портретним фотографијама. На њима често наилазимо на невесте тужних лица, забринуте, како строго и резервисано стоје поред мушкарца без било каквих назнака нежности, додира, држања за руку итд. Овакве фотографије на својеврстан начин сведоче о положају жене у оквиру брачне заједнице, у којој су важила строга друштвена правила, и потврда су о томе, на који начин су се склапали бракови. У складу с тим и сами фотографи су јако водили рачуна о томе у каквој пози ће фотографисати младенце, како не би одударали од тадашњих друштвених норми. Међутим неколико примера венчаних портрета из збирке Музеја Војводине, насталих крајем 19. века у извесној мери одударају од уобичајених друштвених норми и очигледан су пример да су фотографи ипак имали слободу у одабиру поза за фотографисање својих клијената. Таква је *Фотографија младенаца из Великог Бечкерека*, коју је израдио Агоштон Мајнхард (Meinhardt Ag. Nagy Beczkerek), а на којој је млади брачни пар снимљен у целој фигури. Девојка је у дугој хаљини са турниром и дугим шлепом позади. Горњи део хаљине је тако кројен да истиче груди и струк и формира фигуру тела у облику слова S. Цела хаљина је од чипке, а испод ње је сукња од друге врсте материјала, са фалтама. На глави је венчић са дугим велом. Мушкарац је у тамном, највероватније црном оделу, са дугим сакоом широке крагне на којој је букетић од вештачког цвећа беле боје. Изрази лица младенаца одражавају озбиљност и

Аноним, Непознати младенци, око 1920. Инв. бр. 5631, (горе).

Аноним, Непознати младенци, око 1930, инв. бр. 5632.

значај тренутка: они су загледани у фото-објектив са озбиљним изразом лица, али оно што карактерише ову фотографију је присност коју млада показује држањем мушкарца испод руке. Веома сличну позу налазмо и на портретној венчаној фотографији двоје непознатих младенаца, која је настала у Земуну, крајем 19. века, у атељеу фотографа Алијанчића. На њој млада не само што држи младожењу испод руке, већ је чак целим телом полуокренута према њему, а његов израз лица одаје благост. Она је у дугачкој белој хаљини са шлепом, а на глави има венац богато украшен вештачким цвећем. Мушкарац је у црном оделу са машном испод оковратника кошуље и нема уобичајени бели букетић на реверу. Ова два примера потврда су да је упркос строгим нормама које су владале у односима између мушкарца и жене и немогућности манифестација њихових емоција пред јавношћу, па и испред фотообјектива, било и извесних изузетака. Фотографија аустријског официра и његове супруге на венчању, настала у атељеу новосадског фотографа Игњата Рајса, наизглед изражава присност двоје младих људи, јер млада и овде држи младожењу испод руке, али њен израз лица одаје неку забринутост. Девојка на фотографији је кћи извесног Ђоке Краља из Новог Сада, о чему сведочи запис на полеђини фотографије. Време настанка је такође крај 19. века, као и предходне фотографије.

Аноним, Непознати младенци, око 1930, инв. бр. 5629.

Наведене фотографије приказују младу у дугој белој венчаној хаљини, израђеној у модном стилу одређеног периода у којем су настале, а то је крај 19. века, који карактеришу дуге хаљине са горњим делом припијеним уз тело, док је доњи део са предње стране раван и позади се продужава у дугачки шлеп. Међутим, нису у то време све грађанске девојке облачиле беле хаљине специјално шивене за венчање. До прве половине 19. века, венчана хаљина је била заправо свечана репрезентативна грађанска одећа. О томе сведоче бројни ликовни портрети дама из угледних грађанских породица, и они су један од веома важних извора за изучавање ранијих периода, пре него што се појавила фотографија. Тек у другој половини 19. века почиње се израђивати посебна, углавном бела венчана хаљина, према узору на европске. Иначе, белу венчану хаљину од чипке, прва је обукла краљица Викторија на венчању са принцом Албертом (1840). Од тада се мода белих венчаница убрзано проширила по европским градовима. Иако се овај догађај узима најчешће као почетак коришћења белих специјалних хаљина за венчање, позната је чињеница да су још знатно раније, оне биле у употреби, али само код чланова племићких породица. Многи венчани портрети сведоче о томе да венчана бела хаљина још увек није била обавезан део свадбене опреме невесте и да осим невестинског венца или крунице, ни један други елемент не указује на чин венчања. Невеста често нема букет цвећа у руци – бидермајер, а на тим фотографијама сусрећемо се са ликом мушкарца који је у тамном грађанском оделу и белој кошуљи, без украсног букетића од вештачког рузмарина или мирте. Такав је венчани портрет двоје непознатих грађана, који су свој свечани и важан тренутак у животу, овековечили у атељеу новосадског фотографа Јосипа Сингера. Девојка је у дводелној свечаној хаљини светле боје, коју чини блуза кројена уз тело, са жабоом од чипке, и сукња која се благо шири према доле. На глави има круницу од цвећа са које спушта вео. Мушкарац је у тамном оделу са лептир машном око врата и без букетића на реверу. На њиховим лицима се назире благи, стидљиви осмех, а девојка држи младожењу испод руке.

Упркос чињеници да је портретна фотографија у форми визит портреа имала низ недостатака, она се задржала све до почетка 20. века, када добија нови формат чије су динезије 9 x 12 цм и позната је као *кабинет портре*. Грађани су је радо прихватили, јер су желели да имају репрезентативно забележене значајне тренутке у њиховом животу. Такве фотографије су биле много садржајније. Тек се на њима јасно виде значајни психолошки, па и социолошки елементи који су и те како присутни у грађанству тог периода. Кабинет фотографија је нарочито имала значаја за израду венчаних портрета, јер поред тога што је била јаснија, она је пружала и богатији садржај. Тако се поред младе и младожење, на фотографији сада све чешће налази и кум, девер, а касније и већа група људи. На таквим фотографијама су се могли видети поједини детаљи који су до тада били недоступни људском оку на фотографији у форми визит карте; врста материјала од којег је израђена хаљина, детаљи чипке, накит,украси на одећи и у коси, па и израз лица, поглед, итд. Психолошки елементи су овде још уочљивији и јасно говоре о односу жене према мушкарцу, односно надмене и супериорне улоге мушкарца у браку у то време. У збирци Музеја Војводине, на венчаним портретима наилазимо углавном на невесте у белим венчаним хаљинама, кројеним у складу са модом одређеног периода. Тако нам фотографије с почетка 20. века представљају невесте у дугим хаљинама, са наглашеним струком, истакнутим грудима, док је доњи део хаљина са предње стране равног кроја, а позади са дугачким шлепом. Пример такве венчане хаљине налазимо на фотографији која је настала у атељеу Иштвана Олдала у Великом Бечкереку 1911. године. Младожења је на њој у црном оделу са дугим сакоом и цветом на реверу, цилиндром на глави и белим рукавицама у левој руци. Иако је невеста на већини фотографија, које су настајале и у првим деценијама 20.века, углавном тужна, смерна, сетна и уздржана како не би ни на који начин мимиком, покретом тела, изразила своје емоције, на овој фотографији се запажа присниији однос младенаца него на фотографијама из ранијег периода; невеста је благо наслоњена на младожењу, а њен израз лица одаје задовољство. Много већа присност и слободније изражавање емоција налазимо на фотографији непознатих младенаца, која је настала у Земуну, почетком 20. века, у атељеу Р. Гатера, где се они држе за руке, а младожења је левом руком обухватио невесту око струка. На њеном лицу се назире благи осмех. Што се тиче венчане хаљине, она је веома сличног кроја као на претходној фотографији, а то се може рећи и за хаљину коју на себи има невеста на фотографији коју је израдио А. Грујић из Новог Сада, једино што нема шлеп, али је невестин вео изразито дугачак. Кабинет фотографија настала почетком 20. века у атељеу познатог новосадског фотографа с краја 19. и почетком 20. века, Јосипа Сингера, прва је у Збирци, где се поред невесте и младожење налази и треће лице испред фото-објектива, а то је у овом случају девер. Великобечкеречки фотограф Ороси Лајош (Oroszy Lajos) тих година је отишао корак даље у коришћењу могућности које је пружао формат кабинет фотографије те је направио групну фотографију са шест особа; поред невесте, која седи и младожење који се благо над њом надвио, назлазе се две женске особе које такође седе, обучене у свечане раскошне хаљине и са шеширима на глави, а двојица мушкараца који стоје иза њих. Фотографија је изузетно доброг квалитета те су јасно уочљиви детаљи на хаљинама, сваки набор, као и украси на шеширима. Вајда Деже

Атеље Деже Вајда, Непознати младенци, 1921, Нови Сад, инв. бр. 4260.

(Vajda Dezsö), један од веома плодних новосадских фотографа, оставио је велики број венчаних портрета а вредан пажње је и тај где невеста седи на столици док је младожења благо обухватио десном руком и стоји изнад ње. Можда је овакав начин позирања требао такође да укаже на однос мушкарца и жене у браку, а можда је то само покушај да се изађе из постојећих крутих друштвених моралних оквира. Вредна пажње је и фотографија истог фотографа, где је невеста заузела такву позу да одаје утисак надмене и самоуверене младе жене, која зна шта хоће и чини се, веома је спремна да се суочи са новим статусом удате жене.

Одређене норме у начину позирања и фотографисања младенаца, које се могу видети на изнетим примерима, постепено ће се мењати након Првог светског рата и то нарочито двадесетих година 20. века, када се у складу са тадашњим друштвеним нормама постепено мања и статус жене и њена улога у друштву. Она постаје слободна жена, присутна у јавном животу, има право на избор своје професије, прихвата нове модне трендове у облачењу, који јој омогућавају слободу покрета, итд. На то су утицали нови друштвени односи али и поједини страни утицаји; много су доступнији страни еврпски часописи, рекламе и разгледнице са сентименталним садржајем, које су штампане у Аустрији и Немачкој. Све то је утицало да на венчаним фотоиграфијама чешће налазимо на невесту која је ставила руку на раме младожење или наслонила главу на његово раме, држећи га за руку, све се чешће среће осмех на њеном лицу итд. У збирци Музеја Војводине има само неколико фотографија из тог периода, али су оне довољна потврда за горе наведене чињенице. Једна од њих је настала у ателеју Е. Даненбаума (E. Dannenbaum) у Сремској Митровици око 1920. године. Фотографија приказује младенце у целој фигури, где се јасно види сваки деталь невестине хаљине; дуга је само до чланака, што је такође модна новина тих година, кројена је из три нивоа различите дужине, са воалом на глави, украшеним букетићем мирте, који се наставља веома дугачаким шлајером. Оно што одражава однос двоје младих људи у том периоду и сведочи да су се вековни табуи у том смислу постепено брисали, јесте управо поза ово двоје младих људи. Они су потпуно приспонили главе једно уз друго и држе се за руке, а изрази лица им одају утисак срећних и задовољних људи. Да се постојеће моралне норме у овом периоду постепено мењају, потврђују још три кабинет фотографије из Збирке. Све су настале у периоду 1920––1930. године, у непознатим фотографским ателеима и све имају заједничку карактеристику: невеста је са осмехом на лицу, младенци су са благо повијеним главама једно према другом, одају утисак срећних и заљубљених младих људи спремних да граде заједничку будућност. Венчане хаљине и невестински венац су у модном стилу датог периода: хаљине су дужине до пола листова, са продуженим струком.

Групне свадбене фотографије имају такође веома велику документарну вредност, међутим често се на њим, у жељи да буде објективом обухваћен што већи број људи, „изгубе" главни актери догађаја – младенци. То потврђују четири примера таквих фотографија у Збирци. Све су настале у екстеријеру и непознат је фотограф. На њима су невеста и младожења окупирани већим бројем људи тако да се тек назире њихова одећа и они су некако у другом плану.

Мали је број фотографија насталих с краја 19. и првих деценија 20. века, које приказују саму невесту, било у целој фигури, или допојасно. То није било неуобичајено у развијеним европским земљама, али са портрете на којима је сама невеста, на овим просторима налазимо тек након Другог светског рата. Међутим, у Збирци Музеја Војводине налазе се три такве фотографије од којих је једна настала у ателеу новосадског фотографа Јована Рехницера (Rechnitzer Johan). На фотографији је девојка снимљена из полупрофила, са велом и невестинским венцем на глави. Око врата је тамна трака са брошем. На другој фотографији је портрет Марије (Милоша) Светића, глумца и књижевника. Фотографија је настала у Загребу око 1865. На фотографији је девојка снимљена до предела груди, са раскошним велом и невестинским венцем на глави. Трећа фотографија је настала у Бечу у ателеу Јохана Хана (Joh. Hahn). Девојка је снимљена у целој фигури, из профила, са рукама на куковима. На глави је раскошан невестински венац, а хаљина је са дугим шлепом.

Иако су друштвене норме одређеног периода, оставиле свој траг и на портретној венчаној фотографији, ипак не смемо занемарити чињеницу да је начин позирања младенаца пре свега зависио од личног става, укуса и мајсторства појединих фотографа.

Савремени облици комуникације и невероватне техничке могућности бележења стварности, убрзано потискују фотографију, која је прошла дуг развојни пут од дагеротипије, до беспрекорне уметничке

фотографије. Широке могућности мултимедијалне презентације културно-историјског наслеђа, за музеологију су изузетно значајне, али ће за музејске стручњаке фотографија увек бити незаобилазна пре свега у редовној делатности, затим и као значајан историјски извор и сведочанство о минулим епохама. Незаобилазна је на сталним и тематским изложбама, јер најбоље илуструје амбијент и дух времена у коме је настала.

Све фотографије наведене у овом раду на својеврстан начин сведоче о само једном сегменту богате материјалне културе на простору Војводине – венчаној одећи, али истовремено и о историјском развоју фотографске делатности, која је првих деценија 20. века достигла европске стандарде.

НАПОМЕНЕ

* Фотографије у тексту: Музеј Војводине.

[1] András Gerő, *Magyar polgárosodás*, Atlantisz Könyvkiadó, Budapest 1993, 9, 1.

[2] Љубица Отић, *Из културне и друштвене историје војвођанских градова* у: Војвођанском грађанству у сусрет, Нови Сад 2007, 24.

[3] *Приватни живот у српским земљама у освит модерног доба,* Београд 2005 – приредио Александар Фотић, 760.

[4] Исто, 760

[5] Мећеши Љубомир, *Руска традиция,* Нови Сад, 2007, 159.

[6] Приватни живот код Срба у 19,веку, Београд 2006, 123.

[7] Боривој Миросављевић, *Антологија фотографије Војводине,* Нови Сад, 2004, 4.

[8] Овај податак је преузет од др Ференца Немета, који је изучавао историју фотографије у Војводини.

[9] М. Тодић, *На лудом камену,* Београд 5.

[10] Исто, 6.

ЛИТЕРАТУРА

Војвођанском грађанству у сусрет, Музеј Војводине, Нови Сад 2007, 24.

Дебељковић Бранимир, *Стара српска фотографија*, Музеј примењене уметности, Београд 1977.

Milena Lamarová, Olga Herbenová, Ludmila Kybalová, Képes divattörténet az ókortól napjainkig, Budapest 1974.

Magyar polgárosodás, Atlantisz Könyvkiadó, Budapest 1993, 9, 1.

Мећеши Љубомир, *Руска традиция,* Нови Сад, 2007, 159.

Миросављевић Боривој, *Антологија фотографије Војводине,* Нови Сад, 2004, 4.

Német Ferenc, A bánáti fényképészet története, Újvidék: Forum, 2002.

Поповић Бијана, *Мода у Београду 1918 – 1941*, Музеј примењене уметности, Београд 2000.

Приватни живот код Срба у 19,веку, Београд 2006, 123.

Приватни живот у српским земљама у освит модерног доба, Београд 2005 – приредио Александар Фотић, 760.

Стојановић Добрила, *Женска мода од средине 19. века до тридесетих година 20. века*, Музеј примењене уметности, Београд 1966.

Тодић Миланка, *На лудом камену,* Београд 5.

Ljubica Otić

WEDDING PHOTOGRAPHS IN WORKS OF VOJVODINA PHOTOGRAPHERS IN THE COLLECTION "CITY WEAR" IN THE MUSEUM OF VOJVODINA

Summary

The Museum of Vojvodina keeps in its *City Wear*collection a large number of portraits made during the latter half of the 19th century and the first decades of the 20th century. Among them are a significant number of portraits of newlyweds. The wedding portrait is linked to the inception of civil society in which the cult of family plays an important role, and with it comes a need to visualize it. When the wedding ceremony became highly formal after the second half of the 19th century, the photograph of the bride and groom was a must-have and was kept in family photo albums. Newlyweds' photographs are a testament to the transformation of civil wedding attire, as well as to the development of portrait photography in this region.

UDC: 069.5(497.11 Zrenjanin)
929.52VARADI

ЛЕГАТ ПОРОДИЦЕ ВАРАДИ У НАРОДНОМ МУЗЕЈУ ЗРЕЊАНИН

Владислава Игњатов, кустос-историчар, Дејан Воргић, историчар уметности,
Народни музеј Зрењанин

Стална поставка Народног музеја у Зрењанину од 8. априла 2016. богатија је за још један легат – породице Варади. Било је потребно више од годину дана рада да се реализује овај пројекат и представи широј и стручној јавности. Легат породице Варади је настао на иницијативу проф. др Тибора Варадија и финансиран је средствима локалне самоуправе. Носиоци целог пројекта били су Милева Шијаковић, виши кустос-историчар уметности и Владислава Игњатов, кустос-историчар.

ПОРОДИЦА ВАРАДИ

Породица Варади је била међу угледнијим породицама у Великом Бечкереку (Петровграду, Зрењанину). Континуирано је присутна у јавном и друштвеном животу овога града од краја XIX века. У њој се поштовало право и правна струка без икаквих идеолошких, политичких или националних предрасуда.Породичну адвокатску канцеларију основао је др Имре Варади након повратка са студија из Пеште 1893. године, и она је радила све до 2014. године. У њој су стасале три генерације адвоката ове породице: Имре, његов син Јожеф, као и унуци Тибор и Имре.

Др Имре Варади (Катарина, данашњи Равни Тополовац, 1867 – Зрењанин, 1959) био је угледни адвокат, политичар, посланик у Угарском парламенту (1905–1910), главни и одговорни уредник неколико великобечкеречких новина (*Nagybecskereki hirláp* и *Délvidéki Újság* на мађарском, као и *Torontáler Volksblatt* на немачком језику), предводник мађарске националне мањине у Банату, председник великобечкеречке Касине и Мађарског културног друштва, члан великобечкеречког (петровградског) Удружења адвоката, народни посланик Краљевине СХС (1927-1929) и сенатор Краљевине Југославије (1939). Пред крај Другог светског рата изабран је за члана Градског народног одбора Петровграда (1944).

Др Јожеф Варади (Велики Бечкерек, 1912 – Зрењанин, 1988), студирао је право у Загребу и Паризу. Био је угледни адвокат, председник Адвокатске коморе Војводине, потпредседник Савеза адвокатских комора Југославије и Међународне уније адвоката, дугогодишњи председник Културног друштва Петефи (мађ. *Petőfi)* у Зрењанину и члан Матице српске. Своје стручне радове је објављивао у часописима: *Југословенска адвокатура, Одвјетник* и *Гласник адвокатске коморе* Војводине. Добитник је бројних признања и одликовања.

Проф. др Тибор Варади (Петровград, 1939), завршио је Правни факултет у Београду, а звање доктора правних наука стекао је на Универзитету Харвард. Био је редовни професор на Правном факултету у Новом Саду, професор на Департману правних студија, директор правних студија, проректор, руководилац Програма за међународно пословно право, те професор емеритус Средњоевропског универзитета

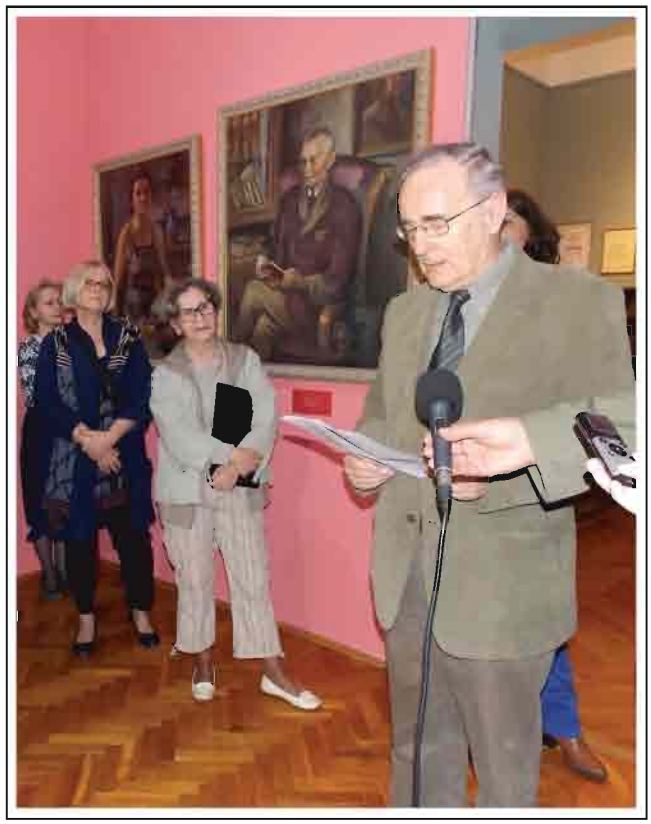

у Будимпешти. У више наврата предавао је на Универзитетима у САД-у и Сорбони, а изабран је и за редовног, а потом и професора емеритуса Емори Универзитета у Атланти. Редовни је члан Српске академије наука и уметности и члан међународног Сталног арбитражног суда у Хагу. Објавио је 275 научних радова (од тога 35 књига), на српском, енглеском, мађарском, француском и немачком језику.

Имре Варади, млађи (Зрењанин, 1949 – Зрењанин, 1996), заједно са својим оцем водио је породичну адвокатску канцеларију. Био је у више мандата члан, а потом и потпредседник Управног одбора Адвокатске коморе Војводине, и представник Југославије у Управном одбору Међународне уније адвоката. Након Имреове смрти канцеларију је, до затварања, водила његова супруга Јудита.

ИСТОРИЈСКО ОДЕЉЕЊЕ

Проф. др Тибор Варади и чланови његове породице поклонили су Народном музеју у Зрењанину богату историјску грађу које се пре свега огледа у дипломама, фотографијама, белешкама, позивницама, легитимацијама, визиткартама, новинским чланцима и др. Поклоњени материјал нам даје увид у континуирану присутност чланова породице у јавном и друштвеном животу града. Историјско одељење је на тај начин постало богатије за стотињак нових инвентарних јединица. У самом амбијенту Легата представљено је, услед недостатка простора, далеко мање грађе од онога што заправо чини поклоњену заоставштину ове породице. Изложена документација је распоређена у зидним нишама, као и по слободним површинама на намештају.

Међу завештаним фотографијама породице Варади, које су изложене у једној од ниша легат-собе, треба истаћи: једну од најстаријих фотографија на којој је приказан Имре Варади, из 1879. године током гимназијских дана, такође, фотографију насталу приликом посете Имреа и Мете (девојачко презиме Пуц) Мон Блану 1913. године, као и неколико фотографија које су настале поводом сребрне свадбе Имреа и Мете Варади, из 1921. године. Ове фотографије саме по себи говоре не само о породици Варади, већ и о култури живота и одевања грађанског друштва у периоду од краја XIX до средине XX века у Великом Бечкереку (Петровграду).

О томе колики значај је др Имре Варади имао на друштвени живот у граду, сведочи и богато украшена спомен књига из 1905. године Занатског удружења из Великог Бечкерека. Овом споменицом Удружење му

је одало почаст јер их је заступао на најбољи могући начин. На корицама се налази његова фотографија, а унутар књиге су потписи чланова Удружења.

Посебан значај припада документу који на индиректан начин говори о улози др Имреа Варадија у Првом светском рату. Имре је бранио пред судом велики број истакнутих српских првака и интелектуалаца ухапшених након Сарајевског атентата (1914) и оптужених за заверу против аустроугарске власти. Овај документ је заправо изјава настала 30. маја 1951, која показује суштину интернирања. Дата је са циљем да се др Марку Недељковићу потврди право на статус инвалида због губитка „очињег вида“ током Првог светског рата. На полеђини овог документа је Недељковићева писана изјава захвалности из августа 1952. године.

Поред историјске грађе, Историјско одељење ће у легат-соби убудуће чувати и личне предмете чланова породице Варади као што су: значка Еснафског удружења Имреа Варадија, писаћа машина *Ерика* дрезденске компаније *Науман* из 1937/1938. године, коју је користио Јожеф Варади, тога Тибора Варадија коју је добио од Универзитета *Емори* из Америке и која је коришћена пред Међународним судом правде у Хагу, те више печата, медаља и других предмета. У домен личне и приватне грађе спадају љубавно писмо Имреа и Мете Варади, као и књига Тодора Манојловића *Центрифугални играч*, из 1931. године на мађарском језику. Ова књига је библиофилско издање штампано у 50 примерака, а двадесет и први број је Тодор поклонио Имреу у знак дугогодишњег пријатељства. Управо због чињенице да су др Имре Варади и Тодор Манојловић били добри пријатељи, импресионира то што се на сталној поставни Народног музеја Зрењанин Легат породице Варади налази поред спомен-собе Тодора Манојловића.

УМЕТНИЧКО ОДЕЉЕЊЕ

Легатом породице Варадијевих Уметничко одељење Народног музеја у Зрењанину обогаћено је у више сегмената. Збирка ликовне уметности је овим путем добила три слике бечкеречко-петровградских сликара. Међу њима се посебно истиче пленеристички зимски пејзаж „Ветрењаче у Куману“ из 1891. године, који представља рад вишеструко светски награђиваног мађарског сликара Ласла Кезди Ковача (1864–1942). Овај сликар је пре одласка у Будимпешту радио у Великом Бечкереку као архивар Торонталске жупаније у периоду од 1885. до 1892. године. Слика је у прошлости два пута излагана у

Народном музеју Зрењанин на привременим изложбама 1969. и 1979. године. Друге две слике су рад Јаноша Ајха-Береца (1900–1943) из 1941. године и на њима су представљени портрети Имреа и Мете Варади. Имре је приказан у радном амбијенту, док се на фону Метиног постхумног портрета истиче колористичка-тонска „измаглица". Ови портрети стилски припадају грађанском реализму међуратног периода и потпуно се уклапају у уметников сликарски опус. Јанош Ајх је био ученик Стевана Алексића, а након усавршавања у Будимпешти, од 1919. године постаје стални члан групе „Великобечкеречки импресионисти". Током тридесетих година XX века његова портретна активност нагло расте, али је даљи сликарски успон прекинут прераном смрћу.

Збирци примењене уметности је легатом завештано петнаестак предмета, који данас значајно доприносе самом амбијенту Легата породице Варади. Приликом рада на Легату виши кустос Милева Шијаковић трудила се да у што већој мери испоштује музеолошке принципе и да предмете у новом простору аранжира по угледу на аутентични простор из кога су они истргнути. На први поглед у соби легата се издвајају две целине. Прва целина представља намештај и друге предмете из некадашње канцеларије Варадијевих, док друга одише приватно репрезентативним карактером. Међу канцеларијским намештајем, који је рађен под утицајем историцистичких стилова XIX века, као што су радни сто и писаћи секретар, посебно место имају зидни сат из некадашње адвокатске канцеларије Варадијевих, који је рад локалног урара Гринцвајга, и стара метална улична табла из времена када је кацеларију држао Имре Варади.

Централно место у приватно-репрезентативној целини обухвата позно барокна салонска гарнитура састављена од стола, две столице и две фотеље. Једна од фотеља припада типу продужене фотеље са рукохватом. Сваки примерак ове гарнитуре је обрађен и резбарен на јединствен начин и са бираном декорацијом, док у исто време његова стилска обрада не излази из концепта целине салона. На овом драгоценом намештају преплићу се барокни утицаји са простора Угарске и западне Европе, док се у акцентима јавља и рококо. Намештај, који је свакако рађен по специјалној поруџбини, некада се налазио у поседу племића и војсковође Ернеа Киша (1799–1849). У власништво Варадијевих гарнитура је стигла путем Јакова Пуца (1848–1939), Метиног оца, који је, као заслужни лекар и пријатељ породице Киш, салон добио на поклон. Поред већ поменутих примера намештаја, у Легату породице Варади доминирају и други драгоцени предмети који припадају стилу сецесије, као што су раскошна жардињера на постаменту бохемијске компаније Рудолф Дитмар из Знојма, лустер, стони рамови и др. Топлини поставке доприносе и две полице са поклоњеним енциклопедијским издањима и књигама, међу којима се посебно истиче Корпус мађарског права (лат. *Corpus Juris Hungarici*) из 1822. године.

ЗАКЉУЧАК

Реализованим Легатом, стална поставка зрењанинског Музеја добила је анекс који у правом смислу преноси атмосферу и амбијент у коме је породица Варади живела и пружала правне услуге грађанима данашњег Зрењанина више од 120 година. Вољом господина Тибора Варадија Музеју је завештан део материјалне породичне имовине ради чувања и излагања, јер је управо она прави доказ колико је породица Варади својим континуираним деловањем допринела самом напретку града. Виши кустос Милева Шијаковић се радом на Легату породице Варади на најлепши могући начин опростила од посла у Народном музеју Зрењанин, а нама млађим генерацијама оставила је у наследство свој дугогодишњи рад да га негујемо и поштујемо.

UDC: 821.163.41.09 Jovanović-Zmaj
061.7-053.2(497.113)

ZMAJEVE DEČJE IGRE

Tatjana Stojkov, Muzej Vojvodine Novi Sad

Apstrakt: U našoj književnoj prošlosti zapaža se bogato književno , pesničko delo Jovana Jovanovića Zmaja. Tako se došlo do ideje oživljavanja tradicija naše prošlosti i stvaralačkim stremljenjima ka budućnosti. Prve „Zmajeve dečje igre" nazvane „Zmajev dan" organizuju se 21. juna 1958. godine kao festival dečje poezije, drame i lutkarskih pozorišta. Na njima od tada pa do današnjih dana učestvuju svi istaknuti pesnici, glumci iz cele bivše SFRJ. Programska struktura postavljena je na samom „Zmajevom danu" i uglavnom je očuvana i do danas. Nju čine komemoracioni pohod Zmajevom grobu, susreti pesnika i dece u Novom Sadu i Sremskoj Kamenici, savetovanje o raznim problemima literature za decu i izložbe crteža i knjiga. Pesnicima su dodeljivane: Nagrada za stvaralački doprinos savremenom izrazu u književnosti za decu, Nagrada za izraziti doprinos popularisanju književnosti za decu, Povelja, Velika Povelja i Nagrada Rade Obrenović. Nagrada SIGRIDRUG se dodeljuje na Festivalu monodrame najboljem glumcu i autoru teksta.

Ključne reči: Jovan Jovanović Zmaj, Zmajeve dečje igre, Sremska Kamenica, Novi Sad, deca

U našoj kulturi i književnoj prošlosti zapaža se bogato književno, a posebno pesničko delo Jovana Jovanovića Zmaja. Njegova poezija namenjena deci nenadmašna je i gotovo bez premca u svetskoj književnosti. Na stogodišnjicu pesnikovog rođenja 1933. godine Društvo „Zmaj" u Sremskim Karlovcima osnovalo je Zmajev muzej u Sremskoj Kamenici. Novoosnovani Zmajev muzej bio je smešten u maloj Zmajevoj dvorišnoj kući. Bio je vrlo skroman sa samo četiri vitrine jer se raspolagalo sa malom zbirkom dokumenata. Muzej je bio otvoren do 1941. godine. Međutim, i u uslovima nove političke i društvene stvarnosti socijalističke Jugoslavije, otkupom, poklonima i zaveštanjima, Matica srpska je prikupila solidnu dokumentaciju o Zmaju i inicirala otvaranje Muzeja. Tako je na predlog Matice srpske povodom 50-godišnjice pesnikove smrti 6. 6. 1954. godine ponovo otvoren Zmajev muzej u Sremskoj Kamenici. Na dan otvaranja Muzeja tadašnji sekretar Matice srpske Miloš Hadžić otkrio je Zmajev spomenik koji je 1941. godine srušen i kojeg su odnele ustaše a koji je tek nakon rata pronađen, obnovljen, vraćen na mesto i premešten na mesto blizu Muzeja na Gornji (Zmajev) trg. Početkom 1957. godine pokreće se akcija za oživljavanje, unapređenje i preuređenje Zmajevog muzeja. Građevinski radovi su završeni 13. 10. 1957. godine. Izvršena je i rekonstrukcija stalne izložbe prema koncepciji dr Koste Milutinovića, tadašnjeg kustosa Vojvođanskog muzeja i potpredsednika Društva prijatelja muzeja. Na tom poslu sarađivali su Irena Balat i Jovan Dunđin, kustosi Vojvođanskog muzeja i Milan Vranić u svojstvu upravnika Muzeja grada Novog Sada.[1] U sali čitaonice u Sremskoj Kamenici održana je 13. 10. 1957. godine plenarna sednica Društva prijatelja muzeja i tog dana je za publiku otvoren preuređeni Zmajev muzej. Na sednici je književnik Božidar Kovačević pročitao referat *Zmaj u srcu zemlje, naroda i vremena*, a Jovan Dunđin je u sklopu saopštenja *Tri postavke Zmajevog muzeja* izneo ideju o „Zmajevim dečjim igrama" kao festivalu poezije za decu. Učesnici sednice su prihvatili taj predlog i zaključili da bi trebalo nastojati da se prve „Zmajeve igre" održe početkom juna 1958. godine.[2]

Naime, nedelju dana pre ove plenarne sednice javnosti je već bila poznata ideja o „Zmajevim dečjim igrama", koju je izneo dr Kosta Milutović 6. 10. 1957. godine u *Dnevniku* pod naslovom: *Povodom Nedelje muzeja – Omladina i muzeji* u kojem između ostalog piše: „Zmajeve dečje igre zamišljene kao festival dečje poezije, uz prisustvo nekoliko hiljada dece iz svih naših republika, bile bi još jedan odraz visokog kulturnog uspona Novog Sada i Vojvodine u novoj socijalističkoj Jugoslaviji. Zmajeva Kamenica mogla bi svake godine, na „Zmajev dan" oživljavanjem tradicija iz naše prošlosti, da postane žarište stvaralačkih stremljenja i odraz perspektiva naše budućnosti".[3]

Prve „Zmajeve dečje igre", nazvane „Zmajev dan" organizuju se juna 1958. godine kao „festival dečje poezije, drame i lutkarskih pozorišta". Prve Igre je otvorio 21. juna 1958. godine književnik akademik Veljko Petrović besedom o Zmajevoj poeziji, a najmlađima su

Stevo Žigon govori „ Svetle grobove" 1969. godine.

svoje stihove čitali Desanka Maksimović, Dušan Radović, Stevan Raičković, Nikola Drenovac, Božidar Kovačević i Gvido Tartalja.[4] Nastupili su istaknuti jugoslovenski pesnici i tako će biti do današnjih dana. Na sednici Saveta Muzeja grada Novog Sada 11. februara 1959 godine razmatrano je pitanje „Zmajevih dečjih igara". Te iste godine 21. februara održano je savetovanje o „Zmajevim dečjim igrama" gde je rešeno da se Igre održe u prvoj polovini juna meseca i da sadržaj bude kombinovan te da izvođači budu i deca i odrasli. Pored ovoga, bilo je predviđeno da se do juna meseca uradi još niz poslova: sprovede nagradni konkurs za *Esej o Zmaju* za učenike srednjih škola, uspostavi i pripremi sa specifičnim programom *Literarni čas* koji bi se jednom mesečno održavao u Sremskoj Kamenici, te izradi kataloga Zmajevog muzeja, i da se sprovedu sve prethodne pripreme za pokretanje lista *Neven*. Na toj sednici je određen i Priređivački odbor Igara u sastavu: Živan Milisavac, Milica Preradov, Kazimir Visković, Branko Đurđević, Jovan Dunđin i Mirjana Džepina. Osnovna programska struktura kasnijih junskih manifestacija postavljena je na samom „Zmajevom danu" i uglavnom je očuvana do danas . To su komemoracioni pohod Zmajevom grobu, susreti pesnika i dece u Novom Sadu i Sremskoj Kamenici, savetovanje o raznim problemima literature za decu i izložbe crteža i knjiga. Na grob Jovana Jovanovića Zmaja svake godine su polagani venci i cveće a stihove „Svetli grobovi" recitovali su dramski umetnici iz cele bivše SFRJ. Među njima i Stevo Žigon, Miloš Žutić, Rade Šerbedžija, Branislav Lečić, Mirko Petković, Bosiljka Boci, Branko Vujović, Zlatko Crnković, Svetlana Bojković, Dragi Kostovski, Miha Baloh (na slovenačkom jeziku), Laslo Pataki (na mađarkom jeziku) i mnogi drugi.

Jasno je da su Igre pokrenute iz nekoliko krupnih razloga. Pre svega iz uviđanja potrebe oživljavanja Zmajevog muzeja, kako ne bi više bio statično-memorijalnog karaktara, i iz potrebe okupljanja proučavalaca Zmajevog stvaralaštva, a uporedo sa tim afirmisanja i borbe za ravnopravni položaj savremenog stvaralaštva za decu sa književnim stvaralaštvom uopšte. Na prvim Igrama stavljen je akcenat na Zmajev lik i njegovo književno nasledstvo, ali se već tada ukazalo na razvojni put za najmlađe i na do tada ostvarene rezultate. Sledeće 1959. godine pored književne priredbe dečjih pisaca i izložbe dečjih crteža, održano je i savetovanje o literaturi za decu i o izdavačkoj delatnosti iz te oblasti. Tako se već od te druge godine počela ova manifestacija razvijati u dva pravca:

– Susreti pisaca sa njihivim najmlađim čitaocima;

– Savetovanja, tribine i razgovori o književnosti za decu.

Značajana je činjenica da su Igre već na ovom susretu okupivši trideset pisaca iz skoro svih republika, te predstavnike izdavača iz Beograda, Zagreba i Novog Sada postale opšta jugoslovenska manifestacija. Prvih deset godina obeleženo je traženjem pravog i potpunog lika „Zmajevih dečjih igara", dok istvremeno one predstavljaju određeno iskustvo i smernicu u daljem radu. To iskustvo je formulisao Božidar Kovaček u svom izlaganju povodom obeležavanja desetogodišnjice jubileja, u nekoliko osnovnih zadataka:

– Afirmisati literaturu za decu;

– Intenzivirati kritiku literature za decu;

– Usmeriti književnost za decu pravcem savremenog umetničkog izraza.

Iako se u razradi ovih zadataka imao u vidu samo jedan od dva glavna dotadašnja toka književno-teoretski, i onaj drugi, književno-manifestacioni dobija na

širini i raznolikosti. Junski programi se neprekidno razvijaju i bogate. U njima se sažima sve ono što je najlepše u scenskom, književnom, lutkarskom i dečjem stvaralaštvu. Iz Zmajeve kuće u Sremskoj Kamenici oni se sele i u druge prostore. Petrovaradinska tvrđava ostaće zapamćena po Poetskim mitinzima, brodovi na Dunavu takođe će ugostiti umetnike u Zmajevoj luci poezije, a prvi programi u Zmajevoj ulici u Novom Sadu biće održani 1982. godine.

Zbog prenatrpanosti junskih programa Igre 1968. godine proširuju svoj rad i na novembar mesec. Tako će novembarska savetovanja postati stalna praksa Igara sve do pokretanja časopisa *Detinjstvo* 1975. godine. Značajna novina je i akcija „Pisci u susret deci" koja ima za cilj što veći kontakt sa decom i odlazak pesnika u „vlasništvo" svih a najviše onih koji su bili povod njihovom nastanku, deci.

Pored ova dva toka koja su opisana, od samog početka izdvajao se još jedan a to su izložbe. Prvih godina to su bile izložbe dečjih radova koje su Zmajeve dečje igre organizovale u saradnji sa Centrom za likovno vaspitanje dece i omladine Vojvodine, a od 1966. godine priređuju se i izložbe poznatih jugoslovenskih slikara i primenjenih umetnilka.[5]

Od 1976. godine „Zmajeve dečje igre" svakih pet godina priređuju uz pomoć izdavača izložbe posvećene književnosti za decu, koje prikazuju domete izdavačkih projekata u ovoj oblasti i daju hronološki pregled razvoja dečje knjige i štampe. Važno je spomenuti i izložbe ostvarene u saradnji sa Muzejem Vojvodine, kao što su izložbe o tradicionalnim igrama u Vojvodini, o igračkama Zmajevog doba, o razvoju štampe za decu na našim prostorima i dr. Saradnja sa srodnim institucijama sve više se ističe kao važna a posebna pažnja se poklanja saradnji sa dve srodne institucije u Jugoslaviji: „Festivalom Kuriček" iz Maribora i „Fesitvalom djeteta" iz Šibenika. Od 1965. godine Igre će proširiti tu saradnju i na srodne institucije u svetu, ugostiti mnogobrojne svetske pisce a i naši pisci će odlaziti na studijska putovanja. Godine 1985. gost Igara je bila i Astrid Lindgren, autor knjige „Pipi Duga čarapa" koja je ujedno i prvi strani pisac kome je dodeljena POVELJA „Zmajevih dečjih igara".

U istoriji Igara 1975. godina je značajna jer te godine one pokreću svoj časopis *Detinjstvo*, jedinstvenu publikaciju u periodici namenjenoj stvaralaštvu za decu. Izdavačka delatnost Igara je i do tada bila veoma razvijena i plodna kao rezultat saradnje sa poznatim izdavačima. Pokretanje sopstvenog časopisa označiće novu orijentaciju Igara. Priprema, priređivanje i objavljivanje knjiga, separata časopisa, zbornika o književnosti, katalozi likovnih i drugih izložbi, plakati, poetske razglednice, doglasnice(bilteni, informatori o radu Igara) itd, postaće suštinska delatnost igara. Sledeće, 1976.

Program u Zmajevoj ulici 1988. (levo) i 1993. godine.

godine, ustanovljen je i Dokumentacioni centar. To je mesto gde se sabiraju, klasifikuju i unose u računarski sistem podaci o literaturi za decu kod nas i u svetu.

U traženju novih programskih prostora, Igre od 1984. godine određuju glavne domaćine Junskih programa. Piscu domaćinu kao posebna čast i priznanje dodeljuje se da godinu dana nosi *Zmajev štap* (njihova imena se upisuju na štapu). Štap su nosili naši najpoznatiji pesnici: Miroslav Antić, Zvonimir Balog, Dragan Lukić, Luko Paljetak, Pero Zubac, Dobrica Erić, Duško Trifunović, Mošo Odalović, Dragan Radulović, Enes Kišević, Pavle Janković Šole, Miroslav Nastasijević, Slobodan Stanišić, Raša Popov, Aleksandar Popović, Đorđe Radišić, Mira Alečković, Vladimir Andrić, Ljubivoje Ršumović i drugi. Pored pisaca domaćini su bili i poznati glumci, slikari, reditelji, kompozitori i pevači. Iste godine se organizuje i Književni karneval koji će dugi niz godina biti posebna atrakcija Igara. Karnevale su predvodili naši najpoznatiji glumci: Toma Kuruzović, Dragoljub Milosavljević Gula, Zijah Sokolović, Milena Dravić, Miša Janketić, Mira Banjac i drugi.

Muzičkim programima se takođe poklanjala velika pažnja i nastojalo se da budu vrhunskog kvaliteta. Tako su nastali mnogi programi Pesničkog tobogana, birana je najlepša pesma Jugoslavije, a 1991. godine je izveden i prvi mjuzikl „Zmajevih dečjih igara". Neki od pomenutih programa su se zadržali do danas, malo izmenjeni i osavremenjeni, a neki su na žalost prestali da postoje. Tako je nestao Mali muzej „Zmajevih dečjih igara" a o Zmajevom dvorištu o kojem se maštalo (gradić bajka) ostala je samo maketa. Iz navedenog se vidi da su Igre od skromne priredbe 1958. godine do danas prerasle u veoma razgranatu i složenu organizaciju koja je postala moćan činilac u razvoju savremene književnosti i stvaralaštva za decu. Već posle uspešnih prvih deset „Zmajevih dečjih igara" uvidelo se da svojim obimom i sadržajem prevazilaze kompentencije jednog Društva (u okrilju Muzeja grada Novog Sada) i da ih treba registrovati kao pravno lice, angažovati profesionalnog sekretara, doneti statut. Do tog važnog čina u istoriji Igara došlo je na 12. „Zmajevim dečjim igrama" 1969. godine kada je na sastanku Saveta „Zmajevih dečjih igara" usvojena odluka o osnivanju ustanove „Zmajeve dečje igre". Pridružio im se i Savet za vaspitanje i brigu o deci opštine Novi Sad i na sednici održanoj 30. septembra 1969. je doneo rešenje o osnivanju „Zmajevih dečjih igara". Postavši institucija i stekavši svojim radom značajan ugled u društvu „Zmajeve dečje igre" su osetile potrebu da sa svoje strane izraze priznanje svima onima koji su svojim radom unapredili stvaralaštvo za najmlađe. Tako su 1970. ustanovljene dve nagrade:

– Nagrada za stvaralački doprinos savremenom izrazu u književnosti za decu;

– Nagrada za izraziti doprinos popularisanju književnosti za decu.

Povelja kao poseban oblik priznanja za stvaralački doprinos književnosti za decu ustanovljena je 1975. godine, za bezgraničnu odanost svetu detinjstva i najple-

Druženje pisaca sa decom, Branko Ćopić 1959. godine.

Dodela Povelje „Zmajevih dečjih igara" Desanki Maksimović 1975. godine.

menitijim ljudskim težnjama, a dobili su je: Desanka Maksimović, Gustav Krklec, Aleksandar Vučo, Anton Ingolič, Gvido Tartalja, Vančo Nikoleski, Momčilo Tešić, Branko Ćopić, Čedo Vuković, Mihal Kovač, Elja Peroci, Danko Oblak, Anđelka Martić,Vesna Parun, Mira Alečković, Vasil Kunoski, Anto Staničić, Branko V. Radičević, Miroslav Belović, Dušan Kostić, Aleksandar Popović, Arsen Diklić, Dragan Lukić i drugi.

Velika Povelja ustanovljena je 1987. godine i dodeljena je Desanki Maksimović *za bezgraničnu bajku topline i ljubavi, večne tragove detinjstva i trajnu književnu ostavštinu.*[6] Nagradu „Zmajevih dečjih igara" za izuzetan doprinos popularisanju književnosti za decu dobili su: Aco Šopov, Husein Tahmičić, Ferenc Feher, Ahmet Hromadžić, Dušan Đurišić; Savez čitalačkih znački Slovenije, Mira Alečković, Marija Krsmanović, Rifat Kukalj, Vladimir Milarić, *Jo Pajtaš*, Sima Čucić, *Politika za decu*; Miroslav Nastasijević, *Maslačak* i mnogi drugi. Ove nagrade se dodeljuju na svečanosti otvaranja junskih programa. Igre 1992. obogatile su svoju programsku delatnost još jednom manifestacijom a to je *Festival monodrame za decu*, jedinstven te vrste kod nas i u svetu. Karakterističan je po kratkoj formi jer predstava može da traje samo 15 minuta. Prve četiri godine se održavao u okviru „Zmajevih dečjih igara" pod nazivom *Zmajeva pričaonica, pevaonica i igraonica*, a od 1996. godine u okviru „Decembarskih Zmajdana". „Decembarski Zmajdani" ustanovljeni su 1993, na 160. rođendan Jovana Jovanovića Zmaja. Od tada se ova kasno-jesenja manifestacija uz niz prigodnih programa i *Festivalom monodrame* održava početkom decembra a završava 6. decembra (na dan rođenja Jovana Jovanovića Zmaja), svečanom akademijom u Matici srpskoj. Pored Sremske Kamenice i Novog Sada, Igre se od 1994. godine održavaju i u Kikindi. Takođe, one gostuju na srodnim festivalima: *Festival ekološkog pozorišta za decu*, Bačka Palanka, *Festival pesnika za decu*, Crvenka, *Festival humora za decu*, Lazarevac i festival *Susreti pod starom maslinom*, Bar. Igre su 1992. ustanovile *Nagradu SIGRIDRUG* koja se dodeljuje na *Festivalu monodrame* najboljem glumcu i autoru teksta. U spomen na dugogodišnjeg direktora „Zmajevih dečjih igara" Radeta Obrenovića ustanovljena je nagrada koja nosi njegovo ime, a dodeljuje se za najbolji roman za decu na srpskom jeziku koji je objavljen u tekućoj produkcijskoj godini. Nagrada se dodeljuje svake godine na „Decembarskim Zmajdanima".

„Zmajeve dečje igre" su za svoj rad primile čitav niz priznanja: *Oktobarsku nagradu Novog Sada* (1967), *Vukovu nagradu* (1970) *Orden bratstva i jedinstva sa srebrnim vencem* (1972) do vrlo visokog priznanja *PLAKETA UNESKA* (1981). Ovo visoko priznaje Igre su dobile povodom Međunarodne godine deteta, a u okviru manifestacione aktivnosti generalne konferencije

Naslovne strane časopisa „Doglasnice".

UNESKA, koja je zasedala u Beogradu. Društveno političke prilike posebno za vreme raspada Jugoslavije i ratova koji su vođeni na ovim prostorima značajno su uticale na rad „Zmajevih dečjih igara". Kakve su one bile najbolje odslikavaju reči direktora Igara Dušana Đurđeva na otvaranju 10. jubilarnih Igara u Kikindi: „Možda te godine nisu za pamćenje, možda bi ih najradije zaboravili, ali ni da hoćemo ne možemo. Mada, ako ćemo pravo, kakve god da su naše su i mi nemamo čega da se stidimo. Onda kada su se oko nas vodile ratne i druge igre, mi smo istrajavali na dečjim; onda kada je ovo bila zemlja izgubljenih dečjih osmeha, mi smo tražili od poštenih nalazača da im ih vrate, onda kada su milosrdni anđeli garavog lica krstarili našim nebom sejući strah i smrt, mi smo branili pravo dece da odrastu. Kao svih tih minulih godina, mi i danas želimo samo jedno, da svet deci bude što bolji".[7] To je i osnovni zadatak i misija Igara na kojem one istrajavaju sve ove godine.

NAPOMENE

* Fotografije u prilogu su iz ustanove Zmajeve dečje igre, Novi Sad, Zmaj Jovina 26.

[1] Mr Zdravko Malbaša, Hronika Zmajevih dečjih igara 1958-1982, Novi Sad, 1986, str. 6.

[2] Isto, str. 7.

[3] Dnevnik, br 4072, 6. oktobar 1957, str. 10.

[4] Mr Z. Malbaša navedeno delo, str. 13.

[5] Rade Obrenović, Zmajeve dečje igre, 1957-1997, Zmajeve dečje igre, Novi Sad, 1997. str. 27.

[6] Dnevnik, br. 14580, 3. juni, str. 10.

[7] Vesna Paunović, Biblioteka Zmajevih dečjih igara (pismeni rad za stručni ispit iz bibliotečke delatnosti), Novi Sad, 2004.

LITERATURA

Mr Zdravko Malbaša, Hronika Zmajevih dečjih igara 1958-1982, Novi Sad, 1986.

Rade Obrenović, Šapuću detinjstva, Čitanka i razgledanka Zmajevih dečjih igara, Novi Sad, 1993.

Rade Obrenović, Zmajeve dečje igre 1958-1988, Zmajeve dečje igre, Biblioteka Zmaj, Novi Sad, 1988.

Rade Obrenović: Lična karta Zmajevih dečjih igara, Zmajeve dečje igre, Novi Sad, 1992.

Zmajeve dečje igre 1958-1967, Mlado pokolenje i Zmajeve dečje igre, Novi Sad – Sremska Kamenica, 1967.

Svetlana Stefanović, Jovan Jovanović Zmaj, Novi Sad, 1972.

Karneval na Trgu slobode.

UDC: 050TIK TAK
821.163.41-93.09

ГРЧКИ АНТИЧКИ МИТ КАО ДИДАКТИЧКО СРЕДСТВО У ЧАСОПИСУ „ТИК-ТАК“

Сања Миленковић, Нови Сад

Апстракт: У раду се ишло на приказивање историјата часописа за децу на нашим просторима, потом часописа Тик-так у периоду од момента настанка до краја излажења дидактичке јединице Лавиринт, те на анализу садржаја која се у тим јединицама налазила. Верификовано као неформално наставно средство, часопис је са тим додатком привукао велику пажњу јавности. У раду се пружа приказ једног дидактичког средства, као идеалног примера за активирање дечје маште и учење кроз игру.

Кључне речи: Историја српске дечје књижевности, *Тик-так*, *Лавиринт*, дидактичка јединица – играоница, дидактичко средство, митологија, креативно дописивање, митологија за децу

Дете је припадник рањиве, беспомоћне и веома угрожене врсте. Припадници те врсте су углавном неодређеног пола, узраста и социјалног статуса. Једино што умеју и воле да раде јесте да се играју и забављају. Деца мало шта умеју и разумеју, а још мање имају да кажу. Ми одрасли смо ту да их штитимо од свих ризика и извора угрожавања. То чинимо колико нам то друге обавезе и материјални услови дозвољавају.

(Нада Корач)[1]

Деца најлакше уче кроз игру, откривањем, необавезно и ненаметнуто. Одрасли су ту да их подстичу, усмеравају, буде им радозналост, постављају питања која ће их подстаћи на размишљање и одговарају на питања која им деца поставе, а на њима је да свету приступе као мали истраживачи, неспутане маште и духа, из дана у дан ширећи знања и видике. Често су прва знања до којих долазе и интересовања која се код њих развијају у најранијим годинама трајна и прате их кроз читав живот. Кроз бајке и приче уче прве моралне поуке и разлику између доброг и лошег, шта треба радити, а шта не, како су некада људи живели и како је настао свет у којем су се родили. Развијају машту, уљуљкани у лепе приче. Једне од ових бајки погодних за развој њихових моралних вредности су и грчки митови, поуке које су стари Грци причали својој деци и које су стицајем околности остале сачуване до данашњих дана.

Циљ наставника, родитеља и старатеља је да деци обезбеде што квалитетнији развој, да их од малих ногу подстичу на размишљање, да им пруже што боље образовање и васпитање. Све то кроз њима најинтересантнији и најразумљивији начин, који ће афирмисати њихово стваралаштво и омогућити им активно учење. Деца се релативно рано сусрећу са различитим медијима, постоје разноврсни листови намењени њиховом узрасту, они су лако доступни и могу се на разноврсне начине искористити као дидактичка средства, доприносећи на позитиван начин њиховом развоју. Један од таквих часописа, који је оставио трага на бројне генерације, јесте *Тик-так*.

ИСТОРИЈАТ ЧАСОПИСА ЗА ДЕЦУ

Појам књижевности за децу формиран је тек у 19. веку, односећи се на литерарна дела која су садржајем и изразом приступачна деци. По узору на друге западноевропске земље и на простору наше земље долази до обраћања више пажње на децу и њихову што квалитетнију едукацију.

Литература за децу дели се на две групе дела: литература за децу предшколског узраста (шест до седам година старости) и за децу школског узраста (од тринаест до четранаест година), на дела која се говоре деци и која она сама читају. Као посебан вид књижевности, почела се издвајати у 17. и 18. веку, посебно у доба просветитељства. Развојем школства, културе и књижевности у 19. веку, долази до још већег интересовања за дечију књижевност (као извори из објављених дела или дела посебно стварана за децу). Крајем 18. и почетком 19. веку настају први часописи за децу који доносе и књижевне прилоге, док се у другој половини 19. века јавља и велики број периодичних публикација.

Прва периодична публикација за младе био је *Поучителни магазин,* који је 1787. године у Бечу покренуо Аврам Мразовић. Током тринаест година изашле су четири свеске испуњене Аврамовим преводима,[2] на српском језику и у њима су штампани текстови „от госпожи Марии л Пренс" намењени млађим читаоцима.[3] Часописи за децу, као израз културне потребе, значајно су допринели развоју стваралашта за децу, посебно књижевности. Уз педагошку улогу, имали су и значајан уметнички домет. Утицали су на развој стваралачке делатности и популаризацију многих писаца за децу. Бурни догађаји који су испунили 19. век довели су националног осветштења и ослобођења многих европских народа, стварања културних, националних и књижевних програма, преображаја у свим видовима живота. У овом периоду развија се просвета, оснивају се националне, научне, културне институције, отпочиње штампарство, континуирано се објављују књиге, листови и часописи, буја књижевно стваралаштво.[4]

Континуитет листова и часописа се наставио на почетку 19. века. У Будиму 1809. године Гаврило Ковач покреће *Пролетиа*, потом 1815. године Јован Берић покреће лист *Сочинение*.[5] Код Јужних Словена први часопис за децу, *Ведеж*, који је покренуо Словенац Иван Навратил, излазио је у периоду 1848––1850. године. На простору Војводине у школама се оснивају ђачке дружине које су покретале своје листове.

У Будиму је „младеж српска" 1847. године покренула *Славјанку*, у Сремским Карловцима 1861. године *Ђачки венац*, а ђачка дружина Учитељске школе у Сомбору 1866. лист основала је часопис *Венац*. У њима су литерарне прилоге објављивали ђаци и професори.[6] Током 19. века се појављује читав низ листова у готово свим већим градовима. Број наслова је велики и стално је растао, све у циљу подстицања културног развитка и љубави према књижевности и лепој речи.[7]

У Новом Саду 1858. године се појављују *Школски лист*, у Сомбору 1866. године *Пријатељ српске младежи*,[8] у Земуну 1875. године *Дечји пријатељ*, у Новом Саду 1876. године Стеван Поповић покреће *Радована*,[9] Мита Живковић је у Новом Саду 1877. покренуо *Забавник*, у Сомбору 1879. године излази *Голуб*, лист *Невен* се појављује прво у Београду 1880, а потом у Загребу 1898. године, у Београду 1882. излази *Срче*, у Пожаревцу 1886. *Родољуб*, у Београду *Ђаче* и *Мала србадија* 1879. године, 1883. у Панчеву излази *Споменик, у* Београду излазе 1894. *Ласта* и 1895. године *Зорица*.[10] Од 1900. излазе: *Узданица, Школско Звонце, Ђачка вила, Ђачки напредак* и *Српско ђаче*.[11]

Од свих набројаних часописа најзначајнији и најпопуларнији били су *Голуб*[12] и *Невен*.[13] Издвајајући се као најблиставији примерци, настоје да утичу на образовање и васпитање у складу са начелима грађанског морала, дајући примере пожељног и непожељног понашања. Иако неуједначене уметничке вредности, са јасном дидактичком поуком, имају посебан књижевноисторијски значај. Представљају једну фазу у развоју српске прозе за децу и својим садржајем утичу на квалитет и интензитет у развоју књижевности за најмлађе.

Долазак Јована Јовановића Змаја на књижевну сцену унапредио је књижевност за децу која је тада била у повоју. Нису постојали поборници, естетичари, ни књижевни критичари. Његов утицај на развој књижевности за децу, као покретача, уредника и сарадника у бројним листовима, био је пресудан. Покренуо је часописе *Комарац, Змај, Стармали, Жижа* и *Невен*. Ови листови су окупили све значајне писце и културне раднике Змајевог доба, који су дали знатан допринос у развоју књижевности за најмлађе. Неопходно је споменути Ђорђа Натошевића, Стевана Поповића, Стевана Сремца, Јована Суботића, Милорада Митровића, Алексу Шантића, Миту Поповића, Светозара Ћоровића, Јована Дучића и Бранислава Нушића. Од Змајеве смрти 1904. године до краја Другог светског рата нема значајног напретка у развоју књижевности за децу, чак долази до опадања квалитета. У овом периоду ствараоци, педагози и учитељи не уносе значајне новине у књижевност и настоје што вернији да опонашају Змаја.

Стваралаштво за децу и младе у издањима нових књижевних дела, листова и периодичних публикација, почиње да подстиче културне и друштвене институције. У листовима *Политика, Правда* и *Време* излазе посебне рубрике намењене најмлађим читаоцима. У периоду између два светска рата се покреће низ нових листова и публикација: *Зорица, Наш лист, Будућност, Пламичак, Завичај, Српско Косово.*

Садржина ових листова била је испуњена дидактичким и забавним садржајима, док теоријска и књижевнокритичка мисао има тек благи наговештај. Након застоја у ратном париоду, у првој деценији после Другог светског рата, јављају се поезија и проза

у којима се глорификује слобода и ентузијазам послератне обнове и изградње. Ратна тематика је популарна како у дечијим листовима, тако и у романима, песмама и приповеткама.[14]

У другој половини 20. века најпопуларнији листови за децу школског узраста, намењени коришћењу у настави и олакшавању процеса учења, били су *Кекец* (1955), *Пионири, Мале новине* (1958) и *Дечје новине*[15] (1957). У оквиру њихове редакције долази до идеје да се створи нови часопис. Тако настаје прво *Тик-так* 1969. године, а потом и *Зека* 1970, као нови листови за децу у складу са захтевима новог времена.

Тренутно се у школама као дидактички материјал у васпитном раду са децом основношколског узраста користе: *Школарка 1, Школарка 2, Школарац 3, Школарац 4, НАЈ*[16] и *Мали витез од* 2003. године. Њихов задатак је да помогну деци у учењу новог градива и провери и утврђивању стечених знања, бавећи се и темама из различитих деци атрактивних области, прилагођених њиховом психо-физичком узрасту.

КАКО ЈЕ НАСТАО „ТИК-ТАК“

Замисао да се за ученике основних школа покрене издање још једног листа јавила се почетком 1968. године у уредништву *Дечјих новина*. Како су се *Дечје новине* користиле од трећег, четвртог до осмог разреда основних школа, сложили су се да и најмлађи ученици треба да имају свој лист.

Поред чланова редакције у креирању новог часописа ангажовано је мноштво сарадника – педагога, психолога, сликара и књижевника. Сарађивали су такође са ученицима и њиховим наставницима, уважавајући њихова мишљења, предлоге и сугестије. Приликом припреме првог броја пажљиво су планирали шта све нови лист за децу треба да садржи, да уз текстове, песме, приче и друге радове буду присутни и забавни прилози. Посебно се водило рачуна да они активно заинтересују читаоце. Одлучено је да часопис излази два пута месечно.[17]

Док се лист припремао извршена је анкета у којој се од ученика млађих разреда основних школа тражио предлог за његово име. Учествовали су ученици првог, другог, трећег и четвртог разреда основних школа из Београда, Врњачке Бање, Горњег Милановца, Титовог Ужица, Обилића и других места.[18] Од тридесетак предложених назива највећи проценат ученика се определио за *Тик-так*. Први број је предат у штампу средином априла 1969. године.[19] У мају је угледао светлост дана и први пут се нашао у рукама читалаца. Прилози су поред обиља забавних садржаја нудили и помоћ при обрађивању градива. Пре изласка првог броја обезбеђен је тираж од 30.000 примерака, али је на крају одлучено да се објави 50.000 примерака.[20]

Са порастом интересовања, растао је и тираж. Ускоро је постао најтиражнији лист за децу.[21] Лист је сарађивао са *Дечјим новинама*, а касније и са *Зеком*, а њихова сарадња видела се у избору књижевних прилога који су били прилагођени узрасту предшколске деце и ученика основних школа.[22] Тежећи да садржај часописа обогате савременим књижевним прилозима од првих бројева организовали су наградне конкурсе за кратку причу, доприносећи тако развоју књижевног стваралаштва за децу. Поред познатих писаца, млађи књижевни ствараоци и просветни радници су имали прилику да своја дела поделе са читаоцима.[23] Редакција се залагала за што активнију сарадњу, одлазили су у школе, разговарали са учитељима и прихватали сугестије учитеља и ученика у уређивању листа. Прихватајући мишљења, предлоге и идеје читалаца и сарадника из године у годину су унапређивали лист. Настојали су да, кроз деци занимљиве и блиске прилоге, прате наставни план и програм и на тај начин усвајање новог градива учине лакшим.[24] Поред образовне и васпитне улоге, прихваћено је подстицање многих друштвених активности. Успешно су сарађивали са Удружењем Уједињених нација за Србију. Ангажовали су се у спровођењу акција „Љубав за љубав“[25] дајући допринос у зближавању деце у свету, помоћи гладнојм и незбринутој деци. За учествовање у хуманитарним акцијама добили су значајна признања – Захвалницу организације УН из Њујорка, Повељу удружења УН Србије и Награду Змајевих дечијих игара за изузетан допринос популарисању дечје књижевности.[26] Учествовали су и у хуманитарној акцији „Рука руци“, којој је циљ био помоћ материјално угроженом становништву, старим и болесним људима, доприносили су дружењу младих и развијању љубави према природи и друштву.[27] Поред југословенских градова излазио је у свим главним градовима Европе[28] у којима су живели југословенски држављани.[29] Подстицали су организовање приредби, песничке сусрете и скупове, сарађивали са Змајевим дечијим играма.[30] Приликом обележавања десетогодишњице постојања 1979. године, јавила се идеја да сваке године организују

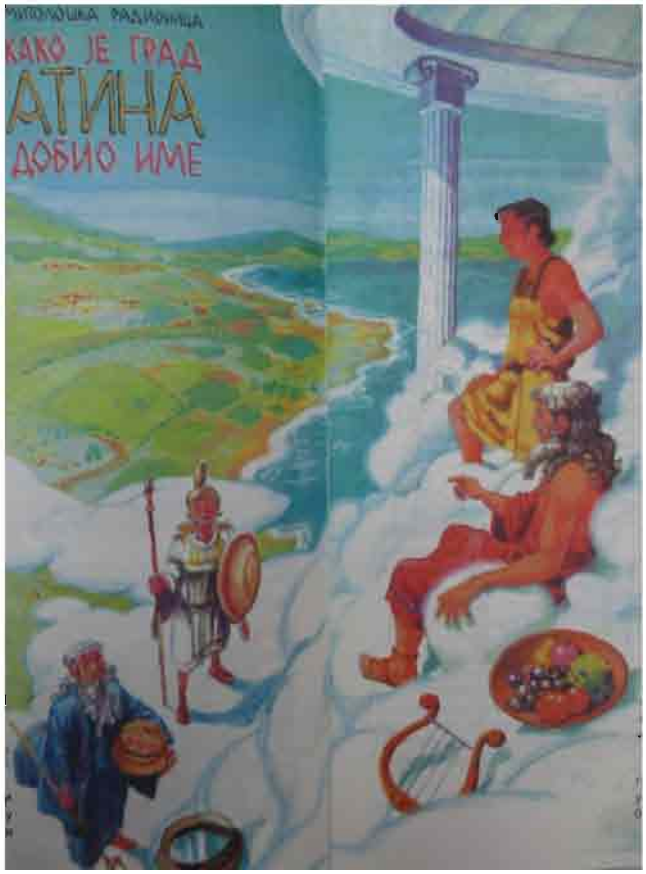

песничко-забавни програм за децу. У Земуну 1. априла 1981. године долази до одржавања прве „Тик-такове априлијаде".[31] Садржајем и изгледом изазвао је интересовање подједнако и ученика и учитеља. Често су га користили у настави и ваннаставним активностима.

Поједини студенти и учитељи педагошких академија користили су га и за израду својих дипломских радова,[32] што говори о његовој вредности и популарности.[33]

НАСТАНАК „ЛАВИРИНТА" И ЊЕГОВА АНАЛИЗА

Као посебно занимљив садржај *Тик-така* издваја се *Лавиринт*. То је посебна дидактичка јединица (у часопису називана радионицом), која обрађује античку митологију. Намењена је активном учењу ученика млађих разреда основне школе. Аутор *Лавиринта* је Нада Кораћ.[34] Тема су митови, односно приче о догађајима из живота натприродних, божанских бића и хероја старогрчког света. Стари Грци су тим причама настојали да објасне настанак света, природне појаве и догађаје на које нису могли утицати. Користили су их као сазнајно средство у васпитању своје омладине и сматрали су их истинитим.

Како функционише ова дидактичка радионица? Деца се упознају са грчким митовима на специфичан начин, добијају почетак мита или његов крај и опис јунака, а на њима је да сами наставе причу како желе или да осмисле њен почетак, без консултовања са родитељима и завиривања у књиге, да сами, заједно са братом, сестром, другом или у групи напишу и нацртају своју верзију и пошаљу на адресу *Тик-така*. Најлепше приче биле би награђене, док би у каснијим бројевима био објављен аутентичан завршетак мита по књизи Густава Шваба *Приче из класичне старине*.

У *Лавиринту* је представљено четрнаест митова са решењима. Излазили су у *Тик-таку* током две школске године, од септембра 1996. до маја 1997. године и од септембра 1997. до маја 1998. године. Митови су насумично бирани, уз настојање да се што једноставније и разумљивије представе деци. У оквиру Митолошке радионице изашао је и *Митски квиз*, тест помоћу којег су имали прилику да провере и утврде знања стечена током ишчитавања ранијих бројева. Овде наводимо све митове, а биће описано само неколико, ради бољег сагледавања начина њиховог презентовања и анализе.

Мит са којим се сусрећу у првом броју, *Ко је и како усрећио Атину или како је град Атина добио име,* детаљно описује легенду према којој се Атина прво звала Кекропија, по Кекропу који је био полу-човек, полу-бог и који је имао змајев реп. Сам Кекроп је дошао на планину Олимп, која је била седиште грчких богова, и од најмоћнијег, врховног бога Зевса тражио заштитника града. Настаје расправа међу боговима, најжешћа између Атине и Посејдона. Зевс избор заштитника препушта Кекропу који одлучује да ће град бити назван именом оног чији дар буде кориснији граду и земљи. Супарници прихватају убеђени да ће изабрати њихов дар. Победника није тешко одредити, али који су били њихови дарови и шта је било пресудно у избору остављено је деци да сама осмисле, *без завиривања у књиге, из њихове главе*.[35]

У следећем броју часописа описан је мит *Сцила и Харибда.* Краљ Итаке, Одисеј плови морима десет година враћајући се кући након Тројанског рата, изложен многобројним невољама и опасним искушењима, и на свом путу сусреће чудовишта Сцилу и

Харибду. Сцила је била бесмртно морско чудовиште, живела је испод морског гребена, заклоњена маглом. Имала је дванаест ногу и шест предугачких вратова са страшним главама на којима су се налазила три низа зуба. Скривена у пећини ловила је све што се креће у мору и на његовој површини. Одисеј је пролазећи поред њене пећине, послушао савет чаробнице Кирке и жртвовао шест другова, како би остали преживели. Близу Сциле, испод стене на којој је расло смоквино дрво, живела је Харибда. Било је то још страшније морско чудовиште. Она је три пута дневно у себе увлачила и избацивала морску воду, гутајући све што се у њој нађе. Одисејевим лађама није могао помоћи ни бог Посејдон. Ученицима се поставља питање могу ли они помоћи Одисеју, шта би га посаветовали, како да је превари и настави пут?[36]

Мит је о Тезеју јавља се под насловом *Како је Тезеј намаīарчио Миноīаура и како му је у īоме īомоīла љубав.* У време када је краљ Егеј владао Атином сваке девете године седам младића и седам девојака је морало бити послато на острво Крит, где их је убијао Минотаур, пола човек – пола бик. Краљ Егеј је био принуђен да их шаље како би умилостивио критског краља Миноса да не уништи Атину у освети због старе свађе. Егејев син Тезеј је одлучио да прекине давање тог страшног данка. Придружио се групи младића и девојака намењених одласку на Крит. Чим су стигли нашли су се пред лавиринтом, боравиштем Минотаура. Тезеју су поред храбрости помогли младост и лепота. Краљева кћи Аријадна заљубила се у њега када га је угледала, заказала му је тајни састанак на којем му је дала две ствари, једну необичну и једну обичну, које су му помогле да савлада Минотаура и спаси Атињане. Деци се оставља да осмисле наставак приче и одговоре на питање шта му је дала и како му је поклон помогао у победи над Минотауром.[37]

Мит о богу подземља налази се у причи *Плуīонова рачуница или како су наīала īодишња доба?* Плутон господар подземног света, царства мртвих, заљубио се у Персефону, ћерку богиње Деметре, заштитнице биља и земљорадње. Девојку је отео и одвео у подземни свет. Деметра је сазнавши за нестанак ћерке казнила земљу тако што је биљке онемогућила да расту и развијају плодове. Настала је глад на земљи. Да не би дошло до трагедије Зевс је наредио Плутону да Персефону врати мајци. Плутон заљубљен у своју жену, није желео да се растане од ње, али није смео ни да се оглуши о Зевсово наређење, зато је смислио решење које би све задовољило. У тој идеји важну улогу је одиграо плод нара, а стари Грци су веровали да је то решење довело до смењивања годишњих доба. Ученицима је дат задатак да осмиле, напишу и нацртају одговор на питање: до каквог решења је дошао Плутон?[38]

Две несреће у једној срећи или како је Егејско море добило име? Пошто је Тезеј поразио Минотаура и тиме прекинио традицију данка, заједно са Аријадном и седам момака и девојака, претходно намењених жртвовању, кренуо су са Крита. На путу за Атину пристали су уз једно острво да се одморе. Тезеј је том приликом сањао бога Диониса који је тражио да му остави Аријадну, у супротном ће га сурово казнити. Тезеј је оставио Аријадну на острву и упутио се ка Атини, где их је очекивао Егеј. Угледавши једрењак како се приближава краљ се бацио у море. Због чега је то урадио у тренутку када је требао бити срећан, оставља се деци да напишу и својом причом објасне тај необичан и тужан догађај. Прича се завршава тако што је море у које се бацио краљ названо Егејским.[39]

Које Зевсу разбио īлаву или како се родила боīиња Аīина, је прва прича која се разликује од претходних, уместо задатка да заврше причу, ученици су добили

Тезеј и Минотаур

задатак да је започну. Атина је била Зевсова ћерка, Зевсу је на необичан начин био и отац и мајка. Према легенди она је рођена из Зевсове главе. Ученицима се поставља питање – како је доспела у Зевсову главу и како је из ње изашла, што представља осмишљавање почетка приче.[40]

Злокобна поклон прича о Тројанском коњу је једна од најпознатијих прича свих времена. описана је у *Илијади*, епу грчког песника Хомера. Да ли се овај рат стварно догодио, зашто је до њега дошло и шта се у њему дешавало дало је подстрека деци да одговоре после потраже у *Илијади* и другим књигама које говоре о овом догађају. Рат се водио под зидинама Троје на обали мора између Грка и Тројанаца. Грци су дуго опседали добро утврђену Тројy, али им није успевало да је освоје. Док напослетку Одисеј, најлукавији међу њима, није дошао на идеју да направе огромног дрвеног коња и оставе га пред зидинама града. Сматрао је да ће Тројанци коња сматрати даром богова. У исто време Грци ће се склонити иза стена како би уверили Тројанце да су одустали од опсаде и да се враћају кући. Међутим, они ће скривени сачекати прави тренутак да освоје Тројy. Како им је у томе успело и како је помогао огроман дрвени коњ, остављено је ученицима да осмисле.[41]

Прича *Ахилова пета погибија највећег грчког јунака,* прво поставља питање да ли су ученици икада чули за израз „Ахилова пета", да ли знају ко је био Ахил и каква је то била његова пета. Потом их уводи у мит. Ахил је био син великог грчког јунака Пелеја и морске богиње Тетиде, био је полубожанство и имао је надљудску снагу. У митологији је остао упамћен као највећи грчки јунак у Тројанском рату. Био је скоро нерањив, али било га је могуће убити, ако би био погођен у само једно место – пету. У Тројанском рату се истакао храброшћу и суровошћу према непријатељима. Кад му је Хектор, син тројанског краља Приjама, убио најбољег пријатеља Патрокла, не само што се осветио Хектору, већ је постао још немилосрднији према осталим Тројанцима. Видевши огромне жртве Ахилове љутње бог Аполон га је опоменуо да престане, на шта му је Ахил дрско одговорио и чак запретио, што је било неопростиво. Увређен Аполон се обавио црним облаком и погодио Ахила стрелом у пету. Пошто је његова једина слаба тачка била пета, брзо је умро од ране. Од ученика се тражило да, пошто су сазнали како је умро велики грчки херој, осмисле почетак приче. Како је дошло до тога да је Ахил готово нерањив и да има једину слабу тачку – пету?[42]

Редовно су уз захвалницу свим ученицима који су слали своје верзије митова и похвалу за труд и идеје, објављиване најзанимљивије приче награђених ученика. Тиме је постигнут циљ, ученици су заинтересовани за мит и активно ангажовани у његовом осмишљавању. Решења „загонетки", како их сама ауторка наводи, дати су након што су објављени дечји радови, после неколико бројева.

Како је град Атина добио име је необично занимљива. Богиња Атина је граду поклонила мало, квргаво дрво, које правило хлад и рађало мале, зелене плодове, које су могли јести и од којих су могли правити уље – маслину. Определивши се за наизглед скроман и практичан поклон наспрам Посејдоновог дара, као казна вода у мору им је постала слана. Поука за децу могла би бити да је *први утисак важан, али још важније је оно што се открије на други поглед.*

Ауторка је понудила решење за сваку причу, нпр. *Сцила и Харибда.* Одисејева лађа је доживела бродо-

лом и разбијени су се нашли пред Харибдом. Када је она почела у себе да увлачи воду, Одисеј се ухватио за смоквино дрво, које се налазило на стени испод које је она живела. Држао се за дрво, док она није поново избацила делове лађе, на којима је наставио пловидбу.

Решење *Мита о Тезеју* открива на следећи начин. Поклон који му је Аријадна дала на тајном састанку били су чаробни мач и клупче конца, уз савет да један крај конца привеже на улазу у лавиринт и полако га одмотава док пролази ходницима. Када пронађе Минотаура може га убити само чаробним мачем. Тако је и било, захваљујући концу успео је изаћи из лавиринта. *Од тада за помоћ у безизлазним ситуацијама често се каже Аријаднин конац.* Ова прича се није завршила најсрећнијим крајем, открићемо заједно зашто.

Плутонова рачуница. Пре него што је Персефону пустио да се врати мајци, Плутон јој је дао плод нара за који се веровало да појачава љубав жене према мужу. Када се вратила у горњи свет, све је поново оживело, биљке су поново листале, цветале, расле, давале плодове, живот је наставио да тече као раније. Међутим Персефона је почела да тугује за мужем, кога је оставила несрећног, у хладном царству мртвих. Одлучила је да се врати у подземни свет, да део времена проводи у њему, део са мајком. Грци су веровали да се годишња доба смењују управо због овог кретања Персефоне између поземног и горњег света. Док је на земљи (пролеће, лето, рана јесен) све буја и цвета, када се врати у подземни свет (касна јесен, зима) све замире.[43]

Две несреће у једној срећи. Егеј се бацио у море због неспоразума, приликом Тезејевог одласка на Крит договорили су се да приликом повратка да знак помоћу којег ће са обале знати да ли му се син жив враћа кући или је остао у зидинама лавиринта. Како су на путовање кренули са црним једрима, у повратку је требало да их замене белим, ако се све срећно заврши. Међутим заокупљен тугом због растанка са Аријадном Тезеј је заборавио да нареди посади да промени једра. Краљ је, видевши црна једра и протумачивши то као знак да му је син мртав, скочио у море. *То је одговор зашто се Егејско море баш тако зове.*

За причу *Које Зевсу разбио главу* ауторка пише да је Зевс, врховни бог, након сусрета са богињом мудрости Метидом пожелео да обнови њихову љубав, а из те везе Метида је очекивала дете. Чувши за вест Зевс је отишао у пророчиште да би сазнао какво ће дете бити. Речено му је или ће му бити најоданије или ће га свргнути са власти. Уплашивши се одлучио је да прогута Метиду и тиме сачува власт. После одређеног времена осетио је страшну главобољу, толико

Дечја интерпретација мита о Медузи.

снажну да је замолио Хефеса, бога ватре и заштитника ковача да му разбије главу. Из главе је приликом удара чекића севнула мунја, а из муње се родила Атина, богиња мудрости, обдарена, паметна, одана оцу.

Злокобни поклон. Тројански коњ, направљен по Одисејевој замисли, није био само огроман, већ и шупаљ изнутра, у његовој утроби су се сакрили највећи грчки јунаци, међу њима и сам Одисеј. Угледавши коња пред вратима неки од Тројанаца су били сумњичави, али ипак је преоваладала мисао да га уведу унутар зидина, пошто им је један од Грка саопштио да су сви отишли, да је коњ намењен богињи Атини и да је велик како га Тројанци не би могли увести унутар зидина и придобити њену наклоност. Када су га увели унутар зидина, своју победу су прославили гозбом до поноћи, а када су заспали Грци су изашли из утробе коња, отворили капију остатку своје војке, која се вратила и прикрала зидинама Троје. На тај начин, Одисејевим лукавством је коначно окончан рат и освојен град. *Тројанци су скупо платили своју лаковерност.* Изрека за која се сматра да ју је том приликом изрекао Лаокоон, користи се и данас *–Не верују Данајцима (Грцима) ни кад дарове носе.*[44]

Ауторка је на подједнако занимљив и инспиративан начин приказала још неке од најпопуларнијих митова: *Персеј и Медуза хорор прича са срећним крајем, Пандорина кутија, Прометеј и Зевс, Мит о Сизифу најтежи посао на свету, Прокрустова постеља крај једног опасног разбојника, Орфеј и Еуридика најтужнија љубавна прича, Танталове муке најстрашнија казна за најстрашнији злочин.* Прво им постављајући задатак, а потом им представљајући митове како су првобитно били испричани у античко доба, уз савет да завире у митолошке приче и напомену да има много лепих књига, разумљивих и најмлађима.

У ЧЕМУ ЈЕ ЗНАЧАЈ СТАРОГРЧКИХ МИТОВА?

Представљени су бираним речима, чистим и једноставним говором, пропраћени су детаљним објашњењима и изузетним илустрацијама. Приче су тачне, кратке, занимљиве и држе пажњу читалаца. Деца се подстичу на рад у групи, сарадњу са другарима, не потцењује се њихов интелект и начин размишљања. Пружа им се прилика да без обзира на узраст сазнају нешто ново са чим ће се тек сусретати у будућности, што је део опште културе одраслог човека, учећи кроз игру, откривањем и препуштањем машти. Странице посвећене *Лавиринту*, односно дидактичкој радионици часописа *Тик-так*, не привлаче само богатством илустрација, лепо организованим текстом, већ и издвојеним насловом, односно његовим другим делом којим ауторка истиче суштину приче, нпр. *Персеј и Медуза – хорор прича са срећним крајем*. Митови су тако одабрани да су подједнако занимљиви и дечацима и девојчицама, и млађим и старијим читаоцима. Изложени методом „причања приче“, деци се пружио на увид приказ редоследа догађаја и његов опис, а потом им се поставило проблемско питање на које се тражио одговор. У оживљеном миту открива се и историја Старе Грчке, култура, обичаји и живот једног народа. Проблемским питањима, која се износе у митолошкој радионици, ученици се подстичу не само да размишљају о наставцима прича, већ и да провере да ли су написане верзије једине које постоје. На овај начин се подстиче развој њиховог креативног и критичког мишљења, а ученици се сусрећу са чињеницом да не постоји само једна верзија неког догађаја. Уосталом и оригинални митови, по својој структури, имају више верзија. Развија се толеранција на другачије идеје од њихових, подстиче се историјска машта, развија се осећај за имагинарно и далеко време.[45]

Митолошка радионица може наћи своју примену у настави и у ваннаставним активностима. Неопходно је да прво наставници иницирају ученике на читање „необавезних садржаја“, да садржај ове врсте искористе на часовима српског језика, ликовне културе, света око нас. Погодни су за домаће задатке, индивидуални и групни рад. Митолошка радионица као дидактичко средство у настави и слободним активностима деце не само да доприноси подизању нивоа опште културе и обавештености, већ и развоју писмености и језичке културе, поправљању технике читања, формирању навике сталног читања и праћења штампе, развијању смишљања, памћења, психо-физичких и стваралачких способности, пажње, маште, логичног мишљење, емпатије, естетског укуса, чиме се све ученици могу оспособити за самообразовање и активно стицање знања. Задаци које ученици добијају сјајна су вежба за писмено, усмено и ликовно изражавање, а идеално су осмишљени за стицање и проширавање знања и богаћења речника.[46] Деци се пружа прилика да активно учествују у образовању, даје им се простор за креативно, критичко разми-

шљање, презентовање сопствених идеја и решења. Знања до којих долазе активним учењем су квалитетнија, боља, трајнија, употребљивија, посебно уколико до њих долазе путем открића.[47] Похвалама, захвалношћу од стране ауторке и наградама, стављa им се до знања да су њихова реч и идеја важне, мотивишу се на даље стицање знања, маштање и истраживање.

Као пример једне од награђених прича, осмишљених од стране деце, издвајамо *Две несреће у једној срећи*, причу о Тезејевом повратку у Атину. Написала ју је ученица другог разреда основне школе из Чачка, одступила је од задатка нагласивши да не воли тужне завршетке и преименовала је у *Две среће у једној несрећи.* Према њеној причи, непосредно пре Тезејевог повратка у Атину, краљ Егеј је сањао чудан сан у којем му се јавио Дионис (бог који је раздвојио Тезеја и Аријадну). Он му је саопштио да уколико жели да његов син буде срећан са женом коју воли, мо- ра скочити у море и жртовати се на тај начин. Краљ Егеј, свестан да је стар и да је његово време прошло, бацио се без размишљања у море. Тезеј је дуго туговао за оцем, али крај њега је била Аријадна, која му ублажавала бол. Из захвалности према пожртвованом оцу, Тезеј је назвао море у коме се краљ утопио, по њему – Егејско море. Тако су се из једне несреће изродиле две среће – Тезеј и Аријадна.[48]

ЗАКЉУЧАК

Многа деца имала су прилику да се, управо захваљујући *Лавиринту*, први пут сусретну са именима и ликовима који су део опште културе и историје људског друштва, и са којима ће се тек сусретати на часовима историје, српског језика, музичке културе и ликовне уметности. У делима античких и савремених писаца, на сликама и скулптурама, на рељефима у сачуваним храмовима, у најпознатијим симфонијама, управо су они инспирација. Као сведочанство једног времена, размишљања и живота људи, ликови античких митова вековима су окупирали машту, изазивали дискусије, бивали предмет спора и дивљења. Како већина деце, 73% њих, прво долази у додир са дечјом штампом, па тек потом са књигом, васпитно-образовни значај часописа за децу се не сме занемарити. У њиховом коришћењу треба да их подстакну родитељи и наставници, спонтано разговарајући о темама и распирујући њихову радозналост. Дете кроз игру открива свет, а о овоме нам сведочи и традиција излажења дечјих часописа и додатака у српској писаној речи и књижевности, чији је *Тик-так* био репрезентативни наследник и промотер. „Дело за децу ваља писати једноставним и јасним изразом, примереним дечијем узрасту. Свако дело мора бити поучно, а поука исказана кроз хумор и игру", речи су Јована Јовановића Змаја, који је инсистирао на лудистичком приступу дечије књижевности и образовања.

НАПОМЕНЕ

[1] Доступно 9. 5. 2016. на: http://5sazvezdicom.medijskestudije.org/index.php?option=com_content&view=article&id=239:kako-pisati-za-decu&catid=43:nauni-rad&Itemid=61

[2] Слободан Ж. Марковић, *Записи о књигама за децу*, Београд 2003, 7, 8.

[3] Миомир Милинковић, *Нацрт за периодизацију српске књижевности за децу*, Нови Сад 2010, 9.

[4] Слободан Ж. Марковић, нав. дело, 11.

[5] Миомир Милинковић, нав. дело, 9.

[6] Миомир Милинковић, нав. дело, 122.

[7] Тихомир Петровић, *Историја српске књижевности за децу,* Нови Сад 2008, 130–131.

[8] Излазио је две године, уредник је био Никола Вукичевић.

[9] Часопис је назвао по свом преминулом сину.

[10] Миомир Милинковић, нав. дело,122–124.

[11] Тихомир Петровић, нав. дело, 130.

[12] Приказује тренутке из живота познатих људи, портрете послушне и непослушне деце, ликове из епске традиције, библијске личности и сл.

[13] Тежња *Невена* је била да у младима пробуди љубав и поштовање према лепим уметностима – песништву, музици, сликарству и вајарству. Он је био часопис и за децу и старије генерације, а сам Змај напомиње да „Ми *Невен* удешавамо тако да и најмлађи

читаоци нађу оно што је за њих, а и одраслијима да буде забава и поука.“ У *Невену* су објављиване песме, приче, позоришни комади, анегдоте, кратке шале, досетке и моралистички трактати.

[14] Миомир Милинковић, нав. дело, 11–15, 122–124.

[15] Настају спонтано у тиражу од 1.000 примерака, као последица сарадње неколико наставника и њихових ученика и у кратком периоду постижу велики публицитет и популарност.

[16] Доступно 09. 05. 2016. на: http://novaskola.com/

[17] *Тик-так лист за ученике млађих разреда основне школе*, година XX, бр. 1, 1. септембар 1988, 11.

[18] Тик-*так лист за ученике млађих разреда основне школе*, година I , бр. 1, 20. мај 1969, 2.

[19] *Тик-так лист за ученике млађих разреда основне школе*, година XX, бр. 1, 1. септембар 1988,11.

[20] *Тик-так лист за ученике млађих разреда основне школе*, година XX, бр. 4, 15. октобар 1988, 11.

[21] *Тик-так лист за ученике млађих разреда основне школе*, година XX, бр. 2, 15. септембар 1988,11.

[22] *Тик-так лист за ученике млађих разреда основне школе*, година XX, бр. 16, 15. април 1989, 11.

[23] *Тик-так лист за ученике млађих разреда основне школе*, година XX, бр. 11, 1. фебруар 1989,11.

[24] *Тик-так лист за ученике млађих разреда основне школе*, година XX, бр. 12, 15. март 1989, 11.

[25] *Тик-так лист за ученике млађих разреда основне школе* , година XX, бр. 6, 15. новембар 1988., 11.

[26] *Тик-так лист за ученике млађих разреда основне школе* , година XX, бр. 17, 1. мај 1989, 11 стр

[27] *Тик-так лист за ученике млађих разреда основне школе* , година XX, бр. 9-10, 1. јануар 1989, 11.

[28] Дистрибуирао се у Паризу, Лондону, Берлину, Москви ...

[29] *Тик-так лист за ученике млађих разреда основне школе*, година XX, бр. 15, 1. април 1989, 11.

[30] *Тик-так лист за ученике млађих разреда основне школе*, година XX, бр. 19, 1. јун 1989, 11.

[31] *Тик-так лист за ученике млађих разреда основне школе*, година XX, број 13, 1. март 1989., 11.

[32] Анђелка Аранђеловић, *Анализа једног савременог часописа за децу*, Виша педагпшка академија у Светозареву, 1988; Сања С. Жиклић, *Тематска структура садржаја и читаност дечјег листа Тик-так*, Филозофски факултет у Београду, 1994; Данијела Анђелковић, *Васпитне поуке три листа за децу: Тик-так, Витез, Дечије новине*, Филозофски факултет у Београду, 2005.

[33] *Тик-так лист за ученике млађих разреда основне школе*, година XX, бр. 14, 15. март 1989, 11. Неколико стручних и дипломских радова су наведени у овом броју.

[34] Биографија Наде Кораћ је више него богата. Тренутно је професор на Одсеку за психологију на факултету у Јагодини, аутор је књига *Визуелни медији и когнитивни развој детета*, *Невидљиво дете-слика детета у медијима*, као и бројних научних радова објављених у Србији и иностранству. Усавршавала се као асистент на Институту за дечји развој, Универзитета у Минесоти. Гостовала је као предавач на Универзитетима у Падови, Лондону, Берлину. Већина њеног научног и стручног рада је посвећена проучавању разумевања визуелних медија од стране деце, медијског образовања, дечјег образовања, дечјих права, заштите животне средине и образовања наставника. Као директан допринос образовању деце основношколског узраста написала је *Лавиринт: Одабране игрче митове за читање и препричавања* и *Весела математика*. У периоду 2001–2003. именована је за председника југословенске комисије за сарадњу са УНИЦЕФ-ом и лични представник председника Југославије на Генералној скупштини УН, посебној седници посвећеној деци. У овом периоду била је и члан Савета за права детета Владе Републике Србије.

[35] *Тик-так лист за ученике млађих разреда основне школе*, година XXVII, бр. 1, 1.септембар 1996, 11.

[36] *Тик-так лист за ученике млађих разреда основне школе*, година XXVII, бр. 2, 15.септембар 1996, 11.

[37] *Тик-так лист за ученике млађих разреда основне школе*, година XXVII, бр. 3, 1.октобар 1996,11.

[38] *Тик-так лист за ученике млађих разреда основне школе*, година XXVII, број 4, 15.октобар 1996., 11.

[39] *Тик-так лист за ученике млађих разреда основне школе*, година XXVII, бр. 10, 15. фебруар 1997, 10–11.

[40] *Тик-так лист за ученике млађих разреда основне школе*, година XXVII, бр. 9, 1. фебруар 1997, 11.

[41] *Тик-так лист за ученике млађих разреда основне школе*, година XXVII, бр. 11, 1. март 1997, 11.

[42] *Тик-так лист за ученике млађих разреда основне школе*, година XXVII, бр. 14, 15. април 1997, 11.

[43] *Тик-так лист за ученике млађих разреда основне школе*, година XXVII, бр. 8, 15. април 1997, 9–11.

[44] *Тик-так лист за ученике млађих разреда основне школе* година XXVII, бр. 16, мај/јун 1997, 9–11.

[45] Роберт Страдлинг, *Настава европске историје двадесетог века*, Београд 2003, 133.

[46] Nedeljko Trnovac, *Dečji listovi u osnovnoj školi*, Gornji Milanovac 1973, 17–22.

[47] Иван Ивић, Ана Пешикан, Слободанка Антић, *Активно учење*, Београд 2003, 19, 20, 49, 50.

[48] *Тик-так лист за ученике млађих разреда основне школе* година XXVII, бр. 16, мај/јун 1997, 13.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

Тик-так лист за ученике млађих разреда основне школе, година XX, бр. 1, Горњи Милановац, 1. септембар 1988.

Тик-так лист за ученике млађих разреда основне школе, година XX, бр. 2, Горњи Милановац, 15. септембар 1988.

Тик-так лист за ученике млађих разреда основне школе, година XX, бр. 4, Горњи Милановац, 15. октобар 1988.

Тик-так лист за ученике млађих разреда основне школе , година XX, бр. 6, Горњи Милановац, 15. новембар 1988.

Тик-так лист за ученике млађих разреда основне школе , година XX, бр. 9-10, Горњи Милановац, 1. јануар 1989.

Тик-так лист за ученике млађих разреда основне школе, година XX, бр. 11, Горњи Милановац, 1. фебруар 1989.

Тик-так лист за ученике млађих разреда основне школе, година XX , бр. 12, Горњи Милановац, 15. март 1989.

Тик-так лист за ученике млађих разреда основне школе, година XX , бр. 13, Горњи Милановац, 1. март 1989.

Тик-так лист за ученике млађих разреда основне школе, година XX, бр. 14, Горњи Милановац, 15. март 1989.

Тик-так лист за ученике млађих разреда основне школе, година XX, бр. 15, Горњи Милановац, 1. април 1989.

Тик-так лист за ученике млађих разреда основне школе, година XX бр. 16, Горњи Милановац, 15. април 1989.

Тик-так лист за ученике млађих разреда основне школе , година XX , бр. 17, Горњи Милановац, 1. мај 1989.

Тик-так лист за ученике млађих разреда основне школе, година XX , бр. 19, Горњи Милановац, 1. јун 1989.

Тик-так лист за ученике млађих разреда основне школе, година XXVII, бр. 1, Горњи Милановац, 1. септембар 1996.

Тик-так лист за ученике млађих разреда основне школе, година XXVII, бр. 2, Горњи Милановац, 15. септембар 1996.

Тик-так лист за ученике млађих разреда основне школе, година XXVII, бр. 3, Горњи Милановац, 1. октобар 1996.

Тик-так лист за ученике млађих разреда основне школе, година XXVII бр. 4, Горњи Милановац, 15. октобар 1996.

Тик-так лист за ученике млађих разреда основне школе, година XXVII, бр. 8, Горњи Милановац, 1. фебруар 1997.

Тик-так лист за ученике млађих разреда основне школе, година XXVII бр. 9, Горњи Милановац, 1. фебруар 1997.

Тик-так лист за ученике млађих разреда основне школе, година XXVII, бр. 10, Горњи Милановац, 15. фебруар 1997.

Тик-так лист за ученике млађих разреда основне школе, година XXVII, бр. 11, Горњи Милановац, 1. март 1997.

Тик-так лист за ученике млађих разреда основне школе, година XXVII, бр. 14, Горњи Милановац, 15. април 1997.

Тик-так лист за ученике млађих разреда основне школе година XXVII, бр. 16, Горњи Милановац, мај/јун 1997.
Nedeljko Trnovac, *Dečji listovi u osnovnoj školi*, Gornji Milanovac 1973.
Иван Ивић, Ана Пешикан, Слободанка Антић, *Активно учење*, Београд 2003.
Слободан Ж. Марковић, *Записи о књигама за децу*, Београд 2003.
Роберт Страдлинг, *Настава европске историје двадесетог века*, Београд 2003.
Тихомир Петровић, *Историја српске књижевности за децу,* Нови Сад 2008.
Миомир Милинковић, *Нацрт за периодизацију српске књижевности за децу*, Нови Сад 2010.
http://novaskola.com/
http://5sazvezdicom.medijskestudije.org/index.php?option=com_content&view=article&id=239:kako-pisati-za-decu&catid=43:nauni-rad&Itemid=61

Sanja Milenković

GREEK ANCIENT MYTH AS A DIDACTIC TOOL IN THE MAGAZINE "TIK-TAK"

Summary

The author presents the history of children's magazines in our region, moving on to the magazine "Tik-tak", over the period from its first issue up to the final publication of its didactic section "Lavirint", finally giving an analysis of the contents of the issues. Verified as informal teaching material, the magazine attracted with this supplement a significant amount of public attention. The text portrays this didactic material as an ideal example to spur childhood imagination and learning through play.

UDC: 321.61-055.2(436.89):929 Elizabeth
050(497.113 Novi Sad)"1936/1938"

АФЕРА НЕСТАНКА ПОРТРЕТА ЦАРИЦЕ ЈЕЛИСАВЕТЕ ИЗ ГРАДСКЕ КУЋЕ У НОВОМ САДУ У СВЕТЛУ НОВИНСКИХ ИЗВЕШТАЈА 1936-1938. ГОДИНЕ

Љиљана Лазић, Музеј Града Новог Сада

Апстракт: Градско поглаварство Новог Сада је 1899. године поручило израду портрета царице Јелисавете од цењеног мађарског сликара Ђерђа Ваштага. Портрет је стајао у свечаној сали Градске куће као пандан портрету цара Фрање Јосифа, а оба дела су 1918. уклоњена и похрањена у архиву Магистрата. У октобру 1936. године јавност је сазнала да је слика царице Јелисавете нестала, што је довело до велике јавне афере, истраге и судског процеса у који су биле умешане бројне личности. Све догађаје су пуне две године пратили многи новосадски, београдски и будимпештански листови чији су исцрпни извештаји помогли у реконструкцији наведеног случаја.

Кључне речи: царица Јелисавета, цар Фрања Јосиф, Ђерђ Ваштаг, Градска кућа, Нови Сад

Једна од главних активности локалних власти на подручју Хабсбуршког царства, а затим и Аустроугарске у 19. веку било је поручивање званичних портрета за унутрашње просторе јавних здања, посебно оних која су користиле жупанијске и градске власти. На зидове свечаних сала, ходника и канцеларија таквих објеката постављани су портрети владара и чланова њихове породице, локалних жупана, градоначелника, војних лица, припадника племства и важних националних личности. Таква врста уметничких дела (*Gelegenheitsbilder*) је првенствено имала политичку улогу и одражавала је однос локалне према централној власти, као и важан начин самопрезентовања једне заједнице. Средином 19. века пракса поручивања званичних портрета је постала већ веома укорењена, посебно када су у питању портрети владарског пара. Након неуспеха Мађарске револуције 1849. године, у време Баховог апсолутизма (1850–1859), слике цара Фрање Јосифа и царице Јелисавете појављују се у све већем броју на целој територији Угарске. Портрети владарског пара су били присутни у многобројним градским већницама, а поручивани су и плаћани од стране локалних власти.[1] Након 1867. године, када су Фрањо Јосиф и Јелисавета на најсвечанији начин крунисани у Будиму, њихови портрети у крунидбеној одећи су представљали политички компромис новог уређења државе – мађарска краљевска круна на главама владара из куће Хабсбурга.[2] Они су веома често чинили део заједничке галерије у којој су се налазили и локални жупани, градоначелници, национални хероји и достојанственици чији су портрети опстали као израз мађарске аутономије унутар Аустроугарске. У последњим деценијама 19. века неколико важних догађаја су такође били повод повећане потражње владарских портрета: 25. годишњица брака Фрање Јосифа и Јелисавете (1879), 25. годишњица устоличења аустријског царског пара за краља и краљицу Угарске (1892), 40. и 50. годишњица устоличења Фрање Јосифа за цара (1888, 1898), погибија царице Јелисавете (1898).

Новосадска градска власт се у 19. веку понашала на начин како је то било уобичајено у другим градовима Монархије. У жељи да се искаже поштовање према царској породици, портрети владарског пара су до 1918. године били присутни и у новосадској Градској кући. Први од њих, портрет цара Фрање Јосифа, поручен је 1892. године поводом прославе четврт века на краљевском трону Угарске.[3] Важно је истаћи да је градска администрација у то време још увек била смештена у Жандармеријској касарни (на месту данашње Робне куће „Базар"), те да је поручена слика могла тек након завршетка нове Градске куће 1894. године да буде пренета у њен простор.[4] О слици немамо сасвим поуздане податке када је њено ауторство у питању, а у појединим новинским текстоима из 1936. године, наводи се тек неколико информација – које године је портрет поручен и да је рађен по фотографији.[5]

У случају портрета царице Јелисавете подаци су бројнији и потичу из разноврсних извора. Архивска грађа поуздано сведочи да је портрет поручен и израђен 1899. године у жељи да се обележи годину дана од страдања царице Јелисавете у женевском атентату. Градско поглаварство је у априлу 1899. ангажовало

1. Ђерђ Ваштаї (Vastagh György id.), Фото: wikimedia.org

2. Ђерђ Ваштаї, Портрет царице Јелисавете, 1899. Фото: „Политика“, 29. октобар 1936.

једног од најзначајнијих мађарских сликара Ђерђа Ваштага за израду царичиног портрета и украсног рама.[6] (Сл. 1) За тај посао Ваштагу је било плаћено 1000 форинти.[7] Свечана академија поводом откривања портрета одржана је 10. септембра 1899. године.[8] О том догађају известио је новосадски „Браник“: *Јуче, 29. августа (10. септембра), навршила се година дана од трагичне смрти Њеног величанства краљице Јелисавете. Новосадско варошко представништво је тог дана држало свечану главну скупштину, у којој је откривена слика покојне краљице. Позваше су и присуствовале су све новосадске корпорације. Седницу је отворио вел. жупан Флат говором, у коме је величао врлине покојничине. Слика краљичина, у природној величини, врло је лепо израђена, а радио ју је један будимпештански уметник.*[9] Одржана церемонија је представљала важан тренутак у животу локалне заједнице, а главни догађај је био праћен низом јавних активности и црквених служби свих верских заједница.[10]

Новосадска слика царице Јелисавете била је једна у низу сличних портрета аустријске владарке које је Ђерђ Ваштаг насликао у последњој четвртини 19. века.[11] (Сл. 3, 4) На репродукцији новосадског портрета коју је објавила *Политика* 1936. године види се да је царица била представљена у пуној фигури, окренута у полупрофил. (Сл. 2) Она је насликана у раскошној хаљини, украшеној у духу мађарског националног костима, коју је за њено крунисање у Будиму 1867. године израдио најцењенији париски креатор тог времена Чарлс Фредерик Ворт (*Charles Frederick Worth*, 1825–1895).[12] Користећи принципе академског реализма, који су били уобичајени у том жанру, Ваштаг се ослонио на устаљени иконографски тип Јелисаветиног лика који су користили многи сликари и фотографи друге половине 19. века (*Georg Raab, Emil Rabending, Sándor von Wagner, Than Mór, Székely Bertalan*, и други). Уз слику, чије су размере износиле отприлике 2,5 x 1,8 m, уметник је био у обавези да испоручи и декоративни рам.[13]

Није тачно утврђено када су портрети Фрање Јосифа и Јелисавете, заједно са рамовима, коначно постављени на бочне зидове свечане сале новосадске Градске куће. То се свакако није десило до краја 19. века, јер су радови на украшавању сале били извођени тек у периоду од 1907. до 1910. године.[14] Такође, није познато да ли су слике, након уношења у свечану салу, икада фотографисане у том простору до 1918. године.

Као церемонијални портрети, наведене слике су припадале некој врсти ефемералног жанра, а њихова судбина је била везана за политичке и друштвене промене које су се у Војводини десиле крајем 1918. године. У првим месецима постојања Краљевине СХС портрети Јелисавете и Фрање Јосифа су извађени из украсних рамова и похрањени у архиву Градске куће. У њихове рамове су 1928. године постављени портрети владарског пара Карађорђевића, краља Александра I и краљице Марије, дела за чију је израду градска власт ангажовала једног од најзначајнијих српских сликара тог времена – Пају Јовановића.[15] Та дела су стајала у свечаној сали до Другог светског рата, када су предата Музеју Матице српске (данас Галерија Матице српске) где се и данас чувају.[16] (Сл. 5)

До 1933. портрети царског пара, као и остала дела која су била део некадашње галерије локалних и жупанијских званичника, били су готово заборављени. На њих су градску администрацију подсетили тек дописи управе новооснованог Музеја Матице српске. Сачувани записници са седница Музејског одбора (1933–1935) сведоче о њиховом упорном настојању да приволе Градско поглаварство на уступање Музеју свих уметничких дела која су се некада налазила на зидовима унутрашњих простора Градске куће.[17] Замисао управника Музеја Фрање Малина била је да се тражене слике замене за дела српских уметника која су се налазила у будимпештанским музејима. Иако је градска власт начелно била сагласна, идеја у том тренутку није могла бити реализована, јер тражене слике нису биле пронађене. Међу „изгубљеним" уметничким делима налазила се и Ваштагова слика – *Портрет царице Јелисавете*, која ће постати предмет велике јавне афере у Новом Саду.

У септембру 1936. године лавину догађаја покренуо је текст у листу „Југословенски народ" чији је

3. (лево): Ђерђ Ваштаї, Портрет царице Јелисавете, Банска Штавница (Словачка), 1899.
4. Ђерђ Ваштаї, Портрет царице Јелисавете, Вашархељ (Мађарска), крај 19. века.
Фото: www.pinterest.com

аутор подсетио читаоце на слике аустријског царског пара које су стајале у свечаној сали и њихово уклањање 1918. године. У тексту је замерено градској власти што у претходним годинаманије водила рачуна о материјалној вредности и стању склоњених уметничких дела: *Дакле, слике које су новосадску Градску општину коштале велике паре, бачене су биле на таван и оне су на тај начин остале у општинском инвентару као предмети који су непотребни. Сви досадашњи претседници нису се освртали на ове слике и тако су оне биле пребациване са једне на другу страну и ако су у њима налази доста велика материјална вредност, коју треба уновчити и тај новац употребити за сврхе и потребе, које се свакодневно указују.*[18] Према сазнању аутора, за заборављене слике се у Општини први заинтересовао тадашњи председник др Бранко Илић који је затражио стручно мишљење о њима од два трговца уметнинама – Петра Крстоношића и Рајка Слепчевића. О њиховој репутацији у истом тексту је изнето следеће мишљење: *Резултати процене нам нису познати, али свакако ови резултати не могу имати неку нарочиту вредност јер чланови „комисије“ који су извршили процену нису легитимни за оваке радње. Ми држимо да професионални препродавци слика гг. Крстоношић и Рајко Слепчевић поред своје пасивне способности, не могу бити објективни, јер они, вероватно, се могу показати као купци оног истог предмета којег процењују и зато би било упутно да г. др. Бранко Илић, када је већ одлучио решити ово тугаљиво питање, сазове једну комисију познатих уметника, који ће несебично проценити материјалну вредност ових слика и на основу једне такве процене ове слике треба продати народима којима припадају или пак заменити их са радовима наших уметника којих има доста како у пештанским тако и у бечким музејима и домовима.*[19]

Неколико дана након поменутог чланка реаговала је градска власт саопштењем које је било објављено у „Новосадским новинама“.[20] У њему је наведено да је председник општине др Илић сазнао за слике након дописа који је послала Матица српска, али да никада није сазивао комисију за утврђивање вредности дела. Саопштено је и да се у Градској кући у том тренутку налазила само слика са ликом цара Фрање Јосифа, док се за другу не зна где је. Ова службена изјава је у наредним данима изазивала велико интересовање међу Новосађанима, па су почеле да се формирају различите верзије објашњења мистериозног нестанка слике царице Јелисавете. Због притиска јавности, на седници Градског већа 6. октобра 1936. године већник Раја Марковић је поставио питање у вези несталих слика и истиности прича које су кружиле градским улицама. *Пошто све ово баца врло ружну сенку на рад градске управе г. Марковић тражи да се спроведе хитна и енергична истрага и да се утврди да ли су слике у питању нестале, а ако су оне нестале где се налазе, односно где су продате, за коју цену и код кога је новац. Ову изјаву г. Марковића неколико већника је дочекало са узвицима: „Ко је кривац?“.*[21] Затражена је темељна истрага и припремљен извештај за следећу седницу Градског већа.[22]

У току трајања интерне истраге у градској администрацији, свега неколико дана након поменуте седнице, у „Новосадским новинама“ су објављене неслужбене изјаве неименованих градских чиновника. У њима се тврдило да слика царице Јелисавете у последњим годинама није била у инвентару Градске куће, нити је она стајала у било којој просторији. Према њиховим изјавама, архива је често сељена из једног у други део зграде коју су од 1929. делиле градска и банска управа. За слике се сазнало тек када их је од председника општине др Бранислава Бороте затражила Матица српска, али тада нису пронађене. Захтев је поновљен и на почетку мандата др Илића, али је пронађена само слика цара Фрање Јосифа. Аутор текста је истакао: *Треба нагласити, да до сада, ни један чиновник, ни бивши архивар, није могао да каже нешто о постојању те слике, па чак ни они најстарији, нити су је опште и видели од 1918 године овамо. Сви изјављују, да је нису примили по инвентару, нити су упозорени на постојање такве слике, ни у једном одељењу градске куће.*[23]

Десет дана након што је затражена истрага, челници општине су издали саопштење за јавност које је у целини објављено у неколико новосадских и београдских дневних листова (*Новосадске новине*, *Reggeli ujság*, *Време*):

Слике Фрање Јосифа и царице Јелисавете, које су за време аустроугарског режима са сликама других великодостојника биле изложене у градској већници у Новом Саду, скинуте су и уклоњене из већнице још 1918 године, одмах по Ослобођењу. Доцније, скупоцени рамови ових слика Фрање и Јелисавете, употребљени су, 1928, за слике Блаженопочившег Витешког Краља Александра I Ујединитиеља и Њ. В. Краљице

Марије, које је за Општину израдио познати академски сликар Ђ. Паја Јовановић. Слике Фрање и Јелисавете пак остављене су на тавану градске куће. Истрага је утврдила, да слике цара Фрање и царице Јелисавете а ни слике осталих великодостојника – међу којима је било и таквих од велике уметничке вредности, чак и много веће вредности од слика Фрање и Јелисавете – још од 1918 године па до данас нису вођене у инвентару имовине Општине града Новог Сада. Према томе данашњи Председник Општине и Градска управа која је под његовим водством, није ни примила од својих претходника напред споменуте слике, нити је од својих претходника било којим путем упозорена на те слике. Поред оваквог стања ствари веома ће се тешко, после 18 година, моћи установити: коју од толиких градских управа за протеклих 18 година терети одговорност за нестанак ових слика. Из досадањих резултата истраге међутим произлази, да је Матица Српска још за време председниковања д. др. Бороте предлагала Општини града Новог Сада да јој уступи ове слике цара Фрање и царице Јелисавете ради њихове евентуалне замене са сликама старих српских сликара које се још налазе по пештанским галеријама и музејима. Први предлог Матице по томе стигао је Градском поглаварству 30 V 1935 и заведен је под бројем 28803/1935. Међутим д. др. Борота све до своје смене са председничког положаја није те слике предао Матици, из разлога јер их у архиви нису могли пронаћи. Г. Другу Бранку Илићу, одмах на почетку његовог службовања, предочен је овај захтев Матице српске, поводом уређења са стране Матице, да се питање ових слика реши. Председник општине д. др. Бранко Илић одредио је одмах да се изађе у сусрет овој оправданој молби Матице Српске. Том приликом констатовано је по други пут да нема слике царице Јелисавете, док је слика цара Фрање нађена савијена и затурена на тавану градске куће, а трага о осталим сликама великодостојника уопште није било а нема ни сада. Из рачунских књига и скупштинских записника број 18409/1899 од я VIII истрага је утврдила, да је слика царице Јелисавете набављена 1899 године по цени од 1000 форинти, са скупоценим рамом заједно. Слика је дакле рађена две године после убиства царице

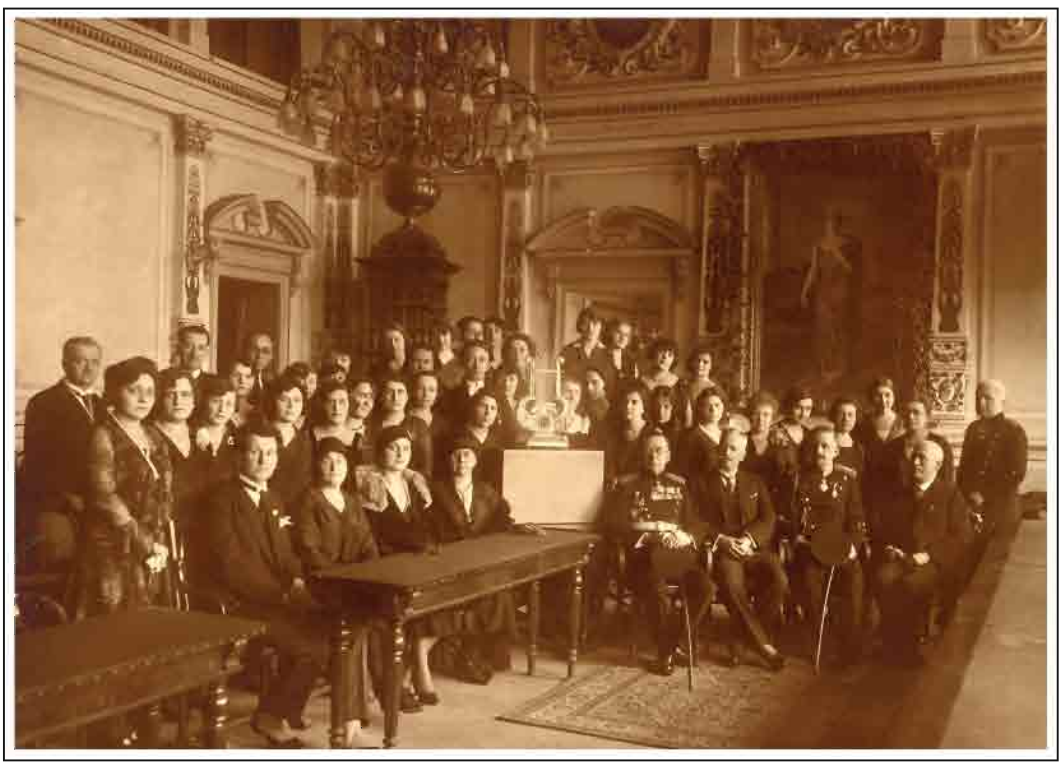

5. Чланице Новосадског женског певачког удружења у свечаној сали Градске куће приликом примања признања од краља Александра I, 1929. Слика краљице Марије у позадини.
Фото: Музеј Града Новог Сада.

Јелисавете (убијена 1897), те према томе отпадају као нетачне и све оне верзије да је царица Јелисавета позирала Вајтау, што је наводно давало особиту вредност том портрету. Што се пак тиче слике цара Фрање, утврђено је, да ју је Општина града Новог Сада набавила 1892 године приликом прославе 25 годишњице владавине цара Фрање Јосифа а из записника са седнице градског већа види се, да је она рађена само по слици (скц. бр. 81/1892). Портрет цара Фрање, по оцени стручњака, нема веће вредности од самог платна. Поред многобројних достава о судбини портрета царице Јелисавете, примљено је ових дана и једно саопштење, чију ће веродостојност истрага да установи, према којему је платно слике царице Јелисавете послужило приликом израде портрета Њ. В. Краља Петра II за Банску управу и то тако, што је такозвани „хинтерґрунд" прекопиран. Из свега напред изложеног несумњиво се може закључити већ сада, да данашњег претседника Општине и ову градску управу не терети никаква одговорност по том питању, шта више ван сваке је сумње да је он савршено коректно учинио све што је потребно да се расветли судбина ове слике и утврде пропусти, немарности и одговорност.[24]

Службени извештај градске власти је потврдио да се у Градској кући у октобру 1936. године налазио само портрет цара Фрање Јосифа, док о судбини портрета царице Јелисавете нису биле познате сигурне чињенице. Такво стање ствари је захтевало покретање полицијске истраге која је у наредним данима и започела. У новинским извештајима почела су да се помињу конкретна имена и чињенице везане за тај случај. Тако се 19. октобра у „Reggeli ujság"-у могло прочитати да је изјаву о нестанку слика дао главни градски архивар Сава Оберкнежевић који је покренуо тужбу против уредника „Југословенског народа".[25] У истом тексту наведен је и интересантан податак да су слике биле уписане у инвентар Градске кућне 1924. године, а већ 1926. није их више било у инвентару.

Заплет случаја јавност је пратила у текстовима које су од 21. до 31. октобра 1936. године објавили новосадски и београдски листови (Политика, Дан, Време, Reggeli ujság, Новосадске новине), а вести су преносиле и дневне новине у Будимпешти. Новински текстови су пажњу јавности усмерили према главној личности која је била умешана у аферу – Рајку Слепчевићу. *Још када је избила ова афера у јавности се спомињало много име Рајка Слепчевића, познатог младог и елегантног Новосађанина који се бавио продајом уметничких слика и који важи као одличан познавалац уметничких реткости и стручњак не само у Новом Саду, Београду и Загребу, већ и у иностранству.*[26] У тексту „Политике" од 22. октобра написано је да је Слепчевић 16. октобра отишао у Новосадско поглаварство и дао изјаву о слици. У њој је тврдио да је слику купио од новосадског академског уметника Воје Трифуновића који му је рекао да дело потиче из румунског Ердеља. Слепчевић је тврдио да није знао да је слика припадала инвентару Градске куће. Будући да се слика у том тренутку налазила у Будимпшети, он се понудио да отпутује и врати нестало дело.[27] У том подухвату је био спречен 20. октобра када је на граничном прелазу код Суботице ухапшен и враћен у Нови Сад.[28]

У истрази коју је водио шеф кривичне полиције Родољуб Маленчић саслушан је велики број личности.[29] Међу њима су се нашли и многи угледни Новосађани: градски чиновници, пословни људи, трговци, уметници и сви они који су нешто могли да знају о несталој слици. У новинским извештајима пренети су делови њихових изјава. Полицији се прво добровољно пријавио пензионисани шеф градске архиве Ранко Славнић који је изјавио да су у време његовог службовања обе слике биле увијене у ролне, те да их је он последњи пут видео у архиви крајем 1935. године.[30] Један од главних осумњичених у афери, градски архивар Сава Оберкнежевић, због болести је саслушан код куће. Он је теретио Рајка Слепчевића, изјавивши да је овај код њега држао разне слике и доводио потенцијалне купце, између осталих рентијера Корнела Франка, директора Српске банке Лазу Ковачевића, директора Католичке штедионице Карлавариса и друге угледне личности. Када је једном приликом приметио да је Слепчевић донео неке слике умотане у тубу, то му је било сумњиво, па га је замолио да те слике однесе.[31]

Различиту изјаву је дао Корнел Франк, рекавши у истрази да је био у стану Оберкнежевића и да му је он заједно са Слепчевићем нудио Јелисаветин портрет на продају. Франк тада није желео да га купи.[32] Изјаву је дао и апотекар Карол Гросингер који је рекао да га је Сава Оберкнежевић молио за процену слике.[33] Један од сведока у истрази је био и трговац уметнинама Петар Крстоношић чија изјава је такође теретила Саву Оберкнежевића. Наиме, он је рекао да се слика

неко време налазила у стану Оберкнежевића који је желео процену слике ради њене продаје, а према Крстоношићу њена максимална вредност је износила 15.000 динара. У току саслушања Крстоношић је изјавио и да сликар Воја Трифуновић никада није био у поседу слике царице Јелисавете, већ ју је само посуђивао од Слепчевића ради копирања детаља позадине.[34] Коначно, важан траг у истрази открио је индустријалац Исидор Акс који је на саслушању изјавио да је слика била код њега у стану неколико месеци, а затим ју је однео у Будимпешту ради процене.[35]

У новинама је пренето и сведочење управника Музеја Матице српске Фрање Малина. Он је потврдио да је установа у којој је радио у више наврата тражила од градске власти уступање слика од вредности које су стајале у архиви Градске куће. Намера Музеја је била да те слике замени за дела српских аутора која су се тада налазила у Будимпешти.[36] До тренутка истраге, захтев није био испуњен. О осталим сликама које су се пре 1918. налазиле у Градској кући штампана је вест у београдском листу „Време": *Према обавештењима вашег дописника, која је добио од једне добро информисане личности, не само да је нестала слика бивше аустриске царице Јелисавете него су нестале још неке слике бивших жупана Бачке и Новог Сада, укупно пет комада, којима се такође трага не зна. О овоме је такође обавештена полиција, која води истрагу да открије те љубитеље слика Новосадске општине.*[37] Исте податке навео је и дописник „Политике", позивајући се на сопштење Градског поглаварства.[38]

Док су осумњичени пребацивали кривицу један на другог, нови подаци о испитиваном случају су великом брзином излазили у јавност. У новинским извештајима од 23. и 24. октобра 1936. године описиване су околности под којима је слика изношена из Градске куће. Главни актер афере Рајко Слепчевић је чврсто стајао при својој изјави да је слику купио од Воје Трифуновића и да о томе могу посведочити два лица.[39] Будући да је поменути сликар преминуо у септембру 1935. године, у његову одбрану су стали пријатељи и мајка Персида Трифуновић која је за новосадски „Дан" изјавила: *И ја, као и толики други пријатељи мога покојног сина тврдимо, да покојни Воја Трифуновић (умро 6. септембра 1935) никада није трговао туђим и старим сликама, да ни у каквој пословној, а још мање пријатељској вези није стајао са Рајком Слепчевићем, и да је, према томе, искључена свака могућност да је Рајко Слепчевић ову слику „купио" од мога сина. Познато ми је да је мој покојни Воја заиста са слике бивше царице Јелисавете прескицирао декор, али је слика одмах враћена особи од које је добијена. Ово ће потврдити и сведоци, па ће објективна и свестрана истрага доказати ову тврдњу.*[40] У покушају да реконструишу учешће наведеног уметника у догађајима везаним за портрет царице Јелисавете, новинари су читаоцима изнели нове податке и претпоставке. Према њима, Трифуновић је 1934. године од Банске управе добио поруџбину да наслика портрет краља Петра II Карађорђевића. Када је сазнао да се у Градској кући налазе портрети бившег царског пара Аустроугарске одлучио је да искористи детаље са слике царице Јелисавете за израду нарученог дела.[41] Након обављеног посла, према новинском тексту, слику је вратио градском чиновнику.[42] На који начин се слика онда поново нашла у рукама Рајка Слепчевића још увек није било разјашњено.

У листу „Reggeli ujság" је 23. октобра објављен текст у коме се веома детаљно објашњавало на који је начин почетком 1936. године Слепчевић покушавао да прода слику царице Јелисавете. Аутор је навео да је слика прво нуђена једном новосадском трговцу [Исидор Акс п. а.] којем је Слепчевић био дужан, а истовремено и једном привреднику за 30.000 динара. Када је Слепчевић видео да слику не може продати, оставио ју је код оног трговца за дуг од 5000 динара и од њега још посудио 3000 динара. Будући да трговац није могао уновчити слику у Југославији, однео ју је у Будимпешту и оставио у антикварној радњи породице Ваштаг. По повратку у Нови Сад, рекао је Слепчевићу да не жели да купи слику и дао му признаницу на 4000 динара. Када је почела истрага Рајко Слепчевић је кренуо по слику у Будимпешту, али је заустављен на граници са 8000 динара у џепу.[43]

Док су трајала саслушања сведока и осумњичених у Новом Саду, дописник новосадског листа „Reggeli Ujsag" је спроводио сопствену истрагу у Будимпешти. Према његовом мишљењу, портрет царице Јелисавете који је за новосадску Градску кућу израдио Ђерђ Ваштаг само је једна од његових двадесетак верзија исте теме. Слична дела су се налазила у више градова широм територије бивше Угарске. У тексту је истакнуто да вредност таквог дела није велика, а то је новинару потврдио и стручњак Музеја лепих уметности у Будимпешти који је проценио

новосадску слику на 4500 динара.[44] Дописник новосадског листа је известио и да се слика налази код породице самог аутора (Ваштаг) која је поседовала антикварницу у Будимпешти.

У намери да истрагу приведе крају и слику царице Јелисавете врати у Нови Сад, шеф кривичне полиције Родољуб Маленчић је отпутовао у Будимпешту 24. октобра 1936. године.[45] Уз помоћ мађарске полиције, новосадски иследник је веома брзо пронашао предмет који је тражио. У тексту „Политике" од 25. октобра сазнаје се се да је слика раније те године предата у комисиону продају фирми Ђуле Ваштага који је имао своју радњу у улици Кечкемет бр. 5. Након што је сазнао о афери у новинама, Ваштаг је сам дошао у пештанску полицију и предао слику.[46] Маленчић је свој боравак у Будимпешти искористио и за испитивање рестауратора Ђерђа Ацела који је слику рестаурирао, као и за обилазак музеја и галерија ради процене уметничке вредности Ваштаговог портрета царице Јелисавете.[47] Према писању листа „Дан", директор Музеја лепих уметности Деже Рожафи је слику проценио на 500-600 пенга, а Ђерђ Ацел на 300 пенга. Будимпештански листови, који су такође пратили аферу, писали су да у мађарској престоници нема сличне Ваштагове слике, већ евентуално постоје у другим градовима у земљи.[48] Након свега четири дана боравка у Будимпешти, Маленчић се вратио у Нови Сад. *Исто онако тајанствено како је нестао из Новог Сада (т. Маленчић је свој одлазак крио и од полиције!), исто тако тајанствено освануо је јутрос у Управи полиције дошавши право са железничке станице у своју канцеларију са великом трубом, у којој је била фамозна слика.*[49] О резултатима истраге, Маленчић је реферисао управнику новосадске полиције Животи Симићу, а овај бану Светиславу Рајићу.[50] Слика је предата Окружном суду и тужиоцу ради даље истраге.

Већ следећи дан, 29. октобра 1936. године, Живота Симић је дао саопштење за јавност које је штампано у више листова:

Поводом нестанка слике царице Јелисавете, која је својина града Новог Сада и о којој се у јавности много писало и говорило, управа полиције у Новом Саду, на пријаву председништва општине града Новог Сада, повела је потребну истрагу и саслушала већи број лица која су о овом случају нешто знала или могла да пруже полицији податке за истрагу. Вођеном истрагом и изјавама саскушаних сведока констатовано је да је крајем 1934. године Сава Оберкнежевић, градски архивар, узео слику из подрума Градске куће, где се налазила градска архива, и предао је заједно са сликом Фрање Јосифа на послугу почившем Воји Трифуновићу, сликару из Новог Сада, који их је по употреби вратио Оберкнежевићу у стан. Оберкнежевић је слику царице Јелисавете задржао у свом стану, док је слику Фрање Јосифа, као безвредносну вратио у градску архиву. Пошто су настојања Оберкнежевића да слику царице Јелисавете прода преко извесних овдашњих личности, којима је исту нудио, остала безуспешна, то је у договору са својим пријатељем Рајком Слепчевићем, без занимања, који сам себе назива стручњаком за старе слике, решио да слику пренесе у Мађарску и тамо прода. Марта месеца 1936. године, Слепчевић је заједно са Акс Узором, бившим професором из Новог Сада, слику пренео до границе, одакле је Акс однео у Будимпешту и пошто одмах није могао да је прода, оставио је у комисиону за 2000 пенгеа код Ваштага Ђуре, власника салона за продају слика, иначе рођака сликара Ђорђа Ваштага. Поменута слика је од стране органа управе полиције, уз припомоћ будимпештанске полиције, пронађена и враћена натраг у Нови Сад. Под данашњим даном сва акта о вођеној истрази предата су Државном тужиоштву у Новом Саду ради даљег поступка.[51]

Живота Симић је, након прочитаног саопштења, рекао новинарима да су Оберкнежевић и Слепчевић предати тужилаштву и истражном судији новосадског Окружног суда Милану Папричићу. Том приликом, јавности је, коначно, показан пронађени портрет царице Јелисавете, а новинарима су подељене репродукције слике.[52] Фотографију слике која је толико узбуркала јавност објавила је „Политика" 29. октобра 1936. године.

У наредна два дана, службена лица нису давала саопштења за новине, али се знало да су испитивања у току и да адвокати оптужених сакупљају чињенице о случају. Како је београдско „Време" писало, службеник тужилаштва Вујић *морао је данас педесет пута да је одмотава* [слику п. а.] *и показује адвокатима и судијама, који су од раног јутра долазили да виде ту слику због које се дигла оволика прашина.*[53] Сазнало се и да је Рајко Слепчевић пуштен на слободу док траје истрага.[54] У недостатку информација о току истраге, новинари су пажњу усмерили према Градском поглаварству и питању одговорности за небригу о слици.

„Новосадске новине“, наклоњене председнику општине др Бранку Илићу, у тексту од 30. октобра оптужиле су администрацију његовог претходника др Бороте: *Да ли је г. Бороша правилно поступао када је допустио да слика од вредности лежи на тавану градске општине и због тога зашто та слика није узета у инвентар. Ако је слика расходована зашто се није поступило према прописима. Има да се утврди да ли још која тереши одговорност сем г. Бороше од градских чиновника за крађу ове слике и кривци треба да одговарају дисциплински. У случају ако је г. Бороша заиста починио дисциплинску кривицу има се утврдиши да ли је то починио као чиновник или као председник општине. Потребно је надаље да се ова подметнута афера потпуно расветли да би се могло утврдиши да ли су прави кривци подметнули аферу да би и на тај начин прекрили своју кривицу и да би одговорност свалили на друге.*[55] Да би скинуло могућу одговорност са себе, Градско веће је на седници 28. октобра одлучило да формира одбор који би поново извршио детаљно инвентарисање градске имовине.[56]

Истражни поступак новосадског Тужилаштва се одвијао у току новембра 1936. године. Поново су саслушавани сви сведоци који су помињани у ранијим новинским текстовима.[57] У првим данима децембра Државно тужилаштво је подигло оптужницу против Саве Оберкнежевића и Рајка Слепчевића између којих је, према писању новинара, постојала и породична веза.[58] (Сл. 6, 7) Према писању „Дана“, Оберкнежевић је био оптужен за преступ утаје у званичној дужности по члану 319 Кривичног законика који предвиђа казну строгог затвора до 5 година и губитак часних права, а Слепчевић за дело јатаковања и прикривања из члана 333 Кривичног законика са казном до 5 година строгог затвора и новчаном казном.[59] Адвокати оптужених су били др Александар Адамовић и др Јован Лемајић.

Суђење је почело 9. марта 1937. године пред Окружним судом у Новом Саду, четири месеца након подизања оптужнице.[60] Бројни дневни листови су из дана у дан пратили дешавања и детаљно преносили изјаве свих сведока. На почетку претреса државни тужилац Курбатвински је прочитао оптужницу против Оберкнежевића и Слепчевића. У оптужници је истакнуто да је Оберкнежевић ступио на дужност главног архивара 20. априла 1934. године, али није преузео у инвентару слику царице Јелисавете. На њу му је тек скренуо пажњу сликар Воја Трифуновић:

6. Новинска фотографија Рајка Слепчевића, „Дан“, 30. октобар 1936.

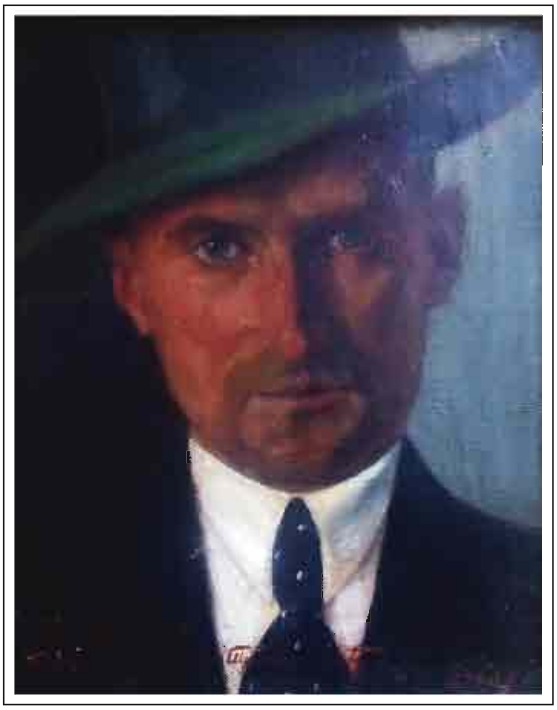

7. Воја Трифуновић, Портрет Саве Оберкнежевића, уље на платну. Музеј града Новог Сада. Фото: Љ. Лазић

Они су сишли у подрум Банске управе где је смештен један део архиве града Новог Сада и Воја Трифуновић је узео две ролне слика, док се Оберкнежевић налазио ван подрума, због загушљивог ваздуха. Слику аустриске царице Јелисавете Оберкнежевић је видео у стану Трифуновићевом и он му је рекао да је слику донео из градског подрума. Оберкнежевић се посваћао доцније са Трифуновићем. После тога у стан Оберкнежевића један дечко донео је две ролне, које је развио окривљени Слепчевић. Када је видео да је једно била слика аустриске царице Јелисавете, а друго Фрање Јосифа, Слепчевић је тада рекао да је слику царице Јелисавете купио од Трифуновића за 3000 динара, а слику Фрање Јосифа Оберкнежевић признаје да је вратио у градску архиву.[61]

У свом првом исказу након читања оптужнице Оберкнежевић је рекао да није крив, јер није знао за постојање слике у подруму Градске куће, нити је био присутан када их је Трифуновић узео. Видео их је тек приликом посете уметниковом атељеу, а затим када их је Рајко Слепчевић донео у његов стан. Слику царице Јелисавете је Слепчевић однео на његову молбу, а портрет цара Фрање Јосифа вратио је у архиву сам Оберкнежевић. На питање судије Светислава Максимовића зашто није пријавио Трифуновића властима, Оберкнежевић је одговорио да му је хтео дати прилику да преслика детаље који су га интересовали.[62] На крају исказа Обркнежевић је рекао и да слика не вреди 30.000 динара, колико је проценио судски вештак Ђурица Табаковић: *Нека дођу господин Кашанин или Бранко Поповић, нека они кажу. Треба да се стиди г. Табаковић кад је цени на 30.000 динара. Шта се све за 30.000 динара може добити. Рембранта не Ваштаг!*[63]

Следећи је дао изјаву другоосумњичени Рајко Слепчевић који се такође изјаснио да није крив. На питање судије како је дошао до слике он је одговорио: *Трифуновић је једнога дана мени нудио слику, али ја сам знао да се она може само у Пешти мењати. Та слика не вреди више од 1000 динара, и ја сам је узео само да му помогнем. Дао сам за њу 3000 динара. Слика је стајала код мене. Да сам знао да је то општинска слика, никада је не бих купио. Стала ме је са доцнијим трошковима сада 14.000 динара.*[64] У наставку свог исказа, Слепчевић је изјавио да му је Трифуновић рекао да је слику набавио у Ердељу у замену за два дела српских сликара. Према Слепчевићу, Ваштагова слика не вреди много, јер постоји читава серија сличних дела истог аутора. На крају је рекао да је слику продао Исидору Аксу за 3000 динара у новцу и 5000 динара у меници.[65]

Пре саслушања осталих сведока, заступник Општине др Арса Милутиновић је изјавио да у светлу нових инфомрација одустаје од одштетног и казненог захтева и да тражи само да се слика врати у архиву Градске куће.[66] Суђење је, међутим, настављено испитивањем сведока, а прва је дала изјаву на мађарском језику Ида Ратваи [или Рафаи, п. а.] која је променила свој исказ дат раније код истражног судије. Тада је тврдила да јој се једног дана Оберкнежевић обратио у посластичарници „Дорнштетер" рекавши да има слику царице Јелисавете и замолио ју да се преко сестре која живи у Пешти распита о вредности Ваштаговог дела.[67] Оптужујући исказ је дао следећи сведок – Корнел Франк. Он се отворено сукобио са оптуженима рекавши да му је Слепчевић понудио на продају слику у стану Оберкнежевића. Слепчевић је одговорио да то није истина, а Оберкнежевић да није био присутан у просторији где су остала двојица преговарали.[68] Следећи исказ, који је дао Исидор Акс, такође је теретио Рајка Слепчевића. Акс је тврдио да му је Слепчевић дао слику, за коју није знао да припада Градској кући, и предложио да је однесе у Будимпешту на рестаурацију, што је он и урадио.[69]

До краја првог дела суђења сведочили су још градски архивар у пензији Ранко Славнић, културни саветник Општине Предраг Клицин, чиновници Градског поглаварства Радивој Кричков и Озрен Радошевић, већник Гига Марковић. Свако од њих је потврдио да је на неки начин знао за постојање слике царице Јелисавете у градској архиви. Зидарски шегрт Јован Моровац је сведочио да је поменуту слику носио од стана покојног сликара Воје Трифуновића у стан Саве Оберкнежевића. У судницу је на крају унета Ваштагова слика и развијена пред оптуженима и публиком. Коментар Рајка Слепчевића, који је изазвао смех у публици, пренео је „Дан": *Обична копија, никаква уметничка вредност, фризерски рад.*[70]

Сукоб Саве Оберкнежевића и Корнела Франка се у наредним данима наставио и ван суднице. У „Дану" је 12. марта 1937. штампана изјава Оберкнежевића којом је он оптужио Франка да је дао лажни исказ на суду и да је због тога подигао тужбу за клевету против њега.[71] Већ следећи дан, у „Дану" је штампан одговор Корнела Франка у којем је тврдио да је на суду говорио истину и да има намеру да поднесе кривичну пријаву против Оберкнежевића.[72] Последње

јавно обраћање Оберкнежевића Корнелу Франку штампано је у истим новинама 16. марта: *Франково признање у јучерашњој изјави да је на суду, као сведок говорио „чисту истину", добро ми је дошло, јер је тиме баш признао да његова изјава, односно сведочење пред полицијом „није истина", јер је тамо по истој ствари потпуно обратно говорио, што сам данас утужио као клевету и лажно сведочење.*[73]

Међу последњим сведоцима на суду се појавила бивша вереница Саве Обернежевића – Вукица Везилић. Њено понашање у судници и изјаве које је дала изазавале су подсмех присутне публике, као и новинских извештача. Ова „кокетна дама", како је описана у новинама, изнела је информације о слици које нису ишле у прилог Оберкнежевићу: *У лето 1935, била сам са Савом на аеромитингу. Ту је био и неки господин, чини ми се г. Константиновић, дипломата, шта ли, са надимком „Кинез". Кад смо се вратили са митинга, у своме стану Сава је показивао слике, па и слику царице Јелисавете, која је, рекао је, имала велику вредност.* [...] *Рекао је да хоће да је прода, да има везе са мађарским посланством. Да слика треба да се пренесе на платно, али се „Кинез" ломио, било му је ризично.*[74] Оберкнежевић је одбацивао њене наводе, рекавши да му се она осветљује због њиховог прекида везе.[75] Следећа сведокиња, Вукичина рођака Зора Половицки, изјавила је да Вукица Везилић није рекла истину.[76] На крају је још једном сведочио Корнел Франк, а затим су прочитане завршне речи тужиоца Курбатвинског и бранилаца Адамовића, Стакића и Лемајића. Изрицање пресуде је најављено за следећи дан, 26. март 1937. године.

Све новине које су пратиле аферу известиле су читаоце и о њеном епилогу.[77] У препуној судници судија Коштуница је прочитао пресуду према којој су обојица оптужених ослобођени. *У разлозима суда наводи се, да је целокупним доказним поступком утврђено да оптужени Сава Оберкнежевић није извршио дело из чл. 333 К. з. за које га оптужује државни тужилац. У његовој радњи могло би стојати дело из чл. 379 К. з. отуда, јер је утврђено, да је Сава дао на послугу ову слику покојном сликару Трифуновићу, да је прекопира, - што није могао дати, - и који је није вратио Сави. За ово дело послуге не стоји предлог државног државног тужиоца за гоњење, те суд није могао да се упушта да ли постоји дело послуге из чл. 379. Што се тиче Рајка Слепчевића, суд није могао да стекне уверење, да је он знао на који је начин слика прибављена кривичним делом. Слика се има вратити општини града Новог Сада.*[78] Судија је констатовао да је постојало „дело послуге", али за то Оберкнежевић и Слепчевић нису били оптужени.

Изрицање пресуде Окружног суда, међутим, није означавало крај процеса. Незадовољан пресудом, државни тужилац је у јесен 1937. године пред Касационим судом у Новом Саду затражио ревизију.[79] Према одлуци тог тела, донетој 22. новембра, одређено је да се Сави Оберкнежевићу поново суди, док је Рајко Слепчевић дефинитивно ослобођен одговорности.[80] *У мотивацији ове своје одлуке Касациони суд је навео да само дело у погледу кривичне одговорности Оберкнежевића није било довољно формулисано, а исто тако у току редовне расправе код Окружног суда нису установљене неке чињенице које су биле од битне важности за доношење пресуде.*[81]

Друго суђење Сави Оберкнежевићу је одржано у јануару 1938. године. Оптужени је поновио своју раније одбрану. После завршеног доказног поступка и завршне речи браниоца Адамовића, суд је поново ослободио Оберкнежевића истичући да нема доказа да је он слику царице Јелисавете издао из архиве Градске куће, нити да је желео материјалну корист од њене продаје.[82] На тај начин је, коначно, завршена јавна афера која је трајала непуне две године.

О даљој судбини Ваштагове слике јавност се више није интересовала, нити је о њој писано у домаћој штампи. Према одлуци суда, портрет је требало да буде враћен у архиву Градске куће након завршетка процеса. Из сачуване архиве Музеја Матице српске сазнаје се да је управник Фрања Малин у августу 1936. године Градском поглаварству поново послао молбу да се Музеју уступе на чување вредни уметнички и историјски предмети: повеља Града Новог Сада, Ваштагова слика царице Јелисавете, као и портрети Марије Терезије, Јосифа II и бана Јосипа Јелачића.[83] Следећи податак који се тиче наведене молбе наведен је тек у Записнику са седнице Музејског одбора, одржане 14. маја 1938. године, на којој је управник Малин известио чланове да је Градско поглаварство предало Музеју на чување 6 уљаних портрета, 4 печатњака и 6 фотографија.[84] Иако се утом Записнику не наводи појединачни списак предатих ликовних дела, на основу старих инвентара Музеја Матице српске и данашњег инвентара Галерије Матице српске зна се да се међу преузетим делима није налазила слика царице Јелисавете – уметничко дело које је две године заокупљало пажњу јавности и чија судбина и даље остаје неразрешена.[85]

НАПОМЕНЕ

[1] Bicskei, Éva, „The Formation of the national Pantheon: Portrait Galleries of County Halls, City Halls, and Clubs in nineteenth Century Hungary", *Acta Historiae Artium*, No 49, Budapest 2008, 305-336.

[2] *Isto*, 308.

[3] ИАГНС Фасц. 1.kig. 9036 /892 – Одлука Магистрата о прослави 25. годишњице устоличења апостолског краља Угарске и цара Аустрије Фрање Јосифа.

[4] Станчић, Донка, *Од куће до куће*, Нови Сад 2005, 167-175.

[5] „Новосадска општина објашњава загонетни нестанак слике царице Јелисавете са тавана градске куће", *Време*, 16.октобар 1936; „Око слике царице Јелисавете. Саопштење канцеларије претседника општине", *Новосадске новине*, 17. октобар 1936.

[6] Ђерђ Ваштаг Старији (*György Vastagh*; Сегедин, 12. април 1834 – Будимпешта, 21. фебруар 1922) је био један од најзначајнијих мађарских сликара 19. века. На Академију ликовних уметности у Бечу се уписао 1854. Под утицајем професора Карла Рала и Фридриха фон Амерлинга развио је сопствени стил који је највише користио у изради портрета и пејзажа. Од 1857. живео је у Колошвару (Румунија), али је са својим радовима често учествовао на изложбама у Бечу. У Будимпешту се преселио 1876. године, где у његов студио долази клијентела из кругова аристократије и двора (Лајош Кошут, цар Фрањо Јосиф, царица Јелисавета и други). Три деценије је био дворски сликар надвојводе Јосифа Карла Лудвига. Ђерђ Ваштаг је 1894. био један од оснивача Мађарског удружења уметника и патрона (*Magyar Művészek és Műpártolók Egyesülete*) и организатор изложби Националног салона. Родоначелник је фамилије уметника. Више о породици Ваштаг: László Barla-Szabó, *A Vastagh Művészcsalád,* Budapest 2004; Thieme, Ulrich - Becker, Felix, *Allgemeines Lexikon der Bildenden Künstler von der Antike bis zur Gegenwart*, 33/34, Leipzig 1999, 134.

[7] Према писању листа „Reggeli ujság" 1936. године, у записнику са седнице Градског поглаварства, одржане 13. априла 1899. године, пише да је градоначелник Новог Сада Стеван Пеци Поповић ангажовао мађарског сликара. Лит.: „Hova tünt el a néhai Erzsébet királyné képé a noviszádi városháza padlásá- ról?", *Reggeli ujság*, 16. oktober 1936.

[8] ИАГНС Ф.1 157/899 од 10.9.1899. – записник о Свечаној академији поводом откривања портрета царице Јелисавете.

[9] „Свечано откриће слике краљице Јелисавете и парастос", *Браник*, 31. август (12. септембар) 1899.

[10] ИАГНС Ф. 1 21291/1899 – свештеник Јерменске цркве Давид Духа извештава Магистрат 9. септембра 1899. да ће у храму бити одржана миса у покој душе царице Јелисавете. Служба је одржана и у новосадској Саборној цркви: *Данас је у саборној цркви одржан у спомен краљичин парастос, на ком је чинодејствовао епископ Митрофан Шевић уз асистенцију свега овдашњег свештенства. Црква је била пуна побожног света, који се топло молио Богу за покој душе покојне краљице*. (*Браник*, 12. септембар 1899)

[11] Веома слични царичини портрети, такође дела Ђерђа Ваштага из истог периода као и новосадска слика, данас се налазе у градским већницама словачког града Банска Штавница (некада угарског града *Selmecbánya*) и мађарског града Вашархељ (*Hódmezővásárhely*). Портрет из Банске Штавнице је донет у тај град 1925. године, а од 1899. до 1925. године се налазио у Градској кући словачког града Шахи (*Šahy*, некада угарског града *Ipolyság*) Лит.: Čelková , Mária, „Imperial visits of the Habsburghs in the collection fund of the Slovak Mining Museum inBanská Štiavnica", Winkler Prins, C.F. & Donovan, S.K. (eds.), *VII International Symposium 'Cultural Heritage in Geosciences, Mining and Metallurgy: Libraries - Archives - Museums': "Museums and their collections", Leiden (The Netherlands), 19-23 May 2003. Scripta Geologica Special Issue*, No 4, 63. (http://www.metmuseum.org/toah/hd/wrth/hd_wrth.htm). Царицу је Ваштаг сликао и 1883. године за Градску кућу у Сегедину, али

је она представљена у хаљини са церемоније прославе 25. годишњице брака (Извор: http://www.restauratorkamara.hu/portfolio/megjelenito.php?id=799&show_user_id=729).

[12] Krick, Jessa, „Charles Frederick Worth (1825–1895) and The House of Worth", *Heilbrunn Timeline of Art History*. New York: The Metropolitan Museum of Art, 2000–. (http://www.metmuseum.org/toah/hd/wrth/hd_wrth.htm)

[13] Интересантна је чињеница да се у фонду Галерије Матице српске налази још једна Ваштагова слика – *Портрет непознатог племића*. Аутор је слику потписао и сигнирао годином 1899. (ГМС/У 3707). Лик портретисаног, костим и службено знамење које носи упућују на др Виктора Флата, великог новосадског жупана који је ту дужност обављао од 1889. до 1900. године. (У идентификацији портретисане личности помогла је историчарка др Агнеш Озер на чему јој се захваљујемо). Могуће је претпоставити да је жупанов портрет поручен од Ваштага у исто време када и Јелисаветин, што ће евентуална каснија истраживања архивске грађе тек утврдити.

[14] *Енциклопедија Новог Сада*, бр.2, Нови Сад 1994, 178; Станчић, Донка – Лазовић, Мишко, *Новосадски Магистрат*, Нови Сад 2015, 91.

[15] Петровић, Петар, *Паја Јовановић : систематски каталог дела*, Београд 2012, 167-168.

[16] Милошевић, Емица – Врбашки, Милена, *Карађорђевићи у збиркама Галерије Матице српске*, Нови Сад 2004, 21.

[17] РОМС – Записници са друге (12.6.1933), четврте (13. 7. 1933) и осме (10.10.1933) седнице Музејског одбора Музеја Матице српске. Лит.: Група аутора, *Галерија Матице српске*, Нови Сад 2001, 90.

[18] „Где су слике царице Јелисавете и цара Фрање, које су 'красиле' Градску већницу Новог Сада?", *Југословенски народ*, 6. септембар 1936.

[19] *Исто*.

[20] „Где су слике царице Јелисавете и цара Фрање", *Новосадске новине*, 12. септембар 1936.

[21] „Градско веће је једногласно одлучило да се поведе енергична истрага поводом нестанка двеју уметничких слика за које се тврди да су нестале са тавана градске куће", *Дан*, 7. октобар 1936.

[22] „Erzsébet királyné képének eltünéséröl beszéltek a noviszádi városi közgyülésen", *Reggeli ujság*, 6. oktober 1936.

[23] „Много вике ни око шта ... Око слике 'Царице Јелисавете'", *Новосадске новине*, 10. октобар 1936.

[24] „Новосадска општина објашњава загонетни нестанак слике царице Јелисавете са тавана градске куће", *Време*, 16. октобар 1936; „Hova tünt el a néhai Erzsébet királyné képé a noviszádi városháza padlásáról?", *Reggeli ujság*, 16. oktober 1936; „Око слике царице Јелисавете. Саопштење канцеларије претседника општине", *Новосадске новине*, 17. октобар 1936.

[25] „Ujabb nyilatkozat az Erzsébet királyné kép eltünése ügyében", *Reggeli ujság*, 19. oktober 1936.

[26] „У Новом Саду ухапшен је трговац уметничких предмета Слепчевић", *Политика*, 22. октобар 1936.

[27] *Исто*.

[28] „И новосадска полиција трага за сликом бивше аустријске царице Јелисавете која је украдена са тавана Новосадске општине и продата у Будимпешти", *Време*, 21.октобар 1936; „Да ли ће бити нових хапшења у вези са крађом слика са општинског тавана?", *Дан*, 22. октобар 1936; Ђ., „Уметничка слика аустриске царице Јелисавете украдена је са тавана новосадске општине и пренета у иностранство", *Политика*, 21. октобар 1936; „Ki lopta el Erzsébet királyné képét a noviszádi városházáról?", *Reggeli Ujsag*, 22 oktober 1936.

[29] „Да ли ће бити нових хапшења у вези са крађом слика са општинског тавана?", *Дан*, 22. октобар 1936.

[30] „Полиција још увек врши саслушања", *Дан*, 23. октобар 1936; Ђ., „Саслушано је неколико сведока да се утврди како је нестала слика царице Јелисавете из новосадске општине", *Политика*, 23. октобар 1936.

[31] *Исто*.

[32] Ђ., „Саслушано је неколико сведока да се утврди како је нестала слика царице Јелисавете из новосадске општине", *Политика*, 23. октобар 1936.

[33] *Исто*.

[34] „Поред слике царице Јелисавете за коју полиција није још могла утврдити кад је украдена иако

је саслушала више лица нестало је још четири слике са тавана Новосадске општине", *Време*, 23. октобар 1936.

[35] Ђ., „Саслушано је неколико сведока да се утврди како је нестала слика царице Јелисавете из новосадске општине", *Политика*, 23. октобар 1936.

[36] „Поред слике царице Јелисавете за коју полиција није још могла утврдити кад је украдена иако је саслушала више лица нестало је још четири слике са тавана Новосадске општине", *Време*, 23. октобар 1936.

[37] *Исто.*

[38] „Осим портрета царице Јелисавете нестало је још четири уметничке слике из новосадског градског поглаварства", *Политика*, 24. октобар 1936.

[39] „Пок. сликар Воја Трифуновић никада није трговао туђим и старим сликама", *Дан*, 24. октобар 1936.

[40] *Исто.*

[41] У прилог тој тврдњи говори *Портрет краља Петра II Карађорђевића* (уље на платну, 125 x 215 cm) који је 1934. насликао и сигнирао Воја Трифуновић. Портрет је припадао инвентару зграде Дунавске бановине, односно Извршног већа АП Војводине, до 1949. године када је одлуком Главног извршног одбора Народне скупштине АП Војводине поклоњен Галерији Матице српске у чијем се инвентару и данас налази (ГМС/У 4167). (Податак уступила Милена Врбашки, музејски саветник ГМС) Поређењем са Ваштаговом сликом, очигледно је да је Трифуновић заиста копирао детаље позадине (сто, фотеља, драперија). Лит.: Милошевић, Емица – Врбашки, Милена, *Карађорђевићи у збиркама Галерије Матице српске*, Нови Сад 2004, 57.

[42] „Пок. сликар Воја Трифуновић никада није трговао туђим и старим сликама", *Дан*, 24. октобар 1936; „Hogyan került Erzsébet királyné képé Budapestre?", *Reggeli Ujság*, 23. oktober 1936.

[43] „Hogyan került Erzsébet királyné képé Budapestre?", *Reggeli Ujság*, 23. oktober 1936.

[44] „Ki lopta el Erzsébet királyné képét a noviszádi városházáról?", *Reggeli Ujság*, 22 oktober 1936.

[45] „Иследник по крађи слике царице Јелисавете отпутовао у Будимпешту", *Политика,* 25. октобар 1936.

[46] „Оригинална слика Царице Јелисавете пренесена је ноћас из Будимпеште у Нови Сад", *Дан*, 28. октобар 1936.

[47] Д. Ђ., „Слика царице Јелисавете враћена је у Нови Сад", *Политика*, 28. октобар 1936.

[48] „Рајко Слепчевић је данас предан истражном судији", *Дан*, 29. октобар 1936.

[49] „Шеф новосадске кривичне полиције г. Маленчић пронашао је у Будимпешти слику царице Јелисавете", *Време*, 28. октобар 1936.

[50] *Исто.*

[51] „Рајко Слепчевић је данас предан истражном судији", *Дан*, 29. октобар 1936; „Ухапшени Рајко Слепчевић с целокупним материјалом предат је државном тужиоцу", *Политика* 29. октобар 1936; „Сва акта по афери са сликом царице елисавете новосадска полиција је упутила државном тужиоштву", *Време*, 29. октобар 1936.

[52] *Исто.*

[53] „Због нестанка слике царице Јелисавете извршиће се поновно инвентарисање покретне имовине новосадске општине", *Време*, 30. октобар 1936.

[54] „Г. Рајко Слепчевић пуштен на слободу", *Дан*, 30. октобар 1936; „Истражни судија г. Папричић наставља у суботу са извиђајима", *Дан*, 31. октобар 1936.

[55] „Шта је новосадска полиција утврдила поводом крађе слике Царице Јелисавете. Кога терети одговорност за ову крађу која је извршена за време претседниковања г. Бороте", *Новосадске новине*, 31. октобар 1936.

[56] „Због нестанка слике царице Јелисавете извршиће се поновно инвентарисање покретне имовине новосадске општине", *Време*, 30. октобар 1936.

[57] „Слика царице Јелисавете пред истражним судијом новосадског Окружног суда", *Време,* 27. новембар 1936.

[58] Стриц Рајка Слепчевића – Жарко Слепчевић – био је ожењен сестром Саве Оберкнежевића. „Афера са нестанком слике Царице Јелисавете пред судом", *Дан,* 11. март 1937;

„Завршена је истрага по крађи слике царице Јелисавете“, *Политика*, 6. децембар 1936.

[59] „Државно тужилаштво подигло је оптужницу против г. г. Саве Оберкнежевића и Рајка Слепчевића“, *Дан*, 6. децембар 1936.

[60] „Данас почиње суђење по афери са нестанком слике аустријске царице Јелисавете“, *Време*, 10. март 1937.

[61] „Афера са нестанком слике Царице Јелисавете пред судом“, *Дан,* 11. март 1937.

[62] „Св. Ј(овановић), „Због нестанка портрета бивше аустриске царице Јелисавете изведени су пред новосадски суд градски архивар Оберкнежевић и трговац старим сликама Слепчевић“, *Правда*, 11. март 1937.

[63] „Афера са нестанком слике Царице Јелисавете пред судом“, *Дан,* 11. март 1937.

[64] *Исто.*

[65] „Св. Ј(овановић), „Због нестанка портрета бивше аустриске царице Јелисавете изведени су пред новосадски суд градски архивар Оберкнежевић и трговац старим сликама Слепчевић“, *Правда*, 11. март 1937.

[66] „Афера са нестанком слике царице Јелисавете пред Новосадским судом“, *Време*, 11. март 1937.

[67] *Исто.*

[68] *Исто.*

[69] *Исто.*

[70] „Афера са нестанком слике Царице Јелисавете пред судом“, *Дан,* 11. март 1937.

[71] „Изјава г. Саве Оберкнежевића“, *Дан*, 12. март 1937.

[72] „Г. Корнел Франк одговара г. Сави Оберкнежевићу“, *Дан*, 13. март 1937.

[73] „Последњи одговор г. Саве Оберкнежевића г. Корнелу Франку“, *Дан,* 16. март 1937.

[74] „Пресуда г. Сави Оберкнежевићу биће проглашена у петак, 26 о. м.“, *Дан*, 25. март 1937.

[75] „Пресуда поводом крађе слике царице Јелисавете биће изречена сутра 26 марта“, *Политика*, 25. март 1937.

[76] „Пресуда г. Сави Оберкнежевићу биће проглашена у петак, 26 о. м.“, *Дан*, 25. март 1937.

[77] „Суд је ослободио гг. Саву Оберкнежевића и Славка [Рајка, п. а.] Слепчевића“, *Дан*, 27. март 1937; „Пресуда поводом нестанка слике царице Јелисавете“, *Политика,* 27. март 1937; „Суд је ослободио обојицу оптужених по афери са нестанком царице Јелисавете“, *Време*, 27. март 1937; „Оптужени за нестанак слике царице Јелисавете ослобођени“, *Правда*, 28. март 1937.

[78] „Суд је ослободио гг. Саву Оберкнежевића и Славка Слепчевића [Рајка, п. а.]“, *Дан*, 27. март 1937.

[79] Ј., „Коначна пресуда по афери око нестанка слике царице Јелисавете изрећи ће се у понедељник“, *Правда*, 16. новембар 1937.

[80] „Афера са нестанком слике царице Јелисавете поново ће се претресати пред судом“, *Време*, 23. новембар 1937.

[81] Ј. „Касациона пресуда по афери са сликом аустриске царице Јелисавете“, *Правда*, 23. новембар 1937.

[82] „Поновно суђење г. Сави Оберкнежевићу“, *Дан*, 12. јануар 1938; „И по други пут г. Оберкнежевић је ослобођен“, *Дан*, 13. јануар 1938.

[83] РОМС - *Записник са 4.седнице Музејског одбора*, 1. септембар 1936.

[84] РОМС - *Записник са седнице Музејског одбора*, 14. мај 1938.

[85] Прегледом поменутих инвентара установљено је да је Градско поглаварство предало Музеју Матице српске следеће слике: *Портрет Бана Јосипа Јелачића* (аутор Ебелинг, око 1850, ГМС/У 4125), *Богородицу са Христом* (аутор Иван Крклец, 1765-67, ГМС/У 4142), *Портрет цара Јосифа II* (аутор Јозеф Хикел?, око 1760-1763, ГМС/У 4136), *Портрет Марије Терезије* (аутор Јозеф Хикел?, око 1760-1765, ГМС/У 4137), *Портрет надвојводе Фрање Стефана од Лотарингије* (аутор Јозеф Хикел?, друга половина 18. века, ГМС/У 4138) и *Портрет Изабеле од Парме* (аутор Јозеф Хикел?, око 1760-1763, ГМС/У 4143). Лит: Кулић, Бранка, *Страни портретисти XVIII и XIX века у колекцији Галерије Матице српске*, Нови Сад 2011, 18-28. Захваљујемо се на помоћи колегиницама из Галерије Матице српске, Милени Врбашки и мр Драгојли Живанов, које су помогле у идентификовању шест слика уступљених из Градске куће Музеју Матице српске 1938. године.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

Bicskei, Éva, "The Formation of the national Pantheon: Portrait Galleries of County Halls, City Halls, and Clubs in nineteenth Century Hungary", *Acta Historiae Artium*, No 49, Budapest 2008, 305-336.

Група аутора, *Галерија Матице српске*, Галерија Матице српске, Нови Сад 2001.

Енциклопедија Новог Сада, Св. 2, Новосадски клуб – Прометеј, Нови Сад 1994.

Кулић, Бранка, *Страни портретисти XVIII и XIX века у колекцији Галерије Матице српске*, Галерија Матице српске, Нови Сад 2011.

Милошевић, Емица – Врбашки, Милена, *Карађорђевићи у збиркама Галерије Матице српске*, Галерија Матице српске, Нови Сад 2004.

Петровић, Петар, *Паја Јовановић : систематски каталог дела*, Народни музеј Београд - Музеј града Београда - Галерија Матице српске - Народни музеј Вршац, Београд 2012.

Станчић, Донка – Лазовић, Мишко, *Новосадски магистрат*, Прометеј, Нови Сад 2015.

Станчић, Донка, *Од куће до куће*, Прометеј, Нови Сад 2005.

Thieme, Ulrich - Becker, Felix, *Allgemeines Lexikon der Bildenden Künstler von der Antike bis zur Gegenwart*, 33/34, L. A Seemann, Leipzig 1999.

Грађа

Историјски архив Града Новог Сада
Рукописно одељење Матице српске

Новински извори (1936-1938)

Браник (1892, 1899), *Време*, *Дан*, *Југословенски народ*, *Новосадске новине*, *Нови Сад*, *Политика*, *Правда*, *Reggeli ujság*

Електронски извори

Čelková , Mária, „Imperial visits of the Habsburghs in the collection fund of the Slovak Mining Museum in Banská Štiavnica", Winkler Prins, C.F. & Donovan, S.K. (eds.), VII International Symposium'Cultural Heritage in Geosciences, Mining and Metallurgy: Libraries - Archives - Museums': "Museums and their collections", Leiden (The Netherlands), 19-23 May 2003. Scripta Geologica Special Issue, No 4, 63. http://repository.naturalis.nl/document/43834 (приступљено: 15. март 2016)

http://www.restauratorkamara.hu/portfolio/megjelenito.php?id=799&show_user_id=729 (приступљено: 10. март 2016)

Krick, Jessa, „Charles Frederick Worth (1825– –1895) and The House of Worth", *Heilbrunn Timeline of Art History*. New York: The Metropolitan Museum of Art, 2000–. http://www.metmuseum.org/toah/hd/wrth/hd_wrth.htm (приступљено: 20. фебруар 2016)

Ljiljana Lazić

THE AFFAIR OF THE DISAPPEARANCE OF THE PORTRAIT OF EMPRESS ELISABETH FROM THE TOWN HALL OF NOVI SAD IN LIGHT OF NEWSPAPER REPORTS FROM 1936-1938

Summary

The municipal leaders of Novi Sad commissioned in 1899 a portrait of Empress Elisabeth by the esteemed Hungarian painter GyörgyVastagh. The portrait was hung in the congress room of the City Hall as the counterpart to the portrait of Franz Joseph, and both works were removed in 1918 and stored in the Magistrate archive. In October 1936, the public became aware that the portrait of Empress Elisabeth had disappeared, which brought about a big public affair, investigations and court proceedings involving numerous public figures. All events were closely monitored for a full two years by many Novi Sad, Belgrade and Budapest newspapers, whose exhaustive reports aided in the reconstruction of this case.

UDC: 77.071.1:929 Oldal I.
7.04(497.113 Zrenjanin)"18/19"

ПОРТРЕТНА ФОТОГРАФИЈА КАО ОГЛЕДАЛО ДРУШТВА И ГРАЂАНСКЕ КУЛТУРЕ У ВЕЛИКОМ БЕЧКЕРЕКУ У ДРУГОЈ ПОЛОВИНИ 19. ВЕКА ДО ТРИДЕСЕТИХ ГОДИНА 20. ВЕКА

Избор из фотографског опуса Олдалових, Ороси Лајоша и Ђуре Рокнића – Фотографски фонд збирки Народног музеја Зрењанин

Ивана Арађан, Народни музеј Зрењанин

Апстракт: Идеја овог је да се путем визуелног медија, каква је фотографија, и портрета, као једног од најзначајнијих њених категорија, укаже на стање у друштву у Великом Бечкереку у другој половини 19. и првим деценијама 20. века. Са портрета који су настали у атељеима бечкеречких фотографа, ишчитава се читаво богатство визуелних и културних диверзизета. Намера је била и указати на фотографски портрет као својеврсно објективно огледало друштва тога доба у Бечкереку.

Кључне речи: Иштван Олдал Старији, Иштван Олдал Млађи, Лајош Ороси, Ђура Рокнић, Велики Бечкерек, фотографија, портрет, друштво, културна историја, национални идентитет, 19 век.

ПОРТРЕТНА ФОТОГРАФИЈА КАО ОГЛЕДАЛО ДРУШТВА

Захваљујући путујућим фотографима попут Николе Штокмана и Адолфа Дајча, фотографија се као медиј врло брзо нашла у плодној културној средини какав је био Велики Бечкерек у другој половини 19. века. Они су фотографију понудили Бечкеречанима, а сликар Иштван Олдал Старији био је први који јој је омогућио континуиран развој. Први писани траг о њему као (и) фотографском делатнику налазимо у новинском огласу који је изашао 29. априла 1854. године у локалном листу *Вохенблат* у којем он обавештава јавност да израђује фотографисане портрете и да је у тој струци већ стекао признање. Званична година која се тумачи као интензиван почетак фотографске делатности у нашем граду је 1853, јер је истакнута као оснивачка управо од стране Олдала. Та година се наводи као куриозитетна у историји фотографије у Војводини (и шире) јер је Олдал био први који је отворио стални фото-атеље на територији која обухвата бившу Југославију. Иштван Олдал Млађи се такође бавио сликарством, али је наставио традицију фотографског атељеа и званично га преузео од оца 1902. и радио све до 1921. године. Поред Олдала Старијег и Млађег, једнако важан стални фотограф био је Лајош Ороси, који је почео са радом крајем осамдесетих година 19. века. Кроз Велики Бечкерек су у годинама након 1860. прошли многи путујући фотографи који су се задржавали у граду одређени временски период. Вредно је поменути рад Георгија Кнежевића, Макса Ауербаха, Адолфа Виплера, Игнаца Функа, Јожефа Кошака, Агоштона Мајнхарта, Ђуле Винтера и других.

Богата фотографска делатност одвијала се у Бечкереку од педесетих година 19. века, доласком путујућих фотографа, па све до краја Првог светског рата, када Иштван Олдал Млађи напушта град. Стални и путујући фотографи у том периоду су утемељили ову делатност и учинили да постане незаобилазан сегмент културне историје града. Сликар и фотограф Ђура Рокнић, који је присутан у Бечкереку од 1911. године, купио је атеље – *стаклену сликарницу* од Олдала Млађег и најавио друго важно раздобље у историји фотографије Бечкерека, односно Петровграда. У међуратном периоду многи значајни фотографи и фото-атељеи су радили у граду поред Ђуре Рокнића – Лео Зихерман, Иштван Кремзер, Микша Голдман, Фото Рик, Фото Бокоњић, Фото Кете и многи други.

Бечкеречки фотографи – Олдалови, Лајош Ороси и Ђура Рокнић, оставили су нам немерљиво важан фотографски материјал који одражава слику друштва тога доба. Чинили су важне визуелне хроничаре друштвених и културних прилика у Великом Бечкереку. Поред рада у атељеу, драгоцени су и кадрови екстеријера – града, објеката, појаве железнице, прилика на селу и других тема. Међутим, врста фотографије која је била најтраженија, најбројнија (судећи по данашњој заоставштини) и најзначајнија за појединца је управо – *портретна фотографија.*

Да бисмо боље разумели садржаје грађанских портрета, неопходно је да се осврнемо на састав

друштва у другој половини 19. и почетком 20. века. Према неким статистикама, 1870. године Велики Бечкерек је имао 19.666, а 1900. године – 26.407 становника.[1] Од послова којима су се бавили истичу се занатлијски попут ковача, бравара, произвођача машина и лађа, произвођача опеке, грнчара, обућара, кројача, месара и многих других. Пословање у трговини такође је заузимало крупан удео, па један од прегледа статистике износи да је у граду 1900. године било 766 трговачких радњи.[2] Индустрија је такође била изузетно јака, као и делатност у приградским местима где се гајила и производила храна – пољопривредни послови, сточарство и занатлијски послови. Етнички и верски састав друштва је такође био разнолик, па су грађани Бечкерека били Срби, Румуни, Мађари, Немци, Јевреји, Роми и други.

Фотографија омогућила на демократичан начин свим слојевима становништва да остваре слику себе или своје породице. Портретна фотографија о којој је реч, припада конвенционалном типу: портрети појединаца, групни портрети, породице и деца. Рађени су са истим или сличним мотивима, жељом за самопрезентацијом, очувањем меморије на драге чланове породице, животне тренутке и слично. Ови наводи се истичу и као главни приоритети у жељи за фотографисањем, тако да су изузетно ретко забележене неконвенционалне портретне композиције (осим у раду Лајоша Оросија који се опробао у фото-монтажи). Фотографски „чин" је био важан догађај и прилика да се створи меморија која траје.

Када су се житељи Бечкерека и околине фотографисали у атељеима Олдала и Оросија, претпостављамо да су томе претходиле врло промишљене и детаљне припреме. Како није било композитно неконвенционалних портрета, тако није било ни спонтаних кадрова. Код дама се врло пажљиво бирала одећа, често специјално и шила (куповала) за ту прилику. Осликавала је социјални и материјални статус и доприносила грациозном ставу приликом портретисања. Детаљи попут накита и дамских рукавица су били веома важни за истицање префињености и доброг одгоја. Код мушкараца је одећа такође имала битну улогу, где је одело увек било отмено и примерено. Ови закључци односе се на типичне носиоце грађанске културе који су истацали свој социјални и материјални статус. Међутим, како је Бечкерек (и) тада био богата мултикултурална средина, истицање националне припадности је била главна порука која се слала кроз портрет. Ништа мање припреме нису претходиле и тој врсти портрета. Истицала су се народна обележја кроз ношњу, док су је пратили и симболични предмети попут ручно везених тканина или сличних предмета који указују на умешност у ручном раду. Циљ је био истицање различитости и у исто време – неговање меморије на порекло и национални (културни) идентитет. Захваљујући том богатству културних диверзитета у Великом Бечкереку у другој половини 19. века и почетком 20. века, данас имамо непресушан материјал за изучавање и ишчитавање садржаја са старих фотографија.

Сва пажљивост у креирању једног портрета не би имала крајњу сврху уколико не нађе почасно место у „новом проналаску"[3], како га је назвао историчар фотографије Б. Дебељковић, мислећи на фото-албум. У то време, албуми за фотографије су биле велике укоричене књиге са листовима од дебље хартије са прорезима – „цеповима", у које су се уметале фотографије визит или кабинет формата.[4] Визит-портрети су били фотографије мањег формата, најчешће око 6 x 10 цм, док су кабинет били знатно већи. Породични албуми су заузимали централно место у салонима и собама за боравак све до Првог светског рата, где су имали вишеструку улогу – као тема разговора, прилика за дивљење од стране гостa и као порука самопрезентације. Албум је био намењен портретима чланова породице, све у циљу чувања сећања, указивања на сталеж или националну припадност. Свака грађанска породица могла је имати фото-албум, чија је улога била и представљање идеалне породице, демонстрирање хијерархије унутар ње и презентовање идентитета који се желео истаћи у јавности. Када је реч о грађанском друштву одређеног сталежа, може се говорити о феномену портретисања зарад *слике о себи намењене другима,* јер је тај фотографски портрет, на неки начин, замењивао монументални, сликани, који свакако није био потиснут појавом фотографије. Грађанско друштво друге половине 19. века, као учесник значајних друштвених и технолошких промена, образовног и културног система, како у Европи, тако и на овим просторима, било је сведок феномена познатог као *буђење појединца.* Примећује се да је преокупација друштва тог доба била истицање сопственог идентитета и креирање слике о себи. У подручју као што је био Велики Бечкерек са околином, не можемо говорити само о грађанском друштву као носиоцу културе појединца.

Важна компонента која чини слику о друштву комплетном јесте становништво из околних сеоских места. Потреба за истицањем идентита није изостала, већ је оправдана кроз жељу за истицањем националних и верских специфичности. Долазак из сеоске средине у један градски фотографски атеље био је важан јер је омогућавао да се овековече значајни животни тренуци. Слика друштва је тиме заокружена и несумњиво указује на то колико је подручје Великог Бечкерека било богато нацијама, културама и обичајима, а портретна фотографија помогла и омогућила њихово позиционирање на богатој културној мапи друге половине 19. века и почетка 20. века. Када су наступиле тридесете године 20. века, уплив европске моде био је интензиван, ношња се као национално обележје потискује и разлике практично ишчезавају. Овакви токови културе су се могли наслутити, зато је важна намера да се кроз портрет истакне национална припадност, јер нам данас чини изузетан документарни, културни и визуелни материјал.

Слика 1.

Варијације портретних композиција су веома разнолике, али се ипак може поставити одређена класификација, као и њена порука, симболика и циљ. Сваки од портрета, ма како деловао лишен евентуалних детаља и аранжирања, садржи у себи компоненте које спајањем дају јединствен визуелни резултат. Садржај фотографије је веома јасан код портретне фотографије, па питања која постављамо су – ко је на фотографији, где је фотографисано и са којим мотивима? Потом, имајући у виду да су и Олдал Старији и Млађи били и сликари, примећује се одређена ликовност портрета, која је наставила сликарско искуство кроз нови медиј. Никада се нису трудили да опонашају сликарски портрет, већ су временом развили јединствен естетски језик унутар портретне фотографије где је појединац у фокусу. Када се склопе све информације које се читају са једног портрета, закључујемо да није постојала појава *портрет ради портрета,* већ је склоп законитости и мотива чинио крајњи производ заокруженим. Ауторски израз се у портретној фотографији (вероватно) прилагођавао жељама поручилаца. У складу са траженим, фотограф је прилагођавао креативне упливе у виду дискретних интервенција, које би могле да побољшају визуелни учинак, а не оштете оно што портретисани жели да истакне кроз свој став.

Слика 2.

Портрети појединаца заузимају већи део опуса бечкеречких фотографа попут Олдалових и Оросија.

Драгоцен су визуелни материјал за изучавање културне историје града, иако често не знамо ко се заправо налази на тим портретима. **Портрет Хранимира Купусаревића** (слика 1), један је од ретких на којима је забележено о којој личности је реч. Аутор портрета је Иштван Олдал Старији, а датује се у шездесете-седамдесете године 19. века. У питању је визит-портрет мањих димензија. Господин Купусаревић је портретисан као већ старији мушкарац, са добрим држањем. Седи у раскошној столици која је указивала да је он имућан грађанин и да својим држањем то и доказује. Ослонац композитне декорације је тепих (ћилим) на поду, карактеристичних мотива, који се често среће у портретима тог доба код Олдала Старијег. Наиме, господин на портрету је био најзначајнији члан имућне породице Купусаревић. Бавио се трговином и био градски сенатор. Имао је значајну улогу као један од осам Бечкеречана који су учествовали у Мајској скупштини током револуције 1848. године. И данас се у главној зрењанинској улици налази кућа, споменик културе за коју се претпоставља да јој је први власник био Хранимир Купусаревић, док је каснијих година била у власништву сина, Николе Купусаревића.[5] Портрет је композитно решен тако да одише озбиљношћу и складношћу. У случају да нису никакви подаци забележени о дотичном господину, веровали бисмо да је у питању бечкеречки трговац, велможа или политички активан члан друштва, јер његов став, одећа и држање исијавају статусном симболиком кроз овај „монументални" портрет, иако је веома малих димензија.

Портрет Ђорђа Пејића (слика 2), адвоката из Великог Бечкерека, такође допуњује слику о портретима појединаца. Аутор портрета је Ороси Лајош. У питању је портрет у формату кабинет фотографије, док је датовање смештено у прву деценију 20. века. Као и код портрета г. Купусаревића, идентификација је олакшана белешком на самој фотографији. Портрет је урађен у седећем, искошеном положају, где се види цела фигура портретисаног. Квалитет саме израде је изузетан, где се са великом јасноћом виде детаљи попут прстена на руци и украса на лептир-машни. Одело је скројено по мери, високог квалитета. Ороси је компоновао портрете тако да је лик истакнут, а детаљи композитне декорације не ремете портрет. Масивна столица – фотеља, пристаје угледном господину какав је адвокат Пејић, док је биљни аранжман ту да ублажи ригидност портрета. Израз лица, став и држање чине да овај фотографски портрет буде достојан пандан репрезентативних сликарских портрета тога доба.

Портрет младе жене у мађарској грађанској одећи (слика 3) дело је Иштвана Олдала Млађег. На портрету је млађа жена, руком благо ослоњена на сто, док у другој руци држи белу (извезену) марамицу. Овакав тип портрета је био изузетно чест код клијентеле Олдала Млађег. У питању је непозната особа, али можемо закључити, по одевању и ланчићу који носи око врата, да је у питању особа мађарске националности, односно – католичке вероисповести. Тамна дуга хаљина (сукња) и марама увијена око тела на карактеристичан начин, указују на претходно изнешене закључке. Неколико претпоставки можемо дозволити себи у покушају да ишчитамо садржину овог портрета: постоји могућности да је особа желела да се портретише сама, са белом марамицом у руци, што може симболизовати њену стасалост за удају. Могућност је и да је желела да истакне своју националну припадност и разноликост. Иако је у питању непозната особа, вероватно скромнијег статуса, овај портрет није ништа мање „монументалан" од претходних. Ослонци декорације су типични за прву деценију 20. века у атељеу Олдала Млађег – фото-тапети са одређеним темама, флорална драперија, високи сто и китњасти дрвени постамент.

Жена са капом златаром (слика 4), портрет је аутора Ђуре Рокнића, бечкереког и петровградског фотографа. У питању је Банаћанка, која се фотографисала да истакне своју националу припадност и лепоте српских делова ношње и костима. Капе златаре су карактеристичне за банатско подручје, нарочито код Срба и Румуна и носиле су се у свечаним приликама. Биле су украшене златовезом и чиниле раскошно национално обележје које је жена могла носити. Статусна обележја су и две наруквице на рукама и дукати око врата госпође, који чине портрет складним у детаљима. Портрет је урађен без позадинске декорације, где је истакнут лик госпође уз приметну психологизацију личности. Датован је око 1922. године. Фотограф Ђура Рокнић је, након одласка Олдала Млађег из града (након завршетка Првог светског рата) откупио његов атеље и наставио фотографску делатност у граду. Током двадесетих и тридесетих година 20. века, имао је улогу *градског фотографа*, на неки начин. Неговао је портрет, а нарочито су значајни портрети из његовог атељеа на којима су

Слика 3. *Слика 4.*

Слика 5. *Слика 6.*

Слика 7.

Слика 8.

фотографисане жене и мушкарци у својим националим костимима, те данас имамо богатство визуелног материјала и документације о карактеристикама народа који се живели на простору Бечкерека и околине.

Групни портрети такође заузимају важну ставку у опусима бечкеречких фотографа. **Српска породица из Арадца** (слика 5), једна је од композитних варијатни које су се сретале у групним портретима бечкеречких фотографа, нарочито Олдала Млађег. Мотив женске особе са два мушкарца или девојчице са два дечака, може се тумачити као портрет мајке са синовима или праћење сестре у другу породицу због удаје. Посебна пажња се посветила одабиру одеће. Дечаци су обучени готово идентично и сличног су раста и пропорција. Женска особа (претпостављамо да у питању сестра двојице дечака) стоји у средини и одише зрелошћу и озбиљношћу. Одевена је у белу хаљину, са украсима око врата као што су сеферини и два ружина цвета. Њихово држање указује на понос који им је тог животног тренутка био важан за истаћи и забележити на фотографији.

Сестра са браћом (слика 6) је фотографија настала такође од стране Олдала Млађег. Несумњиво је у питању портрет сестре са браћом у добу "прелазног периода", када више нису деца, а ни одрасли. Дечаци су обучени идентично и држе шешире у рукама, док је сестра у средини и у руци држи белу везену марамицу. Она истиче умешност руку и да се припрема за удају и одлазак из куће. Оно што овај портрет изваја од сличних је то што није настао у ателеју, већ у дворишту домаћинства ове породице. Судећи по одећи и детаљима, у питању је мађарска породица из Бечкерека или околине.

Портрет две жене (слика 7), настао у ателеју Олдала Млађег, највероватније представља две сестре. У питању су жене из српске грађанске породице. Она која седи је одевена у хаљину тамне боје, сведеног декора. Глава јој је повезана у мараму, а на десној руци је видљив прстен, што указује да је у браку. Друга жена, портретисана у стојећем ставу, окружена је цветним детаљима, који можда имају одређену симболичку улогу. Ослоњена је руком на плетену корпу са цвећем, која стоји на стубу прекривеним цветним ћилимом. Хаљина коју носи такође има такве декоративне мотиве, док и у руци држи цвет. Претпостављамо да је у питању девојка која се ускоро удаје, и да је са својом већ удатом сестром

желела да овековечи моменат своје младости, пре ступања у брак.

Румунска породица из Ечке (слика 8) једна је од многих које су се портретисале у атељеу Олдала Млађег. У питању је млад брачни пар са дететом узраста до годину дана. Одевени су у румунску ношњу која истиче њихову националну припадност. Оваква врста *националног портрета* је карактеристична за мултинационалне средине и може се изучавати као посебан феноменолошки аспект друштва тог доба.

Породица Хелмболд (слика 9), представља групни портрет чланова ове познате бечкеречке породице. Портрет је смештен у нешто тамнији амбијент, у односу на многе портрете Олдала Млађег. Старији мушкарац, две старије жене и две млађе, композитно су распоређени у амбијент атељеа тако да подсећа на радну собу или дневни боравак њихове куће. Породица Хелмболд је била прва у Бечкереку која се бавила златарством. Леона Хелмболда наследио је Карло Хелмболд – највероватније портретисан са породицом на овом групном портрету. Да је породица била имућна доказује и инвеститура и власништво једне од најраскошнијих кућа у тадашњем Бечкереку у главној улици – тзв. *Шехерезаде*. Портрет одише отменошћу и дозом озбиљности, а намера је била указати на имућност и статус ове породице, јер је фотографија урађена као фото-дописница.

Девојчица са породицом (слика 10), један је од најзанимљивијих породичних портрета. Поред девојчице, на портрету су и млађи мушкарац – отац и две старије жене. Композитно решење је неуједначено, јер фото-тапет испред којег их је фотографисао Олдал Млађи, не кореспондира са начином одевања породице са портрета. Тапет приказује кадар природе у пролеће или лето, док је акценат на фотографији девојчица која је одевена у зимску гардеробу. Наслућујемо да је у питању дете које ускоро започиње, или је започело своје школовање, па је припремљено од стране породице са свим неопходним стварима – топле зимске чизме, школска торба, рукавице, капут и врло специфична капа, највероватније ручно израђена. На то да је у питању почетак школовања детета указује и отворена књига или свеска, која се налази у крилу једне од жена. Жеља за портретисањем је била сачувати у сећању детета то доба детињства и поласка у школу, као и меморију на своје претке.

Портрет детета, као што је већ напоменуто, спадао би у више катогорија, али се указала потреба за истицањем као засебне групације портрета. Дечји портрети представљају веома битан сегмент српског портретног сликарства 19. века. Поставком и начином сликања потпуно се уклапајући у грађански портретни низ, они су израз тежњи богатих грађанских, првенствено трговачких и чиновничких породица да представе и овековече своје потомке и наследнике.[6] Исте ове законитости односе се и на потрете израђене на фотографијама, који су постали популарни шездесетих година 19. века. Велика је била важност

Слика 9.

Слика 10. *Слика 13.*

Слика 11. *Слика 12.*

елемената који симболички подупиру портрет попут играчака, костима и других амблема детињства из којих се може сазнати много о духу времена. Иконографија сликаних дечјих портрета 19. века и фотографских, из друге половине 19. века, у већини случајева је слична. Поједини иконографски симболи пренети су са сликаног портрета на фотографију. Међутим, разлика у њима је велика, јер су сликане, монументалне портрете могли наручити имућни грађани, док је фотографски портрет био материјално много доступнији. Дете је чинило важну спону у породици тог доба. Постојале су и одређене законитости према којима се оно третирало. Занимљивост коју је неопходно истаћи је да се у тренутку од када дете прохода, па до првих панталона или хаљинице, статус детета био неодређен: није било ни мушко ни женско, него *оно* – дете.[7] Одевању детета се придавала велика пажња, јер је одећа говорила о развојним етапама кроз које је оно морало да прође током свог одрастања. У најранијем узрасту деца су носила хаљинице без доњег веша и није постојала разлика у облачењу по половима – и дечаци и девојчице су носили хаљинице и чипкане крагне отприлике до пете године живота.[8] Након тог периода, облачила су се у складу са својим полом, као одрасли људи. Фотографски портрети поткрепљују ове тврдње и указују нам на разноликост у симболичким додацима приликом портретисања и варијација у одевању. **Портрет дечака** (слика 11), настао је у фотографском атељеу Олдала Млађег. Композитно решење портрета је складно и симетрично, а акценат је свакако на дечаку, који се ослања обема рукама на наслон раскошне фотеље. У питању је непознати дечак, портретисан 1915. године. На одећи детета истиче се карактеристична крагна која подсећа на морнарску. У одевању европског простора постојала је униформа за децу – матроско одело. Настало је у Енглеској 1846. године када је један кројач, према морнарској униформи, израдио одећу за петогодишњег принца од Велса. То одело се састојало из звонастих панталона, блузе са великом морнарском крагном, везене мараме око врата и морнарског шешира са широким ободом.[9] Дечак на овој фотографији има једну варијанту овог одела, а морнарска крагна и марама су доминантни детаљи на портрету. **Портрет девојчице са ружама** (слика 12), композитно је урађен на врло сличан начин као и претходни портрет дечака. Девојчица је одевена озбиљније за

Слика 14.

Слика 15.

свој узраст, а рукама се благо ослања на наслон раскошне фотеље. Детаљ који привлачи пажњу и чини овај портрет другачијим од великог броја јесу руже које држи у десној руци. Часописи 19. века су неговали текстове и илустрације који говоре о деци и детињству као најлепшем цвећу.[10] Иста реторика пренешена је на сликане портрете, као и на фотографске. Поређења детета са цветом углавном су се односила на девојчице у узрасту од пет до тринаест година, као што је случај са девојчицом која је портретисана 1915. године од стране Олдала Млађег.

Портрет Луизе Тунер са сином Аладаром (слика 13), указује нам на портрет мајке са бебом. Породица Тунер је била позната бечкеречка каменорезачка породица, са традицијом пословања од 1853. године. Њен истакнути члан Теодосије купује зграду у главној улици 1924. године, чувену Шехерезаду, која је била у претходном власништву Хелмболдових.[11] Портрет је урађен у ателеју Олдала Млађег, 1913. године. Композитно и ликовно решење портрета је сведено и не ремети пажњу са портртретисаних. Процењујемо да је у моменту фотографисања мали Аладар Тунер имао око годину дана старости. Можда је то било и прво фотографисање мајке и сина. Мајка седи у благо искошеном положају, одевена у белу, чипкану хаљину. Беба је постављена у седећем положају на високи сто поред мајке, одевена у белу сукњицу, док седи на белој, чипканој тканини. Приметна количина беле боје и чипке може симболизовати чистоту и невиност детињства.

Портрет Аладара Тунера (слика 14), открива нам даљи ток дететовог детињства. Портет је урађен у формату дописнице и сепиа колориту, за разлику од портрета са мајком који је урађен као кабинет-портрет. Настанак овог портрета смешта се око 1917. године, неколико година након фотографисања са мајком. Аладар, у добу око четири до пет година, изражава одређене аспекте самосталности. Док седи на декоративном табуреу, једне ноге прекрштене преко друге коју ослања на столицу, десном руком придржава играчку – пса. Интересантно је споменути портрет Аладара Тунера у нешто старијем добу у односу на овај са играчком, где се дечак портретисао држећи пса, свог кућног љубимца на декоративном високом столу, такође у ателеју Олдала Млађег.

Деца (слика 15) један је од најзанимљивијих портрета у заоставштини бечкеречких фотографа, и то не само у категорији портрета деце. Настао је у ателеју Лајоша Оросија, највероватније крајем 19, почетком 20. века у Бечкереку. У амбијенту карактеристичном за Оросија, смештена су два детета, највероватније брат и сестра. Оно што издваја овај портрет јесте начин на који су они одевени. Носе свечана одела са капама. Дечак је досегао доба старости да може носити панталоне, док је девојчица, одевена у специфично одело налик сукњи (испод којих носи панталоне) са огртачем који има нараменице. Девојчица обема рукама придржава старијег брата око десне руке. Интересантан детаљ на њиховим оделима је рузмарин, што нас упућује да су присуствовали венчању, били гости сватова. Овај портрет је добар показатељ какве су варијације биле могуће код иконографских поставки дечјих портрета и да су деца одевана попут одраслих људи, са минималим амблемима детињства.

*

Када су житељи Бечкерека и околине долазили *по портрет*, имали су јасне визије шта њиме желе да постигну или који животни догађај да трајно забележе. Из визуре данашњице, нису могли да претпоставе да ће кроз више од стотину година њихови идентитети бити, у већини случајева, заборављени. Такође, нису могли ни да наслуте да ће портрети њихових породица постати незаобилазан визуелни материјал који реконструише друштвене прилике и одаје толико много података и чини важну грађу за изучавање културне историје овог поднебља. Ови портрети, иако изоловани из мноштва, верно указују на дух времена у Великом Бечкереку тог доба. Занатлије, адвокати, привредници, имућне породице, сеоске породице – сви су они својим портретима постали учесници једне широке слике о културним, националним и грађанским приликама у граду и околини у поменутом периоду. Њихови животни тренуци постали су трајан део једне историјске сцене. Стара фотографија је често средство које поткрепљује научне радове као (споредан) документарни материјал. Међутим, када се говори о њој самој као теми истраживачког рада, могућности *ишчитавања* са њих су многобројне и неопходан је систематски рад на њеном уздизању ка нивоу вредне културно-историјске тековине и музејског експоната. Фотографија је важан историјски артефакт и носилац је неизбрисивих визуелних информација о идентитету и прошлости овог града.

НАПОМЕНЕ

[1] Веселинка Марковић, Развој градова и привреде Војводине, у: Војвођанском грађанству у сусрет, Музеј Војводине, Нови Сад, 2007.
[2] Нав.дело
[3] Бранибор Дебељковић, Стара српска фотографија, Београд, 1977.
[4] Нав.дело
[5] www.zrenjaninheritage.com/kulturna-dobra
[6] Владимир Симић, Портрет детета у српском сликарству 19. века, Спомен-збирка Павла Бељанског, Нови Сад, 2004.
[7] Нав. дело
[8] Нав. дело
[9] Милена Гњатовић, Фотографије из старог албума – значај и значења (III део), Центар за промоцију фотографије, Београд, www.crf.rs
[10] Владимир Симић, Портрет детета у српском сликарству 19. века, Спомен-збирка Павла Бељанског, Нови Сад, 2004.
[11] www.zrenjaninheritage.com/kulturna-dobra

ЛИТЕРАТУРА

Веселинка Марковић, Развој градова и привреде Војводине, у: Војвођанском грађанству у сусрет, Музеј Војводине, Нови Сад, 2007.
Бранибор Дебељковић, Стара српска фотографија, Београд, 1977.
Владимир Симић, Портрет детета у српском сликарству 19. века, Спомен-збирка Павла Бељанског, Нови Сад, 2004.
Милена Гњатовић, Фотографије из старог албума – значај и значења (III део), Центар за развој фотографије, Београд, www.crf.rs
www.zrenjaninheritage.com

Ivana Arađan

PORTRAIT PHOTOGRAPHY AS THE MIRROR OF SOCIETY AND CITY CULTURE IN VELIKI BEČKEREK FROM THE LATTER HALF OF THE 19TH CENTURY UP TO THE 1930S

Summary

Photographic activity in Great Beckerek, later called Petrovgrad, was very reach and widespread – from fifties of 19th century, when traveling photographers bring this technique in Beckerek, through Oldal Senior, who developed and settle photography in Beckerek, to many others photographers who diligently recorded appearance and identity of the town and its community till the period between two world wars. Portrait photography, as one of thematic area from photography science, stands out as a sort of mirroring society. Through the individual and group (family) portraits we can find out a lot of information – from the way of clothing, to the national and religious diversities, till the social composition of society who lived in Beckerek in the second half of 19th century and at the beginning of 20th century. Many skilled photographers and portraitists have left their mark in Becekerek, but the most important ones are Oldals and Orosi. From theirs portraits we can find out about many changes and flows in visual culture in epoch mention before. Djura Roknic continued activity of Oldal's family and Orosi, and left rich photographic material from the period between two wars. Photography is achievement of visual culture from 19th century and it is important to be considered as significant historical artifact.

(Translated by Author)

UDC: 069.5(497.113 Zrenjanin)
75.071.1:929 Sekulić A.

АЛЕКСАНДАР СЕКУЛИЋ У СВЕТЛУ СВОГ ЛЕГАТА У НАРОДНОМ МУЗЕЈУ ЗРЕЊАНИН

Биљана Димкић Крчмар, историчар уметности – кустос, Народни музеј Зрењанин

Апстракт: На основу преписке из легата Александра Секулића (1877-1942), која се чува у Народном музеју Зрењанин, у раду је представљена биографија овог мало познатог академског сликара из Великог Бечкерека и ђака минхенске школе. Његов лик и дело уско су повезани са развојем Народног музеја Зрењанин у периоду између два светска рата

Кључне речи: Александар Секулић, легат, Народни музеј Зрењанин, Велики Бечкерек, Минхен.

Међу легатима Народног музеја Зрењанин посебно место припада заоставштини Александра Секулића (1877-1942), академског сликара из Великог Бечкерека, чији су лик и дело махом непознати, не само у ширим, већ и у локалним оквирима. Разлоге томе ваљало би тражити пре свега у његовом усамљеничком начину живота, који је највећим делом протекао на маргинама главних уметничких и друштвених токова времена ком је припадао.

Отуда и не чуди да је управо Секулићев легат најбогатији, иако не и до краја истражени извор за биографију свог власника. Њиме је, поред тридесетак слика и сто тридесет цртежа, обухваћена и богата преписка која броји преко четири стотине писама, концепата, судских аката и разних других докумената. Ова кореспонденција тек је спорадично коришћена у досадашњим покушајима да се реконструише Секулићев животни пут. У том настојању, не рачунајући ситне биографије успутног карактера у завичајним монографијама [Borovszky 1911: 295; Станојловић 1938: 179; Malbaški 1966: 422] и локалној штампи најдаље је отишла Вукосава Поповић (1919-1998), историчарка уметности и кустос Народног музеја Зрењанин, која је „открила" Секулића и представила га зрењанинској јавности изложивши четрнаест његових радова, сада већ далеке 1969. године, на културној изложби о великобечкеречким сликарским атељеима [Popović 1969]. Пре две и по деценије, Поповићева је приредила изложбу посвећену Секулићу, праћену каталогом у ком је у основним цртама представљен његов живот и побројани сви његови радови [Поповић и др. 1990].

Интересовање за овог уметника поново је актуелизовано претходних година, када је Радио-телевизија Војводине снимила документарну емисију о Секулићу (2008), у трајању од четрдесетак минута, под називом *Обнажена лепота*, у којој су своје оцене његовог лика и дела дали кустоси Народног музеја Зрењанин историчар уметности Јелена Кнежевић и академски сликар Милан Граховац, те директорка Спомен-збирке Павла Бељанског у Новом Саду, историчар уметности др Јасна Јованов.

РОЂЕЊЕ, ОСНОВНО И СРЕДЊЕ ОБРАЗОВАЊЕ

Александар Секулић рођен је 17. фебруара 1877. у Великом Бечкереку (данашњем Зрењанину), од оца Јована, кројача и мајке Симке, рођ. Лончарски [ИАЗ, МКР Успенске цркве 1870-1880: 26]. Рано оставши без родитеља, потпао је под старање својих стричева Васе и Стевана [НМЗ ЛАС: III/8]. Стеван Секулић је био ћурчија у Суботици и члан управног одбора Матице српске, док је Васа био трговац у Великом Бечкереку и један од ретких Срба чланова тамошњег позоришног одбора.

По завршеној основној школи, Секулић се уписао у мађарску Државну мушку грађанску школу у родном граду, коју је после четири године завршио са добрим успехом. Већ тада су се испољили први знаци његове сликарске надарености, када је као ученик трећег разреда, у излогу папирнице – књижаре А. Шенка, изложио мапу Европе, Азије и Африке [*Torontál* 12. 7. 1894: 12]. Недуго затим, излагао је и у Новом Саду, о чему су са похвалама писали новосадски листови *Застава* и *Браник*, препоручујући га за стипендију као талентованог цртача. Овај предлог подржале су и друге новине, које су писале о неколицини цртежа младог талента са представама

научника, писаца и државника, верних њиховим оригиналима. Цртачке способности Секулић је у то доба испољавао углавном израђујући портрете угљеном, према фотографији. Већ тада, његови старатељи схватили су да је то довољан разлог за даље школовање: и сам Секулић је желео да се упише на неку од уметничких школа. У доношењу ове одлуке и њеној реализацији помогао је стриц Васа Секулић, који се писмом обратио старом пријатељу Александру Сандићу[1] са молбом *да код својих пријатеља у Матици српској препоручи Александра за стипендију која би му омогућила да настави школовање у Пешти*, а због *исказаног изванредног дара за цртање*. На Сандићеву молбу одговорио је Урош Предић, који је прегледао Секулићеве цртеже и из мноштва предочених увидео *необичну вредноћу и истрајност у раду, али Секулићево одушевљење за цртачку вештину у обилатој производњи утрошило се у квантитету, јер није било никоī ко би īа упутио*, те се он *не може упуштати у стручну оцену тих цртежа, али мирне савести може рећи да млади Секулић има дара за цртачку вештину, а да ли има и за сликарску, показаће се касније* [НМЗ ЛАС: III/3].

У Грађанској школи, Секулић је привукао пажњу професора Антала Штрајтмана,[2] који му је предложио да се упише на Уметничко-занатску школу у Пешти, нудећи му своју помоћ. Човек широке културе и јаких организационих способности, Штрајтман је око себе окупљао младе таленте попут Секулића, који су желели да стекну основна знања из сликарских вештина пре одласка на даље школовање. Он га је топло препоручио директору Краљевске мађарске занатске школе у Пешти: *као слуīа сликарства имам пријатну дужност да препоручим Александра (Шандора) Секулића као свршеноī ученика Грађанске школе. Четири īодине пажљиво пратим способности овоī младића, њеīову љубав према предмету, њеīово одушевљење, вредноћу, њеīов радни елан. Најлепшу би наду пробудио у мени када би свој рад продужио даље, друштво би добило једноī одличноī уметника-занатлију...* [НМЗ ЛАС: III/1].

БУДИМПЕШТА И МИНХЕН (1895–1904)

У јесен 1895, Секулић се уписао на четворогодишњу Краљевску мађарску уметничко-цртачку школу у Будимпешти.[3] На самом почетку школовања, материјално су га помагали стричеви, који су истовремено настојали да му обезбеде стипендију. На расписани конкурс за попуну места у стипендијској задужбини „неумрлог добротвора Христифора Шифмана", Секулић се одазвао молбом уз коју је приложио уверење о сиромаштву и препоруку Уроша Предића. Матица српска одобрила му је стипендију у износу од 250 форинти. У знак захвалности, Секулић је писао Александру Сандићу: *Вашу доброту нећемо никада заборавити. Дужност ће ми бити увек вредним радом и трудом показати да сам достојан тоīа благодејанија* [Костић 1927: 655].

У Будимпешти је Секулић провео наредних пет година (1895–1900), током којих се школовао као стипендиста Матице српске, најпре из задужбине Христифора Шифмана, а затим и из фонда Гавре Романовића. Својим покровитељима – Матици и стричевима – редовно је слао годишње сведоџбе о успеху, а напослетку и о завршеном школовању.

Стекавши основно предзнање за даље ликовно усавршавање, 1900. године Секулић је упутио молбу Краљевском угарском Министарству просвете и црквених послова да му се одобри продужење школовања на сликарској академији у Минхену. Уз повољно решење Министарства, Матица српска му је продужила уживање стипендије и „слушање наука" у Минхену, са годишњом стипендијом од 1000 круна. Октобра 1900. Секулић је доставио Матици потврду о упису на „Natur-Klasse" сликарске академије у Минхену, код професора Габријела фон Хакла (Gabriel von Hackl). Сам почетак сликарских студија био је обележен сталним жалбама на тешко здравствено стање, али и учесталим тражењем новчане помоћи од стричева. Наилазећи у почетку на њихово разумевање, у знак захвалности насликао је портрет Саве Текелије и послао га стрицу Васи [НМЗ ЛАС: III/26].[4] Дане у Минхену проводио је усамљено, не укључујући се у студентски живот. Иако му је школовање лепо напредовало, Секулић је пропуштао да кући шаље потврде и сведочанства о постигнутим успесима, што је код његових покровитеља изазивало подозрење, сумњу у даљи напредак и бојазан због евентуалног губитка Матичине стипендије у последњој години студија [НМЗ ЛАС: III/35; НМЗ ЛАС: III/36].[5]

ПРВЕ ИЗЛОЖБЕ

Независно од стипендије, Секулић је 1904. године привео крају своје студије у Минхену и у јесен исте године се вратио у родни Велики Бечкерек, који

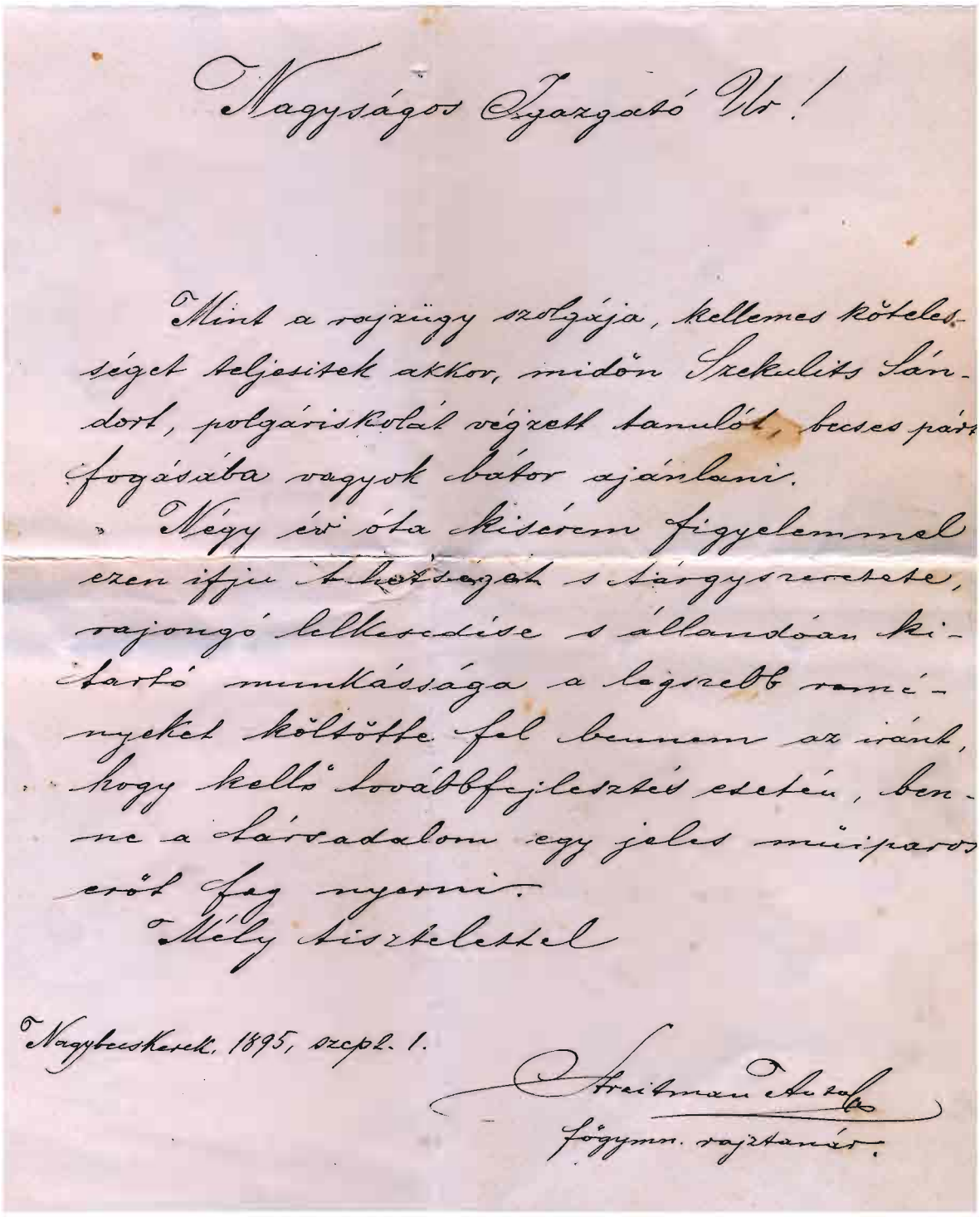

Nagyságos Igazgató Ur!

Mint a rajzügy szolgája, kellemes kötelességet teljesitek akkor, midőn Szekulits Sándort, polgáriskolát végzett tanulót, becses párt fogásába vagyok bátor ajánlani.

Négy év óta kisérem figyelemmel ezen ifju t hetséget s tárgyszeretete, rajongó lelkesedése s állandóan kitartó munkássága a legszebb reményeket költötte fel bennem az iránt, hogy kellő továbbfejlesztés esetén, benne a társadalom egy jeles müiparos erőt fog nyerni.

Mély tisztelettel

Nagybecskerek, 1895, szept. 1.

Streitman Antal
főgymn. rajztanár.

Народни музеј Зрењанин, Легат Александра Секулића, III/1, Писмо препоруке Антала Штрајтмана, наставника цртања великобечкеречке гимназије, за Александра Секулића.

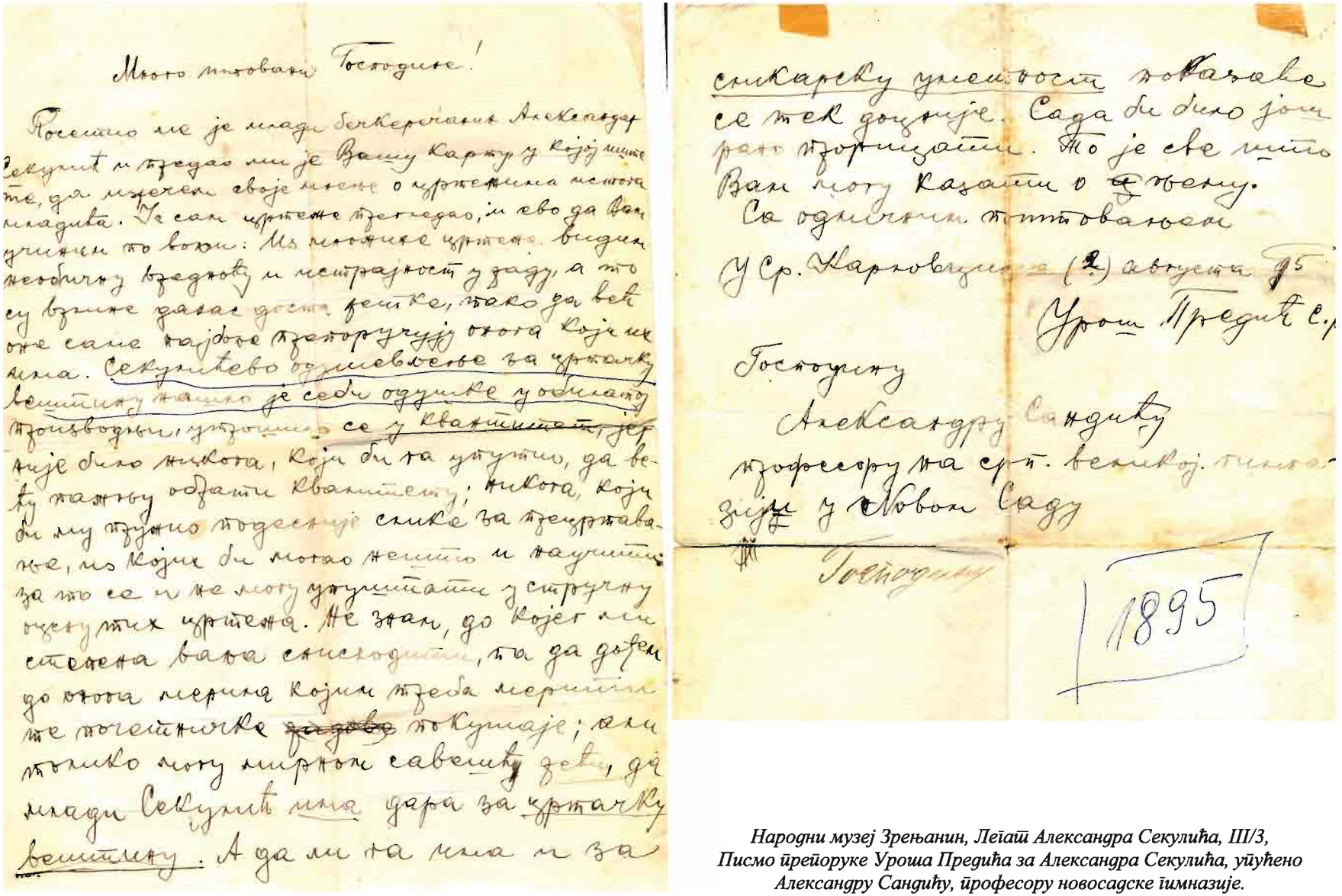

Народни музеј Зрењанин, Легат Александра Секулића, III/3,
Писмо прегоруке Уроша Предића за Александра Секулића, упућено
Александру Сандићу, професору новосадске гимназије.

је у то време већ имао богату сликарску традицију и интензиван ликовни живот.[6] Изложбена делатност у граду, према подацима из ондашње штампе, може се пратити од 1890. године. Излагачи су били и домаћи и уметници који су долазили са стране. Ипак, деловање домаћих уметника видније се осећа од 1904. године, управо у време када пристижу млади, школовани уметници, међу којима је био и Секулић. Убрзо по свом повратку у завичај он је имао прву ауторску изложбу на којој је представио своје радове, изложивши углавном школска остварења из Минхена. Његову изложбу уприличило је *Културно удружење Торонталске жупаније* (мађ. *Torontálvármegyei közművelődési egyesület*) у свечаној сали Грађанске школе, коју је Секулић некада похађао. Улаз је био бесплатан, а забележено је да су продате три његове слике: две је купио угледни локални сликар и фотограф Иштван Олдал, а једну торонтални поджупан Агоштон Јанко, велики љубитељ уметности и мецена [*Gross-Becskereker Wochenblatt* 12. 11. 1904: 4]. Локална штампа је оценила овај догађај *као користан допринос културној атмосфери града*, претходно апелујући на јавност *да у што већем броју посети изложбу и уз повољне цене откупи радове* [*Torontál* 20.10.1904: 3; *Torontál* 5.11.1904, 2; *Torontál* 7. 11. 1904: 2; *Gross-Becskereker Wochenblatt* 5. 11. 1904: 4]. На изложби су приказани Секулићеви актови, портрети и неколико пејзажа.

Изложби у родном граду претходило је Секулићево учешће на значајној уметничкој манифестацији у Србији. Била је то прва југословенска уметничка изложба, одржана у Београду месец дана раније (септембар 1904) [Поповић 1904: 535]. Остало је забележено да је том приликом два његова пејзажа откупио сам краљ Петар I [*Политика* 20. 9. 1904: 2], а једна од организаторки изложби, Надежда Петровић (коју је Секулић морао познавати из студентских дана у Минхену),[7] дала је изузетно позитивну критику о једном од њих, уврстивши свог колегу у *нараштај који обећава* [Петровић 1904: 410].

ОД МИНХЕНА ДО ПОВРАТКА У БЕЧКЕРЕК (1904–1921)

Секулић се није дуго задржао у Великом Бечкереку: исте године вратио се у Минхен, где је боравио као слободни уметник, издржавајући се више од апанажа које су му слали стричеви, а мање од сопственог рада. Из једног писма његових стричева, датираног у 1906. годину, види се да је Секулић добио поруџбину Торонталске жупаније да наслика реплику портрета мађарског националног хероја Ференца Ракоција II [НМЗ ЛАС: III/39]. Секулић је прихватио поруџбину, али је тражио новац како би отишао у Дрезден, де се налазио оригинал Ракоцијевог портрета који је израдио Адам Мањоки (Mányoki Ádám). Међутим, стално је одлагао израду ове слике, а поуздано се зна да је није завршио ни пет година касније: наиме, он је 1911. године поменут у плејади завичајних књижевника, уметника и научника у свеобухватној монографији Торонталске жупаније, као сликар који ради у Минхену, а поверен му је посао израде поменутог портрета [Borovszky 1911: 295].[8]

Први светски рат затекао је Секулића у баварској престоници, али о његовом животу и раду током четири ратне године нема сачуваних података. Ниједно од писама очуваних у његовом легату не датира из тог периода, те се само може претпоставити да су га и тада издржавали стричеви. У Историјском архив Зрењанин сачуван је један занимљив документ – Секулићев регрутни лист из 1914. године, који је издат на захтев Царско-краљевског аустроугарског генералног конзулата у Минхену; према подацима које је сам сликар својеручно приложио, види се да је приликом регрутације био проглашен неспособним за служење војног рока [ИАЗ, Ф.3: 352/1915], али то не говори ништа о његовом боравку у Минхену током рата.

ПОВРАТАК У БЕЧКЕРЕК

Следеће вести о њему појављују се тек у првим међуратним годинама и везане су за Бечкерек. На основу њих се може закључити да се Секулић недуго након окончања рата нашао накратко у свом родном граду, али се брзо определио за повратак у Минхен. О овом краћем боравку сведочи један документ из 1921. године у ком се његове слике помињу у вези са парничним поступком Илије и Наталије Јаковљевић против извесног Васила Теолоја [НМЗ ЛАС: III/5]. Подаци су нејасни, али изгледа да се Теолој на нелегалан начин уселио у стан Јаковљевићевих, који су они претходно издали Секулићу; пре повратка у Минхен, Секулић, који највероватније није могао понети своје слике назад у Немачку, замолио је Наталију Јаковљевић да причува његове радове. Нажалост, суд је пресудио у корист Теолоја, који, по свему судећи, није имао разумевања за Секулићеву уметност.

У Великом Бечкереку Секулић се дефинитивно скрасио 1923. или 1924. године, иако никада није губио наду да ће се једног дана вратити у Минхен. Стога је све до 1932. уредно плаћао стари стан у Шелинговој улици (нем. Schellingstrasse) 107, у ком је живео до повратка у завичај [НМЗ ЛАС: III/45; НМЗ ЛАС: III/52; НМЗ ЛАС: III/65; НМЗ ЛАС: III/121].

Двадесете године прошлог века у Великом Бечкереку Секулић је провео живећи повучено, као слободан уметник. Једина значајнија друштвена иницијатива у коју се активно укључио за то време било је подизање споменика краљу Петру I Карађорђевићу 1926. године. Врло је вероватно да је управо на Секулићеву иницијативу израда овог споменика поверена загребачком вајару Рудолфу Валдецу, који је такође био минхенски ђак, а њих двојица су заједно излагали на већ поменутој Првој југословенској изложби у Београду. Валдец је у више наврата боравио у Великом Бечкереку због израде споменика, а након његове смрти (1929), Секулић је наставио да одржава преписку са његовом супругом Хеленом. О томе сведочи богата преписка од четрдесетак писама која је трајала до пред скоро сам крај Секулићевог живота, а која је саставни део његовог легата.[9]

Исте године (1926), Секулић је ангажован на рестаураторско-декоративним радовима у великобечкеречком Светоуспенском храму, заједно са сликарем Миливојем Дејановићем [НМЗ ЛАС: III/59; Станојловић 2004[3]: 118-125]. Урадио је *улаз у женском одељењу, певнице и иза певница, над столовима декоративни рад, владичин сто, престо матере Божје, у олтару мраморисање зида*; цртао је и компоновао *орнаментику за Исуса Христа у олтару*, компоновао је рамове за слике Светог Николе на хору, велику слику Свете Тројице, слике анђела поред евангелисте Матеја и слику орла поред евангелисте, *трудећи се да радови буду лепо и добро урађени* [НМЗ ЛАС: III/265; НМЗ ЛАС: III/263а]. Међутим, и поред силног труда, имао је проблема са представницима српске православне црквене општине у Великом Бечкереку, која га није исплатила ни две године након обављеног посла. Стога се Секулић чак жалио епископу банатском Георгију Летићу, али није познато да ли је његова жалба уродила плодом и да ли му је тражени новац (50 000 динара) исплаћен [НМЗ ЛАС: III/266]. Секулићева преписка која се односи на Светоуспенски храм у Великом Бечкереку има посебну тежину, будући да је црквена архива страдала у току Другог светског рата [Поповић и др. 1990: 16].

Упоредо са радовима на Успенској цркви у Великом Бечкереку, Секулић је, такође са Миливојем Дејановићем, био ангажован на рестаурацији и декорацији цркве светог Архистратига Михаила у Мокрину. У овај подухват био је укључен и позлатар из Београда Игњат Ђорђевић [НМЗ ЛАС: III/59; НМЗ ЛАС: III/60]. Радови су ишли споро због недостатка новчаних средстава, али и Секулићевог погоршаног здравственог стања [НМЗ ЛАС: III/252; НМЗ ЛАС: III/253; НМЗ ЛАС: III/254; НМЗ ЛАС: III/282]. Црква у Мокрину је освећена почетком 1929. године, али Секулић, као ни остали извођачи радова нису присуствовали овој свечаности [НМЗ ЛАС: III/69]. Због свог доприноса у овом послу, он је чак одликован Орденом светог Саве IV степена, али због тешке финансијске ситуације није био у могућности да преузме своје одликовање, чак никада му је оно стигло путем поште; *Пре неколико месеци је Орден и повеља стигла, али ја немам новаца да платим таксу. Велика је то срамота за мене...* – написао је у једном писму [НМЗ ЛАС: III/293].

Наредни податак о Секулићевом раду јавља се тек почетком марта 1933. године, када добија понуду од српске православне црквене општине у Суботици да изради портрет др Владислава Манојловића, суботичког јавног бележника и ранијег председника црквене општине [НМЗ ЛАС: III/136]. Секулић је направио предрачун за ову слику [НМЗ ЛАС: III/134], али је на крају ангажован други портретиста [НМЗ ЛАС: III/139].

Почетком 1935. године Секулић је поново добио понуду од српске православне црквене општине у Суботици, овога пута за израду портрета народног добротворан Душана Радића [НМЗ ЛАС: III/151; НМЗ ЛАС: III/222]. У писму у ком се обавештава о понуди види се да је био у сродству са Радићем, али и да је за суботичку црквену општину раније урадио портрете брачног пара Остојић и једну икону светог Саве [НМЗ ЛАС: III/151]. Ову понуду је прихватио, али је због болести каснио са израдом слике и пробио договорени рок, због чега је добио и опомену од суботичке црквене општине [НМЗ ЛАС: III/164]. Почетком маја 1936. добио је допис којим је обавештен да му је поруџбина отказана [НМЗ ЛАС: III/170]. Крајем јула исте године, а према инструкцијама које је претходно добио од секретара црквене општине Петра Огњанова [НМЗ ЛАС: III/172], Секулић је послао црквеној општини писмо, у ком је кашњење оправдао својим здравственим стањем и ипак изразио наду

да ће општина откупити слику, коју је за- ценио на 4500 динара, без рама [НМЗ ЛАС: III/268]. Последњи подаци о овој ствари говоре да портрет Душана Радића није стигао у Суботицу ни новембра 1936. године [НМЗ ЛАС: III/178].

ГРАДСКИ МУЗЕЈ

У међувремену, константно притиснут финансијским недаћама и хронично лошег здравственог стања, Секулић је у јесен 1935. напустио статус слободног уметника и 4. септембра прихватио положај кустоса Градског музеја у Петровграду [НМЗ ЛАС: III/270]. Помоћ у добијању овог посла обезбедио му је пријатељ из минхенских дана Милан Петровић, који се у том тренутку налазио на положају начелника Просветног одељења Краљевске банске управе у Новом Саду [НМЗ ЛАС: III/259; НМЗ ЛАС: III/272; НМЗ ЛАС: III/275; НМЗ ЛАС: III/276]. Иако незадовољан овим решењем, Секулић је на том положају остао у наредних пет година, кубурећи као и сама установа у којој се запослио. Музеј је у међуратном периоду имао доста проблема са уређењем, смештајним простором и губљењем експоната [ИАЗ Ф.97: 6195/1923; ИАЗ Ф.97: 2305/1935; ИАЗ Ф.97: 8028/1935; ИАЗ Ф. 97: 20191/1940], па су и самом Секулићу у једном тренутку неки од цртежа украдени из музеја, што га је довело до очајања [Станојловић 2004[3]: 179].

Два писма из септембра 1936. године откривају да је био унајмљен од Матице српске да наслика портрет Петра Кекића Мијина, Матичиног добротвора из Старог Бечеја, али више података о овоме послу нема [НМЗ ЛАС: III/176; НМЗ ЛАС: III/177].

У својству кустоса, Секулић се 1938. године прихватио писања прилога о градском музеју за алманах-споменицу о Петровграду, која је изашла поводом обележавања 20. годишњице од оснивања југословенске државе. У његовом легату чува се оригинални рукопис овог прилога, који је практично истоветан са оним у књизи. У овој монографији, Секулић је уврштен у чувене сликаре града на Бегеју, као што је споменут и у историјату Торонталске жупаније три и по деценије раније [Станојловић 2004[3]: 179].

Радећи у музеју, Секулић је остварио блиску сарадњу са својим претпостављеним, Богољубом Алексићем. Некадашњи архивар Торонталске жупаније, Алексић је био градоначелник Великог Бечкерека у периоду од 1921. до 1928. године, археолог, пасионирани љубитељ старина, историчар и хералдичар, који је у међуратном периоду руководио Градским музејом. Секулићев легат показује да су њих двојица у јесен 1938. године заједно процењивали вредност шест слика у заоставштини Ивана Алексића, месног пароха у Јаши Томићу; слике су биле намењене Матици српској као поклон [НМЗ ЛАС: III/193; НМЗ ЛАС: III/194а; НМЗ ЛАС: III/269; НМЗ ЛАС: III/286].

ПОСЛЕДЊЕ ГОДИНЕ

Крајем тридесетих и почетком четрдесетих година, Секулић је имао великих финансијских проблема, да би на крају био и отпуштен из Музеја [НМЗ ЛАС: *Градски економат*].[10] Плата му месецима није била исплаћивана у целости, Музеј је имао тешкоћа у раду, а изгледа да је отпуштању допринела и чињеница да се замерио градским моћницима [НМЗ ЛАС: *Посета музеју*].[11] Недуго након тога, „со на рану" Секулићу досуо је локални дописник новосадског листа *Дан*, који га је у свом тексту приказао у негативном светлу [*Дан*: 22. 7. 1940.]. У чланку је Секулићу замерено да је у канцеларији музеја држао живог орла, да је на врата исте окачио натпис *Не причам са људима*, као и да је изгубио неке слике. Секулић је на изнете оптужбе одговорио 24. јула, упутивши писмо власнику листа, у ком је детаљно образложио свој случај. Међутим, одбио је да демантује спорни чланак, јер по његовом мишљењу, није био вредан помена [НМЗ ЛАС: III/279]

Након губитка посла, остарели Секулић се још више изоловао, одржавајући преписку са ретким преосталим пријатељима. Преминуо је 4. јуна 1942. године у родном граду, у јеку II светског рата. Сахрањен је на Томашевачком гробљу, поред извесног Петра и Јелисавете Секулић (остаје непознато да ли је са њима био у сродству). У матичну књигу умр- лих уписан је као „академски молер" [МКУ 1942: 257].

ПОСМРТНЕ ПОЧАСТИ

По завршетку рата и нормализацији прилика у Зрењанину, локални народни одбор је 1950. године подигао мермерни споменик на Секулићевом гробу. Натпис на њему је гласио:

„АЛЕКСАНДАР СЕКУЛИЋ. СЛИКАР. РОЂЕН У ЗРЕЊАНИНУ 1877. ГОД. УМРО У ЗРЕЊАНИНУ 1944. ГОД. СПОМЕН МУ ПОДИЖЕ ГРАДСКИ НАРОДНИ ОДБОР 1950. ГОД."[12]

Ипак, иако је већи део живота провео усамљен и на маргини главних уметничких и друштвених

токова, Секулић ипак није заборављен. Сећање на њега делимично је оживљено о 25. годишњици његове смрти (1967), када је на његову родну кућу у Зрењанину постављена спомен-плоча са натписом:

„У ОВОЈ КУЋИ РОДИО СЕ И ЖИВЕО АКАДЕМСКИ СЛИКАР АЛЕКСАНДАР СЕКУЛИЋ (1877–1942). ЗРЕЊАНИН 1967."

НАПОМЕНЕ

[1] Александар Сандић (Велики Бечкерек 1836 – Нови Сад, 1908) био је књижевник, преводилац, педагог, секретар Матице српске, професор Новосадске гимназије и угледни културни и јавни делатник. Био је присталица реформи Вука Караџића и његов лични секретар.

[2] Антал Штрајтман (мађ. Streitmann Antál, 1850––1919), сликар, професор цртања у великобечкеречкој гимназији, један од оснивача Удружења домаће радиности у Торонталској жупанији и један од оснивача Ткачке школе у Великом Бечкереку која је касније прерасла у фабрику тепиха. О Штрајтману в.: Nemeth Ferenc, *Streitmann Antal: élete és művészete*, Újvidek 2000; Kalapis Zoltan, *Életrajzi kalauz. Ezer magyar biográfia a délszláv országokból*, III, Újvidek 2003, 144.

[3] У Секулићевом легату Народном музеју Зрењанин чува се педесетак његових школских радова.

[4] Интересантно је да је стриц у писму замерио Секулићу што му је овај послао слику Саве Текелије, кад му је претходно тражио портрет Доситеја Обрадовића: *Ја нисам од тебе изко Текелйну слйку, неї сам тео Досйтеову* – писао је свом синовцу.

[5] Стеван Секулић се свом брату Васи у једном писму пожалио: *Што се тиче Шандора* (Александра – прим. Б. Д. К.), *знао сам да неће дуго уживати, јер је он моро слаб усйех и сведоџбу имати. То су ти наши готовани, који су нас музли и исцедили – те ће и овај кратког века бити* (...) *Жали Боже тај наш силан новац, што улудо оде ...*

[6] О томе види: Vukosava Popović, *Velikobečkerečki slikarski ateljei. Dvesto godina slikarstva u Zrenjaninu* 1740–1790 (izložbeni katalog); Ференц Немет, *Тај дивни колорит грађанства: ликовни живот у Великом Бечкереку крајем 19. и почетком 20. века*, Зрењанин 2009 (изложбени каталог); Александар Станојловић (ур.), *Петровград*, Зрењанин 2004[3], 179.

[7] Петровићева и Секулић студирали су у исто време у Минхену. Петровићева је завршила Академију годину дана пре Секулића (1903).

[8] Његова кратка одредница у овој монографији гласи: *Секулић Шандор* (Александар – прим. Б. Д. К.), *сликар рођен у Великом Бечкереку. До сада је већ имао усйешну каријеру. Тренутно ради у Минхену на йорйрейу Ференца Ракоција II, йо наруџбини Торонйалске жуйаније.*

[9] Последње писмо Хелене Валдец упућено Секулићу датираноје на 26. фебруар 1941. године [НМЗ ЛАС: III/216]. Валдецова је Секулићу писала углавном из Загреба и Бијељине, где је њен муж такође израдио споменик посвећен краљу Петру.

[10] Секулић је званично отпуштен из службе 16. марта 1940.

[11] У једном писму Секулић се пожалио на градске званичнике „г. Бошњака и г. Рацкова", који су посетили музеј августа 1939. године. Том приликом Бошњак је од Секулића тражио да ослика његову приватну капелу на Градуличком гробљу, што је овај изгледа одбио и тако пао у немилост представника градске управе.

[12] Са овим спомеником у вези је бизаран податак, који сведочи о немару, кратком памћењу и неправедном односу градских власти према некадашњем заслужном сугрђанину: 2005. године истекао је закуп гробног места за Александра Секулића, услед чега се на споменику нашла одговарајућа опомена са позивом на измирење дуга који је износио 7500 динара (!).

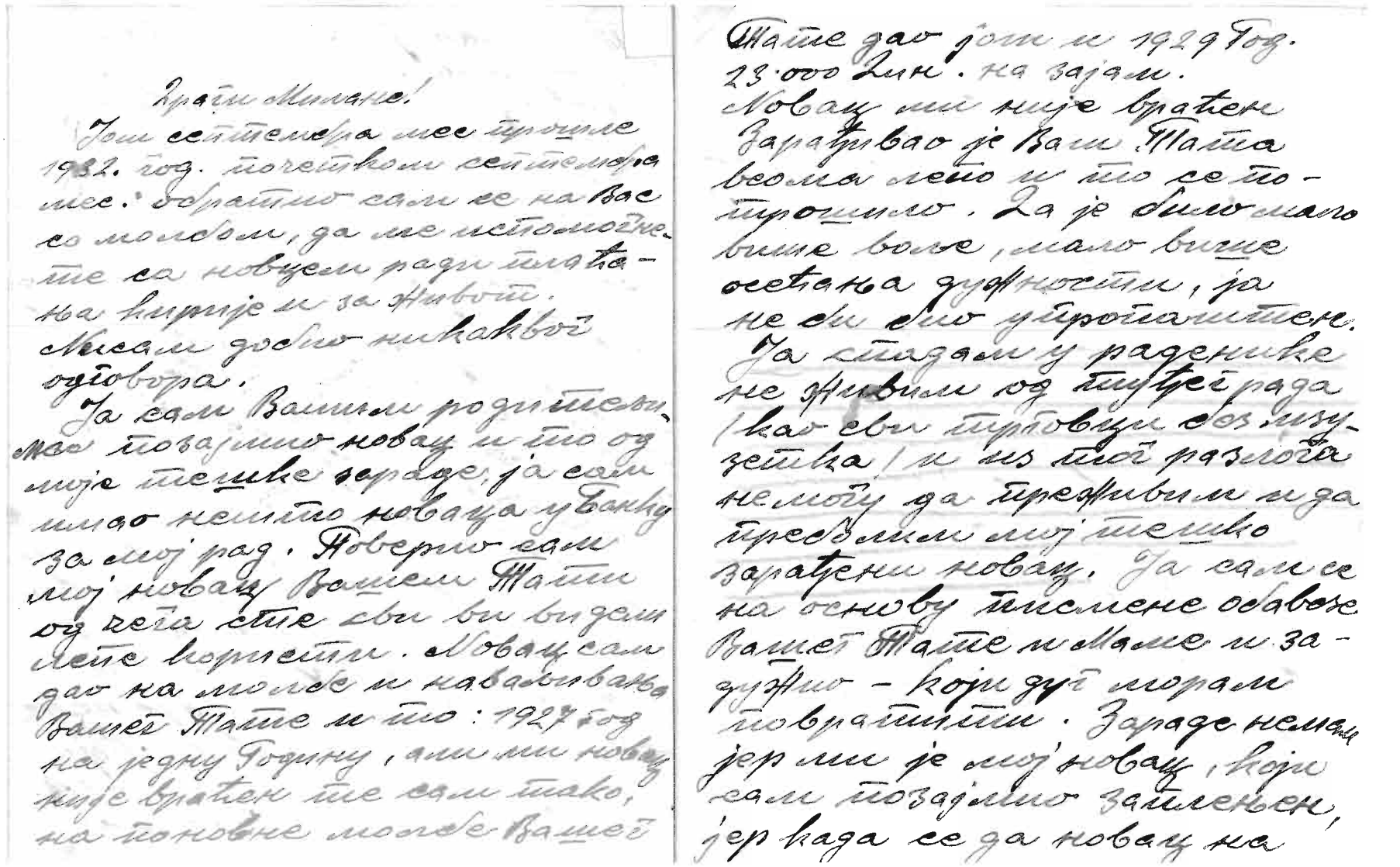

Драги Милане!

Још септембра мес прошле 1932. год. почетком септембра мес. обратио сам се на Вас со молбом, да ме испомогнете са новцем ради плаћања кирије и за живот. Нисам добио никаквог одговора.

Ја сам Вашим родитељима позајмио новац и то од моје тешке зараде, ја сам имао нешто новаца у Банку за мој рад. Поверио сам мој новац Вашем Тати од чега сте сви ви видели лепе користи. Новац сам дао на молбе и наваљивања Вашег Тате и то: 1927 год на једну Годину, али ми новац није враћен те сам тако, на поновне молбе Вашег Тате дао још и 1929 год. 23.000 Дин. на зајам. Новац ми није враћен. Зарађивао је Ваш Тата веома лепо и то се потрошило. Да је било мало више воље, мало више осећања дужности, ја не би био упропаштен. Ја спадам у раденике не живим од туђег рада (као сви трговци без изузетка) и из тог разлога немогу да преживим и да преболим мој тешко зарађени новац. Ја сам се на основу писмене обавезе Вашег Тате и Маме и задужио – који дуг морам повратити. Зараде немам јер ми је мој новац, који сам позајмио заплењен, јер када се да новац на

Народни музеј Зрењанин, Легат Александра Секулића, III/293, Писмо Александра Секулића Милану Петровићу. У писму Секулић помиње да је добио Орден Светог Саве, истовремено се жалећи на своје лоше материјално стање. – Стране 169 и 170.

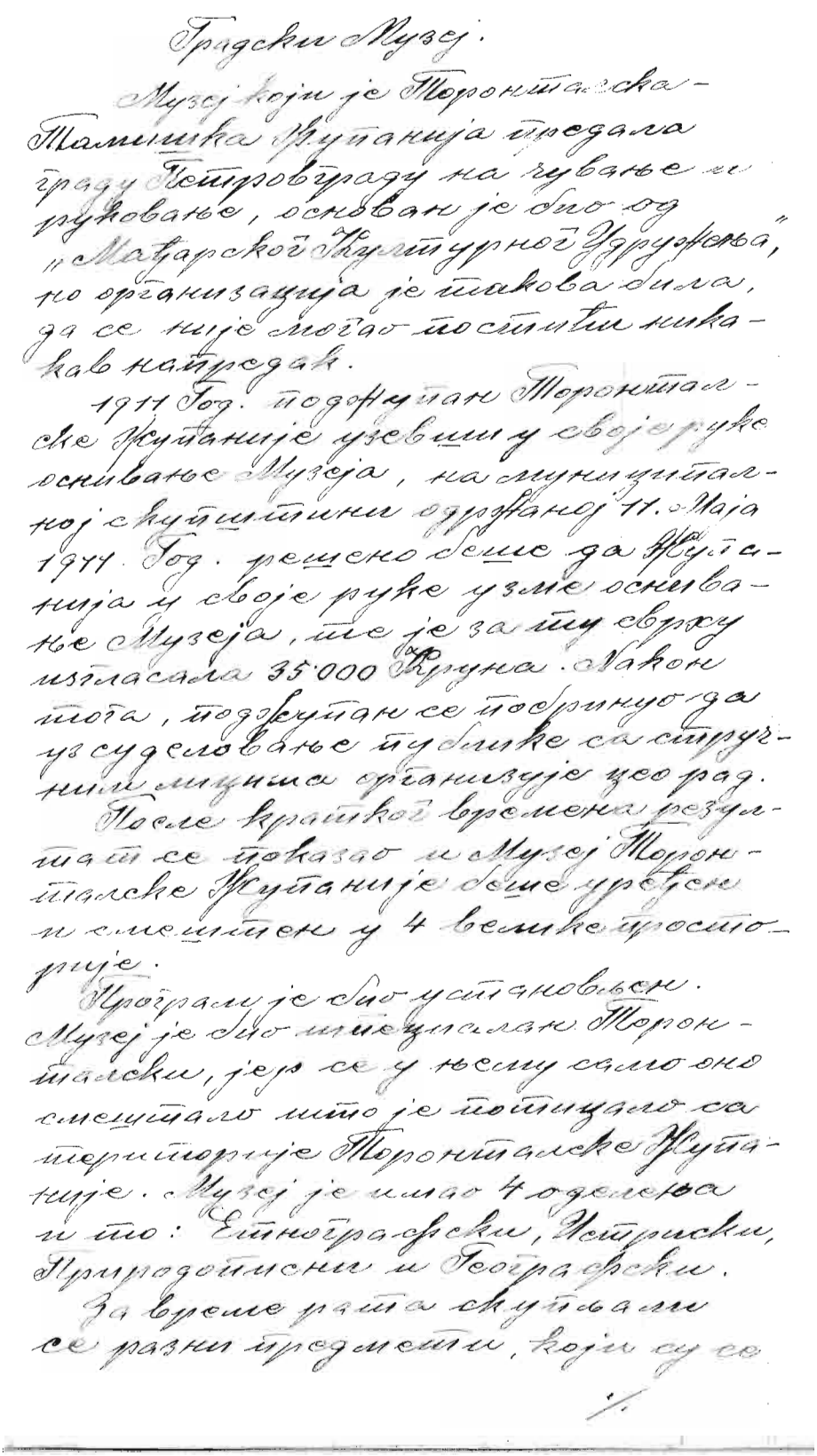

Градски Музеј.

Музеј који је Торонталска-Тамишка Жупанија предала граду Петровграду на чување и руковање, основан је био од „Мађарског Културног Удружења", но организација је такова била, да се није могао постићи никакав напредак.

1911 Год. поджупан Торонталске Жупаније узевши у своје руке оснивање Музеја, на муниципалној скупштини одржаној 11. Маја 1911. Год. решено беше да Жупанија у своје руке узме оснивање Музеја, те је за ту сврху изгласала 35.000 Круна. Након тога, поджупан се побринуо да узсуделовање публике са стручним лицима организује цео рад.

После кратког времена резултат се показао и Музеј Торонталске Жупаније беше уређен и смештен у 4 велике просторије.

Програм је био установљен. Музеј је био шпецијалан Торонталски, јер се у њему само оно смештало што је потицало са територије Торонталске Жупаније. Музеј је имао 4 оделења и то: Етнографски, Истриски, Природописни и Географски.

За време рата скупљали се разни предмети, који су се

./.

Народни музеј Зрењанин, Легат Александра Секулића, Рукопис Секулићевог прилога о петровградском музеју за монографију „Петровград" из 1938. године (без сигнатуре). – (Стране 171–174).

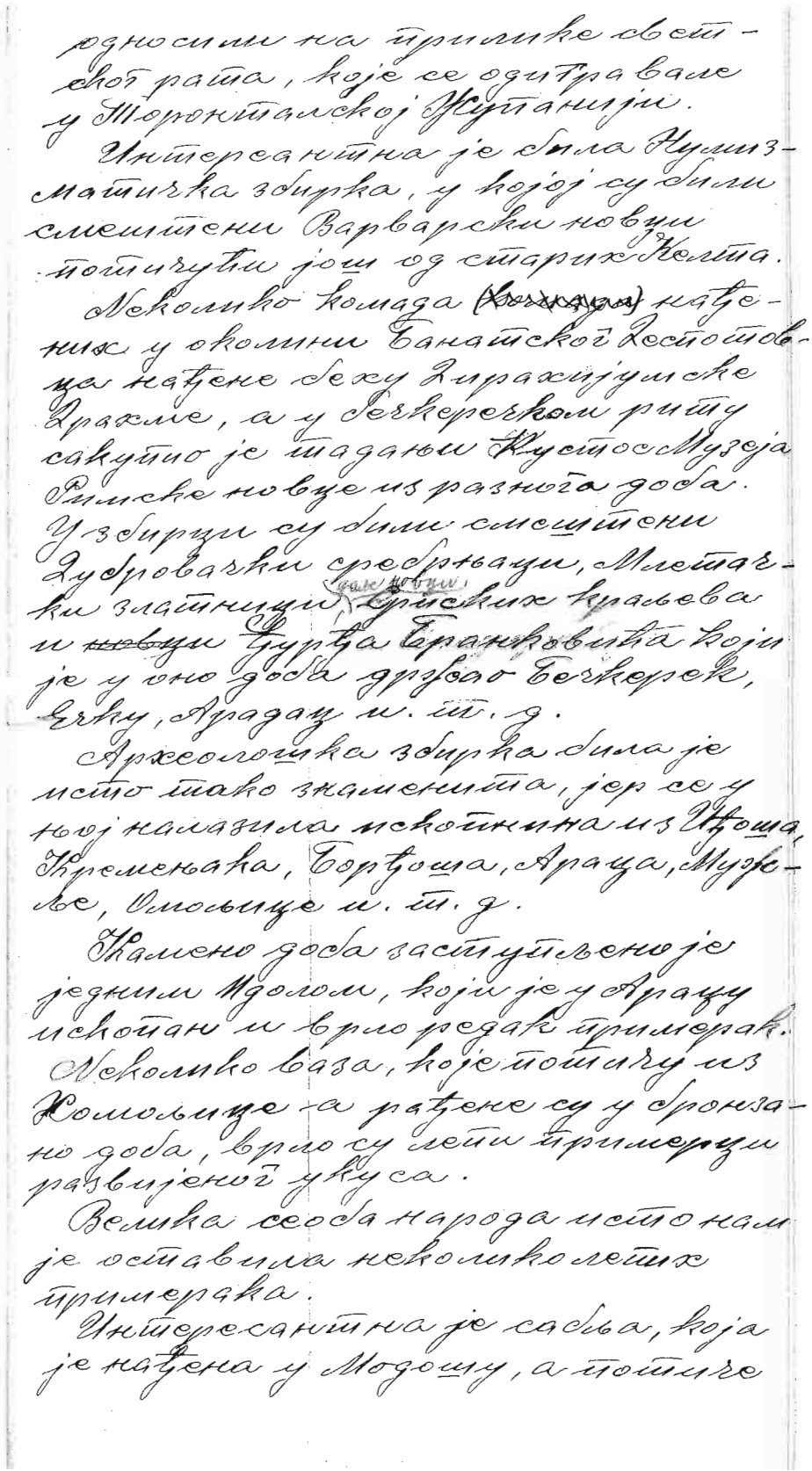

односили на прилике свет-
ског рата, које се одигравале
у Торонталској Жупанији.

Интересантна је била Нумиз-
матичка збирка, у којој су били
смештени Варварски новци
потичући још од старих Келта.

Неколико комада ~~(комада)~~ нађе-
них у околини Банатског Деспотов-
ца нађене беху Дирахијумске
Драхме, а у Бечкеречком риту
сакупио је тадањи Кустос Музеја
Римске новце из разнога доба.
У збирци су били смештени
Дубровачки сребрњаци, Млетач-
ки златници, дак новци Српских краљева
и ~~новци~~ Ђурђа Бранковића који
је у оно доба држао Бечкерек,
Ечку, Арадац и. т. д.

Археолошка збирка била је
исто тако знаменита, јер се у
њој налазила ископнина из Иђоша,
Кремењака, Борђоша, Араца, Муже-
ље, Омољице и. т. д.

Камено доба заступљено је
једним Идолом, који је у Арацу
ископан и врло редак примерак.
Неколико ваза, које потичу из
Хомољице а рађене су у бронза-
но доба, врло су лепи примерци
развијеног укуса.

Велика сеоба народа исто нам
је оставила неколико лепих
примерака.

Интересантна је сабља, која
је нађена у Модошу, а потиче

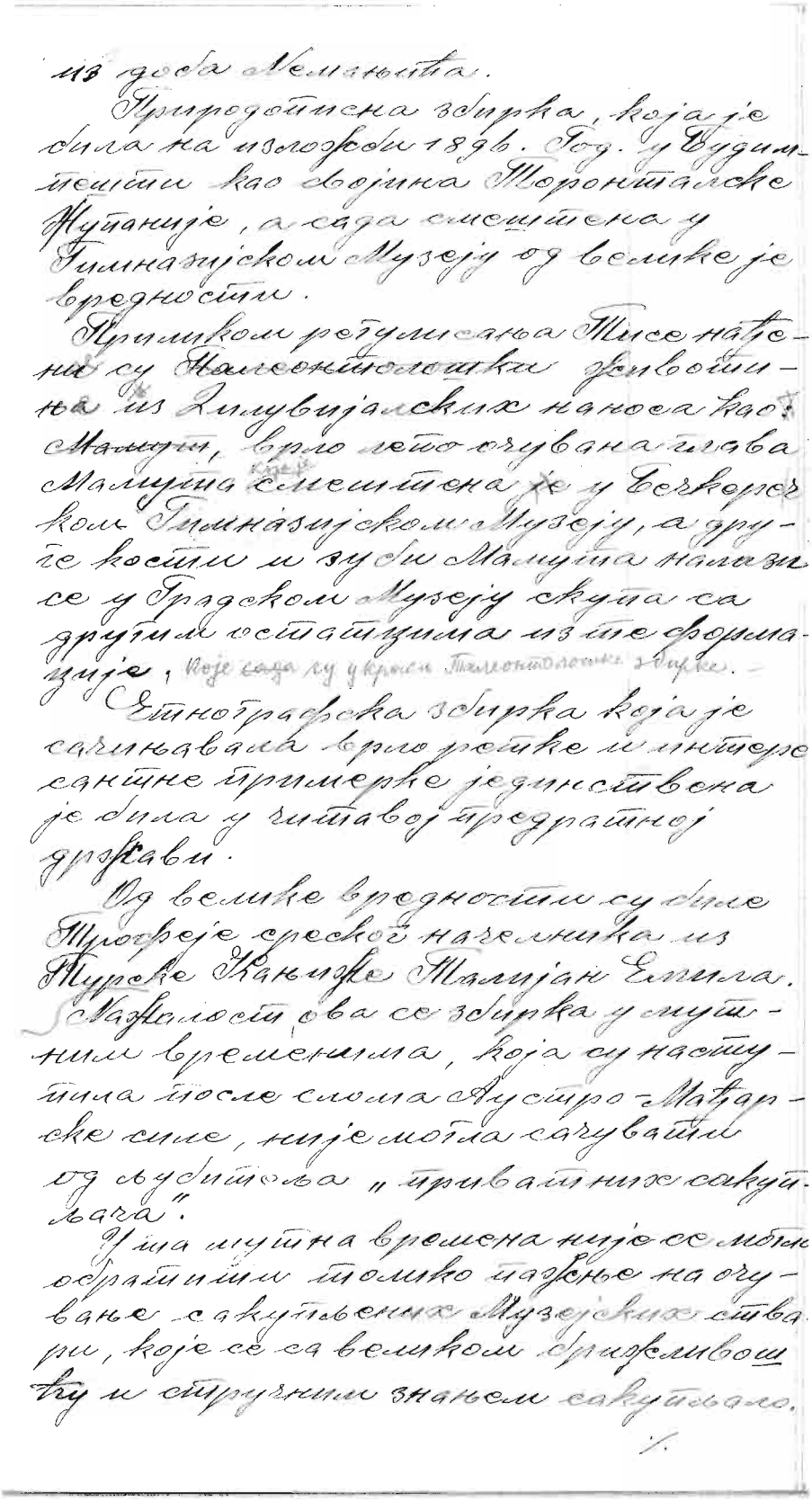

из доба Немањића.

Природописна збирка, која је била на изложби 1896. год. у Будимпешти као својина Торонталске Жупаније, а сада смештена у Гимназијском Музеју од велике је вредности.

Приликом регулисања Тисе нађени су Палеонтолошки животиња из Дилувијалских наноса као Мамут, врло лепо очувана глава Мамута која је смештена у Бечкеречком Гимназијском Музеју, а друге кости и зуби Мамута налази се у Градском Музеју скупа са другим остатцима из те формације, које сада су у краси Палеонтолошке збирке.

Етнографска збирка која је сачињавала врло ретке и интересантне примерке јединствена је била у читавој предратној држави.

Од велике вредности су биле Трофеје среског начелника из Турске Кањиже Талијан Емила.

Нажалост ова се збирка у мутним временима, која су наступила после слома Аустро-Мађарске силе, није могла сачувати од љубитеља „приватних сакупљача".

У та мутна времена није се могло обратити толико пажње на очување сакупљених Музејских ствари, које се са великом брижливошћу и стручним знањем сакупљало.

./.

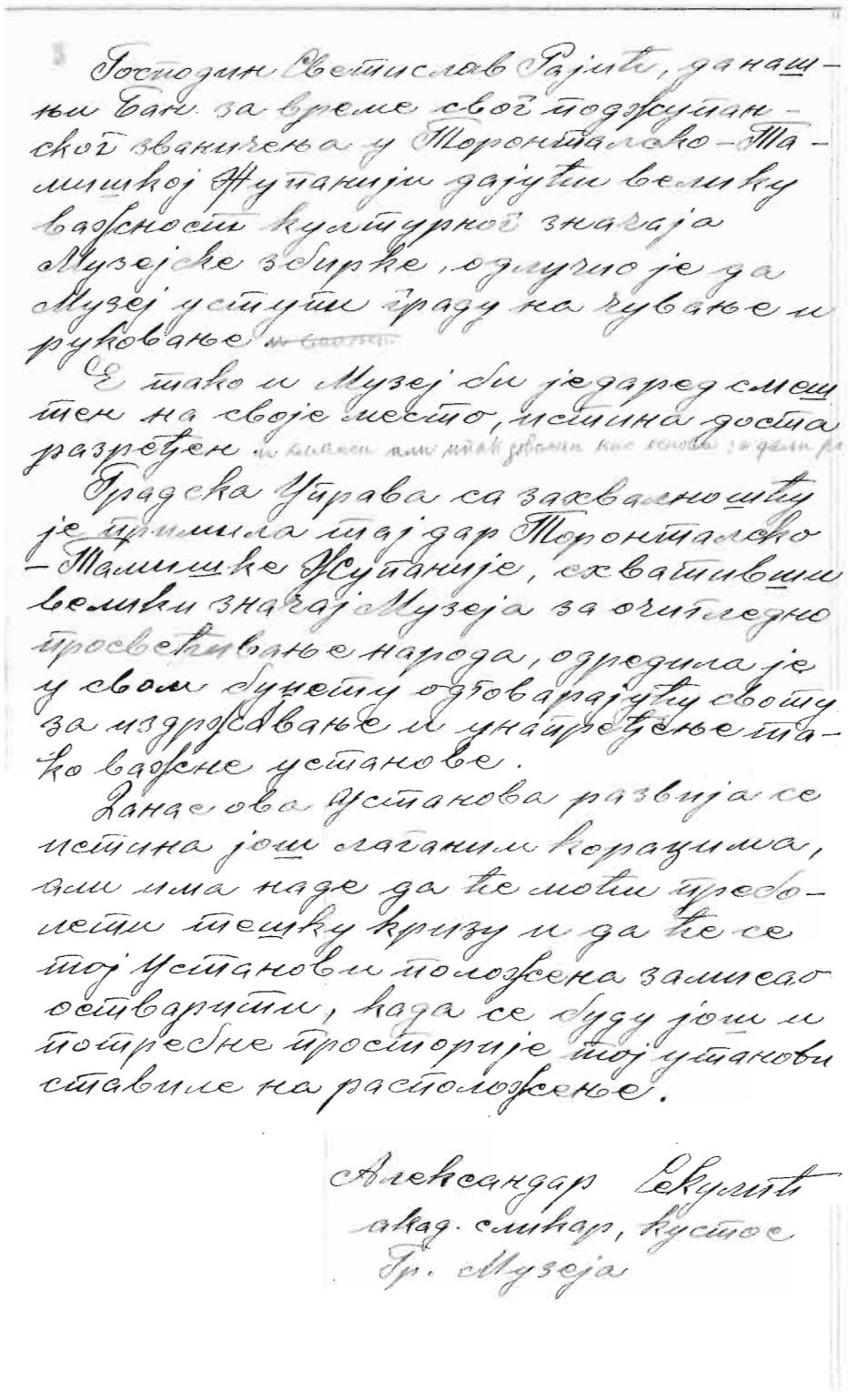

Господин Светислав Рајић, данашњи Бан за време свог поджупанског званичења у Торонталско-Тамишкој Жупанији дајући велику важност културног значаја Музејске збирке, одлучио је да Музеј уступи граду на чување и руковање ~~и [illegible]~~

Е тако и Музеј би је даред смештен на своје место, истина доста разређен и [illegible]

Градска Управа са захвалношћу је примила тај дар Торонталско-Тамишке Жупаније, схвативши велики значај Музеја за очигледно просвећивање народа, одредила је у свом буџету одговарајућу своту за издржавање и унапређење тако важне установе.

Данас ова Установа развија се истина још лаганим корацима, али има наде да ће моћи преболети тешку кризу и да ће се тој Установи положена замисао остварити, када се буду још и потребне просторије тој установи ставиле на расположење.

Александар Секулић
акад. сликар, кустос
Гр. Музеја

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Грађа легата Александра Секулића (Народни музеј Зрењанин)

Народни музеј Зрењанин (=НМЗ), Легат Александра Секулића (=ЛАС), III/8: *Писмо стрица Стевана брату Васи о смрти оца Александра Секулића.*

НМЗ ЛАС, III/1: *Препорука Антала Штрајтмана.*

НМЗ ЛАС, III/3: *Писмо Уроша Предића Александру Сандићу.*

НМЗ ЛАС, III/5: *Presuda Velikobečkerečkog Sudbenog stola Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca.*

НМЗ ЛАС, III/26: *Васа Секулић – Александру Секулићу.*

НМЗ ЛАС, III/39: *Стеван Секулић – Васи Секулићу.*

НМЗ ЛАС, III/45: *Георг Шеферт, станодавац – Александру Секулићу.*

НМЗ ЛАС, III/52: *Георг Шеферт – Александру Секулићу о стању стана и атељеа у Минхену.*

НМЗ ЛАС, III/59: *Миливоје Дејановић – Александру Секулићу.*

НМЗ ЛАС: III/60: *Игњат Ђорђевић – Александру Секулићу.*

НМЗ ЛАС, III/65: *Писмо Александру Секулићу из Минхена о станарини за 1927. и 1928. годину.*

НМЗ ЛАС, III/69: *Васа (?) – Александру Секулићу.*

НМЗ ЛАС, III/121: *Фриц Бисингер – Александру Секулићу, обрачун станарине.*

НМЗ ЛАС, III/134: *Српска православна црквена општина у Суботици – Александру Секулићу.*

НМЗ ЛАС: III/136: *Српска православна црквена општина у Суботици – Александру Секулићу.*

НМЗ ЛАС, III/139: *Српска православна црквена општина у Суботици – Александру Секулићу.*

НМЗ ЛАС, III/151: *Српска православна црквена општина у Суботици – Александру Секулићу.*

НМЗ ЛАС, III/164: *Српска православна црквена општина у Суботици – Александру Секулићу.*

НМЗ ЛАС, III/170: *Српска православна црквена општина у Суботици – Александру Секулићу.*

НМЗ ЛАС, III/172: *Петар Оњанов – Александру Секулићу.*

НМЗ ЛАС, III/176: *Никола Милутиновић – Петру Кекићу.*

НМЗ ЛАС, III/177: *Никола Милутиновић – Александру Секулићу.*

НМЗ ЛАС, III/178: *Петар Оњанов – Александру Секулићу.*

НМЗ ЛАС, III/193: *Борислав Поповић, јавни бележник у Јаши Томићу – Александру Секулићу.*

НМЗ ЛАС, III/194а: *Позив Александру Секулићу, академском сликару.*

НМЗ ЛАС, III/222: *Српска православна црквена општина у Суботици – Александру Секулићу.*

НМЗ ЛАС, III/252: *Миливој Дејановић – Александру Секулићу.*

НМЗ ЛАС, III/253: *Миливој Дејановић – Александру Секулићу.*

НМЗ ЛАС, III/254: *Миливој Дејановић – Александру Секулићу.*

НМЗ ЛАС, III/259: *Коначна одлука жупанијског Муниципалног одбора.*

НМЗ ЛАС, III/263а: *Александар Секулић – Скупштини српске православне цркве у Великом Бечкереку.*

НМЗ ЛАС, III/265: *Александар Секулић – Скупштини српске православне црквене општине у Великом Бечкереку.*

НМЗ ЛАС, III/266: *Александар Секулић – Високопреосвећеном господину др Георгију Летићу.*

НМЗ ЛАС, III/268: *Александар Секулић – Српској православној црквеној општини у Суботици.*

НМЗ ЛАС, III/269: *Белешка.*

НМЗ ЛАС, III/270: *Уверење Градског поглаварства Петровграда.*

НМЗ ЛАС, III/272: *Александар Секулић – Милану Петровићу.*

НМЗ ЛАС, III/275: *Александар Секулић – Милану Петровићу.*

НМЗ ЛАС, III/276: *Александар Секулић – Милану Петровићу.*

НМЗ ЛАС, III/279: *Александар Секулић – Лазару Атанацковићу.*

НМЗ ЛАС, III/282: *Миливој Дејановић – Александру Секулићу.*

НМЗ ЛАС, III/286: *Александар Секулић за Богољуба Алексића.*

НМЗ ЛАС, III/293: *Александар Секулић – Милану Петровићу.*

НМЗ ЛАС: *Градски економат* (несигнирано).

НМЗ ЛАС: *Посета музеју* (несигнирано).

2. Архивска грађа

Историјски архив Зрењанин, Ф. 97 Градско поглаварство Петровград 1919-1941 (Ф.97), *Допис поджупана да се испразни други спрат зграде Жупанијског музеја*, бр. 6195/1923;

Историјски архив Зрењанин, Ф.97, *Градски бележник Тима Рајић покреће питање оснивања градског музеја и* библиотеке, бр. 8028/1935.

Историјски архив Зрењанин, Ф.97, *Молба месног школског одбора Великог Бечкерека упућена Градском посланству за измештање музеја*, бр. 2305/1935;

Историјски архив Зрењанин, Ф.97, *Решење о преуређењу бивше народне школе у Бановински музеј у Петровграду*, бр. 20191/1940.

Историјски архив Зрењанин, Ф.3 Велики Бечкерек, Град са уређеним Сенатом 1769-1918, *Војни отпусни лист академског сликара Александра Секулића*, бр. 352/1915.

Историјски архив Зрењанин, Матична књига рођених Успенске цркве у В. Бечкереку 1870-1880.

3. Литература

Popović, Vukica. *Velikobečkerečki slikarski ateljei. Dvesto godina slikarstva u Zrenjaninu 1740-1940*. Zrenjanin 1969.

Поповић, Вукица. Јасна Јованов, Јелена Кнежевић. *Александар Секулић (1877-1942)*. Н. Сад 1990.

Borovszky, Samu. *Torontál vármegye*. Budapest 1911.

Kalapis Zoltan. *Életrajzi kalauz. Ezer magyar biográfia a délszláv országokból*, Újvidek 2003.

Поповић, Б. „Прва југословенска изложба", *Српски књижевни гласник* VIII, Београд 1904.

Петровић, Надежда. „Прва југословенска изложба у Београду", *Дело* 32, Београд 1904.

Станојловић, Александар (ур.). *Петровград*, Петровград 1938 (Зрењанин 2004[3]).

4. Периодика

„Hirek. Egy tanuló szorgalomremeke", *Torontál* 158 szám, 1894. julius 12, 2 ó.

„Дневне вести. Краљ на изложби", *Политика* 248, 20. септембар 1904, 2.

„Színház és müvészet. Képkiállitás", *Torontál* 240 szám, 1904. október 20, 3 ó.

„Lokales. Bilder-Ausstellung", *Gross-Becskereker Wochenblatt* 45, 5. November 1904, 4.

„Hirek. Műkiállitás", *Torontál* 253 szám, 1904. november 5, 2 ó.

„Irodalom és müvészet. Mükiállitás", *Torontál* 254 szám, 1904. november 7, 2 ó.

„Kunstausstellung", *Gross-Becskereker Wochenblatt* 46, 12. November 1904, 4.

„Авантуре једног орла", *Дан,* 22. јул 1940.

Biljana Dimkić Krčmar

ALEKSANDAR SEKULIĆ IN LIGHT OF HIS LEGACY IN THE NATIONAL MUSEUM ZRENJANIN

Summary

Having spent most of his life away from the mainstream artistic trends and social currents, partly because of the poor financial status, partly due to the self-imposed isolation, Veliki Bečkerek-born painter Aleksandar Sekulić (1877-1942) remained widely unrecognized and unknown not only by broader circles of art-admirers, but among his fellow citizens as well. Today he is credited for the interwar development of the museum institution in his native town, which holds a substantial ammount of his paintings and drawings, as well as his prolific correspondence. Up to this day, this legacy remains the most valuable source for his life and oeuvre, as it reveals plenty of details in regard to Sekulić's prewar artistic education in Budapest and Munich, as well as the interwar work and commissions. His little-known yet active correspondence with Helena Valdec, wife of the famous Croatian sculptor Rudolf Valdec is especially valuable, as it shows his close ties with one of the most popular Yugoslav artists of his time. Sekulić, who died in 1942, was posthumously honoured by local authorities of his hometown, who erected him a grave monument (1950) and a memorial plaque in the house he resided in (1967). His art was first brought to general public's attention by National museum Zrenjanin's curator Vukica Popović, who exhibited some of his works in 1969, only to make them a part of Museum's permanent display during 1970's and set up a special exhibition dedicated to Sekulić in 1990. Since that time, further efforts have been occasionally made in order to present this painter and his legacy as one of the National museum Zrenjanin's most prominent assets.

(Translated by Author)

UDC: 069(497.113 Novi Sad)

ЗООМОРФНИ ОРНАМЕНТИ НА ТЕКСТИЛНОМ ПОКУЋСТВУ

Љиљана Трифуновић, Музеј Војводине Нови Сад

Апстракт: Аутор текста сагледава разноврсности зооморфних орнамената, њихових сличности и разлика, композиционих решења, естетске вредности, културноисторијски значај појединих орнамената и самих предмета. За анализу су издвојени ћилими, пешкири, вунене и платнене дозиднице, торбе и ткане слике из Колекције текстилног покућства Етнолошког одељења Музеја Војводине у Новом Саду.

Кључне речи: Етнологија, Текстилно покућство, Војводина, Музејске збирке, Музеј Војводине, Орнаментика

УВОД

Колекција текстилног покућства Етнолошког одељења Музеја Војводине у Новом Саду броји око 2.500 предмета од вуне, памука, кудеље или лана који су имали различите функције у животу појединца или породице. Она садржи ћилиме, поњавице, торбе, постељне чаршаве, јастучнице, дозиднице, столњаке, пешкире, салвете, таблете, траке за полице и узорке веза, чипки или ткања. Текстил је присутан у животу појединца од његовог првог до последњег дана – у свакодневним и у обредним ритуалима. Тако је, на пример, за свакодневно брисање лица, тела и руку коришћен пешкир са веома мало орнамената, док је сватовски пешкир или пешкир за рам имао богати орнамент, са јасном симболиком и писаном поруком.

Орнаментика на предметима из Колекције текстилног покућства је веома разноврсна. Иако преовлађују флорални орнаменти, бројне су и комбинације геометријских, антропоморфних, стилизованих флоралних и зооморфних орнамената. У раду ће, бити представљени предмети са орнаментима које чине реалне представе животиња.

За анализу су издвојена 42 предмета из Колекције текстилног покућства на којима су реалистично и веома живописно представљене животиње из нашег окружења. Ткане су или везене следеће животиње: паунови, јелени, коњи, петлови, папагаји, голубови, орлови, патке, кокошке, волови, пси, мачке и миш. У Колекцији текстилног покућства су најбројнији предмети са орнаментима пауна и петла, затим разних птица, као што су голубови, папагаји, орлови, врапци и ласте. Бројни су и предмети на којима је представљен пас или мачка у композицији са антропоморфним фигурама, цветним гранама, монограмима или натписима.

Сви предмети су израђени на подручју Војводине – током 19. и 20. века, и бар неко време су коришћени у породици из које потичу, или у породици која их је наследила. Они су набављани у периоду од 1947. до 2009. године, и то откупом (33 предмета) и поклоном (9 предмета). У време набавке су били у добром или одличном стању, као и данас. Колекција текстилног покућства је распоређена у три депоа и подељена по материјалу, тако да су вунени предмети одвојени од платнених.

Предмети који ће бити анализирани у овом раду до сада нису обрађивани са аспекта симболике зооморфних орнамената. Дакле, они нису привлачили истраживаче својом симболиком, већ су посматрани са функционалног аспекта, или је пак обраћана пажња на технику ткања или веза. Поједини истраживачи су сматрали да орнаменти немају занимљиву симболику, те да везиље или ткаље ничим нису утицале на њихов изглед и самим тим није било личног печата и утемељености у традиционалној орнаментици, па су такви предмети остављани по страни.

У документацији из Колекције текстилног покућства не могу се увек наћи прецизни и комплетни подаци о времену и месту израде или историјату предмета. Тако се, на пример, у рубрици „историјат и порекло предмета“ може наћи податак да је предмет ткала „жена из села за новац“ или баба, прабаба или мајка особе која је предмет продала или поклонила Музеју. Иако се може претпоставити да су сви ови предмети били део спреме војвођанских девојака с краја 19. и почетка 20. века, за неке предмете није наведен такав податак. Поједини предмети су датирани

на основу орнаментике, као и на основу непоузданог податка продавца предмета, или пак предмет није датиран.

У документацији предмета нема података који упућују на избор симбола приказаних на тканинама. Не постоји податак о томе зашто је, на пример, баш петао израђен на пешкиру за рам или четири пауна на ћилиму, шта је власница желела да поручи тим орнаментом и да ли је уопште хтела нешто да поручи. Можда је само требала да покаже своје ткачко или везилачко умеће, вештину, осећај за лепо и прецизност и тако се препоручи као „добра прилика" за удају. Израђујући неки употребни предмет, она је имала потребу да га макар мало украси, чиме је несвесно слала одређену поруку.

Због недостатка информација о симболици орнамената, етнолози 21. века само на основу малобројне литературе могу закључити шта су везиља или ткаља с краја 19. или почетка 20. века израдом изабраног орнамента желеле да поруче ондашњој јавности. Стога морају да сагледају шири контекст – друштвено-економске прилике локалне заједнице у којој је предмет настао, као и да се упознају са модом и политичким приликама тога доба. Наравно, увек постоји могућност да погрешно протумаче моду и укус једне епохе, као и орнаменте, или да унесу сувише личних схватања у тумачење симболике орнамената.

ОРНАМЕНТИКА

Израђујући употребне и обредне предмете, човек је, још од најранијих епоха, желео да их украси и тако потврди свој укус и изрази своја схватања, али и схватања одређене локалне заједнице. Такав предмет је „одраз економско-друштвених прилика, религиозних и идејних струјања, а такође и старих народних веровања".[1]

Орнаменти су прилагођавани материјалу, жељама и потребама заједнице, услед чега су помало губили свој изворни облик, али су, ипак, преживљавали. Најчешће су украшавани предмети од дрвета и текстила.

Богатство народне орнаментике је дубоко утемељено у инвентивности, машти и укусу везиље или ткаље, која је мотиве тражила у природи, тј. у биљном и животињском свету. Везиља/ткаља је узимала основни облик цвета, птице или животиње, којем би, по свом нахођењу, понешто додавала, или би га потпуно мењала и тако добијала нове орнаменте – мање или више стилизоване цветове, цветне гране, разне животиње и птице. Понекад би употребила другачије боје у орнаменту, створила нови орнамент и послала јавности симболичну поруку о својим мислима, жељама, осећањима или страховима.[2]

У примени орнаментике и њеној симболици велике промене донела је сецесија, као нови уметнички правац. Сецесија се појављује крајем 19. и почетком 20. века, тежећи да изједначи уметност и дизајн и да створи уникат. Они који су подржавали сецесионистички стил налазили су инспирацију „у средњевековним споменицима, у уметности ваневропских култура и у народној уметности".[3] Код нас је заговорник сецесије био Драгутин Инкиостри Медењак, који је српски етнографски материјал користио као извор за своју уметност, првенствено на дрвеним и текстилним предметима.

Како би доказали особеност и индивидуалност властите нације, тадашњи истраживачи текстилне радиности су све већу пажњу поклањали симболици орнамента. Најистрајнија у том доказивању и најупорнија у повезивању српске орнаментике са митском прошлошћу је Савка Суботић, која је сматрала да је „наша орнаментика веома стара", и да су се у њу „прелили" елементи „египатске, мавријске, турске и италијанске орнаментике".[4]

Савка Суботић је покушала да укаже на аутентичност и старост српске народне уметности, текстилне радиности и орнаментике. Њену борбу је руководила политичка идеја супротстављена хегемонистичкој угарској и германофилској политици која је била присутна на простору данашње Војводине. Она је сматрала да својим јавним ангажовањем може да утиче на буђење националне свести Српкиња из различитих друштвених слојева. Њено схватање традиционалне тј. народне уметности и орнаментике је било под утицајем модерних европских токова као што су еволуционисти, женски покрет или сецесија као правац у уметности. Тако да се Савки Суботић, несумњиво, може приписати велика заслуга „у проучавању, афирмацији, презентацији и реформи традиционалне текстилне радиности у Војводини".[5]

Савка Суботић је 1904. године, у периоду када је у Аустроугарској монархији цветала сецесија, објавила књигу *Наше народне тканине и рукотворине*, тако да можемо претпоставити да је баш под утицајем овог уметничког стила много простора у књизи посветила орнаментици. Она је развој орнаментике

покушала да реконструише у еволуционистичком маниру, па је симболе на тканинама класификовала у три периода: митолошки, хришћански (или средњовековни) и модерни период. Драгутин Инкиостри је, такође, сматрао да су се мотиви народне орнаментике развијали кроз три фазе: митолошку, хришћанску и турску фазу. За разлику од Савке Суботић, он трећу фазу назива турском. Јелица Беловић-Бернаћиковска је пак разликовала пет периода српске орнаментике: митолошки, хришћански, турски, класични и модерни период. Прихватајући претходне развојне фазе орнаментике, она је додала период који назива класични и модерни. У класификацијама поменутих истраживача се препознаје карактеристичан српски народни тип и чињеница да се представе орнамената мењају и прилагођавају културним променама које се одвијају у животу једног народа. Орнамент је временом мењао мотиве, облике, технике или детаље, али је, ипак, задржао „свој типски, локални или народни карактер".[6]

Поменути аутори издвајају и прихватају као значајне и популарне следеће орнаменте и њихову симболику: ружа – девојка, ружа у бокалу – млада жена, јелен – младић, орао – краљ или велики јунак, лабуд – краљица или велика госпођа, пловка – путник, чешаљ – чистоћа, гуска – гласник ...

Промене у друштвено-економским односима крајем 19. и почетком 20. века су, доносећи велико социјално раслојавање становништва, довеле до пораста стандарда и модернијег начина живота градског

1. Милан – Пешко Павловић, 1905.

становништва, али и тежње сеоског становништва ка достизању тог нивоа. Промена начина живота се огледала у постепеној промени односа према уређењу и хигијени животног и јавног простора. Текстилни предмети – вунени или платнени, већих или мањих димензија, све чешће су заузимали видно место у кухињама, дневним или спаваћим собама. Они су имали двојаку функцију – заштитну и украсну. Тадашње жене и девојке су желеле да свој животни простор уреде на најсавременији начин. Међутим, ограничене материјалним стањем породице из које су потицале, многе од њих су саме израђивале текстилно покућство, доказујући своју вештину и спретност у изради ручног рада.

2. Књиīа рођених Усīенске цркве у Вршцу (лево).
3. Индекс рођених īрада Вршца.

4. Орнамент са стиховима и ликом Бранка Радичевића и натпис „Петко Вршац" на таблету (инв. бр. 4335).

Индустријска и мануфактурна производња је истовремено одговарала на захтеве тржишта – штампањем исцртаних „жанр-сцена" и појединачних орнамената на папирним шаблонима, чији су креатори били „мајстори" са територије данашње Холандије, Немачке и Аустрије. Велику улогу у стварању и ширењу појединих орнамената на нашим просторима имао је Милан – Петко Павловић (1856–1933) из Вршца, који је, по свему судећи, сам цртао поједине орнаменте, инспирисан нашом поезијом и историјом, па су тако настале шеме „Девојка на студенцу", „Бранко и вила", „Кнежева вечера" и друге. Вероватно због тога, али и целокупног свог рада, Милан Петко Павловић се још увек сматра „некрунисаним краљем српског веза".[7] Међутим, да ли је цртао и стварао шеме и са животињама из нашег окружења, нема поузданих и прецизних података ни у Градском музеју у Вршцу, али ни у Историјском архиву у Белој Цркви. Ипак, с обзиром на популарност појединих орнамената, као што су паун и петао, сасвим је могуће да је њихов аутор управо био Милан Петко Павловић.

С обзиром на то да се о Милану Петку Павловићу веома мало зна, сваки податак о његовом животу и раду, доприноси расветљавању једне од најистакнутијих јавних личности града Вршца с краја 19. и почетком 20. века.

По подацима из списка Књиге рођених, православне Успенске цркве у Вршцу, Милан Петко Павловић је вероватно рођен 22. августа 1856. године. Наиме, на страни 38, под редним бројем 59, за поменути датум уведен је Димитрије Павлов од оца Јована, чизмара и мајке Марте. Такође је наведено да је Димитрије крштен у истој цркви два дана по рођењу, односно 24. августа 1856. године. Подаци о родитељима, нарочито о оцу Јовану чизмару, потврђују да је поменути Димитрије уствари наш Милан – Петко Павловић. Податак да је у Индексу рођених за 1856. годину града Вршца уведен Мита Павлов, и да је са стране, у левој маргини дописано „Петко Милан" такође нас уверава да је реч о истој особи.[8]

Зна се да је завршио фарбарски занат, али и да је веома брзо своју делатност проширио на штампарство и издаваштво, те постао издавач листа „Српска везиља". Лист је веома брзо постао један од најчитанијих листова тога времена са пресудним утицајем на везиље, нарочито с подручја данашње Војводине. Милан Павловић је био познат као угледан мајстор, са „златним" рукама и нарочито цењен зато што је поред фарбарског и штампарског, познавао и златарски, ткачки и механичарски занат. Већ је поменуто да је врло вешто цртао шаблоне за вез, али треба истаћи да је он измислио и машину за њихово умножавање. У Вршцу је 1879. године отворио „бојадисарску" радионицу, а годину дана касније и везилачку (1880). Поред тога бавио се публицистиком објављујући сатиричне и шаљиве текстове, био је покретач бројних добротворних акција, члан певачког друштва и занатлијске читаонице.

Колекција текстилног покућства поседује само шест предмета за које поуздано можемо тврдити да имају везе са Миланом Петком Павловићем – надстолњак (инв. бр. 4334), таблет (инв. бр. 4335), три дозиднице (инв. бр. 4342, 4343 и 4344) и једна слика на

сомоту (инв. бр. 4570). Надстољњак је извезла ћерка Милана Петка Павловића, Косара када је имала 5 година. Међутим, у музејској документацији није нигде наведено када је она рођена, спомиње се само њено удато презиме Бацовић. За таблет је наведено да је израђен у његовој везилачкој радњи, што потврђује и извезен натпис уз ивицу таблета „Петко Вршац", али опет није наведена година израде, нити особа која га је извезла. За дозиднице имамо забележен податак да су „труковане" у радионици Милана Петка Павловића, а да их је извезла 1915. године Каранфила Јосимов (рођена Мојсејев, 1899. у Вршцу). За слику на сомоту наводи се да је израђена 1920. у радионици Милана Петка Павловића у Вршцу и да је коришћена као украс на зиду у кући Раде Шапоњца у Ковиљу.

Својеврсне албуме са мустрама издавале су бројне трукерске радионице у Сенти. Од 1906. до 1977. године било их је чак деветнаест. Све су биле регистроване као „творнице шаблона за ручне радове", а најуспешније су биле у власништву браће Bleier, Alberta Gelbstein-a, Jánosa Tót Abonyi-a, Sámuela Leopold-a i Josipa Simon-a.[9]

У овом периоду Феликс Лај објављује „књиге орнамената" или „албуме мустри", Мита Живковић „Албум пиротских ћилимова", Јелица Беловић-Бернаћиковска „Грађу за технолошки ријечник женског ручног рада" (1898–1906) и др.[10]

За другу половину 19. века је карактеристична све већа примена орнитоморфних орнамената: паунова, ластавица, лептира и врабаца. Они се углавном израђују у комбинацији са мање или више стилизованим цветовима, чинећи орнаменталну композицију комплекснијом. Наравно, разнобојни памучни конац осваја симпатије везиља и добија већу примену у изради поменутих орнамената, доприносећи његовом реалистичном изгледу.

Друга половина 20. века доноси свеобухватнија истраживања и схватање симболике орнамента као универзалног језика, који је доступан сваком човеку, и то без посредовања усмених или писмених знакова. Сматра се да сама универзалност даје моћ симболу тј.орнаменту и да се преко ње може проникнути до појединца и читавог народа. „Читањем симбола" постајемо свесни разноврсности и богатства једног народа. Тако ће „исти видљиви симбол ... бити различито обојен и схваћен у зависности о ком се народу ради, о ком временском оквиру или његовој самој духовној атмосфери".[11]

Избор одређеног орнамента изазива одређену реакцију околине, јер су сви свесни да се на тај начин

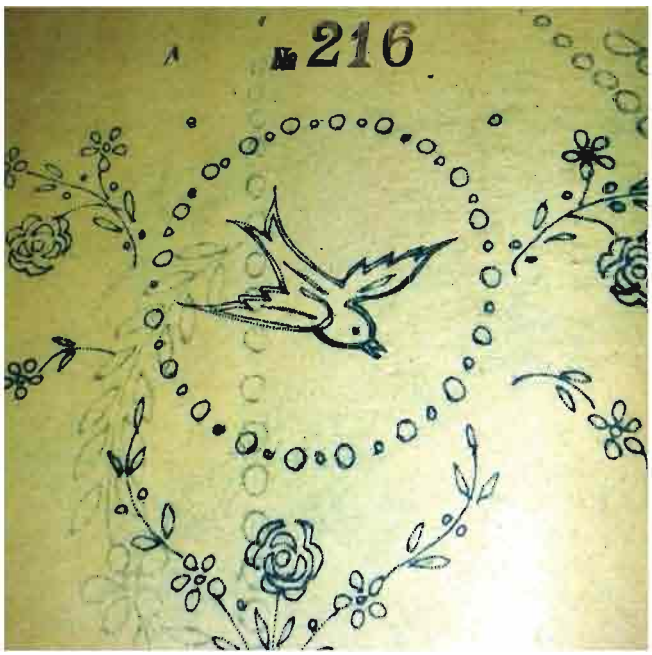

5. Печат трукерске радионице у Сенти, (горе десно).
6. Папирна шема за трукованье са орнаментом ласте, (лево).
7. Папирна шема за трукованье са орнаментом лептира, (доле десно).

шаље одређена порука. Међутим, при анализирању симболике орнамената треба се зауставити на одређеном нивоу, јер увођење логике у анализу и чврсто повезивање са реалним светом може потпуно разградити и уништити симбол. У анализи орнамената није добро инсистирати на рационализму и логици, јер се ниједан симбол не може схватити и разумети до краја.[12] Уколико се анализира до краја, симбол губи своју прву и основну улогу, а то је споразумевање појединаца и читавих народа.

СИМБОЛИКА ЗООМОРФНИХ ОРНАМЕНАТА

Анализом орнамената израђеним на предметима из Колекције текстилног покућства Етнолошког одељења Музеја Војводине дошли смо до закључка да је геометријска орнаментика најчешће коришћена и комбинована са флоралном и зооморфном, али и антропоморфном орнаментиком. На основу вунених предмета из Колекције можемо закључити да су се реалистични зооморфни орнаменти, и то најчешће паунови, појавили почетком 20. века. У типичне примере поменуте орнаментике сврставамо композиције цветова и паунова, разних птица и јелена. Ипак, етнолог Мирјана Малуцков у свом раду „Ћилимарство Срба у Војводини“ износи став да „није јасно зашто су ткаље уткивале по неку антропоморфну или зооморфну фигуру у ћилим“ и да су такви орнаменти на војвођанским ћилимима били ретки, као и да су, вероватно, исткани према штампаним мотивима.[13]

Уколико претпоставимо да су поједине животиње обожаване због својих особина, јасно је зашто су често представљане на кућном текстилу. Највише су се израђивали орнаменти са пауном, петлом, голубом или псом, и то на ћилимима, пешкирима и дозидницама.

Поједини креатори ћилимске орнаментике су сматрали да је преузимање „бидермајерске руже“ и реалистичног представљања пауна довело до „декаденције војвођанског ћилимарства“ и да су ткаље

8. Орнамент пауна на пешкиру (инв. бр. 6722), (лево, сасвим горе).

9. Орнамент петла на пешкиру (инв. бр. 7380)

10. Орнамент вука на дозидници (инв. бр. 11603)

11. Орнамент мачке и миша на дозидници (инв. бр. 12023), (доле).

радиле „под страним утицајем“.[14] „Неке животиње човек је обожавао зато што је од њих зависио његов опстанак, неке зато што је настојао да их умилостиви, јер му доносе зло, а неке јер је био задивљен њиховом лепотом ... На предметима традиционалне културе ... те представе се углавном посматрају као украсни мотиви, јер с временом симболи губе своје првобитно значење и добијају нове садржаје“.[15]

Животиње које наносе штету ретко су представљане на кућном текстилу. У Колекцији текстилног покућства се налази вунена дозидница са представом вука (инв.бр. 11603) и платнена дозидница на којој је, поред мачке/мачка, извезен миш (инв.бр. 12023).

Као главни орнаменти на вуненим предметима – ћилимима, дозидницама, торбама и тканим сликама, јављају се јелен, паун, папагај, ласта, патка, пас, во или петао. Ипак, читаву композицију и зооморфни орнамент обично прати цветна грана, цвет и антропоморфна фигура, а понекад је укомпонован и монограм власнице. У изради вунених предмета је примењивана техника клечања или техника чункања, а поједини делови орнамената су изведени ткањем – техником „на даску“.

Платнени предмети – пешкири и дозиднице, најчешће су богато извезени, мада има и оних на којима су уткани орнаменти са пауном, папагајем, петлом, голубом, орлом, гуском, кокошком, овцом, коњем, псом, мачком, па и мишем. Натписи са одређеном поруком и монограм власнице су обавезан детаљ украсног пешкира за рам, сватовског пешкира или дозиднице. Вез на тим предметима је углавном рађен памучним концем – прутачким бодом, бодом попуњавања, покрстицом и обаметом. Орнаменти који су извођени у току ткања уткивани су техником „на даску“. Ткачка техника „на даску“ је била популарна, јер су њоме уткиване украсне попречне пруге – потком друге боје, и тако су доприносиле већој декоративности пешкира.

Колико је текстилно покућство било важно у животу сваког појединца, говори и податак да је свака девојка, у зависности од имовинског стања, имала одређен број ћилима, пољавица, свакодневних и украсних пешкира, дозидница, столњака, таблета или постељине у својој спреми. При изради предмета за девојачку спрему се водило рачуна о његовој функцији, врсти и боји орнамента, али и о техници израде.

С обзиром на бројност птица као орнамената и њихову реалистичку представу на нашим платненим и вуненим предметима, можемо закључити да су оне веома омиљен орнамент који се тка или везе. Орнамент са птицом је увек компонован са цветним гранама, осталим животињама и људским фигурама.

12. Орнамент птице на ћилиму (инв. бр. 7416).

13. Ткана слика са орнаментом птице (инв. бр. 9451), (десно).

14. Ћилим на пруге са орнаментом паткица (инв.бр. 9457), (горе).

15. Орнамент паун на ћилиму (инв.бр. 8804).

Само на појединим предметима птица, нпр. папагај, представља носећи тј. главни орнамент (инв. бр. 9451). Птица се сматра симболом бесмртности душе, поезије и небеског света, па је супротстављена змији – симболу земаљског света. Лет птице симболише везу између неба и земље и самим тим је птица симбол слободе духа и тела.

ЋИЛИМ

Назив *ћилим*[16] потиче од турске речи *килим*. Он представља вунену тканину правоугаоног облика, глатко ткану у домаћој радиности, на „уском разбоју". Тка се техником клечања или техником „на даску", најчешће са кудељном нити као основом, а вуненом нити као потком. На уском разбоју су се ткале две поле ћилима, које су морале бити вешто откане, да би се шаре сложиле при спајању по дужини. До одступања је долазило у детаљима – када би ткаља погрешила у бројању нити, или када би шару са једне половине ћилима „прегледала" преко огледала и преносила је на другу половину, при чему је шара постајала издужена.

Војвођански ћилим је део сеоског ентеријера, у којем има првенствено декоративну улогу. Поред Српкиња, ткале су га Румунке, Мађарице и Шокице. У српским кућама је током 19. века коришћен као прекривач кревета у „предњој, стајаћој" соби и постепено је постајао статусни симбол и обавезан део девојачке спреме. Ради прекривања два кревета у предњим собама долази до израде „ћилима у пару", а с обзиром на то да је у „предњој" соби, између два кревета, стајао сто, појавила се потреба за ћилимом са истим орнаментима за његово прекривање.

Традиционални ћилим може бити састављен из две поле спојене по дужини, што значи да је ткан на *узаном разбоју*; обично је широк око 125 цм, а дугачак око 190 цм. Ћилим ткан на *широком разбоју* нема шав по средини и обично је широк око 180 цм, а дугачак до 240 цм. У зависности од поменутих димензија и дебљине вунених и кудељних нити, тежина ћилима је могла да износи и до 5 кг.

Ћилим у Војводини није простиран по поду, по чему се разликовао од ћилима из осталих крајева Србије. У Војводини је могао бити простр на под само у цркви, и то у ритуалне сврхе – приликом венчавања младенаца или читања опела за покојника.

Поделу ћилима је могуће извршити према техници ткања, њиховој функцији и орнаментици.

Према техници ткања се деле на *клечане* и *чункане*, а према функцији на *свакодневне*, *свечане* и *ритуалне ћилиме*. У оквиру ових група постоји и подела на ћилим за кревет, ћилим за сто и ћилим за покојника.

Ћилими се, према орнаментици, деле на ћилиме са „бескрајном шаром", ћилиме „на пруге" и ћилиме „са окрајницом".

Први и најомиљенији орнамент на ћилимима је била „бескрајна шара" – у виду изломљених пруга или зупчастих ромбова. Шара се понављала преко целог ћилима и углавном су је чиниле меандрасте пруге и геометријски орнаменти – ромбови различитих димензија и комбинација боја.

Ћилим „на пруге" карактеришу једноставне уске и широке пруге, у којима су извођени различити геометријски и стилизовани биљни и животињски орнаменти. На краћим, ужим странама таквих ћилима често су се налазили троугласти шпицеви – као украсне ивице. Поменути угласти шпицеви, као и ресе на све четири стране чине украсне елементе, који су били производ маште саме ткаље.

У централном делу ћилима „са окрајницом" налази се главни орнамент, који се зове „коло", а око њега је „поље". Уска пруга између „поља" и „окрајнице" је „укладица". У „окрајници" таквих ћилима је често исткана цветна лозица, а „коло" је могло да буде у облику розете, четвороугла, крстића или цветног венчића.

На ћилимима и пешкирима из посматране колекције најчешће је израђен орнамент са пауном, који је представљен веома раскошно – са пуно боја, раширеног репа и поносног држања.

Паун најчешће симболише плодност, бесмртност, лепоту и трансформисање. Раширени паунов реп подсећа на звездано небо, те у хришћанству симболише сунчев точак, васкрснуће и подмлађивање. Паун се, такође, сматра соларним симболом и симболом охолости – због лепоте његовог репа, али и непостојаности, јер се реп брзо рашири и брзо скупи. Симболика пауна је истоветна у многим културама, као што су староегипатска или индијска култура, док му је у Кини додата и симболика мира и напретка. У „пољу" ћилима, у композицији са пауном, цветним гранама и птичицом, углавном се уткају по два или четири лептира. **Лептир** се појављује на пешкирима, али и на тканој слици из наше колекције – у композицији са петлом и кокошком (инв. бр. 9450). Симболише лакоћу и непостојаност, али и васкрснуће и душу умрлог претка, па се сматра весником смрти.[17]

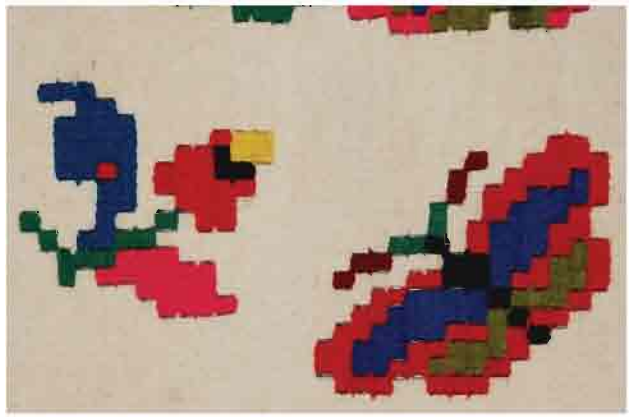

16. Орнамент лептира на ћилиму (инв. бр. 6722).

Ћилим из Колекције са инв. бр. 7415 је посебно интересантан. На њему су, у „пољу", представљена два јелена,[18] која су у истом ставу и окренута на исту страну, што вероватно говори о томе да ткаља није имала храбрости да прилагођава орнамент и окрене једног јелена.

Уобичајено је мишљење да је **јелен** мушки симбол, па је самим тим постао симбол плодности, раста и поновног рађања. Он је и симбол излазећег сунца, брзине и окретности. Келти и стари Кинези су га сматрали симболом дуговечности, напретка и изобиља, док га хришћанска симболика види као симбола оданих Христових верника. Сматра се да јелен воли самоћу, па у појединим уметничким делима симболише меланхолично расположење и разборитост. Средином 19. века је била веома омиљена израда јелена као главног орнамента на текстилном покућству, а по записима Савке Суботић из тог периода он је био симбол младића.[19]

Ако јелена посматрамо као симбол плодности или младића, онда се морамо запитати шта је ткаља желела да поручи ћилимом. Да ли јој је била позната симболика јелена, или је само желела да, на заласку популарности овог орнамента, истка некад веома омиљени орнамент?

Међутим, можда је реч о две **кошуте** или **срне**, које се сматрају женским симболима, симболима женствености, оштровидности и хитрине, те је ткаља на тај начин слала поруку о себи као „доброј прилици" за удају. Поменута симболика је, пре свега, настала због сјаја у њиховим очима и елегантног хода.[20]

ПЕШКИР

Под појмом *пешкир* подразумевамо правоугаони комад платна од кудељних, памучних, ланених или свилених нити, исткан у домаћој радиности. У народу се још назива „убрус" или „ручник". Раније је често поклањан важним особама или гостима, као и цркви – за покој душе покојника, или за нечији дуг живот и здравље, и тада је било обавезно да се извезе име онога коме је намењен.

Нити које су коришћене за ткање пешкира нису морале бити исте дебљине. Функција предмета је условљавала дебљину нити, које је бирала сама ткаља. Величина пешкира је, такође, била условљена његовом функцијом: просечна ширина износила је 70 цм, а дужина је варирала у зависности од функције пешкира – 50 цм за свакодневни, до 3 м за сватовски, деверски пешкир или пешкир за коња.

Пешкире можемо поделити у три групе: *свакодневни пешкир* – коришћен за брисање руку, лица и целог тела, заштиту приликом мешења теста или хлеба, прекривање теста које кисне, прекривање хране уопште, увијање хлеба при одласку на њиву; *украсни пешкир* – стављан око иконе или огледала, на специјалан рам, или на унутрашњу страну врата ормара са девојачком спремом; *обичајни пешкир* – коришћен као свадбени дар за девера или за коња, као део девојачке спреме, за ношење понуда породиљи, за крштење деце при обреду у цркви, за испраћај покојника, тј. за крст, барјаке и оне који носе (гурају) сандук.

17. Моноīрам на īешкиру са īсом, īтицом и цвеīном īраном (инв. бр. 3587).

Пешкири су углавном украшавани са оба краја, мада постоје примерци са украшеним само једним крајем, као и они са украшеном средином. Украси су извођени ткањем – увођењем дебљих нити и нити у боји, при чему се добијао углавном геометријски орнамент (пруге, ромбови, коцкице, правоугаоници), и везом, када се изводио широки спектар орнамената везом по писму и везом по жици.

Украсни пешкир за рам је био у употреби у свим кућама и обично су га жене ткале и везле за сопствене потребе, према димензијама рама за пешкир који су поседовале.

Вез īо īисму спада у једноставнију везилачку технику, јер је било довољно пратити и поштовати исцртан орнамент. У ову технику су сврстани основни бодови: *бод за иīлу* или *ируīачки бод, бод īоīуњавања, раван бод* и *īокрсīица.*

Крај пешкира је украшаван пришивањем траке од паргара – белог памучног платна индустријске производње, која је украшена белим везом у техникама *шуīљика, ришеље* или *īоледо*, или је пак пришивана *кукичана, īлеīена* или *нецана чипка*. На појединим пешкирима су извучене *ресе*, које су везане на најразличитије начине.

Величина орнамента на пешкиру првенствено је зависила од његове намене, док је боја орнамента зависила од доступности конца. Крајем 19. и почетком 20. века је најчешће коришћен црвени конац, а затим плави и црни, а касније су они комбиновани – црвено-црни и плаво-црни. С обзиром на то да у народу постоји веровање да је црвена боја магијска и да симболише радост и живот, њена велика примена на пешкирима свих намена није чудна.

Разнобојни орнамент се појавио крајем 19. века, али је у моду ушао првих година 20. века, да би доживео процват двадесетих година 20. века. Заједно са разнобојним концем наступају и богати цветни орнаменти, разне животиње и птице, али и људске фигуре. Цветни орнаменти се везу у облику цветне гране, букета цвећа у вази или корпи, док су зооморфни најчешће птице и то паунови, затим коњи, пси, мачке и голубови. Људске фигуре – мушке и женске, везу се у медаљонима, у комбинацији са цвећем, животињама и птицама.

Реч *моноīрам*[21] настала је од грчких речи *monos*, што значи 'сам, један', и речи *gramma*, која значи 'слово'. Под монограмом подразумевамо посебно стилизована почетна слова имена и презимена.

Израда монограма на пешкирима достигла је свој врхунац у поменутом периоду, јер је пешкир са монограмом био обавезан деталь девојачке спреме и доказ да је девојка сама спремала макар део мираза. Углавном су везени монограми украшени китњастом цветном граном. Рађени су и белим концем по белом платну, али је, ипак, био популарнији моноgрам са цветном композицијом изведеном разнобојним памучним концем.

Монограм на ћилиму[22] је углавном уткиван у „коло", док је остатак текста уткиван у „поље". Текст се могао наћи на ћилиму који је поклоњен цркви као успомена на покојника.

Петао[23] је био веома поштована животиња у нашем народу. Веровало се да је он симбол среће и напретка, па га је свака кућа имала. Народ је певању – кукурикању петла придавао посебан значај, јер се веровало да је то певање небеског, божанског порекла. По томе је петао и добио име: реч „петао", „певац" или „ороз" потиче од турске речи *хорос*, што значи 'певач'. Петао је одувек сматран пријатељем људи и непријатељем демона, јер је његово певање делило дан од ноћи (дан припада људима, а ноћ демонима) и одређивало временску границу. Веровало се да ноћу, пре него што запевају први петли, светом тумарају демони–ђаволи, вештице, вампири... Ипак, петлу су приписивана и демонска својства: петао који би запевао пре уобичајеног времена називао се „кривац"; сматрало се да предсказује велику несрећу – болест или смрт домаћина.

Према хришћанској митологији, петао је симбол сунца и светлости, јер његово кукурикање најављује излазак сунца и рађање новог дана. Он је, такође, симбол Христа, његове светлости и васкрснућа.[24] Фигура петла се често поставља на врхове црквених звоника и димњаке кућа, а тада му се додаје и функција ветроказа.

У Колекцији текстилоног покућства Етнолошког одељења Музеја Војводине орнаменте са петлом и папагајем најчешће срећемо на пешкирима и спорадично на дозидницама. Они су представљени са веома много боја, у различитим позама и укомпоновани са одређеним натписима, монограмима и антропоморфним фигурама.

Иако је орнамент са **папагајем** био веома чест и омиљен у нашем народу, о веровању у моћи ове тропске птице нема поузданих података. Доступни подаци везују се за веровање народа Маја, који су ову птицу, због њеног дугачког црвеног репа, сматрали симболом ватре и сунчеве енергије.

На основу распрострањености орнамента са папагајем на предметима из наше колекције да се закључити да је и код нашег народа било распрострањено слично веровање, као и да му је приписиван симбол плодности.

Због своје природе и величине, **орао** је веома поштован код свих народа, сматра се главном птицом, птицом над птицама тј. царом птица. Орнамент са орлом се јавља само на једном предмету из наше колекције – пешкиру за рам (инв.бр. 3666) на коме је

18. Орнамент петла на пешкиру са натписом „Добро јутро" (инв. бр. 6730), (лево).
19. Орнамент орла на пешкиру (инв. бр. 3666).

представљен у лету, са раширеним крилима, а израђен је бодом попуњавања.

Према неким веровањима, орао је владарска птица и симбол светлости, просветљења, сунца, ватре, висине или дубине. С обзиром на то да је и симбол највише силе, врховне власти, генијалности и јуначтва, често је представљан као симбол краља или великог јунака. На појединим предметима из Колекције израђен је и орнамент са двоглавим орлом, који не симболизује двојност царства, већ врховну власт односно „царски суверенитет".[25] У народним веровањима му се приписује натприродна моћ и несаломива воља, па из тога произилази да је орао небески еквивалент лаву на земљи.

Орнамент са **пчелом** се јавља на пешкиру инв. бр. 7330 и уткан је црвеним памучним концем, техником „на даску". На сваком крају пешкира се налазе по две пчеле, које су, по облику, веома реалистичне, али не и по боји конца и величини. Пчела се у народу веома поштује и сматра се добрим и корисним инсектом. Зато се сматра да симболика пчеле почива на њеној марљивости, уређењу кошнице и јасним улогама у пчелињој заједници. Стога пчела симболише ред и поредак, али и мудрост, бесмртност, речитост, поезију и интелигенцију.[26]

ДОЗИДНИЦА

Под појмом *вунена дозидница* или, како се још назива у народу, „дуварник" подразумевамо тканину правоугаоног облика, ширине једне „поле", која је ткана на уском разбоју, клечаном техником или техником „на даску". Ткана је у домаћој радиности, са кудељном нити као основом и вуненом нити као потком. Таква дозидница је нашла своје место у „предњој" соби сеоске куће, али и у ентеријеру средњег грађанског и занатлијског сталежа.[27]

Вунене дозиднице су наменски ткане – према димензијама кревета у „предњој" соби, где су покривале зид. Помоћу одговарајућих петљица су качене директно на зид, а почетком 20. века су стављане у дрвени рам, чиме им је продужена украсна и заштитна улога.

Колекција вунених дозидница у Етнолошком одељењу није бројна, али се одликује веома различитим орнаментима – од живописних и веома реалистичних мотива из сеоског дворишта (нпр. кућице у природи, окружене шумицом и потоком) до реалистично представљеног орача са воловима „подолцима" (инв.бр. 7078) или вука (инв.бр. 11603). Просечна дужина вунених дозидница износи око 190 цм, а ширина до 70 цм.

Својим држањем и ставом **во** оставља утисак благости и равнодушности, па се сматра симболом доброте, смирености, делотворности, рада и жртве. С обзиром на то да је током 19. века био једна од најкориснијих животиња, јер је коришћен у обрађивању земље, потпуно је оправдана његова представа на поменутом предмету. Стари Грци, као и народи целе северне Африке су веровали да је во света животиња, па су га често приносили као жртву у обредима везаним за прво орање и оплодњу земље. Он је симбол снаге и јачине интелекта, а његови рогови симболишу непобедиву снагу.

За разлику од вола, вук има двојаку симболику. С једне стране, он симболише окрутност, а с друге, плодност и заштитништво.[28] Наш народ верује да је **вук** демонско биће и да га се треба клонити, и да његово име не треба помињати. По народном веровању у 19. веку, сусрет са вуком био је веома непријатан јер је човек морао да се брани, али му није било дозвољено да убије вука. Веровало се да ће се убијени вук осветити човеку. Зато се он поштовао што се види у

20. Вунена дозидница са орнаментом волова (инв.бр. 7078).

обичајима о Св. Сави или на Мратиндан када се он умилостивљавао колачима или изношењем „вечере“. Сматран је неприкосновеном животињом, која је могла да буде од користи човеку. Постојало је веровање да се давањем имена Вук новорођеном детету на њега преносе својства вука и отпорност према болестима.[29] Ако узмемо у обзир ово веровање и претпоставимо да је ткаљи дозиднице (инв.бр. 11603) ово било познато, онда нам је логична величина орнамента и раскошност боја.

Под појмом *платнене дозиднице* подразумевамо предмет правоугаоног облика, са извезеним идиличним орнаментом из свакодневног живота. Таква дозидница је налазила своје место у кухињама градског, а постепено и сеоског становништва. Оне су углавном рађене на индустријском платну, мада у Колекцији Етнолошког одељења постоји неколико дозидница које су извезене на памучном, ланеном или кудељном платну тканом у домаћој радиности. Дозиднице су везле девојке за своју спрему, али и младе, тек удате жене, које су нову кухињу могле да уреде по свом укусу.[30]

Жељени орнамент је најпре било потребно иструковати – у трукерској радионици или код сеоске трукерке, или пак купити већ иструковано платно. Пре набавке иструкованог орнамента, везиља је морала знати место на којем ће дозидница стајати, тј. димензије шпорета, стола или умиваоника. На дозидницама орнамент је израђиван бодом покрстице, прутачким бодом и бодом пуњења, комбиновањем флоралних, зооморфних, орнитоморфних и антропоморфних мотива. Просечне димензије платнених дозидница крећу се од 65 цм до 75 цм.

Дозиднице су се везле с натписом или без њега. Натписима је упућивана порука о храни, хигијени, љубави, породици, браку или вери. Они су исписивани ћириличним и латиничним словима – у стиху, са знаковима интерпункције. На њима су се често јављале словне грешке, до којих је долазило приликом прилагођавања писма.

На платненој дозидници, инв. бр. 7388 су, поред осталих орнамената, извезене и две **овце**, које, због своје питомости, беле боје и понашања, симболишу благост, једноставност, безазленост, чистоћу и покорност. С обзиром на то да се јагње одувек сматрало жртвеном животињом, постало је уобичајено да се у хришћанској иконографији Христ приказује као јагње или ован, који су се добровољно предали смрти за спас грешника.[31]

21. Орнамент коња са коњаником на пешкиру (инв. бр. 7278).

На неколико дозидница из Колекције извезене су разне мале птице, као што су врапци или ласте, али су рађени и голубови.

Врабац се сматра симболом плодности и заштите од болести и несреће. Верује се да је он необично срећна и весела птица. У хришћанству се верује да је **голуб** „чиста, света, божија птица“.[32] Голуб је и симбол среће и љубави. То је његова најчешћа порука, мада се као симбол љубави ипак представља у пару са голубицом.

Бројне **ласте** на предметима из Колекције упућују на закључак да је код нашег народа било распрострањено веровање о позитивним атрибутима ове птице. Ласта је такође поштована као чиста и света птица. Због свијања гнезда под стрехом куће, сматра се и заштитницом куће. Код Кинеза, постоји веровање да ласта[33] симболише повратак, пролеће и индиректно плодност. Персијанци су веровали да ластавичин цвркут раздваја пријатеље, те да она симболише самоћу и селидбу, док се у исламу ласта сматра рајском птицом и симболише добро друштво.

22. Орнамент „дебеле мачке" на дозидници (инв. бр. 9831).

Омиљени орнамент наших везиља/ткаља су биле гуске и патке, мада у нашој колекцији постоји само неколико предмета са овим пернатим животињама. За овај рад је издвојена платнена дозидница са гускама инв. бр. 10875 и ћилим са паткама инв. бр. 9457. У Кини **гуска** симболише супружничку верност. Према многим веровањима, она има и моћ предсказивања опасности, што потврђује догађај из 390. године пре наше ере, када су гуске својим гакањем спасиле Рим од покушаја Гала да заузму Капитол. Сличну симболику носи и **патка**, која се на Далеком истоку сматра симболом брачне везе, среће и снаге, највише због складног пливања мужјака и женке.[34]

На предметима из Колекције текстилног покућства – две дозидице и једном пешкиру (инв. бр. 11831, 12312 и 7278) **коњ** је извезен веома реалистично, са свечаном опремом и коњаником. Коњаник симболизује тријумф и славу, јер се веровало у то да ће савладати своје противнике онако како је савладао коња. Као животиња битна у животу и раду човека, коњ[35] је често третиран као пуноправан члан домаћинства, који са својим газдом успоставља посебан вид пријатељства и заштите. Коњ је симбол снаге, лепоте, стваралачке моћи, плодности и племенитости. Због своје немирне природе, он је постао и симбол ветра.

Пас је даљи рођак вука и шакала, па је тако постао симбол смрти, пакла и подземног света. Будући да је он веран човеков пријатељ и водич, помало изненађује такав симболизам код многих народа света. Позитивније значење су му приписали Келти, који су веровали да је пас симбол ратника, и исламска митологија, која у њему види симбол бдења и стрпљивости. У нашем народном веровању пас има заштитну улогу и појављује се као „алтер его вука", који је код нас веома поштован и сматран представником покојника и предака.[36]

Орнамент са псом на предметима из Колекције текстилног покућства – вуненој дозидници и пешкиру за рам, ткан је и везен углавном као главни мотив и као мотив који треба да заштити чланове породице. На пешкирима (инв. бр. 3587 и 10231) извезен је бодом покрстице, бодом попуњавања или прутачким бодом, док су на вуненој дозидници (инв. бр. 7408) израђена три веома реалистична пса, ткачком техником „на даску".

Симболика **мачке** је разнолика; одликују је позитивна и негативна значења, што се објашњава истовременим умиљатим и подмуклим понашањем ове животиње. У Кини или старом Египту је била симбол снаге, окретности, размишљања и оштроумности, а у муслиманским предањима се сматра доброћудном животињом.[37]

Наш народ верује да црна мачка симболише мрак и смрт. Иако има негативно значење, мачка се појављује на пешкирима и дозидницама. Посебну пажњу привлачи дебела мачка на дозидници инв. бр. 9831, која је извезена црвеним памучним концем, прутачким бодом. Она је, вероватно, извезена у овој „жанр сцени" да би употпунила слику о складној и угледној породици. Наиме, мачка је дебела, што би требало да значи да се у тој породици добро једе, а велика машна око врата упућује на закључак да је породица богата и угледна. Везиља је, вероватно, желела да тако пошаље поруку о стандарду породице у којој је коришћена дозидница.

На неколико предмета из Колекције мачка је извезена у комбинацији са другим животињама – псом, мишем или са антропоморфним фигурама.

ТОРБА

Торбе су, такође, ткане на „уском или малом" разбоју, са кудељом као основом и вуном као потком. Оне су углавном имале различите орнаменте. Са једне стране исткане су разнобојне пруге различитих димензија, а са друге живописан орнамент преузет са ћилима; то је често био носећи орнамент на ћилиму, који је, приликом ткања на торби, претрпео одређене измене у димензијама, избору и слагању боја.[38]

На торбе које су користиле млађе жене уткиване су цветне гране са луткама, да би она била роткиња, док су главни орнаменти на торбама старијих жена биле кокошке, петлови или пловке. На торбама које су користили мушкарци ткани су орнаменти са јеленом, коњаником или орлом – симболима снаге, брзине и здравља.[39]

Торбе су се делиле на свечане и свакодневне. Свечане торбе су коришћене приликом спровођења одређеног обичаја – ношење колача куму или тек удатој сестри. Свакодневне торбе су служиле за ношење хране на њиву, књига у школу или прибора за вез.

Торбе су углавном биле квадратног облика, а њихове просечне димензије су износиле 50 x 50 цм (инв. бр. 6152 – орнамент са пауном, инв. бр. 10223 – орнамент са папагајем). Мање торбе биле су намењене деци за школу или за прибор за вез (инв. бр. 4359 – орнамент са птицом).

ТКАНА СЛИКА

Под тканом сликом из Колекције текстилног покућства подразумевамо вунену текстилију мањих димензија која је рађена техником клечања на „уском или малом" разбоју, са кудељном нити као основом и вуненом нити као потком. На два предмета из наше колекције су исткани веома реалистични орнитоморфни орнаменти – папагај (инв.бр. 9451) и петао и кокошке (инв.бр. 9450), који су представљени помоћу мноштва разнобојних вунених нити.

Слике је ткала Милка Нагулов (рођена Волић) у Стапару 1928. године. Она је била једна од највештијих и најпознатијих војвођанских ткаља и одличан саговорник генерацијама етнолога Музеја Војводине. Научила је да тка са 6 година. Осим ћилима, ткала је и пољавице, дозиднице, торбе и друге текстилије. Као вешта и педантна ткаља, Милка Нагулов је успела да своје ћилиме „отпреми" до Аустралије, Америке и многих европских земаља. Поред поменута два предмета, од ње је набављено још неколико предмета текстилног покућства, који су употпунили Колекцију текстилног покућства.

Орнаменте за слику Милка је „прегледала" из популарних женских часописа из седамдесетих година 20. века, те их можемо посматрати као покушај што дужег одржавања у животу традиционалне ткачке технике. Ипак, слике нису постале популарне и нису заживеле ни у кућама градске ни у кућама сеоске средине.

РАЗБОЈ, ОСНОВА И ПОТКА

Основу на разбоју за ткање кућног текстила чинила је кудељна, памучна или ланена нит. Врсту основе, као и њену дебљину је одређивала сама ткаља, у зависности од тога шта је ткала.

23. Орнамент птице на торби (инв.бр. 4359), (лево).
24. Ткана слика са орнаментом петла и кокошке (инв.бр. 9450).

У кућној, домаћој радиности током 19. века сво текстилно покућство се ткало на уском или малом разбоју – од столњака и пешкира, преко одевних предмета, до ћилима, пољавица и дозидница. Ткале су девојке, младе и старије жене.

Широки разбој постаје популаран на територији данашње Војводине крајем 19. века, а за његов настанак можемо захвалити Савки Суботић. Она је, за потребе изложбе у Будимпешти 1885. године и израду традиционалног ћилима, захтевала од угарске владе израду великог, широког разбоја. „Брдо" за разбој је требало да буде широко 2 метра. После изложбе у Будимпешти су такви разбоји постали популарни код ткаља, јер се на њима могао исткати ћилим без шава по дужини, а и орнаменти су лакше уклапани. Широки разбој су брзо прихватиле професионалне ткаље у Меленцима, Куманима и Стапару. Њиме се постигла одређена модернизација разбоја, прилагођавање ткачке орнаментике и мењање укуса саме ткаље или наручиоца ћилима.[40]

На широким разбојима су обично ткале по две ткаље, и то углавном снаха и свекрва, ћерка и мајка или две јетрве. Орнаменте на ћилимима су ткаље углавном „скидале" са индустријских прекривача, или су пак саме смишљале орнаменте и мењале боје.

Основу на разбоју за ткање ћилима најчешће је чинила кудеља различите дебљине, а њено постављање се у народу назива „сновање нити". Потка је била вунена нит, мада је понекад увођена бела памучна нит – за орнамент беле боје.

Вунена нит за израду ћилима се добијала у домаћој радиности. Процес добијања нити обухватао је стрижу оваца, прање и чишћење вуне, рашчешљавање и предење. Вуну су преле жене на ручним или ножним преслицама. Вуна за ткање ћилима је у почетку бојена природним (биљним) бојама, а средином 19. века занатлије почињу да је боје анилинским.[41]

Пешкири су се ткали комбиновањем конопљаних, памучних или ланених нити и често је избор основе и потке био препуштен самој ткаљи. Ткани су и пешкири од истих нити у основи и у потки, у две или у четири нити.

Појава индустријског памучног и ланеног платна донела је одређене промене у тадашњем уређењу кухиње, али је и поједноставила одржавање комплетне хигијене у кући.

ТКАЊЕ

Ћилим је тканина са два лица, која се тка у две нити. Шаре на ћилиму се изводе техником која се у народу зове клечање, иверање или заметање. При сусрету два орнамента или две боје, стварају се мањи или већи прорези. Гужвице вуне се прстима провлаче кроз „зев" и те провучене вунене нити су „замет", а ткачка техника „заметање", „иверање" односно „клечање".

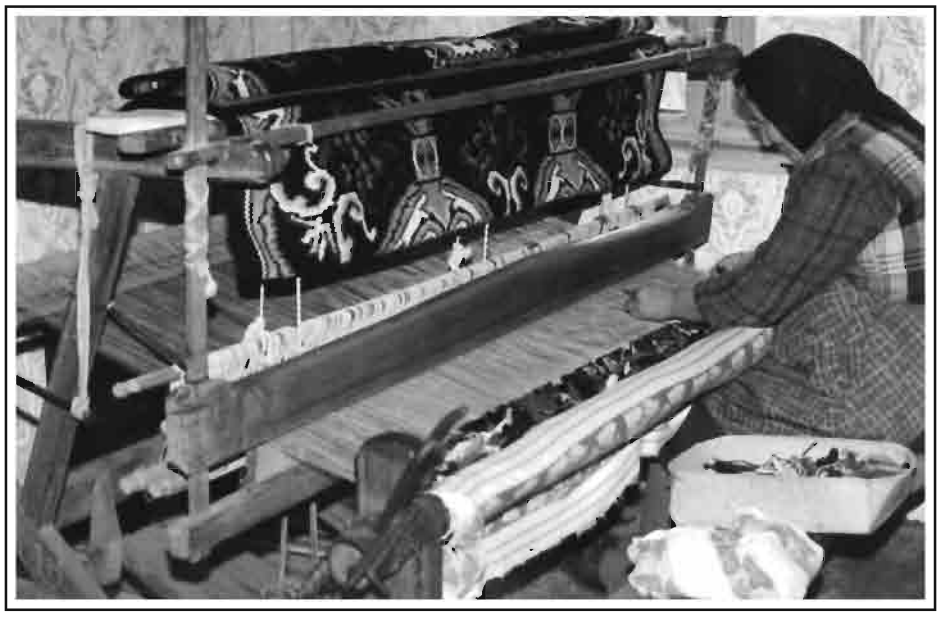

25. Милка Наїулов шка ћилим на широком разбоју, 1994.

Платно се у домаћој радиности ткало све до средине 20. века. Коришћене су памучне, ланене или конопљане нити. Оно је углавном рађено у 2 нити и такво ткање се назива обично, платненско ткање. Ткало се од материјала који је произведен у кући, или су куповане индустријске нити, које су коришћене за основу и потку, али и за украсни орнамент. Платно је израђивано на уском или малом разбоју, на којем се могла постићи ширина од 70 цм. Функција платна је одређивала материјал и технику ткања, као и начин украшавања.

Под појмом *сади* подразумевамо платно ткано старом техником у две нити, а под појмом *основано платно* – платно које је, такође, ткано старом техником у две нити, али се шара на њему изводи увођењем дебљих памучних нити у основу. Народни називи за ову врсту платна су „на усновице", „на ћерћелије", „без" или „нагрончано платно". Овом ткачком техником су ткани украсни и обредни пешкири.

Најједноставније украшавање пешкира је проткивање чункањем тј. слагањем нити потке у групу пруга у истој боји или у више боја. Овај начин украшавања спада у најстарији начин украшавања пешкира. Они су украшавани и проткивањем *рипс техником*, проткивањем „на даску" и пребирањем „у зев". Ове ткачке технике такође спадају у стару и веома распрострањену технику украшавања.

Комбинације нити основе или потке приликом уткивања шара смишљале су ткаље, те се на основу једног или више пешкира једне ткаље може анализирати њена креативност, расположење, као и материјално стање породице.

ВЕЗ

Класификовање везилачких техника се још увек врши према подели Јелице Беловић-Бернаћиковске на „вез бројем" и „вез по писму".[42] У оквиру њих постоје подтехнике. Код технике под називом „вез бројем" везиља мора да броји нити како би извезла орнамент, па се у народу она назива и „вез по жици". Сматра се да је ова техника једна од компликованијих и бољих, јер се од везиље захтевала већа стрпљивост и сигурнија рука. У овој техници су се углавном везли геометријски орнаменти, због лакшег уклапања и разбрајања нити. Бод покрстице се убраја у ову групу техника, мада се њиме може радити и исцртан орнамент.

„Вез по писму" се сматра једноставнијом и мање захтевном техником, јер у самој изради орнамента везиља прати унапред исцртану линију мотива. У ову групу везилачких техника убрајамо прутачки бод, бод пуњења и обамет. Маштовитост везиље код одабира орнамента је долазила до изражаја пре израде веза, јер је процес наношења шаблона и сушење платна захтевао одређено време. Предност ове технике је и у томе што се „вез по писму" израђивао „на сваком, па и најгушћем ткању, чохи, сукну, па и на свили, кадифи, брокату, кожи, на куповном ткању, као и на домаћем".[43]

Вез на дозидницама и пешкирима из Колекције текстилног покућства Етнолошког одељења рађен је прутачким бодом, бодом покрстице, бодом попуњавања и обаметом. Прутачким бодом и покрстицом је везен основни орнамент, а бодом пуњења је прекривана површина појединих орнамената. Обаметом је рађена само ивица дозиднице или пешкира која је у „цакнама". Натписи и монограми су везени прутачким бодом и бодом попуњавања.

ЗАКЉУЧАК

На основу анализе издвојених предмета из Колекције текстилног покућства Музеја Војводине можемо извести закључак да је богатство народне орнаментике дубоко утемељено у инвентивности, машти и укусу особе која га израђује. Мотиви за орнаменте су, без обзира на то да ли их је радила везиља или ткаља, налажени у природи, тј. у биљном и животињском свету.

Ткаља или везиља је узимала основни облик птице и других животиња, или пак цвета, а затим му додавала детаље по свом укусу. У зависности од расположења, она би потпуно мењала основни облик, или би само променила боје у орнаменту и тако добијала нове орнаменте – животиње и птице са више или мање стилизованим цветним гранама. Тај нови орнамент је слао поруку о мислима, жељама, осећањима или страховима особе која га је израдила. Важно је напоменути да су орнаменте углавном мењале веште ткаље, које су одлично познавале процес ткања, спретне везиље, које су лако комбиновале бројне везилачке технике, као и трукерке, које су орнаменте, преносећи их са папирног шаблона, комбиновале на самом платну.

Главна инспирација уметницима који су подржавали сецесију, нови уметнички правац који се појавио на прелазу из 19. у 20. век, била је орнаментика средњевековних споменика и уметност народа ваневропских и европских култура. Стваоци нових

орнамената постали су храбрији и инвентивнији. Један од најзначајнијих сецесиониста код нас био је Драгутин Инкиостри, који је инспирацију за своја дела налазио у српском етнографском материјалу. Савка Суботић је, током свог дугогодишњег, рада покушавала да укаже на аутентичност и старост српске народне уметности, текстилне радиности и орнаментике. Како је њен рад био инспирисан политичком идејом и борбом против хегемонистичке угарско-германофилске политике, тако је њен главни циљ био да својим ангажовањем пробуди националну свест Српкиња из свих друштвених слојева. Јелица Беловић-Бернаћиковска је, такође, покушавала да анализирајући нашу народну орнаментику, утиче на укус жена тога доба, али и на популаризацију народних мотива и домаће радиности. Рад поменутих аутора обележен је сличном класификацијом наше орнаментике. Они су дошли до заједничког става да се кроз све епохе може препознати карактеристичан српски народни тип и да се орнамент мења и прилагођава културним променама.

Велико социјално раслојавање становништва, које је започето крајем 19. и почетком 20. века, донело је пораст стандарда и модернији начин живота градског становништва, али и тежњу сеоског становништва да достигне тај ниво. Постепена промена начина живота се највише огледала у модернијем уређењу животног простора. Већи или мањи текстилни предмети, вунени или платнени, наметнули су се својом практичношћу и лепотом и заузели главно место у кухињама, дневним или спаваћим собама. Ограничене материјалним стањем породице из које потичу, многе жене су саме израђивале текстилно покућство, доказујући своју вештину у изради ручног рада. Најпопуларнији орнаменти на предметима из тог периода су композиције зооморфних, флоралних и антропоморфних фигура, које су извезене разнобојним памучним концем.

Вунени предмети обрађени у овом раду ткани су техником клечања, а поједини делови орнамената су изведени ткачком техником „на даску“. Платнени предмети – пешкири и дозиднице, богато су извезени, или су на њима зооморфни и орнитоморфни орнаменти уткани техником „на даску“. Натписи са одређеном поруком или монограми власница су често укомпоновани на пешкирима за рам, сватовским пешкирима или дозидницама. Вез на овим предметима рађен је памучним концем – прутачким бодом, бодом попуњавања, покрстицом и обаметом.

Анализом појединих предмета закључујемо да су се реалистични зооморфни орнаменти, и то најчешће паунови, појавили почетком 20. века на ћилимима, торбама и пешкирима. Поједине домаће животиње су обожаване због својих особина, па су добиле велику примену и на кућном текстилу. Тако су, поред пауна, често рађени и петлови, голубови, пси и мачке. Међутим, остаје отворено питање да ли је жена оног доба имала сва сазнања о симболици и да ли је то било пресудно у њеној одлуци о избору одређеног мотива за ћилим, пешкир или дозидницу.

Савремено поимање симболике орнамената као универзалног језика ступа на сцену у другој половини 20. века. Орнаменту се даје универзална моћ комуникације, преко које се долази до појединца и до читавог народа. Међутим, у анализу орнаментике односно сваког појединачног орнамента не треба уводити рационализам и логику, јер се повезивањем са стварним изгледом мотива разграђује и уништава новонастали орнамент.

Када се разобличи симболика појединог орнамента, он губи на „лепоти“. Везиље или ткање нису придавале значај тој симболици и најчешће су се враћале основном орнаменту. Дакле, немогуће је донети генерални закључак, тј. тврдити да су све жене при изради одређеног орнамента имале исти осећај, исте мисли, страхове, надања и да су, како би се растеретиле, израђивале одговарајуће орнаменте. Можда је, ипак, било пресудно нешто сасвим друго, нпр. лепота и популарност орнамента, начин израде, доступност мустре или симпатије према одређеној животињи.

Жене су везле и ткале зооморфне (па и остале) орнаменте првенствено зато што им се поједини орнамент свидео и што су у његовој изради виделе смисао свог радног дана и целог живота. Наиме, оне су сваким својим следећим радом биле све вештије и истовремено све комуникативније, јер су на тај начин постепено уносиле промену и одређену живост у свој живот. Њихов живот се могао променити из корена, јер су комуницирале са различитим особама, училе нове везилачке и ткачке технике, или су пак одлазиле на вашаре ради набавке шаблона.

НАПОМЕНЕ

[1] Светлана Радојковић, *Зооморфни орнамент у традиционалној култури Шумадије*, Народни музеј Крагујевац 2008, стр. 9.

[2] Љиљана Трифуновић, *Кад у кући влада ред...*, Музеј Војводине, Нови Сад 2009, стр. 17.

[3] Милена Витковић-Жикић, *Уметнички вез у Србији* 1804–1904, Просвета – Музеј примењене уметности, Београд 1994, 51. Марина Цветковић, *Допринос Савке Суботић проучавању традиционалне текстилне радиности*, Гласник Етнографског музеја 70, Београд 2006, стр. 283.

[4] Марина Цветковић, нав. дело, стр. 281.

[5] Исто, стр. 287.

[6] Марина Цветковић, нав. дело, 283. Драгутин Инкиостри – Медењак, *Преторођај српске уметности,* Задужбина Илије М. Коларца, Београд 1907, 97. Јелица Беловић-Бернадзиковска, *Српски народни вез и текстилна орнаментика,* Књиге Матице српске 21, Нови Сад 1907, стр. 23.

[7] Реч је о цртежима „Бранков лик и стихови", „Девојка на студенцу", „Бранко и вила", „Кнежева вечера" и др. Љиљана Трифуновић, нав. дело, стр. 7, 10.

[8] Подаци преузети из Историјског архива у Белој Цркви. Захваљујем се Жељку Комарици на љубазности и стрпљењу.

[9] Љиљана Трифуновић, нав. дело, стр. 9.

[10] Марина Цветковић, нав. дело, стр. 282.

[11] J. Chevalier, A. Gheerbrant, *Rječnik simbola*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1987, XVI–XVII.

[12] Исто, XXII.

[13] Мирјана Малуцков, *Ћилимарство Срба у Војводини*, Музеј Војводине, Нови Сад 2003, стр. 50–51, 65–66.

[14] Исто, стр. 69.

[15] Светлана Радојковић, нав. дело, стр. 24–25.

[16] Миленко С. Филиповић, *Ћилими и ћилимарство у нашим земљама до средине XIX века*, Гласник Земаљског музеја у Сарајеву, Сарајево 1957, стр. 179.

[17] J. Chevalier, A. Gheerbrant, nav. delo, str. 485–486. Светлана Радојковић, нав. дело, стр. 26.

[18] Мирјана Малуцков, нав. дело, кат. бр. 135, стр. 194.

[19] J. Chevalier, A. Gheerbrant, nav. delo, str. 226–229. Светлана Радојковић, нав. дело, стр. 29.

[20] J. Chevalier, A. Gheerbrant, nav. delo, str. 287–288.

[21] Иван Клајн, Милан Шипка, *Велики речник страних речи и израза*, Прометеј, Нови Сад 2006, стр. 788.

[22] Мирјана Малуцков, нав. дело, стр. 70.

[23] Душан Бандић, *Религија Срба у 100 појмова*, Нолит, Београд 1991, стр. 40–44.

[24] J. Chevalier, A. Gheerbrant, nav. delo, str. 502–504.

[25] Исто, стр. 459–462.

[26] Исто, стр. 486–487.

[27] Мирјана Малуцков, нав. дело, стр. 104.

[28] J. Chevalier, A. Gheerbrant, nav. delo, str. 761–762.

[29] Душан Бандић, нав. дело, стр. 25–30.

[30] Љиљана Трифуновић, нав. дело, стр. 5.

[31] J. Chevalier, A.Gheerbrant, nav. delo, str. 471.

[32] Светлана Радојковић, нав. дело, стр. 26–27. J. Chevalier, A. Gheerbrant, nav. delo, str. 168–169.

[33] J. Chevalier, A. Gheerbrant, nav. delo, str. 343–344.

[34] Исто, 183, стр. 481–482.

[35] J. Chevalier, A. Gheerbrant, nav. delo, str. 270–278. Душан Бандић, нав. дело, стр. 37–40.

[36] J. Chevalier, A. Gheerbrant, nav. delo, str. 476–480. Светлана Радојковић, нав. дело, стр. 30. Душан Бандић, нав. дело, стр. 25–30.

[37] J. Chevalier, A. Gheerbrant, nav. delo, str. 375–376.

[38] Мирјана Малуцков, нав. дело, стр. 103.

[39] Податке је 1861. године на терену у Срему чула и записала Савка Суботић. Видети у: Марина Цветковић, нав. дело, стр. 285.

[40] Марина Цветковић, нав. дело, стр. 281. Немет Ференц, *Торонталски ћилим: четврт века ткања у Банату*, Нови Сад 1994, стр. 32.

[41] Братислава Идвореан Стефановић, *Ткање,* у: *Музеј Војводине: стална поставка*, Музеј Војводине, Нови Сад 1997, стр. 311–314.

[42] Jelica Belović-Bernadzikowska, *Mala vezilja*, Tiskara „Laginja i drug", Pula, 15. Јелица Беловић- Бернациковска, *Југословенски народни везови*, Нови Сад, ПЦК, 1933, стр. 12.

[43] Јелица Беловић-Бернадзиковска, *Српски народни вез и текстилна орнаментика,* Књиге Матице српске 21, Нови Сад 1907, стр. 79.

ФОТОГРАФИЈЕ

Фотографија број 1 преузета је из месечног листа *Српска везиља* бр. 8 из 1905. године.

Фотографије 2 и 3 преузете су из документације Историјског архива у Белој Цркви.

Фотографије број 4, 5, 8–24 преузете су из фото-документације Етнолошког одељења Музеја Војводине.

Фотографије 6 и 7 преузете су из Градског музеја у Сенти.

Фотографија број 25 преузета је из монографије *Техника ткања ћилима код Срба у Војводини* Братиславе Идвореан-Стефановић.

ЛИТЕРАТУРА

Душан Бандић, *Религија Срба у 100 појмова*, Нолит, Београд 1991.

Jelica Belović-Bernadzikowska, *Mala vezilja*, Tiskara „Laginja i drug“, Pula [1911].

Јелица Беловић-Бернациковска, *Југословенски народни везови,* ПЦК, Нови Сад 1933.

Јелица Беловић-Бернадзиковска, *Српски народни вез и текстилна орнаментика*, Књиге Матице српске 21, Нови Сад 1907.

Мирослав Божин, Бранислав Ђурчић, *Стајар, приче и јунаци,* Terra nova, Нови Сад 2002.

Петар Влаховић, Предраг Ацић, *Паун у народној религији, умотворинама и уметности,* Гласник Етнографског музеја 16, Београд 1953.

Милена Витковић-Жикић, *Уметнички вез у Србији* 1804–1904, Просвета – Музеј примењене уметности, Београд 1994.

Александар Гура, *Симболика животиња у словенској народној традицији,* Бримо, Логос, Александрија, Београд 2005.

Братислава Идвореан-Стефановић, *Техника ткања ћилима код Срба у Војводини*, Музеј Војводине, Нови Сад 2009.

Братислава Идвореан-Стефановић, *Ткање*, у: *Музеј Војводине: стална поставка*, Музеј Војводине, Нови Сад 1997.

Драгутин Инкиостри - Медењак, *Препорођај српске уметности*, Издање Задужбине Илије М. Коларца 121, Задужбина Илије М. Коларца, Београд 1907.

Иван Клајн, Милан Шипка, *Велики речник страних речи и израза,* Прометеј, Нови Сад 2006.

Шпиро Кулишић, Петар Ж. Петровић, *Српски митолошки речник,* друго допуњено издање, Етнографски институт САНУ, Интерпринт, Београд 1998.

Мирјана Малуцков, *Збирка пешкира у Војвођанском музеју*, Рад војвођанских музеја 31, Нови Сад 1989.

Мирјана Малуцков, *Ћилимарство Срба у Војводини,* Музеј Војводине, Нови Сад 2003.

Вјера Медић, *Натписи на народној ношњи из Фонда Етнографског музеја*, Гласник Етнографског музеја 73, Београд 2009.

Ференц Немет, *Торонталски ћилим: четврт века ткања у Банату*, Форум – Музеј Војводине, Нови Сад, Индустрија тепиха „Пролетер“, Зрењанин, 1995.

Катарина Новаковић, *Одлике народног веза у Војводини*, Рад Музеја Војводине 46, Нови Сад 2005,

Светлана Радојковић, *Зооморфни орнамент у традиционалној култури Шумадије,* Народни музеј Крагујевац, Крагујевац 2008.

Српска везиља: илустровани лист за ручни рад, домаћу потребу и забаву, бр. 8, Вршац 1905.

Љиљана Трифуновић, *Кад у кујни влада ред...: колекција дозидница Музеја Војводине*, Музеј Војводине, Нови Сад 2009.

Миленко С. Филиповић, *Белешке о ћилимарству у Војводини*, Матица српска, Нови Сад 1953.

Миленко С. Филиповић, *Војвођански ћилими у народним обичајима*, Зборник Матице српске, Серија друштвених наука 2, Нови Сад 1951.

Миленко С. Филиповић, *Ћилими и ћилимарство у нашим земљама до средине XIX века,* Гласник Земаљског музеја у Сарајеву, Сарајево 1957.

Марина Цветковић, *Допринос Савке Суботић проучавању традиционалне текстилне радиности,* Гласник Етнографског музеја 70, Београд 2006.

J. Chevalier, A. Gheerbrant, *Rječnik simbola,* Matica hrvatska, Zagreb 1987.

Ljiljana Trifunović

ZOOMORPHIC ORNAMENTS ON TEXTILE HOUSE GOODS

Summary

The author of this text examines the diversity of zoomorphic ornaments, their similarities and differences, their compositional solutions, aesthetic value, the cultural-historical significance of certain ornaments and objects themselves. Analyzed are rugs, towels, wool and cloth embroidered wall hangings, bags and woven images from the Collection of Textile House Goods of the Ethnological department of the Museum of Vojvodina in Novi Sad.

UDC: 27-562:641.5(=161.2)(497.113)

БЕЗ ПИПЕНКИ НЕМА БАДЊЕ ВЕЧЕРИ – ПРАЗНИЧНА ХРАНА У ВОЈВОДИНИ КАО ДЕО КУЛТУРНОГ НАСЛЕЂА

Татјана Бугарски, Музеј Војводине Нови Сад

Апстракт: У раду се расправља о улози хране приликом обележавања породичних празника у Војводини. Период дуг око 50 година након Другог светског рата био је обележен бројним друштвеним и културним променама које су се одражавале на породични живот и празничну културу, а утицале су и на сферу исхране. На примеру хране која се припрема за Бадње вече код Русина у селу Бикић До у Срему показују се различити нивои значења хране и начини њене трансформације. Посматрајући храну као део нематеријалног културног наслеђа ове заједнице, откривамо на који начин оно може да буде сведочанство прилагођавања новој средини и новим условима живота, мост помоћу којег се заједница повезује са другим у свом окружењу, али и симбол чувања сопственог идентитета.

Кључне речи: храна, празници, породица, Бадње вече, Русини

Храна представља важан део сваке културе. Припремање, презентовање и конзумирање, или пак одсуство одређене хране, користе се да обележе време, установе друштвени идентитет и искажу симболички смисао понашања. Храна се користи као симбол у религији, као и у другим ситуацијама у којима се исказује и потврђује идентитет и свест о припадању заједници.

Исхрана је, као значајан елеменат културе, класична етнолошко-антрополошка тема. Код нас су етнолози оставили бројне записе о храни, обично у склопу општијих радова о култури одређеног краја, обраћајући пажњу на стара јела, као и она која су присутна у обредно-обичајној пракси. Међу ауторима који су се посебно бавили темама у вези са храном су: Сима Тројановић (*Старинска српска јела и пића*), Сребрица Кнежевић, Миленко Филиповић и други. Сребрица Кнежевић је, након низа објављених радова о исхрани, представила и теоријско-методолошки приступ проучавању исхране (Knežević 1980), у ком је навела најважније особине исхране као културног феномена које треба имати у виду приликом етнолошког бављења овом темом. Како она наводи, исхрана је једна од најстаријих одлика културе и резултат узајамних односа човека и природне средине; она је важно обележје етницитета, као и темпорални и социјални показатељ; подложна је одређеним забранама, али и правилима о обавезном конзумирању; део је веровања о свету демона, може да буде објекат уметничког изражавања, има кохезивну снагу у друштвеном животу и у посредништву између живих и мртвих и изразито је динамичан део културе (Knežević 1980).

Међу најутицајније антрополошке радове о храни спадају радови Клода Леви Строса и Мери Даглас. Од краја 20. века расте интересовање антрополога али и других научника за проучавање односа хране и културе. Посебно интересовање антрополога последњих деценија влада за „етничким кухињама", нарочито у Великој Британији и Сједињеним Америчким Државама. Мери Даглас је 80-их година 20. века водила пројекте истраживања хране у културама америчких Италијана, Афроамериканаца и америчких Индијанаца. Проучавање места хране у културама етничких заједница подразумева и узимање у обзир других категорија идентитета, попут рода, класе и других. Посебно се узима у обзир однос између глобализације и опстанка етничких кухиња, као и прилагођавање новонасталим ситуацијама.

У савременом друштву исхрана је важан део начина живота, ознака личног идентитета и животног стила. Повезаност хране и идентитета подразумева сложене процесе адаптације, одбијања и интерпретације (Scholliers 2001, 15). А. Ападураи је на примеру Хинду културе у јужној Азији показао да је храна посебно моћно семиотичко средство помоћу којег се покрећу снажне емоције, које може бити коришћено да се преносе дубоко уврежене друштвене и моралне основе Хинду друштва, попут статуса, конфликата и схватања о себи и другима и у том контексту је користио термин *гастрополитика*. (Palmer 1998, 187).

Сфера кулинарства је културна арена у којој се одвијају процеси културних преговарања, коментара и критике (Avieli 2009, 221). Авиели наводи да су те чињенице посебно важне у политички ауторитативним контекстима, у којим се држава често надмеће са религијским институцијама око лојалности и преданости својих грађана, и где интеракцију између центра и маргиналних група често карактеришу понављани покушаји режима да надјача супротстављене идеологије и суптилни начини отпора слабијих друштвених група и појединаца (исто).

Храна и религија су тесно повезани елементи културе и то на више нивоа. Узимање обредне хране је важан део многих религијских ритуала. Такође, постоје бројни религијски прописи који се тичу обредне, али и свакодневне исхране. У књизи *Food and Gender: Identity and Power* Керол М. Кунихан наводи да је храна у многим културама средство за одржавање добрих односа између људи и божанстава. Такође, освећена храна је могла да буде и средство субверзије тоталне мушке контроле коју су спроводиле жене посвећене вери (енг. *holy women*) у католичанству у средњем веку. Наиме, оне су одбијајући да једу било шта осим освећене хостије, доводиле у питање легитимност појединих свештеника тако што су повраћале хостију тврдећи да није освећена, односно претворена у тело Христово (Counihan 2005, 5). У Бикићу у Срему је сачувано сећање на веровање да се љуске освећених шарених јаја *писанки* могу „посејати" у земљу, а ако на том месту изникне босиљак, то значи да је свештеник дорастао својој улози, односно верује се да заслужује поверење парохијана.

ПРОМЕНЕ У ПРАЗНИЧНОЈ И ОБРЕДНОЈ ИСХРАНИ У ВОЈВОДИНИ ТОКОМ ДРУГЕ ПОЛОВИНЕ XX ВЕКА[1]

Велике друштвене промене носиле су са собом као последицу и промене у сфери исхране. Исхрана у Војводини је резултат историјских токова, миграција и различитих културних утицаја, који су се мешали са кулинарским навикама локалног становништва. Поред континуираног утицаја са истока, приближавање западним узорима је процес који може да се прати на територији данашње Војводине још од 18. века, прво у највишим круговима свештенства, а касније и осталих: прво у граду, а након тога и на селу. Утицаји из града су ширени на селу тако што су многе сеоске девојке и жене служиле у богатијим грађанским кућама и та знања примењивале у својом породицама. Утицаји из западне и средње Европе, пре свега француски и немачки, доспевали су и путем штампаних кувара, који су објављивани од средине 19. века.

Други светски рат и промене које су уследиле након његовог окончања оставиле су велике последице на сферу исхране. Период након Другог светског рата обележен је економско-политичким мерама, међу којима је и обавезни откуп пољопривредних производа од 1945. до 1952. године. Обавезан откуп био је део аграрне политике Комунистичке партије Југославије. Иако је откуп житарица и других пољопривредних производа уобичајена мера којом државе обезбеђују ове производе и стварају робне резерве, откуп у овом периоду је имао снажна политичка обележја. Његово спровођење је често вршено уз помоћ судских и полицијских органа, а запамћено је по бруталности и употреби насилних метода (Попов 2002, 6 – 7). Ова мера је, осим економских карактеристика, била усмерена на нестанак приватних поседа и богатијих сељака – *кулака*. Настојало се да се на селу повећа број и удео земљорадничких задруга, па је у периоду од 1946. до 1950. године у Војводини основано 745 сељачких радних задруга, у оквиру којих је до 1952. године било 124.960 чланова (Попов 2002, 542). Друштвено-економске последице ове политике на војвођанско сељаштво су биле бројне. Сматра се да је она у великој мери помогла да у послератном периоду у држави не завлада глад, али је дуготрајно оставила лоше последице на пољопривреду и на сељаке.

Миленко Филиповић је оставио белешке о исхрани Сремаца почетком 50-их година 20. века, коментаришући да је у њој остало мало тога старинског и аутентичног, те да је исхрана под великим средњоевропским утицајем (Filipović 1962). Током друге половине 20. века, међу најважнијим утицајима било је све распрострањеније коришћење индустријски прерађене хране, доступне у трговинским радњама у свим насељима, које је било израженије од 60-их и 70-их година. Велике промене наступиле су и услед опремања домаћинстава електричним апаратима (фрижидери и замрзивачи), што је омогућило другачију припрему и чување хране и продужену доступност одређених врста хране.

Општина Шид је смештена у западном делу Срема. Шид је током социјализма имао карактеристике аграрног града: око 15000 становника, велик удео

пољопривредног становништва, као и индустријске погоне, већином прехрамбене индустрије, али и хемијске, текстилне, металне. Центар је општине која се састоји још од 18 села смештених на западним, нижим обронцима Фрушке горе, Сремској (Фрушкогорској) лесној заравни и алувијалним равнима Босута и Саве.

У селима у околини Шида, као и у оближњим градовима, породице су се током XX века бавиле пољопривредом и узгајале индустријско биље (сунцокрет, шећерна репа), житарице, воће и поврће, винову лозу. Било је распрострањено и сточарство, а узгајане су свиње, овце, говеда. Поред млека, производили су се и млечни производи, већином за продају на шидској, новосадским и београдским пијацама. Распрострањено је било прављење читавог низа сухомеснатих производа, за свакодневну исхрану, али и за посебне, празничне прилике. У местима на обронцима Фрушке горе гајена је винова лоза, а у нешто нижим пределима воће. Специфичне су одређене врсте воћа, сродних шљивама (*зерделије, тургуње, ринглови, беле шљиве*) од којих је највише прављена ракија. Вино и ракија су прављени у појединачним породицама, јер је већина породица у селима на Фрушкој гори имала винограде. Вино је прављено за сопствене потребе, као и за продају у селима у којима није било винограда. У местима ближе рекама Дунав и Босут становници су се бавили риболовом. Пчеларство је било распрострањено у мањој мери. Од култура које се данас мање гаје за исхрану, а биле су врло распрострањене у блиској прошлости, могу се поменути мак и боб.

Иако су села у опшини Шид смештена на релативно малој удаљености једна од других, имала су своје специфичности у пољопривредним делатностима и у начину исхране и спремања хране који су са тим у вези. У селима смештеним око босутских шума било је развијено свињарство. У Вишњићеву се налази највећи део површине шидске општине који је под шумом, те су у том селу највише сакупљане и коришћене јестиве гљиве и пужеви, а у шумама су и свиње храњене жиром (по чему се овај део Срема зове „свињски Срем“, за разлику од дела који је на Фрушкој Гори који се зове „вински Срем“). Села у близини реке Босут имала су развијен риболов, као и начине прераде рибе (димљење). Међутим, одређена села нису смештена у близини река, те је риба у исхрани њихових становника била реткост, као нпр. у Беркасову и Бикић Долу. Са друге стране, ова села су смештена на јужним падинама Фрушке Горе, те је готово свака породица имала виноград и производила своје вино; воће је такође било доброг квалитета, те су прављене ракије, као и разне прерађевине од воћа. Насупрот томе, у селима која су била у равници нису гајили квалитетно воће, али је квалитетна земља – црница погодна за гајење житарица.

Овом приликом су узети у разматрање празници који се сврставају у календарске, или у празнике и обичаје годишњег циклуса, а који имају најважнији значај у животу породице. Обележавање и прослава религијских празника спадају у домен приватне побожности. За њих је карактеристично да, осим религијске, односно литургијске или црквене стране, садрже и друге, профане аспекте, везане за остала искуства појединаца, породица и шире заједнице: окупљања, породичне прославе, обичаје, весеља и слично. Према мишљењу испитаника, у овом смислу су најзначајнији породични празници у току године

Табела 1: Етнички састав становништва Шида

Година	Укупно	Срби	Русини	Словаци	Хрвати	Мађари	Југословени	Остали
1948.	6710	3568	1042	982	900	99	-	119
1971.	11796	7234	998	1225	1434	108	563	234
1991.	14275	9069	735	982	1261	72	1675	481

Табела 2: Етнички састав становништва општине Шид

Година	Укупно	Срби	Русини	Словаци	Хрвати	Југословени	Остали
1948.	32652	17550	2720	3474	7399	-	1509
1971.	38646	22771	2149	3607	7778	1012	1329
1991.	36317	21683	1515	2841	6047	2940	1291

били су Божић, Ускрс, крсна (породична) и сеоска (храмовна) слава.

У време након Другог светског рата, када су нове власти старе, првенствено религијске прославе означавале као непожељне и уводиле своје празнике, у приватном окружењу су упоредо обележавани религијски празници, али су постепено увођени и нови, секуларне природе. Током читавог социјалистичког периода ова смена празника и њихово упоредо породично обележавање били су процеси који су зависили од бројних фактора. Породичне свечаности, поготово оне религијске природе, остајале су у домену приватног, те је етнографски рад најбољи начин за њихово осветљавање.

Велики утицај државе у свим сферама живота и преовладавање државне идеологије довели су до тога да приватни живот карактерише стално кретање између „јавног изражавања политички и идеолошки прихватљивих 'истина' (у складу са партијским, националним, и сличним владајућим мишљењем) и приватног, паралелног, потискиваног, тајног, изражаваног само у најужем кругу породице и пријатеља" (Ристовић, 2007, 23).

Дуња Рихтман-Аугуштин је писала да је социјалистичка Југославија успоставила своје празнике као знак свога легитимитета (Rihtman-Auguštin 2000, 101). При том је посебну пажњу обратила на то „како политички празници и ритуали ритмизирају живот" (исто, 103). Установила је да је социјалистичке празнике и ритуале могуће упоредити с традиционалним обичајима годишњег циклуса – донекле су их пратили, али су их и нарушавали. Социјалистички календар је такође познавао циклус зимских и циклус пролећних празника и поштовао дужу летњу паузу, али је померао њихове прелазне врхунце. Први мај долази заправо (углавном) након раздобља у које пада Ускрс, 29. новембар је антиципирао адвент (исто, 116). Закључила је да је наличје метаморфозе социјалистичких празника феномен декристијанизације народне културе.

Приватне прославе религијских празника биле су сфера коју је власт желела да контролише, у складу са ставовима владајуће идеологије према религији: већ од 1947. године приватне прославе Божића, слава и других религијских празника биле су забрањене за чланове Комунистичке партије (Радић, 2007, 669).

Обредна пракса везана за религијске празнике у самим домаћинствима смањивана је из више разлога. Осим опредељења неких породица да се поштују забране и да се ови празници више не славе, из страха или пак слагања са новом идеологијом, до тога је постепено долазило и због других разлога. Обележавање религијских празника углавном је подразумевало значајне јавне аспекте прослава, које се врше у цркви или у оквиру заједнице – насеља, суседства или ширег круга породице и пријатеља. Такође, многи породични религијски ритуали подразумевају учешће више генерација једне породице, са различитим улогама. Промене у саставу породице увек су утицале на промене у породичним свечаностима.

У периоду социјализма јавни аспекти религијских прослава били су знатно редуковани, те су њихови приватни аспекти имали значајну улогу у очувању културног наслеђа везаног за религијске празнике. Међутим, временом су редуковане и многе обредне активности везане за породично обележавање религијских празника. Стога је посебно место у томе имала храна која је припремана у свечаним приликама. *Бољи ручак*, *прави ручак*, ручак *мало лепши* је обично била прва информација коју сам добијала о томе да ли је неки дан свечано обележаван у породици. Идентификовање неког дана као празника често је било повезано са свечаним породичним ручком. Такође, када су се испитаници присећали и објашњавали да ли су се неки празници обележавали или не, обично су помињали начин исхране: „Не сећам се да се славило, чак ни да су се *правили колачи*...".

Класично место у анализама хране представља однос гозбе и поста који му претходи или, пак, почиње након гозбе (нпр. након гозби за покладе). За секуларне празнике није везана никаква врста поста; једина опозиција гозби јесте разликовање свакодневне и празничне хране, врсте и начина или количине конзумирања. Такође, важан део секуларних празника, попут „социјалистичке славе", и њиховог обележавања био је свечани заједнички обед (Антонијевић 1978).

Посту се током друге половине 20. века придавао све мањи значај, све мање су поштовани. Новије генерације су мање поштовале пост од старијих. У српским породицама у Шиду постови су држани тако да нису сви чланови постили читав пост. У већим породицама постови нису сматрани за обавезу деце, трудница, мушкараца који раде теже послове, него су постили најчешће старији чланови домаћинства. Од млађих, чешће су постиле жене. Остали су постили последњу недељу поста и нарочито последње дане

најдужих постова (Бадњи дан, Велики петак). Слично томе, у старим новосадским насељима, како бележи Д. Вишекруна, велики или ускршњи пост се поштовао после Другог светског рата тако што су постили поједини укућани – старије жене по шест или седам недеља, а остали чланови породице само на Велики петак (Вишекруна 2010, 339).

У породицама комуниста често је као знак да је породица одбацила хришћанска учења истицано да су на дан своје крсне славе за ручак имали пасуљ. Овакво прављење разлике је потпуно условљено тадашњим локалним обичајима. Наиме, пошто у време социјализма многе породице у Срему нису поштовале пост, укључујући и оне који су држали крсну славу, типичан славски ручак је био устаљени *бољи ручак* који није подразумевао посну храну.

Промене у припремању празничне хране текле су упоредо са променама у саставу породице. Већина сеоских жена са којима сам разговарала удало се у породице у којима је већ било жена: свекрва, некад и њена свекрва, заове или јетрве. Припрема јела је тада била подељена, па су снахе у почетку помагале, свекрве правиле јела, млађе жене колаче, уз помоћ жена из родбине које су биле веште у томе. Сада су све оне једине жене у кући, многе од њих удовице, те обављају сав посао око припреме хране, уз поједине делове које ураде синови или други мушкарци у кући – набављање и печење меса – печенице.

Бурне промене у начину живота, опреми у домаћинству и кухињи, одразиле су се на начине припреме хране. Русинско јело за Бадње вече – *капушћањики* нису се више пекле у пећи, као лепиње, него су се пекле или пржиле на уљу у тигању. Такође, у Новом Саду су Русинке куповале умешено хлебно тесто од пекара, од којег су затим месиле капушћањике. Коре за чесницу се данас купују, а раније су их домаћице саме „развлачиле". Наравно, постоје и разлике у односу на сличну свакодневну храну, па се тако у неким породицама коре за обичне пите купују, осим за чесницу, за коју домаћица сама прави коре.

Ситни, *слатки* колачи су током посматраног периода постали једно од главних обележја празника. Торте су припремане у богатијим градским породицама још почетком XX века, а када су фрижидери постали присутни у већини кућа, оне су више прављене и на селу.

Промене су се дешавале и у складу са личним одлукама и укусима. Избор традиционалних или нових јела или одустајање од припреме неких јела зависио је од тога да ли се укућанима та јела свиђају. Нека јела (попут паприкаша од изнутрица који је припреман пред Кирбај), полако су престала да се припремају јер више не одговарају општем укусу, односно тренду да се изнутрице користе у исхрани на тај начин. Такође, нестали су и услови који су у практичном смислу довели до стварања обичаја да се тај паприкаш припрема, јер због замрзивача, фрижидера и могућности да се и на селу по потреби набавља месо у месарама, свињске изнутрице не морају да се припреме одмах приликом припреме меса за печеницу.

У сећањима испитаника храна није само везана за одређене празнике, него и за особе које су је припремале у посебним приликама. Многима је остало у сећању како су њихове баке припремале храну. У разговорима су помињани и мириси колача који су се пекли данима пред празнике. Међутим, у већини разговора које сам водила, кувању се није придавала важност као креативном процесу или облику уметничког изражавања. У разговорима о празничној храни, нису се помињали укуси, њихови доживљаји ни лепота припремљене хране. О празничној храни се говорило као о нечем што се подразумева, набрајано је шта је од хране припремано, односно шта је морало да буде припремљено. У једном разговору домаћица је у негативном контексту прокоментарисала како су њене унуке из града са одушевљењем причале о кобасицама које је она припремала за Ускрс; сматрала је да није прикладно придавати храни такав значај, да је сам празник важнији. Овакав став је необичан када се има у виду колико је труда, времена, средстава и пажње посвећено припремању одговарајуће хране за свечаности и колики је њен значај у симболичком креирању празника.

Конзумирање хране је имало родне и узрасне оквире. Жене су на сеоским славама пиле сокове, као и деца, док су мушкарци пили ракију, вино, а касније и пиво. Такође, деца нису нуђена храном која им није била привлачна, као што је кавурма. За свечани обед за крсну славу и за сеоске славе деца нису седела за столом са одраслима, него им се посебно постављало. Домаћин је приликом свечаног ручка за сеоску славу седео у прочељу, а домаћица је служила госте.

Храна се појављивала и као важан елемент у мрежи друштвених односа, у којој су породица и кумови представљали најужи круг. Њима се и пакује „замотач" (месо и колачи) да понесу када одлазе са

славе. Такође, кумовима се носио колач на други дан Божића и Ускрса. На сличан начин су се одржавали односи са удатим кћеркама и њеном новом породицом.

Уопштено посматрајући, чини се да су на старим празницима и свечаностима служена иста јела, без већих промена у саставу, редоследу и слично, а да су новија, другачија јела била присутна у приликама са не тако дугом традицијом, као што су новогодишње и рођенданске прославе. Међутим, пошто су се мењали дужина прославе празника, састав и величина породице и шири круг учесника у прослави, број гостију и оних који припремају прославу, промене су се одразиле и на пољу хране везане за породичне свечаности. Ово се односи на пригодну храну, као и на обредна јела у ужем смислу, ако можемо да направимо такву разлику.

Јела која су припремана за свечаности била су сврставана у различите категорије. Пошто су гости на сеоске славе долазили дан раније, а остајали и дан после славе, требало је припремити више оброка за већи број људи. Уколико се за сеоску славу или неку другу прилику клала свиња, јела од изнутрица су служена пред славу (нпр. паприкаш од изнутрица) или за доручак на дан славе (чварци, џигерњача). Печено месо је служено за најсвечанији оброк – ручак на сам дан славе. Редуковањем времена прослављања на један дан, али и због мањег броја гостију, јела попут поменутог паприкаша су изостала, будући да њих нико од млађих чланова породице не воли. Из сличних разлога су вероватно изостајала и обредна јела која су још седамдесетих и осамдесетих у појединим сремским селима припремана – димљено месо пржено на црном луку на први дан Божића. Димљено месо је карактеристично за божићни јеловник, међутим централно место празничног ручка је ипак све више придавано божићној печеници.

Јела која су била уобичајена за свечане оброке имала су одређене особине по којима су се издвајала од сличних јела припреманих у другим приликама, барем по неком детаљу у припреми. Тако су бистре месне супе, које су уобичајене као почетак сваког свечанијег, недељног или празничног ручка, за сеоску славу спремане са резанцима посебно обареним у води (Ђурђево), а ускршња супа код Мађара и Русина била је прављена са тестенином „гркљанчићима“ који су обликовани помоћу брда и вретена за ткање. Поред обредне хране, у појединачним породицама су настајале и неке специфичне традиције за празнике, као што је доручак за децу на Бадњи дан: чај, хлеб и пекмез, послужен у „свечаним“ порцеланским сервисима.

Наранџе, чоколада, бомбоне и њихово даривање деци су биле саставни део божићних празника и имале важно место у креирању празничне атмосфере. У време несташица, недостатка новца и тешкоћа у њиховом набављању, ове намирнице су имале још истакнутије место као део свечаности и остајале су дуго у сећању оних који су могли да их пробају. Они су у разговорима увек наглашавали разлику између оскудице у свакодневици и осећаја обиља за празнике који је био подстакнут овим намирницама.

Породичне свечаности су прилике у којима породица гради одређену слику о себи и настоји да се покаже у најбољем светлу, а обично се те жеље, уколико је то могуће, одражавају и у увођењу нове хране и нових начина њеног припремања и служења. Међутим, поједине врсте хране везане за породичне ритуале, као што је вечера за Бадње вече, опстају у новим околностима и у промењеној средини.

Мешење обредних хлебова и њихово конзумирање представљало је важан део обредно-обичајне праксе везане за поједине религијске празнике. Велики божићни колач код православних и католика у Војводини најчешће је украшаван симболима плодности: тестом су симболично представљени усеви, плодови, алатке. Често је присутан босиљак, ораси, црвени конац, свеће. Код Срба и Шокаца у Срему вршило се његово ломљење на начин на који се то чини са славским колачем, осим што у овом случају није учествовао свештеник. Такође, славски колач је мешен уочи славе, са водицом коју је осветио свештеник неколико дана раније, док за божићни колач није коришћена освећена вода. Међутим, за чесницу је забележено да је мешена са *неначетом* водом (Босић 1996).

Промене везане за обредне хлебове некада су се одвијале у начину припреме и саставу намирница, међутим оне су биле у складу са ширим избором намирница које се користе за те празнике. Ове промене су наступиле у периодима пре испитиваног, али су се током XX века усталиле: чесница је обогаћена орасима и медом, некада и сувим грожђем, који и иначе имају важну улогу на трпези за божићне празнике. Ускршњи колач је код Срба у градској средини (Нови Сад) мешен са млеком и јајима, као *милихброт*, а

млеко и јаја се користе након поста у ускршњој исхрани; код Русина се спрема и посебно ускршње обредно јело *сирец* управо од млека и јаја са шећером. Русински ускршњи колач *пасха* могао је да буде од хлебног теста или умешен са млеком: „Неко прави обично паску, на води, а ја сам овде навикла да правимо од млека.“ (испитаница из Бикића, рођена у Беркасову)

При увођењу промена, када су ови наведени, најважнији обредни хлебови у питању, опстајала је разлика између бесквасног и квасног хлеба. Чесница је, у складу са тим, и даље била бесквасна, прављена од слаганих листова теста (попут баклаве), иако је то сада био „богат“ колач: „У нашој кући је увек било новца... Мама је по килу меда стављала у чесницу.“ (испитаница из Шида, Српкиња). Чесница је код Срба у Војводини током XX века прешла пут од округле погаче печене у пепелу која је преливана медом, до четвртасте пите од листова теста, надевене орасима и медом, која се пече у рерни, у плеху за печење. Данас се у неким породицама оваква чесница зове *баклава*, на коју подсећа по изгледу и начину припреме, али је задржала функцију и начин конзумирања чеснице.

Период после Другог светског рата био је обележен несташицама и сналажењем у тим условима. Приступ одређеној врсти и количини хране био је условљен односима моћи. У време након Другог светског рата ово је било уређено државном политиком обавезног откупа, као и уласком трговине и других грана под државни утицај. На тај начин, производња и дистрибуција биле су под директном контролом државе. Сеоска домаћинства су у претходним периодима производила већи део хране која им је била потребна, док је сада, у време обавезног откупа или „обавезе“ то било другачије организовано – остајао им је само део произведене хране. Самим тим, храна на породичним свечаностима је била скромнија. До неких намирница као што је чоколада сеоске жене нису могле лако да дођу. Један од начина је био размена са женама радника и војних лица којима је та врста намирница била доступнија. Оне су у замену за чоколаду давале свињску маст или неке друге производе.

Грађанске породице у Новом Саду су имале своје снабдеваче још из периода пре Другог светског рата – пољопривредне произвођаче са ченејских салаша или из околине, који су им доносили храну по договору, а посебно за породичне свечаности: ћурку за Божић и крсну славу. Они су се на тај начин снабдевали и свакодневним намирницама, попут крављег и овчијег киселог млека које им је доношено у глиненим посудама, али им је било посебно важно да имају сигуран извор квалитетних намирница за празнике. Већину празничне хране су припремале саме домаћице, укључујући и зимницу, на пример салате које су послуживане.

У каснијем периоду, од 1970-их година, претпразнично време је било обележено масовним куповинама. Пошто за време празника продавнице нису радиле, сви су настојали да купе довољно намирница за неколико празничних дана. Дневне новине су обавештавале да ће продавнице бити снабдевене довољним количинама хране, а за хлеб и друге намирнице чекало се у редовима.

Услови набавке хране одређивали су степен приватности њене употребе. Шид је градић који, као и већина околних села нема реку, а риба је сасвим ретко коришћена у свакодневној исхрани. Стога се риба за Бадње вече могла набавити у рибарници на пијаци. Будући да су прозори просторија локалног комитета КПЈ гледали баш према овој рибарници, њихови чланови су пред Божић демонстративно стајали на прозорима и посматрали ко купује рибу. Тако је и оваква активност као што је набавка намирница за обичајну исхрану била претворена у својеврсну комуникацију између људи на власти и оних који желе да припреме кућну прославу Божићних празника.

Склапање етнички и религијски мешовитих бракова је, као што је већ поменуто, у Војводини узело маха тек од 50-их година прошлог века. Мешовите породице у којима сам обавила интервјуе су углавном живеле одвојено од родитеља, што је била прилика за селективно прихватање породичних традиција, као и за стварање сопствених. Због разлике у календару, било је могуће провести ускршње (најчешће Ускрс по јулијанском и по грегоријанском календару нису истог датума) и божићне празнике са члановима породица различитих конфесија, што су моји саговорници најчешће и чинили.

Породичне свечаности поводом религијских празника у етнички и религијски мешовитим породицама могле су да буду прилика за зближавање унутар уже и шире породице, али и повод за несугласице као последице разлика. Ове несугласице су се додуше јављале и у етнички и религијски хомогеним породицама у којима су се ипак појављивале разлике

услед генерацијског јаза, другачијег порекла супружника и слично. Испитаници су ми ипак најчешће говорили о прихватању других традиција. Снахе су чешће прихватале традиције породица својих мужева уколико су живеле у истом домаћинству са свекрвом и свекром. При томе су свекрве углавном биле носиоци традиција, а снахе су временом преузимале поједине послове или ритуалне функције, попут мешења обредних хлебова за Божић или Ускрс.

ХРАНА ЗА БАДЊЕ ВЕЧЕ
као елеменат нематеријалног културног наслеђа Русина у Бикић Долу

Храна може да постане симбол идентитета неке групе људи. Промене се обично брже прихватају у свакодневној храни, него у оној која је део обредно-обичајне праксе. Такав је случај са обредним јелима која су део божићног циклуса обичаја у Бикић Долу. Поред низа јела која се припремају за Бадње вече и код других Русина у Војводини, Бикићани су сачували и нека посебна, која су карактеристична за место њиховог порекла – Хорњицу. Једно од таквих јела је сос од расола и гљива пипенки – *варова маћанка*.

1. Дечаци као вертепаши на Бадње вече, 6. јануар. 2012. године. (Фото: Аутор).

Русини су насељавали Војводину у више таласа, од средине 18. века. Тада су насељена поједина места у Бачкој, а одатле су се групе населиле и у Срем. У Шиду и околним местима Беркасово и Бачинци постоје веће групе Русина који су очували веру, језик и идентитет, имају школе и цркве. У другој етапи насељавања (од 1848. до 1880), Русини *Хорњаци*, углавном из Шаришке жупаније (Бардејовски срез) долазе претежно у Срем и стапају се са раније насељеним сународницима. Ови млађи насељеници су били гркокатоличке вере, као и већина ранијих, али су за себе говорили да су *Хорњаци* (Горњаци) и да говоре *по хорњацки* (по горњацки). Оаза ових Русина живи и даље у сремском селу Бикић До, у општини Шид.

Бикић До је село у општини Шид, чији се настанак везује за изградњу пута између Шида и Илока 1889. године. Налази се у непосредној близини манастира Привина Глава, на чије су се поседе Русини насељавали још од 1848. године. Први преци данашњих становника Бикић Дола доселили су се 1877. Пошто је направљен макадамски пут, ови досељеници су се из брдовитог дела постепено селили према главном путу, где се данас налази село Бикић До.

Са другим Русинима у околини, у Срему и Бачкој, Бикићане повезују вера, језик и обичаји, на пример бројни обичаји везани за Бадње вече и Божић од којих се многи и данас негују.

Живећи у Срему скоро век и по, Бикићани су се прилагодили тој средини и развили и негују елементе културе који су карактеристични за то подручје. По начинима привређивања Русини у Срему су временом постајали слични припадницима других етничких група у овој средини, Као нове гране су се појавили виноградарство, винарство и воћарство, за које у старом крају није било услова, док је Срем средина која је изузетно погодна за ове делатности. Између осталог, оно што их повезује са другим Сремцима је породично бављење виноградарством, винарством и воћарством. У старом крају нису се бавили тим занимањима, него претежно сточарством, што су и наставили у Срему. Сточарство и производња млека су били основа привредног живота у Бикић Долу, те је остала изрека да је нова црква, подигнута почетком 20. века „направљена од млека и масла“.

Русини у Војводини припадају гркокатоличкој цркви. Вера је, свакако, оно што највише повезује Русине. Данашња црква у Бикић Долу је изграђена 1904. године и посвећена је Успењу Пресвете Бого-

родице (Велика Госпојина), које се прославља 28. августа. *Кирбај* је, као и у свим местима у којима Русини имају цркву, важан догађај за мештане и њихове бројне госте.

Говор првих досељеника у село, *Хорњацки*, данас је готово ишчезао. Зна га још само неколико становника села; остали говоре русинским или српским језиком. Хорњацки језик се у Срему релативно брзо изгубио, за свега неколико деценија, иако и данас постоје појединци који га познају и користили су га у неком ранијем периоду свог живота, у пре свега у комуникацији унутар породице. Мешање са Другим Русинима, пре свега из других места у Срему, довело је до асимилације ове групе и уједначавања културе – језика и обичаја који су се првобитно разликовали због различитог места порекла, али и времена досељавања. Временом је склапано и све више етнички мешовитих бракова, тако да се у Бикићу данас користе русински и српски језик.

Богат обичајни живот и сачувани обичаји повезују Бикићане са другим Русинима у Војводини. Обичаји Божићног циклуса су међу највише сачуваним. Поред већине сличних, сачувани су и неки специфични обичаји, које је ова група Русина донела из старог краја, а који се тамо такође још практикују. Остали елементи божићних обичаја се не разликују од оних које негују остали Русини у Војводини.

За празник Свете Варваре – Варицу Русини у Бикић Долу су припремали жито, попут кољива: пшеница је кувана, самлевена, а у њу су додавани ораси и шећер. Ово жито се обично јело и следећа два дана, закључно са Светим Николом. На празник Свете Варваре раније је сејана пшеница у тањирић, да озелени до Божића. У средину се стављала чаша у коју су се стављале семенке кукуруза и све остале које су биле важне за домаћинство, а у то се постављала свећа која је горела за Бадње вече и сва три дана Божића за време ручка. Многи су временом ово померили за неколико дана касније, па су почели то да раде за католички Божић или неки дан око тог датума, да им пшеница не би прерасла.

Због обиља обичајних радњи које се врше у домаћинству Божић се сматра породичним празником. У време социјализма он је то био још више, јер је потискивана јавна страна прославе. Међутим, у селима је негована и ова друга страна, која није била везана само за ужу породицу и домаћинство. Саговорници су се углавном присећали граје на улицама на Бадњи дан, на Бадње вече и на Божић; у обичају су биле и узајамне посете, било као важан део обредно-обичајне праксе, било као друштвени обичаји. Код Русина, после вечере, а пре одласка у цркву на *саночне*, вршени су ритуални опходи деце и младића. Деца су ишла *по шпиваню* (русински, „на певање", коринђање), за шта су добијала воће, суво воће, слаткише, а у кућама рођака и новац. Добијено су стављали у платнене торбе које су носили окачене преко рамена. Старија деца и млади певали су божићне песме *(коляди)*, а били су сачувани и опходи звездара и вертепаша.

У Војводини је већ између два светска рата, у градовима и селима, био прихваћен и раширен обичај кићења божићног дрвета. Русини су у селима такође китили дрво за Бадње вече. Мушкарци су изјутра одлазили у шуму да донесу бор из шуме удаљене и по неколико километара. Осим бора коришћено је и дрво зимзелене „вење", а украшавано је салон бомбонама („мачке у џаку"), лицитарским и домаћим колачима печеним за ову прилику, округлог, овалног и у облику лутке и коња. Божићно дрво је стајало до Богојављења, односно до доласка свештеника на благослов дома. У Бикићу је то често било и дан касније, с обзиром да је свештеник на само Богојављење обилазио куће у Беркасову, а сутрадан у Бикић Долу. После благосиљања куће богојављенском водом, божићно дрво се склањало, а деца би појела преостале салон бомбоне.

На Бадње вече, непосредно пре свечане вечере, најстарији мушкарац је у кућу уносио сламу. Слама се прво постављала на сто, испод столњака и из ње су биране влати са класјем, помоћу којих је паљена божићна свећа. Остатак сламе се простирао по поду. До данас је сачувано живо сећање на ваљање и спавање у слами. Често се чује да је уношење сламе изобичајено када су се у кућама почели користити теписи, а саговорници се још увек сећају у којим кућама је уношена слама још и 70-их година XX века.

ОБРЕДНА ЈЕЛА ЗА БАДЊЕ ВЕЧЕ

Вечера на Бадње вече има посебан значај. Иако је још увек пост, на трпези се налази више карактеристичних јела. Истовремено, већ на Бадњи дан је припремана храна за предстојећи Божић. Припремано је више врста јела од теста:

– Божићни колач

– *осух* – посна погача за Бадње вече

2. Постављена трпеза за Бадње вече. Бикић До, 6. јануар. 2012. (горе);

3. Пржење капушћаници и кромпљаници на Бадње вече. Бикић До, 6. јануар. 2012.

4. Бобаљки (доле).

(Фото: Аутор)

– *Капушњики* и *кромпљаници* – пљоснате лепиње

– *бобаљки* – колачићи са маком.

Поред тога, од теста су прављене и фигурице: домаће животиње (најчешће јагње, а за дечаке коњ) и птице. У Бикићу је и *ташћок* (украс у облику птице који је био окачен за таванску греду и врата, тако да се спуштао када се врата отворе) прављен од теста. Од теста су прављени и украси за јелку – божићно дрво. У Руском Крстуру су за децу прављене птице од теста (Олејар 1978, 332).

Божићни колач се прави од киселог теста (са квасцем) које се умеси од најфинијег брашна. Од три дугуљаста дела теста уплете се плетеница која се савије у круг, тако да колач добије облик круга. Премаже се јајима, тако да није постан. За време вечере на Бадње вече стоји на трпези, али се једе на Божић.

За Бадње вече се припрема погача осух која је посна па се може јести тог дана.

Код Русина су за Бадње вече обавезно припремане танке лепиње од киселог теста са сецканим киселим купусом – *капушњики*. У сремским селима су припремани и *кромпљаници*, у које се умето купуса стављао пире од кромпира. У Беркасову су уместо ових јела припремали *лапоше*, од кромпир-пиреа умешеног са брашном, пекли их на плотни шпорета и премазивали уљем и белим луком.

На промене у припреми обредне и празничне хране утицале су измене у свакодневном животу. Пре увођења штедњака у домаћинства храна ја припремана на огњишту и у великим зиданим пећима у самој кући или у хлебним пећима у дворишту. Када је припрема хране на штедњаку преовладала, *капушћаници* и *кромпљаници* више нису печене у пећи, него су све чешће пржене на тигању на шпорету, како се и данас припремају. Једна саговорница је, док је спремала ова јела, изјавила како би се жене од којих је она научила да их спрема 50-их и 60-их година (бака, мајка, свекрва) изненадиле да виде овакав начин припреме.

Бобаљки су слатко јело од теста и мака. Праве се тако што се од најфинијег брашна, од теста од ког се прави и Божични колач, испеку округли колачићи величине ораха, који се затим намоче, „умију“ у води и поспу маком и медом (или шећером). Бобаљки су посебна посластица која се прави само за Бадње вече.

За вечеру је уобичајено да се припрема риба. Најчешће је то шаран који се пече у рерни заједно са пиринчем и кромпирим. Осим тога, на трпези буду

постављени мед, ораси, суво воће, јабуке. Под столњак и испод стола стави се мало сламе, као подсећање на уношење сламе у кућу на Бадње вече.

Русини у Бикићу за Бадње вече припремају, поред низа јела карактеристичних за друга русинска места, *варову маћанку* – сос од расола са гљивама. Ово јело су донели из старог краја – *Хорњице*. Брежуљкасто и шумовито окружење на обронцима Фрушке горе које подсећа на стари карпатски крај допринело је да неки елементи културе буду сачувани и у новом завичају. Међу њима се истичу знања о употреби гљива у исхрани, које код већине других заједница у овом новом завичају није толико распрострањено.

За припрему варове маћанке користе се печурке *пипенки* – медењаче (*Armillaria mellea*).[2] Ове гљиве се појављују и сакупљају у октобру, после кише, а потом се суше (у новије време се прокувају и замрзну). Варова маћанка се припрема тако што се на уљу пропржи брашно, додаје се расол разблажен са водом и на крају прокуване гљиве.

У контактима са сународницима из старог краја, из околине Бардејова у данашњој Словачкој, Бикићани су сазнали да се тамо такође припрема овај сос, од исте врсте гљива. Ово јело је саставни део традиционалне вечере за Бадње вече код Украјинаца, Пољака и Словака, о чему сведоче и сећања исељеника на амерички континент и њихових потомака.[3]

У контексту односа између свакодневне и обредне хране, сос од расола и гљива такође има своје место. Наиме, у Бикић Долу су сачувана знања и о прикупљању и припреми разних врста гљива за свакодневну исхрану, међутим, оне се више не прикупљају. Данашњи главни сакупљач гљива је сакупљао и друге врсте, које се користе у свакодневној исхрани, али их више не скупља. Саговорници су ми објаснили да гљиве које су прикупљане и конзервиране за свакодневну исхрану нису толико укусне, а да је сам процес конзервирања дуготрајан и компликован. Ипак, највероватније је у питању разлика у значењу пипенки и других гљива: „Без пипенки нема Бадње вечери – никада није било и никада неће бити!“ (саговорник из Бикића). Припремање овог јела подразумева и чување знања о самим гљивама, о њиховом прикупљању и процесима сушења и чувања. Ова знања су део културног наслеђа које су Бикићани донели из старог краја, из карпатских шумовитих области у којима су ове традиције такође сачуване. Населивши се на шумовитим ободима Фрушке горе, на којим успева иста врста печурки, Русини у Бикићу су могли да сачувају и да наставе да негују ова знања. Ипак, када је прикупљање гљива у питању, оно је готово ишчезло када је свакодневна исхрана у питању.

Са друге стране, свакодневна исхрана утиче и на обредну: међу снахама које су дошле у Бикић До има и оних које немају поверења у локалне сакупљаче гљива, немају знања о њиховом прикупљању и плаше се да случајно не припреме отровне гљиве. Због тога сос са расолом праве од шампињона који су данас уобичајени у свакодневној исхрани и купују се од узгајивача, на пијаци или у радњи.

Прикупљање гљива пипенки (које је тесно везано за за традиције за Бадње вече) опстало је и негује

5. Гљиве „пипенки“ у шуми поред села Бикић До (лево); 6. Припремање гљива за сушење, Бикић До, 9. новембар 2011. (Фото: Аутор).

се као део идентитета и веза са старим крајем. Оно је данас (када се Хорњацки језик потпуно изгубио и уступио место русинском) један од последњих знакова другачијег порекла Бикићана у односу на друге Русине у Војводини.

Негујући свој етнички и културни идентитет, Бикићани су ступили у контакт са сународницима из старе постојбине у данашњој Словачкој, са којима одржавају контакт и међусобно се посећују. Са сународницима из старог краја повезују их поједини елементи кутуре, сећања и знања и свест о пореклу. Контакти са сународницима из Хорњице се редовно одржавају, у организацији представника локалних власти. Размењују се поклони, као што је садница липе коју су Бикићани посадили у центру села, док су гости из Хорњице доносили упаковане сушене гљиве. Овај поклон из старог краја Бикићанима је био веома драг, додатно их је зближио и ојачао је њихово осећање заједништва.

Живећи у Срему скоро век и по, Бикићани су се прилагодили тој средини и развили и негују елементе културе који су карактеристични за то подручје. Између осталог, оно што их повезује са другим Сремцима је породично бављење виноградарством, винарством и воћарством. Ове нове гране су важан фактор у контактима са *Хорњицом*, јер их Бикићани схватају као симбол свог идентитета, те су приликом, сада већ редовних, посета сународника из Бардејова организовали њихово учествовање у берби грожђа. Иако становници овог села деле већину одлика културе са осталим Русинима у Војводини, чувањем појединих елемената културе граде свој идентитет, свест о посебности унутар ове групе и истовремено повезаност са старим крајем.

НАПОМЕНЕ

[1] Током 2011. године у Етнолошком одељењу Музеја Војводине спроведена су истраживања у оквиру пројекта *Породичне традиције у Војводини као нематеријална баштина*. Циљ пројекта било је истраживање породичне обредно-обичајне праксе везане за Божић, Ускрс и славе у Војводини. Посебна пажња је посвећена породичним традицијама у периоду после Другог светског рата. Том приликом, помоћу интервјуа су прикупљени подаци који се односе на следећа места: Нови Сад, Шид, Моровић, Бачинце, Гибарац, Илинце, Вашицу, Бикић До и Беркасово. Овом приликом представљен је део резултата истраживања који се односи на исхрану.

[2] Захваљујем се колеги Дарку Радмановићу, археозоологу, на помоћи у идентификовању врсте гљива.

[3] Како тврди један амерички љубитељ печурака „...*попинки* су познате сваком сакупљачу гљива, али су оне најпривлачније нама који смо пореклом из централне и источне Европе... за многе Пољаке, Словене, Украјинце и Русе, **Бадње вече не би било то што јесте без *попинки* на столу**“ (обележила Т. Б.) (“Popinki are well known by just about any mushroom hunter, but it's those of us of central and eastern European ancestry who find them most appealing... For many Poles, Slavs, Ukrainians and Russians, it wouldn't be Christmas Eve without popinki on the table”). http://www.outdoornews.com/November-2011/Big-bucks-and-fungi-fun/ > 17. 3. 2015

ЛИТЕРАТУРА

Антонијевић, Драгослав. 1978. „Социјалистичка слава у Срему.“ *Рад XX конгреса савеза удружења фолклориста Југославије у Новом Саду 1973*, Београд: 91–95.

Avieli, Nir. 2009. “`At Christmas We Don't Like Pork, Just Like The MacCabees': Festive Food and Religious Identity at the Protestant Christmas Picnic in Hoi An”. *Journal of Material Culture* 14; 219-241. DOI: 10.1177/1359183509103063 (приступљено 21. 10. 2009)

Босић, Мила. 1996. *Годишњи обичаји Срба у Војводини*. Нови Сад: Музеј Војводине – Прометеј, Сремска Митровица: Монада.

Вишекруна, Данка. 2010. „Ускршњи обичаји у Новом Саду.“ *Рад Музеја Војводине* 52: 329–339.

Knežević, Srebrica. 1980. *Teorijsko metodološki pristup proučavanju ishrane*, Etnološke sveske 3, 3–17.

Marković, Predrag J. 2007. *Trajnost i promena: Društvena istorija socijalističke i postsocijalističke svakodnevice u Jugoslaviji i Srbiji.* Beograd: Službeni glasnik

Милутиновић, Вера. 1971. „Обредна пецива у Војводини". *Гласник Етнографског института српске академије наука и уметности* XVI–XVIII: 125–158.

Олејар, Јанко. 1978. „Годишњи обичаји у Руском Крстуру." *Рад XX конгреса савеза удружења фолклориста Југославије у Новом Саду 1973.* Београд, 325–346.

Palmer, Catherine. 1998. "From Theory To Practice: Experiencing the Nation in Everyday Life", *Journal of Material Culture* 3; 175. DOI: 10.1177/135918359800300203 (приступљено 11. 5. 2007)

Попов, Јелена. 2002. *Драма на војвођанском селу (1945–1952) – обавезни откуп пољопривредних производа.* Нови Сад: Платонеум.

Радић, Радмила. 2007. „Српско друштво у XX веку између две вере: приватно и јавно". У: *Приватни живот код Срба у двадесетом веку*, прир. Милан Ристовић, 635–686. Београд: Clio.

Rihtman-Auguštin, Dunja. 2000. *Ulice moga grada: Antropologija domaćeg terena.* Beograd: Biblioteka XX vek.

Ристовић, Милан. 2007. „Од конструкције до деконструкције приватности (и назад) – време, простор, људи, питања." У *Приватни живот код Срба у двадесетом веку*, прир. Милан Ристовић, 5–25. Београд: Clio.

Scholliers, Peter. 2001. "Meals, Food narratives and sentiments of belonging in past and present", in Scholliers, P. (ed.), *Food, Drink and Identity: Cooking, Eating and Drinking in Europe since the Middle Ages*. Oxford: Berg, 3–22.

Filipović, Milenko S. 1962. *Različita etnološka građa iz Vojvodine*. Novi Sad: Vojvođanski muzej, Prilozi i građa 1.

Counihan, Carole M. and Steven L. Kaplan (ed.). 2005. *Food and Gender: Identity and Power.* New York: Harwood Academic Publishers.

Tatjana Bugarski

THERE'S NO CHRISTMAS EVE WITHOUT "POPINKI" – HOLIDAY FOOD IN VOJVODINA AS PART OF CULTURAL HERITAGE

Summary

The work discusses the role of food in the celebration of family holidays in Vojvodina. The 50-year-long period after World War II was marked by numerous social and cultural changes that reflected on family life and holiday culture, as well as on diet. In the example of Christmas Eve food prepared by Rusyn families in the village of Bikić Do in Syrmia, various aspects of the significance of food and the manners in which it is transformed are shown. Viewing food as part of the immaterial cultural heritage of this community, we discover how it can function as testament to the adjustment to a new environment and novel living conditions, serving not only as a bridge linking a community to others in its surroundings, but also as a symbol of the preservation of one's own identity.

UDC: 069.5(497.113 Zrenjanin):631.3"18/19"

ПОЉОПРИВРЕДНИ МУЗЕЈ У ЗРЕЊАНИНУ – ОД ИДЕЈЕ ДО „РЕАЛИЗАЦИЈЕ“

Бранка Бабић, Народни музеј Зрењанин

Апстракт: Народни музеј Зрењанин откупио је 2010. године богату колекцију пољопривредних машина и алатки од породице Малбашки из Зрењанина. Колекција прати развој пољопривреде средњег Баната кроз дуг временски период и сведочи о култури и традицији овог подручја где је обрада земље била и остала примарна делатност. Највреднији откупљени предмет је парна машина из 1860, у исправном стању. Међутим, услед друштвено-политичких дешавања, реализација Пољопривредног музеја до данас чека своје решење.

Кључне речи: Пољопривредни музеј, Народни музеј Зрењанин, породица Малбашки, средњи Банат, историја пољопривреде, 19. век, 20. век

УВОД

Појам музеј има разнолика значења у савременој култури. Теоретичари различитих научних дисциплина дали су велики број дефиниција, али као општа одредница и најшира употреба дефиниције музеја дата је од стране Међународног савета за музеје (ICOM). По ICOM-овом Статуту музеј је некомерцијална, стална установа у служби друштва и његовог развоја, отворена јавности, која сакупља, чува, истражује, објављује и излаже материјална и нематеријална сведочанства, у сврху проучавања, образовања и уживања.[1] С друге стране, постоје и приватне колекције где је колекционар подстакнут различитим мотивима и интересовањима у сакупљању одређених предмета. Самим тим, приватне збирке говоре доста о ономе ко их је створио, па се могу презентовати као својеврсна аутобиографија самог колекционара. Приватна колекција није било који скуп предмета акумулираних насумично, на основу неких међусобно неповезаних квалитета. Колекција мора да се састоји од предмета сакупљаних са одређеном сврхом и у намери да се досегне што је могуће целовитија и комплетнија скупина у складу с постављеним критеријумима селекције.

Душко Малбашки из Зрењанина је колекционар пољопривредних машина и алата, али се у његовој колекцији могу пронаћи и предмети који се, са становишта кустоса-етнолога, могу сврстати у Збирку домаће радиности (справе за прераду влакана, ткачке справе и помагала, узорци и прибор за шивење, вез и плетење, кућни алат). Колекцију је почео да сакупља његов отац, Мирослав Малбашки, након II светског рата. Мирослав Малбашки био је оснивач Земљорадничке задруге у Зрењанину (Великом Бечкереку). На јубиларном 50. Пољопривредном сајму у Новом Саду освојио је златну медаљу за иновацију, за машину за садњу лука. Већина предмета из ове колекције припадала је њиховој породици и коришћени су генерацијама. У жељи да комплетира колекцију, али и због љубави која се временом јавила, Душко Малбашки је део предмета откупљивао од других колекционара, или их је проналазио на пијаци. Као приватни колекционар учествовао је на манифестацији Ноћ музеја, када је капија његовог дворишта била отворена за све оне који су желели да се упознају са континуираним развојем пољопривреде средњег Баната. Малбашки наводи како је најчешће тада долазио у контакт са људима који су желели да му поклоне предмете које су имали, а који представљају део аграрне прошлости. Углавном су сви били вођени идејом да је боље предмете поклонити пасионираном колекционару него их продати за мале паре.[2] У периоду дугом сада већ више од педесет година, прикупљено је приближно пет стотина предмета, махом везаних за привреду и породицу Малбашки. Неки од тих предмета редовно су излагани на пољопривредним сајмовима, а оно што им даје посебан значај јесте да су сви у радном стању.

Пољопривредни музеј, како је своју колекцију називао Душко Малбашки, налазио се у Нушићевој улици у Зрењанину, у дворишту породичне куће. Године 2009. Град је донео одлуку да кућа буде срушена због изградње стамбених зграда на том месту.

Проблем који се јавио био је везан за даљи живот Пољопривредног музеја. Власник колекције није желео да је прода другим колекционарима нити да је распарчава тако што би распродао највредније машине. Његова жеља била је да читав музеј остане у Зрењанину, на неком другом локалитету, јер предмети које је сакупљао више од пола века сведоче о историји пољопривреде средњег Баната.

ЗНАЧАЈ ПОЉОПРИВРЕДНОГ МУЗЕЈА ЗА ГРАД ЗРЕЊАНИН

Због своје зиратне земље, пашњака, богатства у лесу, лесним заравнима и алувијалним равнима, Војводина је увек била привлачно место за насељавање великог броја становништва. Становништво досељено из брдско-планинских крајева, где је сточарство представљало основну привредну делатност, пренело је и у ове равничарске крајеве традиционалне навике у погледу гајења и чувања стоке.[3] Свакако да су и природне одлике, степски прекривач карактеристичан за подручје Баната, погодовале развоју сточарства.[4] Поред тога, у прошлости су на занимање становништва утицали и чести ратови и сеобе. Нестабилне политичке и економске прилике које су владале све до пада турске власти нису дозвољавале чвршће и дуже везивање за једно место. У времену када се сеобом селила и сва покретна имовина, сточарство је представљало најсигурнији начин привређивања.[5] Престанком ратова и сеоба, становништво се у већој мери окреће земљорадњи. Сточарство је и поред тога још увек било развијено и чинило је, уз земљорадњу, главни извор прихода. Обрада земље зависила је од сточне запреге, а поред тога стока је служила и за исхрану и одећу становништва.[6] Да Банат постане пољопривредни регион, утицао је и развој индустрије и увођење механизације крајем 19. и почетком 20. века. Изградњом железничке мреже, успостављањем бољег копненог и речног саобраћаја, Банат је био повезан са Румунијом и централном Европом где се налазило тржиште житарица.[7]

Чињеница да вековима уназад Банат важи за пољопривредну област, подстакла је идеју о формирању Пољопривредног музеја као депаданса Народног музеја Зрењанин. Зрењанински Музеј је музеј комплексног типа и завичајног карактера чиме покрива област средњег Баната, а сам град Зрењанин центар је Средњобанатског округа. У циљу заштите ове изузетне збирке породице Малбашки, којом се може пратити развој пољопривреде и занатства кроз дуг временски период, као и мисијом да се сачува и у музеолошком контексту презентује културно-историјско наслеђе региона за будуће генерације, Народни музеј је одлучио да откупи целокупну колекцију.

ПРОЈЕКАТ „ПОЉОПРИВРЕДНИ МУЗЕЈ У ЗРЕЊАНИНУ“

Процену колекције извршила је Комисија у саставу мр Рајка Грубић, музејски саветник Народног музеја Зрењанин, Јован Божиновић, дипломирани инжењер и виши кустос-конзерватор Музеја науке и технике Београд и Бранислав Милић, виши стручни сарадник Завода за заштиту споменика културе Зрењанин. Процењено је да поменута колекција због своје аутентичности, с обзиром на то да предмети потичу из овог краја и коришћени су у банатским сеоским домаћинствима, због своје очуваности, старости и оригиналности, представља изузетно вредно сведочанство о култури и традицији овог подручја. У извештају се наводи да се *у збирци која је понуђена на откуп по изузетном значају издваја колекција пољопривредних машина и алатки. Народни музеј у Зрењанину поседује реалативно скромну колекцију из области пољопривреде. Ако се узме у обзир да је ово пољопривредно подручје, где је обрада земље била и остала примарна привредна делатност, онда је разумљиво да је ова колекција од изузетног значаја. Као таква не само да ће употпунити збирку унутар Етнолошког одељења Народног музеја Зрењанин, већ ће бити презентована у оквиру сталне поставке и на тај начин постати доступна широј јавности.*[8]

Новчану вредност колекције утврдила је комисија, уз консултовање стручњака специјализованих музејских установа из Србије и Европе. У процени вредности колекције учествовали су и Музеј науке и технике Београд, The museum of English Rural life – Universety of Reading (Велика Британија), The National Museum of Science and Industry (Лондон), Deutsches Museum Munchen (Немачка). Највећу помоћ дало је ангажовање Роја Брицена и Кетрин Вилсон из Музеја руралног живота Енглеске који су пружили основне смернице у утврђивању вредности највреднијег предмета – парне машине. Они су установили да је у питању највероватније парна машина фирме „Clayton & Shuttleworth Ltd“ из Линколна (Велика Британија) израђена 1860. година, а не 1840. како се мислило. Подвучено је да такву парну машину они

немају, и да се у Великој Британији налази између шест и осам парних машина, од којих су три очуване и раде. Оно што се предпоставља јесте да је машина произведена изван Велике Британије, али у некој од радионица или фабрика које су билеогранци фирме „Clayton & Shuttleworth Ltd". Цена се у овој ситуацији није могла фиксирати из више разлога. Исти модел овакве парне машине није пронађен, цена сличних парних машина, али неисправних, у Великој Британији износи око 15.500 фунти, па је ова из колекције породице Малбашки процењена на око 20.000 фунти будући да је у исправном стању. Ипак, напоменуто је да се цена одређује висином средстава колико је музеј спреман да плати, а продавац то прихвати. Комисија се усагласила да откупна вредност парне машине износи 1.500.000,00 динара, са чиме се сложио и њен власник Душко Малбашки.[9]

Како би дошло до остварења пројекта „Пољопривредни музеј у Зрењанину", Народни музеј Зрењанин тражио је средства од Покрајинског секретаријата за пољопривреду, водопривреду и шумарство. Након свих процена, одређена је вредности Пројекта и у складу са тим одобрена су тражена средства. Децембра 2010. године, закључен је уговор између ове две стране при ком се давалац средстава обавезао да ће уплатити десет милиона динара за реализацију Пројекта, што је и учињено.[10] Од тих средстава 6.850.000 намењено је за реконструкцију објекта музејске поставке док је 3.150.000 било за откуп предмета. Рок за реализацију закљученог уговора са Покрајином био је годину дана. Буџет Града Зрењанина требало је да обезбеди додатних 2.000.000,00 за конзервацију и рестаурацију, аудио-визуелну технологију сталне поставке пољопривредне збирке, реконструкцију санитарног чвора и набавку витрина за излагање предмета.

На објекту Народног музеја Зрењанин било је неопходно урадити извесне грађевинске радове пре оснивања самог Пољопривредног музеја, с обзиром на то да је првобитно решење подразумевало да се колекција породице Малбашки смести у амфитеатру Музеја. Након што су средства добијена, расписана је и јавна набавка пројектно-техничке документације како би се решило питање рестаурације дворишне фасаде, партерног уређења атријума, наткривање атријумског дворишта и електрична расвета фасаде. Завод за заштиту споменика културе Зрењанин издао је решење о мерама техничке заштите, изабрана је наповољнија понуда пројектно-техничке документације, а осам месеци након спроведеног поступка јавне набавке закључен је уговор и са извођачем радова. Међутим, због великог кашњења извођача, рок за реализацију целокупног пројекта је продужен за 1. септембар 2012. године.

У међувремену, откупљени предмети чувани су у магацинском простору Грађевинско-индустријског комбината Банат. На позив Народног музеја Зрењанин Матична служба Музеја Војводине је 2012. године обишла поменуте објекте ради сагледавања стања предмета и простора, као и давања предлога о мерама заштите, смештаја и излагања откупљене колекције предмета. Комисију су сачињавали Филип Форкапић, председник Комисије и руководилац Пољопривредне збирке у Кулпину, Ана Сеч-Пинћир, кустос-етнолог, Драган Огар, конзерватор и Илија Комненовић, руководилац Матичне службе. Ради бољег увида у стање откупљене колекције предложено је да се предмети разврстају по основним критеријумима функције предмета. Комисија је навела да је потребно направити детаљан попис предмета који су набављени споменутим откупом и стручно их обрадити, јер поред пописаних и фотографисаних предмета има и оних који нису били ни наведени. Дат је рок од годину дана да се откупљени предмети, сходно Закону о музејској делатности и Закону о култури, заведу у Књигу улаза, Инвентарну књигу и другу пратећу документацију.

Комисија је констатовала да се предмети налазе у неадекватном простору, где нису испуњени основни микроклиматски услови чувања музејских предмета. Како нису били разврстани по врсти материјала, па су заједно били органски и неорганski материјали, могло је доћи до брже деградације самих органских предмета. У просторијама са крупнијим инвентаром предмети су могли бити изложени атмосферским падавинама због рупа на крову. Због свега наведеног, предложене су мере заштите које су подразумевале хитно премештање предмета из магацина у одговарајуће просторије, како би се извршила подела по збиркама, а део предмета одмах ушао у конзерваторску процедуру. Наведене су и мере превентивне конзервације, уколико премештање предмета са постојеће локације није могуће.[11]

Након што су Комисији предочене идеје о презентацији откупљене колекције закључено је да планирана поставка новоформираног Пољопривредног

музеја у амфитеатру Народног музеја није погодна и адекватна за музејску поставку, јер пре свега тематски ни садржински, а ни амбијентално и просторно не одговара. Како је током 2012. године дошло до персоналних промена унутар Музеја, дате су нове идеје за реализацију поставке. Као идеално решење наводи се изградња зграде у оквиру Средње пољопривредне школе у Зрењанину. Дата је и могућност излагања машина и алатки у већ постојећи депаданс пољопривредне збирке Музеја Војводине у Кулпину, као и могућност да се да на трајно располагање повери део предмета везаних за пољопривредне машине, оруђа и алатке Пољопривредном музеју који се налази у саставу Музеја Војводине. Ипак, Народни музеј Зрењанин обратио се августа 2012. године Школском одбору Пољопривредне школе Зрењанин са захтевом да омогући да се у кругу школе направи депаданс музеја у виду Пољопривредне поставке. Поштујући ставове стручних служби из Новог Сада, као и професора Архитектонског факултета у Београду, закључено је да је најсврсисходније решење да се новоформирани Пољопривредни музеј лоцира у простору Пољопривредне школе. Оваква замисао правдана је едукативним карактером како за ученике школе тако и за грађанство, а поставка би утицала на популаризацију школе током самог отварања, као и у каснијем раду депаданса. Уједно, на овај начин убрзали би се и радови око реновирања Пољопривредне школе који су у том периоду били у току. Како је захтев прихваћен, омогућен је и смештај откупљених предмета у адекватан простор у оквиру школе, а тиме су избегнути трошкови плаћања ноћног чувара који су издвајани у време док је колекција била смештена у складишту ГИК Банат. Нови рок за реализацију уговора закљученог између Покрајинског секретаријата за пољопривреду, водопривреду и шумарство и НМЗ продужен је до септембра 2013.

Међутим, због компликација насталих око имовинско-правних односа везаних за идеју о постављању депаданса Народног музеја Зрењанин у Пољопривредној школи као и низа компликација око даље реализације одустало се и од ове идеје.[12] Уз консултације професора Архитектонског факултета у Београду Александра Радојевића, аутора сталне поставке Народног музеја, предложено је ново старо решење. Уз договор са Покрајинским секретаријатом одлучено је да се објекат изгради у амфитеатру Музеја, на месту где је некада био објекат који се и даље води у земљишним књигама иако је уклоњен пре више од четрдесет година. За потребе изложбеног простора изградила би се монтажно-демонтажна надстрешница, а изложени би били само највреднији експонати откупљене колекције – парна машина, велики ручни крупач, велики млин са ваљцима за млевење житарица и две вејалице. Током 2014. године Народни музеј Зрењанин неколико пута је тражио сагласност за изградњу изложбеног простора у амфитеатру. Најпре смо се обратили Републичкој дирекцији за имовину Републике Србије, која нас је упутила на Министарство културе и информисања уз образложење да зграда Музеја на предметној катастарској парцели има својство споменика културе. Парцела на којој се Музеј налази уписана је као земљиште у државној својини са правом коришћења Народног музеја Зрењанин. С тим у вези Министарство културе би требало да припреми Предлог закључка за Владу којим се НМЗ овлашћује *да у име и за рачун Републике Србије врши инвеститорска права изградње предметног објекта*.[13] Закључно са мартом 2016. године Народни музеј Зрењанин није добио Предлог закључка за Владу, иако смо се до сада Министарству обратили више пута са поменутом молбом.

ЗАКЉУЧАК

Запослени у НМЗ са великим ентузијазмом покренули су идеју о формирању Пољопривредног музеја. Проширење сталне поставке комплетирало би све сегменте аграрне прошлости Баната. Од оруђа за основну и допунску обраду земљишта попут плугова, загртача, шпартача, брана и дрљача, преко сејалица, машина за чишћење и сортирање семена, као и алатки за припрему сточне хране и алатки за жетву и бербу, па све до транспортних средстава и погонских машина, било би могуће пратити развој науке и пољопривредне технике. Приказали бисмо алатке, оруђа и машине различитих техничких решења, конструкција и произвођача. Предмети су углавном занатске израде, било ковачке или коларске, а један део је и фабричке производње.

На предлог Матичне службе Музеја Војводине откупљена колекција је измештена из магацинског простора ГИК Баната у просторије Пољопривредне школе у Зрењанину. Након што се одустало од изградње депаданса у оквиру Школе, ситнији предмети су повучени и тренутно су смештени у *Пријемни део*

Народног музеја Зрењанин. Ипак, пет највреднијих и највећих предмета складиштени су у магацинском простору на фарми Пољопривредне школе, на излазу из Зрењанина.

Кустоси Етнолошког одељења су током 2012. и 2013. године стручно обрадили 67 предмета набављених откупом колекције Душка Малбашког. У питању су текстилни предмети, који су заведени у Књигу улаза, Инвентарну књигу и другу пратећу документацију. Забележен је историјат, порекло предмета као и сви релевантни подаци који су стручном и научном истраживању доступни. Предмети су прошли превентивну конзервацију и смештени су у Текстилни депо Етнолошког одељења. На тај начин, сходно Закону о музејској делатности и Закону о култури, обрађени су сви текстилни предмети који су откупљени. То су делови народне ношње, делови текстилног покућства и ћилими. Један део предмета био је излаган на изложби *Нардни вез – Традиција као инспирација*, а неки су се нашли и на Сталној поставци.

Кроз конзерваторско-рестаураторску службу Народног музеја Зрењанин до сада су прошле алатке за припрему сточне хране – круњачи и прекрупачи за кукуруз, ножеви за сено и сламу, алатке за жетву и бербу – вадилица за кромпир, виле за вађење шећерне репе и грабуље за сакупљање сена и класја. Конзервација је урађена и на машинама за чишћење и сортирање семена – вејалицама, као и на сејалицама за стрна жита. Рестаураторски радови урађени су на транспортном средству – запрежним колима.

Радови на стручној обради осталих предмета као и њихова конзервација обустављени су до даљњег, с обзиром на могућност да се део колекције проследи музеју који би могао да презентује историјат пољопривреде. У плану је да се изврши одабир, а потом и стручна обрада оних предмета који се не налазе у збиркама одељења, а који се могу сврстати у Збирку домаће радиности и Збирку Духовне културе. На тај начин биле би употпуњене већ формиране збирке Етнолошког одељења.

У временском периоду дугом шест година, услед различитих проблема, смењивала су се идејна решења која су наметала и различиту концепцију поставке. Од *Пољопривредног музеја* стигло се до излагања само пет највреднијих експоната откупљене колекције. Међутим, реализација Музеја пољопривреде до данас чека своје решење. Друштвено-политички утицаји који се се одиграли у периоду од 2010. до 2016. учинили су да предмети који су постали имовина државе и део културне историје буду девастирани.

ОТКУПЉЕНА КОЛЕКЦИЈА ДУШКА МАЛБАШКОГ

Колекција пољопривредних машина, алата и других предмета прикупљана је са простора средњег Баната. Она сведочи о животу и раду земљорадника и пратећих заната који су уско повезани са пољопривредом. Обухвата период од 1860. до 1960. година.[14]

Број 1: Парна машина (локомобила) Clayton & Shuttleworth[15] из 1860. година, у исправном стању. Погонска машина коришћена је у пољопривреди за погон вршилице, млина, крупаче, вуновлачаре, циркулара итд. Машина је предвиђена за вучу коњима или воловима. Радни притисак ове машине је до 5 атмосфера. Цена: 1.500.000,00 динара.

Власник колекције тврди да су сви делови на парној машини оригинални, изузев бочног лима на ваљкастом телу машине који је замењен истим какав је био и раније, а на коме се највероватније и налазила ознака модела. Док је била у раду машина је редовно сервисирана код овлашћеног сервисера. Пре него што је доспела у власништво породице Малбашки, која је откупила од земљорадничке породице након Другог светског рата, машина је имала још једног власника. Претпоставља се да је припадала једној од две велике грофовске породице из Ечке, места надомак Зрењанина, с обзиром на то да су је претходни власници набавили у Каштелу.[16]

Број 2: Велики ручни крупач Josef Anger patent Wien из 1876. године, у исправном стању. Коришћен је за млевење житарица, а употребљавало га је више домаћинстава. Цена: 350.000,00 динара.

Број 3: Вејалица „Селектор" Karl Jung, Timishuara из 1903. године, у исправном стању. Ова машина је служила за одвајање зрна пшенице у две класе помоћу два сита и ветра. Цена: 250.000,00 динара.

Број 4: Велики млин са ваљцима за млевење житарица (за интегрално брашно) GSN Budapest из 1910. године, у исправном стању. Овај млин је добијао погон од парне машине преко ремена. Цена: 200.000,00 динара.

Број 5: Универзална вејалица „Kühne - Moson - Budapest", израђена око 1905. у исправном стању. Ова вејалица служила је за одвајање семена у две класе само помоћу ветра. Цена: 150.000,00 динара.

Парна машина (лево, ïоре); Велики ручни крупач (десно, ïоре); Велики млин са ваљцима (десно, доле); Вејалица Karla Jung, Timishuara (лево, средина); Вејалица Kühne-Moson Budapest (лево, доле).

Предмети из колекције Душка Малбашког за које није утврђена појединачна цена:

Предмети везани за земљорадњу и сточарство

Плугови за орање, 7 комада
Круњаче, 9 комада
Крупаче, 7 комада
Запрежна житна сејалица за сетву житарица са 19 редова
Житна сејалица и брана са клиновима за покривање семена после сетве (1935)
Тешки воловски јарам за вучу парне машине
Лаки воловски јарам за лаке радове у пољопривреди
Лака коњска дрљача, 4 комада (V.K.F.S. Clayton & Shuttleworth бр. 3044, 1930)
Двокрилна лака дрљача
Лампов за повезивање радне машине са запрегом, 5 комада
Лампов за предњи пар коња приликом презања 4 коња
Дрвени лампов за дрљачу
Запрежна травокосачица (Mc Cormick 8C, 1935)
Дрвена шталска колица
Кратка паорска кола са карва лотрама (1935)
Кратка паорска кола са „даска“ лотрама
Део кратких кола
Левче за повезивање точка са страницом од паорских кола, 4 комада
Колски фењер (1912)
Дизалица за подизање терета (Wint)
Велике дрвене радне санке
Дрвене јасле
Алат за садњу у пољопривреди, 7 комада
Алат за вађење репе у пољопривреди (виле и ашовчићи), 5 комада
Алат за утовар у пољопривреди (лопате, виле), 7 комада
Алат за крчење терена (косир), 3 комада
Кључеви за сечење сена, 2 комада
Кључеви за чупање сена, 3 комада
Дрвене куке за везивање пајвана при ношењу сена или сламе, 2 комада
Пајвани који се повезују са куком при ношењу сена или сламе, 2 комада
Срп за чишћење репе
Нож за сечење ужади која су коришћена за везивање сламе
Сечка за справљање силаже (Kuhne E. Moson - TH3, Budapest, 1910)
Енглеска кратка коса за ручно кошење (Silver)
Грабуље, 4 комада
Запрежне грабуље за скупљање сена за једног коња
Чекић и мали наковањ за откивање косе
Мотике разних облика и намене, 5 комада
Парач за отварање бразде
Горионик за загревање главе мотора (A-B Optimus N511, Uppl Väsby, 1930)
Гас лампа (Optimus 100, 1930)
Шталска петролеум лампа (1921)
Дрвени точак од запрежне сејалице
Фат, основна мера за површину ланца земље
Чекрк за утовар кукуруза
Ваге и кантари у пољопривреди, трговини и домаћинству, 7 комада
Ручно водено тоцило за оштрење ножева и алата
Шприц кантице и мазалице за подмазивање парне машине у раду
Чешагије за коње, 3 комада
Дрвени самар (1930)
Седло (1935)
Дрвчаници за упрезање коња
Поводац за говеда, цвикер
Звона и клепетуше, 9 комада
Маказе за стрижу оваца, 5 комада
Воћарство и виноградарство
Дрвена муљара за грожђе (1900)
Чегрталька за плашење птица у винограду
Мотка за трешење воћа
Воћарско-виноградарски алат, 14 комада
Виноградарска прскалица, 2 комада

Пчеларство

Канта за мед, 2 комада
Пчеларски алат, 15 комада (димилице, виљушке за скидање саћа)
Берлепшова кошница, 1910.
Врцаљка за мед (Alexanderwerk, 1742 Germany)

Занати

Столарски алат, 30 комада (ренде, хобле, стеге, сврдло, тестере, метар)
Месарски алат, 30 комада (млинови за месо, ножеви, турпије)

Сарачки алат, 20 комада (шило, сечива, маказе, ножеви)
Пекарски алат, 22 комада (пекарска вага, плехови, модле)
Стеге за теглење жице (Carl Sauer, Berlin, 1917), 3 комада
Машина за мотање жице

Покућство

Делови сеоске собе (орман, кревет)
Огледало
Трпезаријски орман са огледалима
Кухињски орман
Посуде и прибор за домаћинство (комлети тањира, чинија, тацни), 8 комада
Кухињски прибор и посуђе, 30 комада
Ћупови за домаћинство (за вино, воду, ракију, туршију), 7 комада
Шаволь, дрвена посуда за складиштење купуса, масти и сл.
Млинови (мак, бибер, шећер, кафа), 14 комада
Пасирка за парадајз
Ручни миксер за добијање павлаке из млека
Цимента за мерење количине млека, 2 комада
Канта за млеко, 4 комада
Буђкалица за млеко
Дрвена посуда за со
Држач за салвете
Корпа и витло за утовар кукуруза
Троножац (сацак) за огњиште, 3 комада
Сандук за постељину (1850), 2 комада
Канта за поливање улице и дворишта пре чишћења метлом
Медицинска чутурица (1914)
Метле, метлице, пајалице, 5 комада
Пегле, 3 комада
Обрамице за ношење канте са водом, 3 комада
Слушкиња, дрвено помагало за изување чизама
Даска за прање веша са пракљачом
Чешаљ за брање камилице
Капак за печење ракије
Дрвени коњић и колица за децу
Санке за децу
Корпа за бебу
Колевка и креветац
„Петао“ за оџак
Дрвене клумпе
Бич и камџија
Брентача, за гашење пожара
Анкери за вађење канти из бунара, 4 комада
Канте за уље и петролеум
Калуп за прављење черпића
Ножеви за сечење листова дувана
Телефон, 2 комада
Радио
Прекидач за струју, шталски

Справе за прераду влакана и ткачке справе и помагала

Велики разбој (1920)
Средњи разбој (1920)
Шиваћа машина (Singer, 1910)
Шиваћа машина „Singer“, 3 комада
Кројачки алат, 7 комада
Мотовило за предиво
Жичане четке за вуну, 4 комада
Жичана четка за кудељу, 2 комада
Дрвена преслица (1920)
Коса дрвена преслица
Велика дрвена преслица (1925)
Ручна преслица (1910)
Одећа и обућа
Паорска шубара
Јахачке чизме

Предмети који су ушли у збирке Етнолошког одељења Народног музеја Зрењанин:

ПОКУЋСТВО (ТЕКСТИЛ)

Предмете је израдила Вида Малбашки, рођена Кирћански, баба Душка Малбашког, између 1910. и 1915. године. Предмети били су део њеног мираза:

Е – 3073 пешкир

Домаће ткано памучно платно. Украшене су уже стране предмета на идентичан начин, утканим црвеним пругама. Ивице су рађене у шпиц, валовито изрезан и опшивен концем у бордо боји.

Е – 3074 пешкир

Бело памучно платно ткано на усновице. Украшене су уже стране предмета на идентичан начин, концем у црвеној боји опшивене су валовите ивице предмета.

Е – 3083 а, б јастучница

Домаће ткано памучно платно. Предњу страну предмета украшавају два медаљона унтар којих се

налазе по три цвета. Мотив је рађен техником белог веза. Предмет се стављао на јастук у боји.

Е – 3084 јастучница

Домаће ткано памучно платно. Првобитна функција била му је другачија: предмет је израђен као пешкир за рам, а касније је преиначен у украсну јастучницу. Централни мотив је представљен у виду великог медаљона. У медаљону је израђен голуб у лету и четири руже, техником шлингераја.

Е – 3085 јастучница

Домаће ткано памучно платно. Централни мотив представља корпа са цвећем чија је дршка украшена машном. Мотив је рађен техником белог веза. Предмет се стављао на јастук у боји.

Е – 3086 јастучница

Домаће ткано памучно платно. Три стране предмета украшене су хекланом чипком на којој се налазе ромбови. Копча помоћу седам хекланих дугмића.

Е – 3087 јастучница

Домаће ткано памучно платно. Три стране предмета украшене су хекланом чипком на којој се налазе цветови. Предмет се копча помоћу седам хекланих дугмића

Е – 3088 а, б креветски прекривач

Бело платно фабричке израде. Три стране предмета украшене су куповном хекланом чипком која је декорисана стилизованим цветовима.

Е – 3089 а, б креветски прекривач

Бело платно фабричке израде. Три стране предмета украшене су везом резе боје. Ивице су изрезане у виду шпицева. У сваком шпицу је извезена стилизована машна. У доњим угловима је цветни букет са две маркантније розете. На предмету су извезени иницијали везиље КВ, стилизованим ћириличним словима.

Е – 3070 креветски прекривач

Домаће платно ткано на уже и шире усновице. Три стране предмета опшивене су карнером од платна фабричке производње. Уз руб карнера су шпицеви у којима је представљен стилизован грозд на гранчици. Између гроздова је вишелатична розета.

Е – 3090 а, б навлака за јорган

Бело платно фабричке израде. Три стране предмета имају нашивени поруб са рупицама за дугмад. На једној од ужих страна налази се хеклана чипка.

Е – 3091 доњи чаршав

Бело платно фабричке израде. Ивице предмета су валовите, обрађене концем у розе боји. Унутар сваког вала налазе се по четири извезена розе кружића. Углови предмета украшени су букетом са три цвета, концем розе боје.

Е – 3147 ћилим

Српски ћилим изаткан од кудеље као основе и вуне као потке. Рађен на широком разбоју. Ћилим са издељеном површином и развијеном композицијом, богато декорисан цветним орнаментима. Окрајницу ћилима чини шира пруга која са спољне стране има изразито валовит облик. У сваком валу ове пруге уткана је по једна ружа. Присутне су нијансе црвене, зелене, жуте, розе и драп боје. Поље светлозелене боје украшавају букети ружа. Коло је правоугаоног облика, драп боје, украшено цветном граном. У средини се налазе иницијали ткаље КВ. Ћилим са све четири стране има драп ројте.

Е – 3148 а, б ћилим

Српски ћилим изаткан од кудеље као основе и вуне као потке. Рађен на уском разбоју. Састављa се из две поле дужином. Ћилим са издељеном површином и развијеном композицијом, богато декорисан цветним орнаментима. Окрајницу ћилима чини шира пруга која са спољне стране има изразито валовит облик. У сваком валу ове пруге уткана је по једна ружа. Присутне су нијансе црвене, зелене, жуте, розе и драп боје. Поље светлозелене боје украшавају букети ружа. Коло је правоугаоног облика, драп боје, украшено цветном граном. У средини се налазе иницијали ткаље КВ. Ћилим са све четири стране има драп ројте. Шаре су идентичне са ћилимом Е – 3147, али овај ћилим није састављен и боје су избледеле.

Е – 3149 ћилим

Српски ћилим изаткан од кудеље као основе и вуне као потке. Рађен на уском разбоју. Састављен из две поле. Представља прелаз између ћилима на пруге пласе и ћилима са издељеном површином. Окрајница је ткана од вуне плаве боје, украшена стилизованим цветним мотивима.

Орнаментика у пољу сложена је у попречне пруге једнаке ширине, у бордо и жутој боји, украшена истим стилизованим цветним мотивима. Централно место заузима цветни венац кружног облика. Поред наведених присутна је и розе, светлоплава, окер и драп боја. Боје су анилинске, али испране. Ћилим са све четири стране има ројте у боји.

Е – 3150 а, б ћилим

Српски ћилим изаткан од вуне као основе и потке. Рађен на уском разбоју. Састављa се из две поле

дужином. Окрајницу предмета украшава шара позната као српска слобода, а коју чине пруге у црвеној, плавој, белој, драп и окер боји. У пољу бордо боје налазе се четири невешто израђена стилизована крста вуном у окер и драп боји. Коло је четвртастог облика, окер боје са пет истих мотива као у пољу, рађених плавом, бордо и драп вуницом.

Е – 3151 а, б поњаве

Вунени прекривач, изаткан комбинацијом вуне и потке. Ткан са једног лица. Састављен из две поле. Попречна пругаста орнаментика извођена комбинацијом боја потке. Коришћена је вуна црвене, плаве, беле, драп и прљаворозе боје. Предмет са све четири стране има ресе у боји.

Е – 3152 торба

Торба изаткана од памука као основе и вуне као потке. Изаткана из два дела, техником чункања, са стране ушивена. Обе стране предмета су идентичне. Орнаментика је рађена у виду попречних пруга у зеленој, белој, бордо, црној и наранџастој боји. Боје су анилинске, али испране. Предмет има повраз исплетен од вуне у црвеној и белој боји.

Предмете је израдила Нада Малбашки, рођена Цвејанов, мајка Душка Малбашког, 1946. године. Сви предмети били су део њеног мираза:

Е – 3071 столњак

Бело куповно панама платно. Четвртастог облика. Све четири стране украшене су стилизованим флоралним мотивима груписаним у осам целина дуж сваке стране. Мотив је рађен везом у црвеној, плавој, зеленој, жутој и црној боји.

Е – 3072 миље

Домаће ткано памучно платно. Предмет је украшен везом у бордо, жутој, зеленој, браон и црној боји. Представљена је флорална орнаментика у виду ружа са лишћем, међусобно повезане пругицама. Уже стране предмета украшавају извезени квадратићи. Ивица је валовита, опшивена црним концем.

Е – 3075 чешљара

Домаће ткано памучно платно. Предмет је правоугаоног облика, са горњом страном у шпиц. Џеп чешљаре украшен је везом у плавој, жутој, зеленој и црвеној боји. Представљена је комбинација флоралног и геометријског мотива, у виду цветова и коцкица. Горња страна украшена је везом истих боја, у виду гране са пет птица. Ивице предмета су валовите, опшивене мелираним браон концем.

Е – 3076 лице за мали украсни јастук

Бело платно фабричке производње. Предмет је украшен везом рађеним вуницом црвене боје. Представњен је мотив ловца са пушком у шуми и зец. Мотив је уоквирен стилизованом цветном граном.

Е – 3077 лице за мали украсни јастук

Бело платно фабричке производње. Предмет је украшен везом рађеним вуницом црвене боје. Представљен је мотив мајке која љуби дете у главу. Мотив је уоквирен стилизованом цветном граном.

Е – 3078 лице за мали украсни јастук

Бело платно фабричке производње. Предмет је украшен везом рађеним вуницом црвене боје. Представњен је мотив пауна и цветна грана. Писаним словима извезени су иницијали П А.

Е – 3080 дозидница

Бело платно фабричке израде. Вез је изведен плавим памучним концем. Представљена је жена у кућној хаљини поред лавабоа. Леву и десну страну мотива украшавају по три извезена цвета. Писаним ћириличним словима извезен је текст: *Сваки дан до зоре ране сунце сређе нек ти сване*. Три стране предмета украшава по једна извезена линија.

Е – 3081 дозидница

Бело платно фабричке израде. Вез је изведен плавим памучним концем. Централни мотив представља млада жена која над шпоретом сипа кафу. Уз доњу ивицу извезен је натпис ћириличним писаним словима: *После јела добра кафа*. Горњу и бочне стране украшава комбинација флоралног и геометријског мотива.

Предмети израђени у првој половини 20. века, који су припадали Види Малбашки:

Е – 3092 сукња

Црвено платно са ситнијим цветним мотивима у црној и белој боји, фабричке израде. Трапезастог је облика, копча се помоћу цибзара. Сукња је сужена и накнадно су нашивени гајтани у црвеној, црној и розе боји. Уз саму ивицу сукње нашивена је бела трака.

Е – 3093 а, б, в, г, д штрафтица

Бело платно фабричке израде. Доњу ивицу предмета украшава хеклана бела чипка, у виду дванаест валова.

Е – 3094 а, б, в штрафтица

Бело платно фабричке израде. Доњу ивицу предмета украшава хеклана бела чипка, у виду мањих цветних шпицева.

Е – 3095 штрафтица

Бело платно фабричке израде. Доња ивица предмета је валовита, опшивена концем у розе боји. Унутар сваког вала налази се по један кружић у истој боји, бодом за попуњавање.

Е – 3096 штрафтица

Бело платно фабричке израде.

Доња страна предмета је валовита, а у сваком валу налази се по један стилизовани грозд на гранчици рађен техником шлингераја. Између гроздова је вишелатична розета.

Е – 3097 а, б таблетић

Бело панама платно, на коцке. Четвртастог облика, са издељеном површином на квадратиће. У сваком другом кватдарту извезен је цвет са лишћем, бодом покрстице. Мотив је рађен концем у црвеној, зеленој и белој боји.

Е – 3098 а, б, в, г подметачи
за чаше

Бело платно фабричке израде. Предмет има облик сунцокрета, украшен техником белог веза.

Е – 3099 а, б, в подметачи
за чаше

Бело платно фабричке израде. Предмет има облик шебоја, украшен техником белог веза.

Е – 3100 таблетић

Бело платно фабричке израде. Предмет је украшен везом у боји. Округлог облика, са валовитим ивицама опшивеним белим концем. Централни мотив прдставља звоно са машницом и листићима, рађен везом у боји.

Е – 3079 дозидница

Платно фабричке израде, розе боје. Мотив је трукован, у виду две птице на цветној грани. У доњем десном углу налази се натпис на мађарском језику: *Egyetértés szepetet, vezerefjen tegedet.* Централни мотив уоквирен је цветном пругом.

Е – 3101 украсна крагна

Хеклана крагна рађена танким белим концем. Предмет има прорез за главу. Доња страна крагне је степенастог облика.

Е – 3102 миље

Хеклани миље рађен танким белим концем. Четвртастог облика. Састављен из четири мања квадрата.

Е – 3103 миље

Хеклани миље рађен танким драп концем. Троугластог облика. Састављен из шест кругова.

ОДЕЋА

Предмете је израдила Вида Малбашки, рођена Кирћански, баба Душка Малбашког, између 1910–1915. Сви предмети били су део њеног ми- раза:

Е – 3066 оплећак

Бело памучно платно ткано на усновице. Оплећак има раван стан и кратке набране рукаве који су израђени од сади платна. Украшена је спољна страна рукава везом за који је коришћена златна жица. Орнаментика је флорална, представљена у виду листолике гране, у три реда. На ивице рукава нашивена је ручно хеклана бела чипка. Кроз хеклани оковратник провучена је памучна врпца.

Е – 3067 доња сукња

Грубље памучно домаће бело платно. Сукња је уз доњу ивицу украшена ручно хекланом белом чипком. Кроз појас је провучена ластиш-гума. Састављена из три поле, дужине до колена.

Е – 3068 доња сукња

Бело памучно платно ткано на усновице. Доњи део сукње украшен је са четири карнера, први је израђен од истог материјала као и сукња док остали представљају нашивену траку украшену белим везом и ажуром. Састављена из четири поле, дужине до испод колена.

Е – 3069 доња сукња

Бело памучно платно ткано на шире и уже усновице. Доњи део сукње украшава нашивена бела шлингана чипка, у два реда. Ивице чипке су рађене у шпиц, а у сваком шпицу налази се по један грозд. Састављена из две поле, дужине до испод колена.

УЗОРЦИ И ПРИБОР ЗА ШИВЕЊЕ, ВЕЗ И ПЛЕТЕЊЕ

Е – 3108 калуп за трукoвање

Дрвена тискалица, неправилног шестоугаоног облика. Савијеним лимом у њу су утиснути орнаменти у виду цвета са две гранчице између којих се налазе три кружне групације од по седам кружића.

Е – 3109 калуп за трукoвање

Дрвена тискалица, троугластог облика. Савијеним лимом у њу су утиснути орнаменти у виду цакне са седам валова.

Е – 3110 калуп за трукoвање

Дрвена тискалица, кружног облика. Са дрвеним орнаментима у виду кружних линија, у пет редова издељених у девет целина.

Е – 3111 калуп за трукoвање

Дрвена тискалица, правоугаоног облика. Савијеним лимом у њу су утиснути орнаменти у виду четири цакне са по три вала између којих се наизменично смењују три листића и два кружића.

Е – 3112 калуп за трукoвање

Дрвена тискалица, правоугаоног облика. Савијеним лимом у њу су утиснути орнаменти у виду две цакне са по два вала.

Е – 3113 калуп за трукoвање

Дрвена тискалица, правоугаоног облика. Савијеним лимом у њу су утиснути орнаменти у виду цвета са стабљиком и листовима.

Е – 3114 калуп за трукoвање

Дрвена тискалица, правоугаоног облика. Савијеним лимом у њу су утиснути орнаменти у виду шест валова и две гранчице са по шест листова. Између гранчица налазе се тачкице које формирају елипсу.

Е – 3115 калуп за трукoвање

Дрвена тискалица, троугластог облика. Савијеним лимом у њу је утиснут орнамент у виду писаног ћириличног слова Н.

НАПОМЕНЕ

[1] Vladimir Krivošejev, *Muzeji, menadžment, turizam: ka savremenom muzeju, od teorije do prakse*, Narodni muzej Valjevo, 2012, str. 33

[2] Из разговора са Душком Малбашким

[3] Rajka Grubić, *Poljoprivreda srednjeg Banata s kraja 19. i početka 20. veka*, Zrenjanin, 1988.

[4] Миливоје Милосављевић, „Сточарство у Северном Банату“, *Рад војвођанских музеја 12–13*, Нови Сад, 1964, 75.

[5] Рајка Грубић, „Пољопривреда Баната до средине 20. века“, *Банат кроз векове*, Београд, 2010, 910.

[6] Миливоје Милосављевић, „Сточарство у Северном Банату“, *Рад војвођанских музеја 12–13*, Нови Сад, 1964, 75.

[7] Рајка Грубић, „Пољопривреда Баната до средине 20. века“, *Банат кроз векове*, Београд, 2010, 926.

[8] Извештај о откупу етнолошког материјала; 8. 10. 2010. (01-528)

[9] Мејл који је стигао нешто касније од тренутка када се одређивала вредност парне машине послала је Кетрин Вилсон из Музеја руралног живота Енглеске. Након консултације са другим колегама, навела је да ипак не може тврдити да се ради о машини која је произведена у Великој Британији. Она тврди да су нашу парну машину вукли волови, док је коњска вуча до средине 19. века заступљенија у Енглеској. Посебна нелогичност коју наводи је резервоар за воду који машина има. Они не знају ни једну другу парну машину која има изграђен резервоар за воду јер оне углавном имају одвојено буре из којег се вода пумпа. На основу нацрта произвођача из Велике Британије они само могу да тврде да је парна машина коју ми имамо слична, али не и потпуно иста. Ипак, она свакако пред- ставља веома стару и ретку парну машину која је сачувана и у исправном стању.

[10] Тачком II, подтачка 10. „Програм руралног развоја АП Војводине за 2010. годину“ утврђено је да ће се средства у износу од десет милиона динара користити за финансирање Пројекта „Пољопривредни музеј у Зрењанину“ чији је носилац Народни музејиз Зрењанина.

[11] Ситан инвентар поставити на полице од нерђајућег метала, упаковати их у полиетиленске фолије, кутије и најлоне. Одвојити органске и неорганске материјале, осим ако нису део једног предмета. Извршити дезинсекцију и дератизацију простора. Крупне предмете подићи од бетона, поставити на палете и прекрити полиетиленским најлоном. Извршити санацију крова.

[12] Није урађена конзервација целокупног школског простора већ само постојећих објеката; у катастру стоји назив Школе од пре више од тридесет година и слично. Ови проблеми самој школи нису представљали приоритет, што је додатно успоравало процес.

[13] Из одговора Републичке дирекције за имовину Републике Србије на захтев Музеја за добијање дозволе; 3. фебруар 2014.

[14] За оне предмете за које се зна тачна година производње или израде је убележена.

[15] У понуди стоји да је у питању парна машина произвођача Clayton & Shuttleworth.

[16] Дворац „Каштел“ у Ечки, један од најпознатијих двораца у Србији. Грађен је у енглеском стилу, у периоду од 1816. до 1820. године. На свечаном отварању свирао је Франц Лист, а отварању је присуствовао и чувени гроф Естерхази, најбогатији и најугледнији властелин у Угарској. „Каштел“ је током година био место окупљања многих љубитеља лова, а ту су боравили и аустроугарски престолонаследник Франц Фердинанд и југословенски краљ Александар Карађорђевић. Након Другог светског рата, власници емигрирају, а дворац прелази у државно власништво.

* Фотографије: Душан Маринковић.

ЛИТЕРАТУРА

Vladimir Krivošejev, *Muzeji, menadžment, turizam: ka savremenom muzeju, od teorije do prakse*, Narodni muzej Valjevo, 2012.

Rajka Grubić, *Poljoprivreda srednjeg Banata s kraja 19. i početka 20. veka*, Zrenjanin, 1988.

Миливоје Милосављевић, „Сточарство у Северном Банату“, *Рад војвођанских музеја 12-13*, Нови Сад, 1964.

Рајка Грубић, „Пољопривреда Баната до средине 20. века“, *Банат кроз векове*, Београд, 2010.

9. E–3089a.

16. E–3150a.

10. E–3700.

13. E–3147 (десно).

11. Е–3090а.

22. Е–3076.

5. Е–3085.

26. Е–3081.

3. Е–3083.

36. Е–3079.

19. Е–3071.

2. Е–3074.

32. Е–3079а.

29. Е–3094а.

40. Е–3066.

21. Е–3075.

43. Е–3069.

42. Е–3068.

Branka Babić

MUSEUM OF AGRICULTURE IN ZRENJANIN – FROM IDEA TO "REALIZATION"

Summary

National Museum of Zrenjanin in 2010 bought a rich collection of agricultural machines and tools from the family Malbaški from Zrenjanin. The collection follows the development of agriculture of the Middle Banat through a long period. The mentioned collection is an extremely worthy testimony of culture and tradition of this area because of its preservation, period and originality. In this area, agriculture was and still is the primary activity. Despite the fact that it will complete the collections of the Ethnology department, this collection would be presented in the permanent exhibition NMZ and available to the public. The most valuable object is purchased steam engine from the 1860s, in good condition. As such, it is a very old and rare steam engine. Of great importance are also the fanners and mills. In addition to these items, the collection contains items related to household and interior. However, due to the socio-political events realization of the Museum of Agriculture until now wait for its solution. It seems that the items that are the property of the state and become part of cultural history are now devastated.

(Translated by Author)

VERGESSENE ÖSTERREICHISCHE BAROCKKUNST IN DER NACHBARSCHAFT

(Banat, Ungarn und Vojvodina)

Izložba „Radovi bečkih baroknih majstora u Vojvodini", Autora Žužane Korhec Pap, Gradski muzej Subotica, od 11. decembra 2015. do 16. septembra 2016. Preneto iz: *Kunstgeschichte Aktuell*, 1, Wien 2016, 6.

Obwohl Wien vor 1919 gerade mit den östlichen Nachbargebieten von Südpolen über Galizien, Siebenbürgen bis Kroatien enge Verbindungen hatte, ist das kunsthistorische Forschungsinteresse daran eher bescheiden und das Bewusstsein der nach den Türkenkriegen besonders von Wien aus erfolgten Expansion der spätbarocken Kunst in das Vakuum der neu kultivierten Gebiete gering.

Doch in den letzten zwanzig Jahren hat die Erforschung und Erhaltung der Barockkunst in den ehemals ungarischen Ländern der Habsburgermonarchie neue Impulse erfahren. Dahinter steht vor allem der Fall des Eisernen Vorhangs 1989. Dieser eröffnete zwar den lange unterbrochenen kulturellen Verbindungen in Mitteleuropa wieder neue Chancen, führte aber im rumänischen Banat und in der Vojvodina Serbiens mit dem Rückzug der Donauschwaben nach Deutschland zum weitgehenden Verlust der seit dem 18. Jahrhundert unter Maria Theresia in der Region angesiedelten deutschen Minderheit. Nach den Türkensiegen Prinz Eugens und dem Frieden von Passarowitz 1718 erreichte die habsburgische Monarchie mit diesen und anderen Gebieten die größte Ausdehnung ihrer Geschichte, wenn auch die Militärgrenze zum Osmanischen Reich noch bis zur Mitte des 18. Jahrhunderts unruhig blieb. Die österreichische Militär- und die folgende Zivilverwaltung standen in enger Verbindung mit den Wiener Hofämtern und auch die kirchliche Organisation wurde erneuert. Dies ergab vor allem nach 1750 einen fruchtbaren Austausch mit der Architektur- und Kunstszene der Residenzstadt Wien, aber auch mit der regionalen Entwicklung in Ungarn und in den Ländern der böhmischen Krone. Zudem wurden in Wien und in den österreichischen Kernländern in der zweiten Hälfte des 18. Jahrhunderts künstlerische Aufträge im Sakralbereich zunehmend weniger. Denn einerseits waren schon die meisten Kirchen barockisiert und zum anderen erlebte mit dem Josefinismus die kirchliche Barockkunst einen massiven Einbruch, der viele Künstler in Existenznöte brachte. Die neu kolonisierten Gebiete im Südosten des Reiches boten in dieser Zeit dagegen noch größere Aufgaben und auch für Künstler der zweiten und dritten Garnitur noch ausreichend Möglichkeiten zur Arbeit, aber auch zum Anlernen lokaler Talente für einfachere Ansprüche. Dies führte außerdem zur Übernahme des barocken Formenrepertoires in die Architektur und die Ausstattung der orthodoxen Kirchen, mit dem die traditionell dargestellten Inhalte eine bemerkenswert „moderne" Symbiose eingingen.

DER BANAT

Nach langjährigen Forschungen in Wiener und anderen Archiven ist für die Barockkunst des Banat 2012 ein umfangreicher Überblick von Rodica Vartaciu, Professorin an der Universität Temeswar, erschienen, der zudem auch die im deutschen Sprachraum weitgehend unbekannt gebliebenen bisherigen rumänischen Forschungsergebnisse zugänglich macht.[1] Sie zeigt die starken Wiener Einflüsse auf die Sakral- und Profanarchitektur im Banat, aber auch auf die Skulptur und

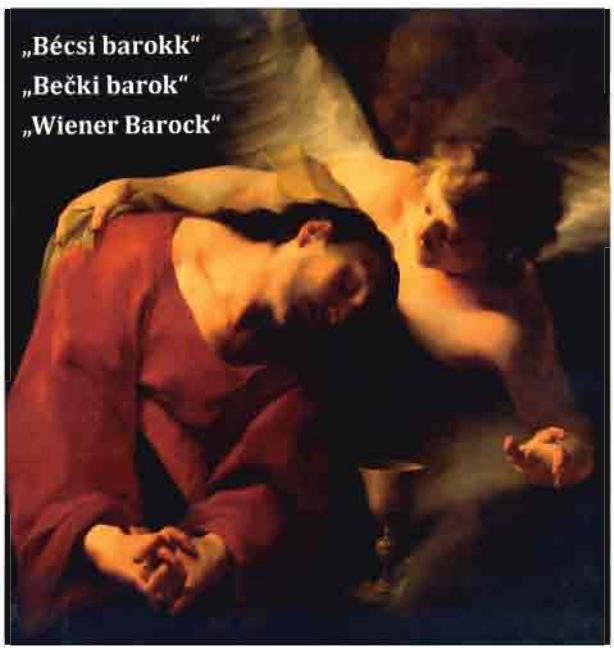

Hubert Maurer,
Die Heilige Dreifaltigkeit – Presveto Trojstvo – Szentháromság

1797.
410x210 cm
Öl auf Leinwand – Ulje na platnu – Olaj-vászon.

Pfarrkirche in Ada – Rk. Župna crkva u Adi – Adai plébániatemplom

Foto: Gradski muzej Subotica

Malerei. Viele Pläne für die Bauten der neuen Zivilverwaltung, aber auch für neue Pfarrkirchen bis zum Dom von Temeswar entstanden im Wiener Hofbauamt oder mussten hier zumindest approbiert werden. Als nach 1751 die Bürgerschaft in Temeswar zum Grundkauf und zur privaten Bebauung ermuntert wurde, geschah dies mit der ausdrücklichen Empfehlung „ähnlich Wien" zu bauen.[2] Vor allem für die Ausstattung neuer Kirchen wurden Werke der Bildhauer Johann Joseph Resler und Johann Georg Dorfmeister, der Maler Michelangelo Unterberger, Franz Xaver Wagenschön, Vinzenz Fischer, Hubert Maurer, Johann Nepomuk Schöpf, Ferdinand Schiessl und anderer entweder aus Wien geliefert oder sie entstanden an Ort und Stelle. Selbst monumentale Steindenkmäler wie die Dreifaltigkeitssäule auf dem Domplatz von Temeswar, deren Bildhauer leider unbekannt ist, wurden auf dem Wasserwege über Donau und Begakanal in den Banat geliefert. Auf beide Arten wurden zudem damit lokale Talente angeregt und so konnte sich der künstlerische Einfluss der Wiener Kunstakademie, die um die Jahrhundertmitte zu einem Höhepunkt gekommen war, weit verbreiten.

Nach der Wende 1989 wurde in Temeswar ein Diözesanmuseum von Bischof Martin Roos initiiert, um die nach dem Exodus vieler deutschsprachiger Kirchengemeinden gefährdeten Kunstwerke zu sammeln und soweit als möglich – auch mit Hilfe aus Deutschland und Österreich – zu sichern. Parallel dazu erarbeitet der zugleich als Kirchenhistoriker aktive Ortsbischof aus den lokalen Archiven und sonstigen Quellen eine Geschichte der katholischen Kirche im Banat, von der zuletzt in zwei Teilbänden diejenige der alten Diözese Csanád erschienen ist.[3] Diese umfasst die heutigen Bistümer Szeged-Csanád, Großbetschkerek (serbisch: Zrenjanin) und Temeswar, greift also über die heutigen Ländergrenzen nach Ungarn und Serbien hinaus mit vielen interessanten Informationen auch zur regionalen Kunstgeschichte und zu den künstlerischen Beziehungen nach Wien.

UNGARN UND NORDSERBIEN (VOJVODINA)

In den letzten Jahren hat das Stadtmuseum der nordserbischen Stadt Subotica (deutsch: Mariatheresiopel, ungar. Szabadka) drei Barockausstellungen organisiert. Zwei waren regionalen Malern, Sebastian Stetner und Mathias Hanisch gewidmet. Die jüngste, von Dezember 2015 bis Mai 2016 gezeigte Schau befasst

sich vor allem mit Werken von Wiener Malern des 18. Jahrhunderts, die sich in Museen und Kirchen in der Vojvodina befinden. Diese Ausstellungen wurden erst durch jahrelange Vorarbeiten von Dr. Zsuzsanna Korhecz-Papp möglich, die viele dieser Werke nach aktuellen Maßstäben restaurierte und parallel dazu auch die kunsthistorischen Zusammenhänge erforschte. Denn bisher waren die meisten dieser Bilder durch gealterte, beschädigte oder übermalte Zustände verändert und ließen ihre tatsächlichen Qualitäten nicht erkennen. Zu diesen drei Ausstellungen hat das Museum in jeweils gleicher Aufmachung farbig illustrierte dreisprachige Kataloge (serbisch-ungarisch-deutsch bzw. englisch) mit Korhecz-Papp als Autorin herausgegeben (www.gradskimuzej.subotica.rs). Die beiden ersten Kataloge stellen mit ihren biografischen- und Werkangaben und umfangreicher Literatur diese Maler monografisch vor. Über die historische und kunsthistorische Erfassung hinaus dokumentieren sie auch eigens die Maltechnik der Bilder sowie zudem diverse Schäden und Restaurierzustände; sie leisten damit auch in diesem Bereich Pionierarbeit.

Die Ausstellung über den Budapester Maler Sebastian Stettner wurde 2014 auch im Historischen Museum auf der Budaer Burg gezeigt.[4] Der aus Bayern stammende Stettner (1699-1758) bewarb sich 1727 um das Bürgerrecht in Buda, heiratete 1736 eine Baumeisterswitwe und kam so zu Hausbesitz. Er führte zahlreiche Großgemälde auch für mehrstöckige Hochaltäre aus. Wenn nötig übernahm er auch deren Fassmalerarbeit (Szeged), malte mit zwei Kollegen 1751 den zum Besuch von Maria Theresia und Franz Stephan in Buda errichteten Triumphbogen und weitere Altarbilder für Buda, Nagykanisza, Esztergom, Kalocsa und Subotica.

Die zweite Ausstellung zeigte Werke des in Prag geborenen Mathias Hanisch (1754-1806 Vukovar).[5] Wie bei Stettner ist die Ausbildung auch bei diesem „Wandermaler" unbekannt. Ebenso setzte er in Komposition und Kolorit die bewährte Tradition erzählender religiöser Bildpropaganda fort und kann anatomische Schwächen und trockene Malweise meist geschickt überdecken. Er malt aber auch Heiligen- und andere Porträts. Da er mehrfach seine Aufenthaltsorte vom damaligen Oberungarn bis nach Kroatien wechselte, sind seine Werke heute in der Slowakei, in Ungarn, Serbien und Kroatien zu finden.

Die aktuelle Ausstellung ist vor allem den neu restaurierten Werken von Wiener Barockmalern in der Vojvodina gewidmet.[6] Der Katalog ist auf 190 Seiten mit über 70 Farb- und zahlreichen Schwarz-Weiß- Abbildungen illustriert. Er erfasst 25 Einzelgemälde und einen Gemäldezyklus, von denen aus Formatgründen nur etwa zwei Drittel im Museum von Subotica bis Mai 2016 auch ausgestellt sind. Sie stammen zum Teil aus Kirchen und Klöstern, zum Teil aus dem Nationalmuseum von Zrenjanin und dem Stadtmuseum von Subotica. An prominenten Namen sind Martino Altomonte und Peter Strudel, Paul Troger und Kremser Schmidt, Felix Ivo Leicher und Joseph Orient, Hubert Maurer, Ignaz Raab und Wolfgang Köpp vertreten; dazu kommen etliche noch anonyme Werke. Zu den qualitativ besten Arbeiten gehört die Variante von Paul Trogers bekanntem Bildpaar von Christus am Ölberg und Mater dolorosa, das nach der Restaurierung entgegen Kronbichler doch Eigenhändigkeit beanspruchen darf.[7] Die Kreuzigung von Martino Altomonte in Csóka wurde durch den Fund der Signatur mit Datierung 1734 bestätigt. Sechs subtil gemalte kleinere Altarbilder werden von Anna Jávor dem Maulbertschschüler Felix Ivo Leicher glaubhaft zugeschrieben. Bemerkenswert sind ferner die beiden nicht ausgestellten über zwei Meter großen Apostel Petrus und Paulus in der Pfarrkirche von Csóka, von Wolfgang Köpp 1800 in Scagliolatechnik, deren Schwertransport aus Wien bis nach Südungarn die Wertschätzung des Malers unterstreicht. Von Peter Strudel und Kremser Schmidt sind Werkstattarbeiten zu sehen.

[1] Rodica Vartaciu-Medelet, *Barock im Banat. Eine europäische Kulturlandschaft*, Regensburg 2012 (Schnell&Steiner).

[2] Vartaciu-Medelet 2012, S.44.

[3] Martin Roos, *Die alte Diözese Csanad 1718 – 1800. Erbe und Auftrag*, Band 1, Teilband 2a, Temeswar 2013 (Eigenverlag der Diözesen).

[4] Zsuzsanna Korhecz-Papp, *Sebastian Stetner pictor Budensis*, Subotica 2012.

[5] Zsuzsanna Korhecz-Papp, *Mathias Hanisch pictor Imperio*, Subotica 2014.

[6] Zsuzsanna Korhecz-Papp, *Werke der Wiener Kunstmaler des Barock in der Vojvodina*, Subotica 2015.

[7] Johann Kronbichler, *Paul Troger (1698-1762)*, Berlin-München 2012, S.397.

Manfred Koller

О ИЗЛОЖБИ „ТАЈНЕ ДРЕВНОГ БОРЂОША“ У ДОМУ КУЛТУРЕ НОВИ БЕЧЕЈ

Изванредна сарадња између археолошког међународног тима који обавља истраживања локалитета Борђош и Општине Нови Бечеј крунисана је изложбом у новобечејском Дому културе. Званично је отворена 10. децембра 2015. године и представља трајну поставку са могућностима измене у светлу нових резултата археолошких истраживања. Њена ауторка је археолошкиња Илдико Медовић, стална сарадница Музеја Војводине.

Истраживања локалитета Борђош имају мултидисциплинарни карактер и започела су у пролеће 2014. године првом археолошком проспекцијом кроз сарадњу између килског Кристијан Албрехт Универзитета – Института за праисторију и протоисторију и Музеја Војводине. Изузетна количина покретног археолошког материјала која је затечена на великој површини понукала је немачке истраживаче да фокус својих истраживања млађег каменог доба ставе на локалитет Борђош и његов шири ареал. У пет кампања откривено је обиље података који су дали општу археолошку слику овог микрорегиона, али је на основу досадашњег искуства постало јасно да ће сваки следећи излазак на терен обезбедити нове податке. Коришћењем природнонаучних метода археолошка истраживања постала су егзактнија, а примена геофизичких метода довела је до открића коју су била незамислива старијој генерацији археолога. На локалитету Борђош и у његовој околини откривене су тако 23 локације са разноврсним археолошким материјалом који говори о континуитету живота на овом простору почев од раног неолита, па све до средњег века. Геомагнетна проспекција која је изведена у три кампање показала је слику неолитских и бронзанодобних насеља и разоткрила њихову структуру, а датовање радиоактивним угљеником дало је апсолутне датуме старости ових локалитета. За сада се показало да је на самом Борђошу каснонеолитско насеље заузимало површину од 40 хектара, али је услед деловања реке Тисе један његов део нестао.

Изложба о древном Борђошу, реализована у Дому културе, имала је за циљ да се становници Новог Бечеја и његове околине упознају са културним благом које крију обрадиве површине у њиховом атару. Приказан је живот људи који су пре 7 000 година становали у насељу на локалитету Борђош, на месту које се данас сматра плодном земљом нулте категорије, где се врши интензивна земљорадња већ деценијама. Поред едукативног задатка, важан задатак музејских кустоса јесте да допринесу развијању свести о значају културног наслеђа наше земље како би се у крајњој инстанци утицало и на његово очување. Тај аспект кустоског посла нарочито је важан када се ради о мањим местима и локалним заједницама. Са тим полазним становиштем, изложба Тајне древног Борђоша покрива све аспекте савременог музеолошког приступа, у потпуности отвореног према посетиоцима и њиховим потребама, а заснованог на потврђеним научним чињеницама до којих се дошло озбиљним теренским, лабораторијским и теоријским истраживањем.

Изложбени простор Дома културе у Новом Бечеју обухвата, поред осталог, и једну мању поставку која се односи на истраживања локалитета Арача, такође вођена и организована од стране кустоса Музеја Војводине. Како би се прича о Борђошу уклопила са поставком о Арачи, израђене су истоветне витрине и у њима постављени археолошки предмети који су пронађени на локалитету Борђош, како у ранијим периодима као случајни налази, тако и у току археолошких истраживања 2014. и 2015. године. Неки од њих реконструисани су како би се видела њихова употребна вредност у касном неолиту или бронзаном

добу, чиме је избегнут класични начин излагања археолошких артефаката. У данашње време јасно је да су многе старе археолошке поставке настале у духу културно-историјске археологије и да су често безживотне јер презентују мноштво различитих типова истих артефаката поређаних у витринама. Изложба о Борђошу показује осавремењавање археолошког приступа, где је циљ да се посетиоцима приближи живот људи у прошлости уместо „досадних" археолошких типологија и класификација, које је још током шездесетих година 20. века амерички археолог Луис Бинфорд критиковао у својим теоријама. У том смислу, тематске легенде обилују добрим илустрацијама и фотографијама, док је текст концизан. На изложби није занемарен ни интерактивни део: помоћу екрана осетљивог на додир посетиоци имају прилику да се забаве играјући археолошку слагалицу или гледајући једну епизоду телевизијске емисије Државни посао у којој је место добила и кашика са Борђоша, веома редак и вредан налаз керамичке кашике из доба касног неолита.

Колико је посетиоцима занимљива експериментална археологија видело се на отварању изложбе, када су ауторка Илдико Медовић и кустос-археоботаничар Александар Медовић уприличили посебан коктел и тако посетиоцима дочарали мирисе и укусе праисторије. На основу археоботаничких сазнања, реконструисали су јела и пића које су могли конзумирати људи у праисторији. Понудили су здраву храну коју је направила аутока, дали им оригиналне називе, попут борђошких пројектила, скитских земички, неолитских рођенданских тортица, праисторијских медењака са рупом и послужили сокове од зове, дрењине и купине, чај од мајчине душице и шипка, пиво и келтско алкохолно пиће од меда.

Изложбу прати лепо дизајниран флајер који је посебно штампан на три језика: српском, енглеском и мађарском. Говори о историјату локалитета Борђош, свим досадашњим археолошким истраживањима, и што је најважније – животу људи на овом месту: „Пре 7000 година у насељу Борђош људи су живели седелачким начином живота. Куће су биле направљене од земље и дрвета. Бавили су се земљорадњом. На њиховој њиви могла су се наћи једнозрна и двозрна пшеница, јечам, лан, грашак и сочиво. Узгајали су стоку, највише говече, козе, овце, а имали су и псе. Лов на дивљач и даље је био важан извор егзистенције, на шта указују откривена оруђа за лов, као и остаци животињских костију. Поред рибе јели су и шкољке. Храну су чували у кући, у великим питосима и лонцима. За кување су користили грубо, ручно рађене посуде, које су могле да поднесу ватру. Примерци њихове луксузне керамике веома су декоративни и препознатљиви у праисторији читавог региона и приписују се носиоцима Потиске културне групе. Посуде и пехари на нози, богато украшени урезивањем геометријских мотива (имитација текстила), репрезентативни су примерци потиске керамике. Осим посуда, своју вештину и познавање људског лика, показали су и на антропоморфној пластици (седећа мала фигурина). Седећа статуета са посудом једно је од уникатних дела сјајног праисторијског мајстора. Трговина и размена робе била је веома развијена грана привреде. На то упућују разни предмети који су нађени у насељу, а потичу са Медитерана (спондилус наруквице), са севера (опсидијан, радиоларит) и

истока (балкански кремен)." (И. Медовић, Тајне древног Борђоша, 2015).

Сва начела савремене музеологије, од интерактивности до примене информационих технологија, задовољена су изложбом Тајне древног Борђоша, а археолошка сазнања посетиоцима су приближена на модеран начин.

Мултидисциплинарна истраживања локалитета Борђош настављају се и у наредном периоду. Током 2016. године биће извршена археолошка ископавања, али се истовремено одвијају радови на монографији која ће садржати резултате свих досадашњих радова на овом локалитету. Пројекат Борђош је велики међународни пројекат археолошког тима Музеја Војводине и килског универзитета, који поред научне и музеолошке вредности, отвара и бројне могућности за развој у склопу културно-туристичке понуде Општине Нови Бечеј.

Мр Тијана Станковић-Пештерац

ZAPISI U VREMENU – FOTOGRAFIJE DR RADIVOJA SIMONOVIĆA

Izložba Muzeja Vojvodine

U utorak 6. oktobra 2015. godine u 19 časova, u Dunavskoj 35, otvorena je izložba pod nazivom „Zapisi u vremenu – Fotografije dr Radivoja Simonovića" autora Bogdana Šekarića, višeg kustosa - etnologa. Ovom prilikom je Muzej Vojvodine predstavio deo zbirke fotografija dr Simonovića koje se čuvaju u Etnološkom odeljenju. Izložba fotografija je deo višegodišnjeg projekta u kojem je izdata obimna fotomonografija istog autora sa nazivom Fotografije dr Radivoja Simonovića iz 2014 godine u ediciji posebnih izdanja XXVIII Muzeja Vojvodine.

Dr Radivoje Simonović (1858–1950)

Dr Radivoje Simonović rođen je 1858. godine u Ledincima gde je pohađao osnovnu školu. Često je svoje slobodno vreme provodio na fruškogorskim padinama i upoznavao osobenosti tamošnjeg reljefa. Od najranijih dana je ispoljavao interesovanje za istoriografiju i prirodne nauke. Posle završetka gimnazije je upisao medicinski fakultet u Beču. Studije medicine je iskoristio za usavršavanje svog znanja iz društvenih i prirodnih nauka. Po završetku studija dobio je posao vojnog lekara u češkom gradu Klatovi, u kojem je ostao do 1887.godine, kada je dobio prekomandu u Hercegovinu. Ovde je nastavio službu vojnog lekara, često brinući i o zdravlju civilnog stanovništva. Obilazeći hercegovačke planine, Simonović se počeo zanimati za botaniku, gde je obilazeći planine skupljao retke biljke i slao ih fakultetima u Beči i Gracu. Nakon odlaska iz Hercegovine, radio je u Trstu kao vojni lekar, onda kao banjski lekar u Banji Lipik u Slavoniji. Želeći da bude bliže svojoj familiji u Kamenici, Simonović je prihvatio posao gradskog lekara u Somboru (1896), u kojem je ostao do kraja života.

U svom profesionalnom radu se dr Simonović bavio pisanjem radova iz oblasti medicine koje je objavljivao u stručnim časopisima, zbornicima i knjigama. Pored brige o zdravlju stanovništva kod njega je preovladavalo interesovanje za planinarenjem koje vremenom prerasta u pravi terensko-istraživački rad tokom kojeg je beležio sve pojave vezane za geologiju, geomorfologiju, botaniku i etnografiju. Na svojim terenskim istraživanjima prikupio je građu o tradicionalnom životu

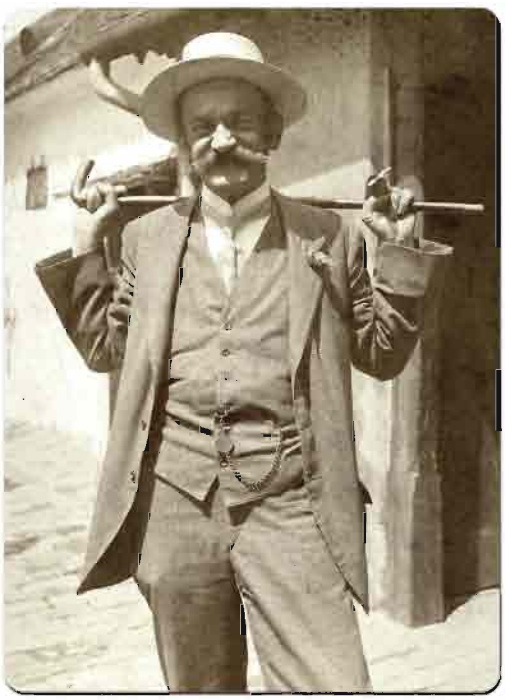

i ljudi, o običajima, odevanju, pesmama, preradi mleka, alatima, građi koja predstavlja izvor za dalje proučavanje etnoloških fenomena.

U Etnološkom odeljenju Muzeja Vojvodine čuva se više od 1.400 staklenih negativ - ploča, od kojih je, za potrebe ove izložbe, napravljen izbor koji ilustruje svu raznovrsnost etnoloških i kulturno – istorijskih motiva zabeleženih u Bačkoj, Baranji, Slavoniji, Sremu i Banatu. Obradu i pripremu fotografske građe uradio je akademski slikar i fotograf Branislav Marković, koji je ujedno i autor idejnog i likovnog rešenja izložbe.

Obrada zbirke Radivoja Simonovića, započeta 1948. godine, od njenog ulaska u fond Etnološkog odeljenja Vojvođanskog muzeja, traje i danas. Etnološko odeljenje Muzeja Vojvodine je 2011. godine otpočelo reviziju Zbirke dr Simonovića. Tokom revizije je pregledano svih 1.414 staklenih ploča. Postojeći inventarni spisak dopunjen je novim podacima dobijenim od kolega i saradnika na terenu. Na taj način su stvoreni uslovi za objavljivanje jednog dela fotografija iz ove bogate zbirke, koja se čuva u Muzeju Vojvodine.

Za potrebe realizacije izložbe korišćena je arhivska građa koja se čuva u ustanovama kulture: u Rukopisnom odeljenju Matice srpske, Galeriji Matice srpske, Muzeju grada Novog Sada i Pokrajinskom zavodu za zaštitu prirode. Pored istraživanja u spomenutim ustanovama vršeno je dopunsko terensko istraživanje u cilju muzeološke obrade Simonovićeve fotografske zbirke tako da je obuhvaćeno više naselja: Ledinci, Kamenica, Rakovac, Beočin, Čerević, Banoštor, Vrdnik, Irig, Rivica, Bešenovo, Bešenovački Prnjavor, Bukovački salaši, Bač i Gložan, kao i manastiri: Krušedol, Velika Remeta, Beočin, Novo Hopovo, Jazak, Bešenovo, i Rakovac. Istraživanja na terenu je svojom fotografskom-kamerom dokumetovao fotograf Ilija Ramić.

Koncepcija izložbe je postavljena pedantno i promišljeno, što govori o detaljnom istraživačkom radu autora. Izložba nam daje jasnu i preglednu prezentaciju rada dr Simonovića sa finom merom novih fotografija u boji sa terena koje su sa stilom ukomponovane u materijal crno belih fotografija. Jedan deo etnološke građe sakupljen tokom istraživanja uporedo je dat sa Simonovićevim fotografijama, u cilju praćenja promena nastalih u materijalnoj i duhovnoj kulturi posle više od jednog veka. Svoje mesto na izložbi našla je i etnografska građa koju je tokom 1995. godine, u nekoliko krašovanskih naselja, sakupila dr Mirjana Maluckov. Posetilac na ovaj način pored vizuelne estetike posmatrajući fotografije dobija potpunu informaciju koju je fotograf hteo da zabeleži. Vizuelnom prijemu informacija doprinosi u veliki format crno-belih fotografija.

Izložene fotografije su svrstane u nekoliko segmenata po geografskom kriteriju i to: Bačka, Bačka - Bukovački salaši, Banat - Krašovani, Banatska Crna Gora, Baranja, Slavonija i zapadni Srem, Srem i Fruškogorski manastiri. Autor je ovakvom koncepcijom omogućio posetiocu da lakše sagleda pojedine segmente. Pored uveličanih fotografija i traka sa fotografijama u boji autor je izložio radni kabinet i lične predmete dr Simonovića: odlikovanja, diplome i ličnu prepisku, koje je za potrebe ove izložbe ustupila gospođa Danica Obradović, bratanica dr Radivoja Simonovića. Takođe su važna i

njena svedočanstva o životu dr Simonovića o njegovim čestim posetama roditeljima u Kamenici, druženju sa Lazom Kostićem i lekarskoj praksi u Somboru. U sećanju joj je ostala njegova ljubav prema Velebitu, Prenju i Durmitoru, kao i duge neprospavane noći koje je provodio obrađujući sakupljeni materijal. Porodica Obradović i danas brižno čuva deo lične zaostavštine dr Radivoja Simonovića.

Doprinos proučavanju izloženih fotografija predstavlja autor postavke Bogdan Šekarić u vidu dokumentarnih fotografija u boji na traci koje prate elemente na starim fotografijama. Na ovaj način možemo da pratimo promene koje su nastale u međuvremenu ali i elemente koji su sačuvali svoj prvobitni oblik (sezonski poslovi, izgled seoskih ulica i kuća, izgled česmi, promene na narodnoj nošnji). Upravo ovakav način izlaganja i praćenje promena daje novu svežinu fotografijama koje su nastale početkom 20 veka. U pojedinim segmentima izložbe su priče o porodicama koje su identifikovane na fotografijama što izložbi daje posebnu draž a posetiocu približava ljude na fotografijama i njihove priče. Autor je tokom terenskog rada zabeležio životne priče nekih ljudi sa fotogafija što predstavlja veliki doprinos proučavanju antropoloških teza.

Dokumentarnost i atraktivnost su odlike muzejske izložbe Zapisi u vremenu – Fotografije dr Radivoja Simonovića. Ovom prilikom je publici predstavljen deo kulturne baštine iz fonda Muzeja Vojvodine. Posvećenost autora i zanimljiv koncept oslikavaju se u značajnom broju posetilaca koji su pozitivno ocenili postavku.

Anka Seč Pinćir
Foto: Branislav Marković

„МИРОСЛАВ КРАЉЕВИЋ И СЛЕДБЕНИЦИ“ У СПОМЕН-ЗБИРЦИ ПАВЛА БЕЉАНСКОГ

Модерна галерија из Загреба први пут је гостовала у Србији изложбом Мирослав Краљевић и следбеници у Спомен-збирци Павла Бељанског (3. децембар 2015 – 21. фебруар 2016), музеју који се готово истовремено премијерно представио изван граница Србије у загребачком Умјетничком павиљону, са изложбом *Колекција Павла Бељанског: бисери модерне* (19. новембар 2015 – 21. јануар 2016). Обе поставке пратили су богато илустровани каталози, својеврсне студије о уметницима, делима и уметничким концептима обухваћеним радом две врхунске националне колекције, чији су аутори др Звонко Маковић и др Јасна Јованов. Кустоси изложби биле су Милица Орловић Чобанов и Јасмина Јакшић Субић. Овај велики пројекат међународне музејске сарадње базирао се на идеји компаративног сагледавања главног тока југословенског модернизма у прве три деценије XX века, указујући на преплитање утицаја који су уметност овог региона укључили у део европског наслеђа.

Зидове читавог горњег спрата Спомен-збирке Павла Бељанског су, уместо дела из колекције чувеног дипломате и дародавца, украсила дела загребачке Модерне галерије. Основна идеја др Звонка Маковића, аутора изложбе *Мирослав Краљевић и следбеници*, била је да кроз избор 68 изузетних остварења прикаже генезу и развој раног хрватског модернизма.

Мирослав Краљевић (Госпић, 23. децембар 1885 – Загреб, 16. април 1913) је, међу 11 уметника представљених на изложби, био најзаступљенији са 24 експоната, као сликар који је за свега пет година стваралаштва извео преко 600 радова и битно утицао на трансформацију хрватског сликарства. Његова харизматичност нагалашена је сећањем сликара Миливоја Узелца на прву Краљевићеву изложбу у Загребу, цитираним на почетку поставке: „Краљевић нам је отворио паришка врата … Била је то чудесна атмосфера. На прстима се ходало кроз ту изложбу, из поштовања … Дао је Краљевић већ тада печат читавој генерацији … Код Улриха на првом кату. Шутило се и гледало. Био је то мој најдубљи утисак.“ Публици је одмах скренута пажња на кључну улогу Мирослава Краљевића у приближавању хрватске уметности матичној линији европског, посебно француског модернизма. Захваљујући великом успеху на изложби Хрватског друштва умјетности (јесен 1911), млади сликар добио је стипендију за студијски боравак у Паризу од септембра 1911. до октобра 1912. године. Најзначајнијим делом са те загребачке изложбе, *Аутопортретом са псом* (1910), започиње и поставка у

Спомен-збирци. Настала непосредно након завршених студија на минхенској Академији у класи професора Хуга фон Хабермана (1907–1909), слика већ показује способност психологизације карактера коју ће уметник даље развијати у правцу експресионизма. Уз овај аутопортрет, издвојена су још три аутопортрета сликара који су најдоследније пратили Краљевићев иконографски и стилски модел: *Аутопортрет са лулом* Маријана Трепшеа, *Аутопортрет* Љубе Бабића (оба из 1919) и *Аутопортрет* Вилка Гецана (1921).

Следећа изложбена сала била је у потпуности посвећена Мирославу Краљевићу. Осим дела насталих у Минхену, на којима се виде утицаји немачких анималиста или се препознају реминисценције на Шардена и Веласкеза, преовлађују радови настали током боравка у Паризу када је Краљевићево сликарство доживело велике трансформације због којих се сматра протагонистом хрватског експресионизма. Болестан од туберкулозе, свестан извесности блиске смрти, живео је веома интензивно, са изузетном уметничком продукцијом од приближно 500 цртежа, преко 1000 пастела и око 25 слика. За Краљевићево упознавање са француском престоницом у великој мери био је заслужан млади новинар Анте Масовчић. Са њим је одлазио на авангардне представе руског балета Ђагиљева у Шатлеу, у позориште Одеон, али и у незаобилазне локале ноћног живота, кафане и борделе. Пријатеља Масовчића представио је на једном од својих најбољих портрета, *Бонвивану* (1912), лајтмотиву читаве рекламне кампање изложбе. Приказујући шармантног младића у црном смокингу, негованог лица са помало циничним осмехом, слика, с једне стране, указује на прихватање Манеовог ликовног проседеа, а са друге, у ставу портретисаног, препознајемо правог „дендија" какав је био и сâм Мирослав Краљевић. Опредељење за Манеа изразито је на највећем и најзначајнијем Краљевићевом акту, *Олимпији* (1912), парафрази на чувену Манеову *Олимпију* (1863), са којом се Краљевић декларише као легитимни настављач прогресивног тока европске уметности. Од Манеа он се затим окреће ка Сезану, његовом другом великом ауторитету. Сезанова сликарска доктрина препознаје се у начину моделовања форме бојом на *Портрету тетке Луйке* као и на *Луксембуршком йарку* (1912). Овај синтетички поступак пружио је стабилност Краљевићевим сликама, али је градивна улога боје код њега готово у

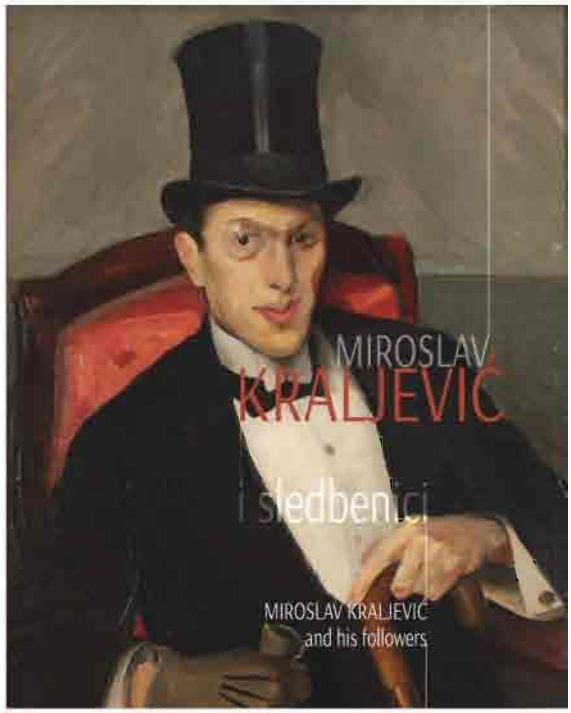

потпуности преусмерена ка снажној експресији постигнутој динамичним, густим потезима, посебно израженим на три аутопортрета из 1912. године: у детаљима најјаче експресије уметник више не користи четкицу већ боју наноси на платно шаком и прстима. Слика са којом је експресионизам недвосмислено закорачио у хрватско сликарство свакако је дело *У гостионици* (1912). Иновативну вредност слике (деформација ликова и предмета бојом, јаки светлосни контрасти, „укошени" простор у слици) препознали су Краљевићеви савременици, нарочито следбеници. Управо ће ово дело постати исходиште серије слика Маријана Трепшеа са призорима из загребачких и прашких крчми након 1919, од којих су две изложене на поставци *Мирослав Краљевић и следбеници*. Зависност Трепшеовог од Краљевићевог експресионизма могла се јасно уочити и у начину компоновања слике *Голоша* (1920), постављене уз Краљевићево истоимено дело из 1912, мада је Трепше развио специфичну колористичку експресију која га јасно одваја од узора.

Очигледно, овим директним поређењем слика аутора из две генерације, наставак изложбе са делима Вилка Гецана, Миливоја Узелца, Владимира Варлаја, Милана Штајнера, Марина Тартаље, Златка Шулентића, Саве Шумановића, Петра Добровића и Љубе Бабића, имао је концепцијско оправдање. Њихове

различите уметничке поетике представиле су их као следбенике, не зато што су били подражаваоци великог Краљавићевог дела, већ зато што их је он усмерио ка европским, првенствено париским уметничким моделима. За једне, Мирослав Краљевић је био исходиште експресионистичких истраживања, а за друге, полазиште за експерименте у правцу конструктивизма и кубизма, који ће обележити другу и почетак треће деценије XX века у Хрватској.

Трепше, Гецан, Узелац и Варлај деловали су у оквиру групе „прашке четворице" која је имала важну улогу у доношењу свежих ликовних решења у хрватско сликарство. Гецаново дело *Циник* (1921) је из више разлога парадигматско за хрватски експресионизам. Деформацијом форме интензивирана је готово гротескна ружноћа приказаног мушкарца, нестабилност композиције појачана је плитким простором и „клизећим" положајем предмета изазивајући код посматрача осећај угрожености личног простора. Програмска припадност експресинизму препознатљива је на једном детаљу: наслов новина раширених на столу упућује на кључно гласило немачког експресионизма, часопис *Олуја* (Der Sturm), доступног загребачким уметничким круговима. Пејзаже сликара „прашке четворице" одликовао је посебан експресивно-симболистички израз са реминисценцијама на Сезаново сликарство, као што показују Узелчев *Мост* (1916/17) и Трепшеов *Воћњак* (1919). Он ће код Варлаја доживети трансформацију ка магичном реализму чију атмосферу је уметник достигао захваљујући интензивном колориту топлих боја на ремек-делу *Црвена кућа* из 1923. године.

Миливој Узелац, Марино Тартаља, Петар Добровић и Сава Шумановић заузимају посебно место на изложби, као аутори чије слике је за своју колекцију набављао Павле Бељански, мада су Узелчева дела изостала у завршном садржају уметничког фонда Спомен-збирке. Добар пример Узелчевог експресионизма рафинираних форми, без снажног геста, је дело *Аутопортрет пред баром* (1923). Иза уметниковог лика који доминира композицијом, простор слике је разбијен и испуњен садржајима сликаревог тока свести, углавном еротских конотација са иконографијом модерног града. Опседнутост еротском, чак и порнографском имагнацијом видимо и на другим Узелчевим делима представљеним на изложби као константу његовог стваралаштва. У том контексту занимљиво је тематско прожимање са Гецановим делима када је у питању лик Викторије коју срећемо на сликама оба аутора. Деветнаестогодишњу Чехињу Викторију Узелац је довео са собом у Загреб из Прага, и мада заљубљена у Узелца коме је често позирала, згодна млада девојка била је и Гецанов модел. Видимо је на Гецановом портрету *Викторија* (1919), а

њен лик се препознаје на Узелчевим сликама *Љубавни пар* (1919), *Женски портрет с уметником* (1920), *Венера из предграђа* (1920); *У атељеу боема* (1920) приказана је заједно са Гецаном и Узелцем. Ово дело на маестралан начин закључује посредовање Мирослава Краљевића у асимилацији Манеовог утицаја, очигледном парафразом на Манеов *Доручак на трави*, са две мушке обучене и једном женском нагом фигуром.

Сликар Марино Тартаља одиграо је важну улогу у усмеравању Павла Бељанског ка сакупљању дела младих југословенских аутора. Његово ремек-дело *Млади дипломата* (1923) заузело је истакнуто место на изложби *Колекција Павла Бељанског: бисери модерне* у загребачком Умјетничком павиљону. На поставци у Спомен-збирци, била су представљена његова два дела из истог периода, која откривају важне утицаје Ел Грека и Сезана на Тартаљин уметнички развој, препознатљиве у издуженим формама *Аутопортета са лулом* (1920) и сезанистичкој организацији простора на *Мртвој природи са китом* (1921). Експресионистичку поетику бечке провенијенције, тачније угледање на Егона Шилеа, могло се видети на Шулентићевом *Човеку са црвеном брадом* (1916). Посебну лирску димензију на својим платнима, јединствену у хрватској модерној уметности, достигао је Милан Штајнер. Сублимирана изражајност једноставног, сведеног тематског и ликовног репертоара слике карактеристичног пастелног колорита, била је уочљива на делима насталим око 1918. године: *Портрету сликара Ђуре Тиљка*, *Погледу на Савску долину* и слици *На киши*.

Као да нас ова Штајнерова дела уводе у следећу салу, у потпуности посвећену његовом пријатељу Сави Шумановићу са којим је делио сликарски атеље у Загребу. Шумановић је заступљен на изложби са осам експоната, више од свих осталих уметника - следбеника Мирослава Краљевића. Осим два дела симболистичко-сецесионистичке оријентације која претходе његовом првом боравку у Паризу (1920–1921), остала платна показују у ком правцу је Шумановић дао смернице не само развоју хрватског модернизма, већ и целокупног југословенског сликарства у контексту афирмације дводимензионалности модернистичке слике. Попут Краљевића, и он је следио узор великог учитеља Сезана, али је за разлику од Краљевићевог опредељења за гестуални експресионизам, у његовом сликарству преовладала конструктивистичка логика. Као један од најбољих ученика Андре Лота Шумановић је усвојио начела посткубизма, присутног на парискоj ликовној сцени у оквиру актуелне струје класицистичке обнове, тзв. „повратка реду". Децентрирање представе на платну, изостајање јединствене перспективе као и мимеричких начела експлицитно показује ремек-дело аналитичке редукције, *Скулптору атељеу* (1921). Из исте године је и платно *Три женска полуакта*, са несразмерним односом димензија облика првог и другог плана слике, који ће уметник даље развијати на својим делима упоредо са променом сликарске оријентације од аналитичког ка синтетичком моделовању форми. Предимензионирани женски актови, попут оног на слици *Варијација на античку тему* (1923/24), били су погодни за развој Шумановићу својственог експресионизма који ће постепено завладати на његовим платнима. Ако се посматрају са тог аспекта, Шумановићева дела на изложби посвећеној генези и развоју хрватског експресионизма представљају логичан избор: у претходним салама био је циљ да се покаже у ком правцу и на које начине се на хрватској уметничкој сцени манифестовао експресионизам боје, док нас је Шумановићев посткубизам класицистичког набоја у најбољем светлу упознао са експресионизмом форме. Такав експресионизам достиже поетику магичног реализма на *Аутопортету* (1925), где формалном редукцијом сликар истовремено своди облике и наглашава унутрашњи израз. То је један од ретких Шумановићевих аутопортета на којем је, слично као на аутопортрету приказаном у оквиру композиције *Доручак на трави* представљеној на загребачкој изложби *Колекција Павла Бељанског: бисери модерне*, акцентована метафизичка димензија слике.

У последњој сали изложбе *Мирослав Краљевић и следбеници* као да се затвара круг позивајући нас да поново кренемо из почетка, јер се изнова, као и у првој сали, срећемо са делима Бабића и Трепшеа, али и са два дела Петра Добровића. На известан начин, овде се резимирају два кључна аспекта изложбе: акцентује се константа у концепцији поставке о сагледавању међусобних утицаја уметникâ и, посебно за стручну јавност и познаваоце колекције Павла Бељанског, препознаје се основна идеја целокупног пројекта изложби у Загребу и Новом Саду о компарацији токова модернизма у региону. У том смислу, Добровићева дела из Модерне галерије представљају важну

експресионистичку етапу уметника чија се три дела другачије оријентације налазе у сталној поставци Спомен-збирке, али и уметника који је био изузетно активан на загребачкој уметничкој сцени у периоду између два светска рата. Љубо Бабић, сликар, сценограф, историчар уметности, један од оснивача Хрватског пролетњег салона а касније ректор Академије ликовних умјетности у Загребу, био је пријатељ и Павла Бељанског и Мирослава Краљевића. Не само на Бабићевом *Аутопортрету* изложеном поред Краљевићевог *Аутопортрета са псом*, већ и на Бабићевом *Распећу*, препознају се директни Краљевићеви утицаји, али и експресионизам посебне поетике, нарочито у стилизацији симболистичког набоја. „Следбеници" су започели Трепшеовим акварелом *Распеће*, а на самом крају, била су изложена два Трепшеова акварела са темом из јавних простора (*Укрчми* 1922. и *Око стола*, 1923), једина три акварела на поставци. И поново циклично враћање: као што је почетак изложбе био у знаку директних настављача Краљевићевог дела (Гецана, Трепшеа и Бабића), њена завршница поново наглашава важност његове уметности као исходишта за многа ликовна стремљења у периоду раног хрватског модернизма.

Рафинираним избором, обимом и кохерентношћу приказаних експоната, концепција изложбе испунила је своју мисију у заједничком пројекту представљања два музеја у два града: врхунска сликарска остварења из загребачке Модерне галерије изложена у новосадском музеју, као и дела истог ранга из колекције Павла Бељанског приказана у загребачком Умјетничком павиљону, доказала су припадност интернационалном духу европског сликарства с почетка XX века. Такође, публика у Новом Саду имала је јединствену прилику да уочи додирне тачке у уметности региона, посматрањем дела из колеције Бељанског у приземљу и слика из Модерне галерије на спрату галеријског простора Спомен-збирке Павла Бељанског.

Милана Квас
Фото: Бранислав Лучић

ЈЕДАН САСВИМ АУТЕНТИЧАН БАНАТ

Изложба „Мој Банат" Милана Живковића у Музеју Војводине

Милан Живковић, мајстор фотографије, рођен је у банатском месту Баваниште 1960. године. Фотографијом се активно бави од седамдесетих година 20. века. Каријеру фотографа (и дизајнера) започео је у Природњачком музеју у Београду 1984. где је радио 18 година, а затим наставио ангажманом у маркетиншкој агенцији Direct Link, Центру за културу у Ковину и у часопису *ReFoto* у којем истрајава до данас. Излагао је широм простора некадашње Југославије, од скромних домова културе до Галерије САНУ у Београду, као и у иностранству, посебно у Бугарској, Француској и Португалији. Стваралачки рад окарактерисан је љубављу према природи и непрекидним експериментима у потрази за новим и неочекиваним могућностима фотографије. Као плод вишедеценијског рада објављене су, до данас, фотомонографије *Банат*, *Други сан* и *Tera recognita*.

Изложба Мој Банат, постављена у Музеју Војводине 11. 05. 2016. године, у згради у Дунавској 37, настала је на основу сарадње између установе културе и самог аутора, који је понудио једно готово решење, односно изложбу насталу 2010. године и представљену тада у Галерији ФКВСВ. Реч је о радовима, црнобелим фотографијама, насталим у периоду 1980–2010. који су, како модератор изложбе, кустос музеја Војводине Дарјуш Самии у тексту, у флајеру изложбе каже:

„Она је рођена, стасала и сазрела у Банату, као и сам њен стваралац.

Изабрани портрети, мало је рећи живописни, буде у посматрачу жељу за сазнањем њихових судбина и путева којима су наставили своје животе након тренутка снимања...

Не ишчезавају само људи, ветрењаче и салаши. Уз банатске обале Дунава растачу се већ спомињани и опевани бродови, чекајући ослобађајући рез вариоца да се из глиба, претопљени, поново задесе у мору светлуцавом, а до тада у фото-објективу уметника.

Пејзаж Делиблатске пешчаре преображаван ветром, као и куће истрошене генерацијским животом свет су у коме се аутор очигледно радо налази. Саживљен са простором и људима, Живковић нам изло-

Девојчица, Бело Блато 2008.

жбом нуди неосвојови бедем савременог уметничког стваралаштва, а то је аутентичан доживљај подељен са публиком."

Изложбу од педесетак фотографија Милан Живковић поклонио је Музеју Војводине. „Све изложене и још стотинак других налазе се у фотомонографији Банат. Књига је рађена по систему 'принт он деманд' који је једини избор у данашње време када је проблем пронаћи средства за класичну штампу, а истовремено је број људи који купују књиге, а посебно фотомонографије, веома мали. Овако имам могућност да штампам без огромних инвестиција, без лагера и проблема дистрибуције." (Милан Живковић, http://www.refoto.rs/milan-zivkovic-moj-banat-otvaranje-izlozbe/).

Мр Лидија Мустеданагић

INTERDISCIPLINARNI PRISTUP RIBARSTVU U VOJVODINI

Nevelika obimom, ali kompleksna, sa podsticajima za dalje razgranjavanje i istraživanje – takva je, ukratko, izložba Ribari iz ravnice koju su postavili, zajedno, Muzej Vojvodine i JVP „Vode Vojvodine", uz saradnju i učešće WWF-a, odnosno Svetske fondacije za prirodu. Izložba je održana u centralnom holu zgrade JVP „Vode Vojvodine", od 10. do 22. maja 2016. i bila primećena po svojim raznorodnim sadržajima, jer je za sobom povukla i serijal predavanja koja su, na bliske teme, priredili brojni učesnici ovog događaja.

Izložba se sastojala od desetak vitrina, mnoštva legendi, plakata, fotografija i crteža – umetničkih i obrazovnih, tj. dokumentarnih, negativa i tač skrinova. Početni deo bio je posvećen zaštiti voda i tu su na nekoliko panela bili istaknuti naslovi Zaštićena prirodna područja JVP „Vode Vojvodine", Svako može naći svoje mesto za pecanje, Hidrotehničko nasleđe u Vojvodini i 160 godina prevodnice Bezdan.

Sve legende na izložbi koje su potom sledile bile su ilustrovane slikama pojedinih rečnih riba koje je izradio umetnik Dragan Miličić. Za koncepciju izložbe najviše je bila odgovorna jedna od autorki, ujedno i dizajner izložbe i pratećeg štampanog materijala Jelena Bojanović-Dobrović.

Sledi nekoliko vitrina sa arheološkim materijalom i legendama. Predstavljeni su predmeti – udice, harpuni, tegovi, strelice i sl. starosti do 4.000 godina pre nove ere, sa lokaliteta Hrtkovci-Gomolava, Sajan-Domboš i dr., te bronzani kotlići iz 1-2. veka. Koliko je vezanost za vodu i za ribu bila presudna i u prvobitnim zajednicama još dalekog kraja ledenog doba, a potom, preko prvih tragova ribarstva i u mezolitu, Jovan Koledin,

Cehovsko pismo, Apatin 1821.

autor ovog dela postavke i kataloškog teksta Ribarstvo u praistoriji naročito naglašava spominjanjem kulture Lepenskog vira, čija je statua ribolikog čoveka, tzv. Danubiusa, postala svetski poznata. U Lepenskom viru razvila se jedna posebna kultura okrenuta Dunavu, koja je uslovila religijski pogled na svet i nastanak ribljih božanstava plodnosti. U prilog tome stoji i činjenica da se kosti moruna nikad nisu mogle naći među fosilnim ostacima iz razloga što su smatrane simbolima večitog vraćanja života i stoga bile izuzete iz ishrane kod ljudi.

Dalji tok izložbe sa dosta crteža skeleta, legendom i vitrinom iznosi pred nas koštane ostatke riba sa arheoloških lokaliteta, koje i danas lako prepoznajemo – kosti kečige, morune, soma, smuđa, štuke i šarana su takođe iz Odeljenja za arheologiju Muzeja Vojvodine, iz arheozoološke zbirke koju vodi drugi autor izložbe i pisac kataloškog teksta Nalazi riba na arheološkim lokalitetima Darko Radmanović.

Ribari i ribarski alati je naziv teksta Tanje Đuđić koja je na izložbu postavila desetak markantnih etnoloških predmeta, a to su struka za morune, barka za čuvanje ribe, buba za ribu i vrška za ribu. To su najmonumentalniji predmeti, koji su se dobro uklopili i među sitnije harpune, zapravo ostve za ribu i druge alatke za njihovo hvatanje, popularne u narodu u 19. i 20. veku. Raznolikost mreža i brojnih ribarskih alata samo govore u prilog činjenici da su ljudi oko vojvođanskih reka bili naklonjeni ribolovu i da je riba, pored redovnog pojavljivanja na stolu, bila i simbol, snovna pojava, zaštitni znak i pesnički predmet, isto kao i ribari i ribarstvo, koji su oko sebe razvili splet brojnih značenja i verovanja.

A da je ribarstvo steklo status posebne zanatske veštine svedoči i cehovsko pismo koje je kalfa dobijao u toku svog šegrtovanja – vandrovanja, kod gradskih majstora, tj. nakon izrade remeka, odnosno predmeta iz oblasti svog zanata, koji je ocenjivala za tu priliku sastavljena komisija. Cehovska pisma su smenila vandrovke ili knjižice, u koje su majstori upisivali zapažanja i ocene šegrta i koje su bile mnogo praktičnije za nošenje. Ipak, cehovska pisma ostala su kao izuzetan grafički proizvod tog perioda, jer su bile rađene sa izvesnim estetskim pravilima: u gornjem delu je bila veduta ili panoramski prikaz nekog mesta, a u donjem

tekstualni deo sa osnovnim podacima o nosiocu pisma i sa potpisom glavnog majstora, čime se potvrđivala pripadnost nekog kalfe određenom zanatskom udruženju, dužina rada i vreme vandrovanja. Jedno od takvih pisama, odnosno njegova kopija, našla je svoje mesto na ovoj izložbi. Njegova posebnost se, prema Jeleni Bojanović-Dobrović, koja nas detaljno uvodi u istorijat zanatskih cehova i njihovih dokumenata u tekstu Alasi i cehovsko pismo, ogleda u veduti Apatina, prvo zbog svoje estetske vrednosti, a zatim i zbog značaja koji je Apatin kao jedno od najvažnijih ribarskih naselja imao u razvoju ove privredne grane. Dok se, u 18. veku, oko 200 apatinskih porodica bavi ribarstvom, dotle je u Novom Sadu zabeleženo svega 12 ribara. Alaski zanat je svoj zamah dobio u vreme Marije Terezije, koja je dekretom odredila Apatin kao tranzitno mesto na Dunavu. Hroničari takođe beleže da su apatinski ribari u korpama od vrbovog pruća izvozili ribu u Austriju, Češku i Poljsku. Sve je to uslovilo zanimanje za Zanatsku školu gde su se naročito opredeljivali za ribarski zanat, a u prilog značaja ovog izbora govori i dobijanje protokola 1773. kojim je carina regulisala esnafske privilegije. Cehovsko pismo u svom originalnom izdanju čuva se u grafičkoj zbirci Muzeja Vojvodine.

Da je ribarstvo inspiracija ne samo alasima i kuvarima govore umetničke crnobele fotografije, iz fundusa Odeljenja za noviju istoriju Muzeja Vojvodine, izložene u centralnom delu ove izložbe, a koje su autorski radovi nekolicine fotografa: Geza Barta, Tosko Dabac, Borivoj Mirosavljević i Velimir Medo. O njima nas u svom tekstu Ribarstvo okom fotografa informiše autor ovog dela izložbe, kustos Darjuš Samii.

O upravljanju ribolovnim područjem od strane JVP „Vode Vojvodine“ i o pecaroškim mestima za osobe sa invaliditetom upoznaje nas Aleksandra Radić, a o zaštićenim prirodnim područjima JVP „Vode Vojvodine“ – Jegrički i Beljanskoj bari Milanka Mišković. Snažan zamah na kraju izložbe, doduše samo na engleskom jeziku, daju paneli sa grafički razumljivom slikom izlovljenosti i ugroženosti raznih vrsta jesetri u svetu, dok nas tekst Sonje Bađure Jesetre – dunavsko blago na ivici opstanka, upozorava na vrstu koja nestaje u vodama

Ostva za hvatanje ribe

Apatinski ribar, Tosko Dabac.

Dunava. S tim u vezi podvlači se velika uloga koju World Wide Fund for Nature (WWF) ima u saradnji sa brojnim instistucijama, ustanovama i udruženjima, kako bi opstanak pojedinih vrsta vratio na tas koji se uzdiže iznad nule. Ako bude drugačije, jesetra će nam ostati poznata samo preko slika, zabeležena u knjigama nad kojima se pitao niko drugi do pesnik Ljubomir Simović – Listam ovaj rečnik: jegulja, jesetra, / listam: kečiga, manić, moruna, smuđ, / listam, i čitam, i čudim se, i pitam se: / Je li ovo rečnik ili reka?

I mi se možemo zapitati je li ova izložba bila samo san o reci i ribarenju ili reka prepuna ihtioloških nalaza i čovekove težnje da preživi, ali i preživljavanje transformiše u viši simbolički i spoznajni poredak. Interdisciplinarni put i radoznalost stručnjaka svih profila, da u radu drugog, pronađe inspiraciju za omeđivanje sopstvenog prostora, predstavlja ne tako nov, ali svakako siguran način u kojem se ostvaruje jedan sveobuhvatan i sadržajan projekat.

Mr Lidija Mustedanagić

СТВАРАОЦИ – СЕДАМДЕСЕТ ГОДИНА ОМЛАДИНСКИХ РАДНИХ АКЦИЈА

Изложба Музеја Војводине

Militia est hominum vita.
Живот човеков је вечита борба.

У Музеју Војводине 12. маја у 12 сати 2016. године отворена је изложба под именом *Стваоци*, која је посвећена седамдесетогодишњици од почетка омладинских радних акција код нас. Аутори су виши кустос магистар Дарјуш Самии и кустос Дејан Болорин. Ови млади и вредни историчари су на веома приступачан и оригиналан начин приказали нашој јавности једно давно време, време прожето вером у бољу будућност, време прожето идеализмом и радним ентузијазмом, време када су млади несебично своју младост посветили изградњи ратом разрушене земље. Изложба је постављена у атријуму Музеја Војводине у Дунавској улици број 37 у Новом Саду.

На самом почетку видимо фотографије омладинских радних акција у нашој земљи. Ту су призори са градње пруге Брчко-Бановићи 1946.; следи смотра омладинаца бригадира у Новом Саду, на Тргу слободе пред полазак на радну акцију 1946.; повратак омладинске радне бригаде из Новог Сада са изградње пруге Шамац-Сарајево 1947. и њихово марширање кроз улицу Народних хероја; омладинска радна бригада из Суботице на изградњи пруге Брчко-Бановићи 1946.; бригадирка из Шведске Ула Андерсон која је постала икона ангажовања младих на радним акцијама јер се њена фотографија појавила на насловници првог броја недељне ревије „Илустрована политика“ од 11. новембра 1958. године ...

Наилазимо на заставе омладинских радних бригада. Изложене су заставе Треће новосадске омладинске радне бригаде „Ђорђе Зличић“ на омладинској радној акцији Јадранска магистрала 1964. и застава новосадске омладинске радне бригаде „Ђорђе Зличић“ на омладинској радној акцији Нови Београд 1969. Ту је и велика црвена застава омладинске радне акције Партизански пут 1975. Летенка.

Пред нама се појављују часописи који су доносили вести са омладинских радних акција: Политика, Дневник, Братство јединство, Жена данас, Илустрована политика, Борба ... На странама тих гласила читамо најновије извештаје из тог времена о активностима на градилиштима широм земље где су биле ангажоване омладинске радне бригаде.

Изложене су чланске карте бригадира и бригадирки, значке са симболима омладинских радних акција, униформе акцијаша, захвалнице, повеље, похвале, уверења, дипломе о учешћу на омладинским радним акцијама... Изложбу прати емитовање музике из времена омладинских радних акција, музике која је посвећена животу и раду тих младих људи који су градили лепшу и бољу будућност.

Платнени пришивци који су пришивани на рамена и груди бригадирских униформи плене својим оригиналним дизајном. Видимо пришивке омладинске радне бригаде Братство са омладинске радне акције Партизански пут Фрушка Гора 1975; омладинске радне бригаде „Коста Шокица“ из Новог Сада са омладинске радне акције Ђердап 1981; амблем

Градске организације Савеза социјалистичке омладине Војводине Нови Сад; омладинске радне бригаде „Петефи Шандор“ омладинске радне акције Палић 1985. омладинске организације Детелинара Нови Сад; омладинске радне бригаде „Жарко Зрењанин“ из Вршца; омладинске радне бригаде „Браћа Груловић“ из Руме...

Изложене су и грамофонске плоче које величају акцијашки рад и говоре о акцијашким временима. То су плоче под насловима: *Бригадирска песма*; *О рук генерација*; *Хеј, хај бригаде*; *Да нам живи, живи рад*; и *Свијет мој колико и твој*.

На крају су изложени плакати посвећени омладинским радним акцијама. У очи нам падају плакати: Омладинска радна акција Сава 1968.; Омладинска радна акција Палић 1976.; Омладинске радне акције у Социјалистичкој републици Србији у 1980. години; Омладинска радна акција Ђердап 1981.; Омладинске радне акције у Југославији 1983. (плакат који пропагира омладинске радне акције у целој земљи и на њему пише „Шта ћете носити овог лета?“ на коме су приказане две девојке, једна модерно обучена девојка са ташном преко рамена и друга девојка обучена у акцијашку униформну са крампом на раменима); Омладинска радна акција Вуковар 1986...

Још у току Другог светског рата почело је код нас радно ангажовање омладине у обављању пољопривредних радова, као и позадинска помоћ борцима и поправке на пругама и путевима и то су зачеци активног учешћа младих у изградњи разорене земље. По завршетку рата јавља се потреба за масовним учешћем свих слојева друштва у обнови земље, тако да се млади прикључују и узимају активно учешће у изградњи ратом порушене земље. Омладини је поверена изградња нове железничке пруге на релацији Брчко-Бановићи 1946. У периоду од пола године завршена је ова пруга дужине 90 километара и то је почетак организованог омладинског ангажовања на изградњи нове Југославије.

Следе и друге омладинске радне акције: изградња пруге Шамац–Сарајево 1947.; изградња фабрике тешких алатних машина „Иво Лола Рибар“ у Железнику код Београда 1948.; изградња пруге Никшић Подгорица (Титоград); изградња Новог Београда, изградња ауто пута Братство-Јединство између Београда и Загреба; изградња железаре у Зеници; изградња железаре у Никшићу; изградња фабрике магнезита у Краљеву; изградња фабрике каблова у Јагодини (Светозареву); бригадири нису подизали само инфраструктуру и капиталне индустријске објекте већ су утицали и на урбанизацију и подизање квалитета живота свих слојева становништва. Изграђени су Нови Београд и Нова Горица, студентски домови у Београду, Загребу и Сарајеву ...

Дневне активности свих бригадира су биле једнообразне. Устајало се у 6 сати, радила фискултура, доручковало се, вршила се смотра, да би се у 7 већ почело са радом. Било је предвиђено да се 6 сати активно ради. У периоду од 14 до 15 се ручало, затим је било време двочасовног одмора, да би време од 17 до 19 било посвећено за предавања, курсеве и друге врсте друштвених активности.

Текст каталога изложбе су написали магистар Дарјуш Самии и Дејан Болорин. За дизајн изложбе је био задужен Александар Бошковић, а за рецензију доктор Драго Његован. Сарадници су: др Агнеш Озер, др Драго Његован, мр Предраг Бајић, Кристина Менеши, Ивана Кулачин, Душан Миљковић, Војислав Мартинов, Милош Лекић, Татјана Стојков и Татјана Вучићевић. Лектуру и коректуру је извршила Драгица Јовановић, конзервацију предмета Бојана Костић Крчединац, фотографије предмета Милица Ђукић, техничку реализацију су извршили Миленко Дашић и Владимир Секулић заједно са техничком службом Музеја Војводине. Аутори се посебно захваљују: Архиву Војводине, Библиотеци Матице српске, Архивском одељењу Радио телевизије Војводине, Музеју града Новог Сада, удружењу грађана Акцијаш из Новог Сада, Милану Сујићу, Рајку Јотановићу, Славку Богојевићу, Велимиру Меди и Боривоју Миросављевићу.

Магистар Дарјуш Самии и Дејан Болорин су показали велики ентузијазам и машту у реализацији ове изложбе. Идејно решење и простор у коме су изложени наведени предмети уклапају се у саму идеју организовања омладинских радних акција. Несебичан труд и велико залагање ових младих људи дало је очекиване резултате. Изложба плени како показаним експонатима тако и начином на који је све презентовано нашој јавности. Све честитке ауторима и пуно успеха у њиховим даљим активностима.

Juventus ventus.
Младост је ветар (који чини чуда).

Душан Миљковић

VODIČ KROZ MUZEJE SRBIJE

Priredili dr Drago Njegovan i mr Lidija Mustedanagić, Muzejsko društvo Srbije, Beograd 2016.

Na pragu 2017. godine pejzaž muzeja u svetu razvija se velikom brzinom. Misija muzeja u čitavom svetu, pa tako i Srbiji, je da kulturno blago koje se čuva u njihovim depoima prezentuju posetiocima, da ukažu i pokažu šta su vrednosti i resursi njihovih ustanova, po čemu su prepoznatljivi, da se u samoj lokalnoj zajednici, društvu i državi, muzeji shvate kao bitna mesta kolektivne memorije koja „imaju moć" da pokrenu ljude, sačuvaju i promovišu kulturno nasleđe države.

Nedovoljan odziv publike, kao i činjenica da jedan broj populacije uopšte ne posećuje muzeje, bio je alarm muzealcima da tu situaciju promene. Njihov osnovni cilj je bio da se muzejski sadržaji učine što dostupnijim, da se angažuje i podstakne publika na što aktivnije učešće, te da se inspiriše otvorenost muzejske scene kako prema domaćoj, tako i prema internacionalnoj javnosti. Neophodnost promovisanja muzeja i njihovo približavanje potencijalnoj publici, navela je Muzejsko društvo Srbije da posegne za izradom do sada najkompletnijeg i najobuhvatnijeg vodiča kroz muzejske zbirke Srbije. Brižljivo pripremana, u leto 2016. godine objavljena je knjiga *Vodič kroz muzeje Srbije*.

Vodič su priredili dr Drago Njegovan, muzejski savetnik i aktuelni predsednik Muzejskog društva Srbije i mr Lidija Mustedanagić, muzejski savetnik iz Muzeja Vojvodine u Novom Sadu. Recenzenti vodiča su bili mr Bojana Borić-Brešković, direktorka Narodnog muzeja Srbije i dr Dušica Bojić, direktorka Istorijskog muzeja Srbije.

Vodič je štampao Forum Novi Sad u tiražu od 400 primeraka, a objavljivanje publikacije omogućilo je Ministarstvo kulture i informisanja Republike Srbije.

Autori su pristupili priređivanju knjige sa ciljem pružanja jasnog uvida u aktuelnu sliku muzeja u Srbiji danas. Svaki muzej predstavljen je punim nazivom, adresom, mejl adresom i sajtom, kao i prisustvom na jednoj od društvenih mreža (najčešće je to Fejsbuk), fotografijom zgrade, te mapom tačne lokacije muzeja. *Vodič kroz muzeje Srbije* obuhvatio je 140 muzejskih ustanova na teritoriji Republike Srbije. Na 486 strana dati su osnovni podaci o svakom muzeju ponaosob – istorijat muzeja od osnivanja do danas, način i organizacija rada, vrsta materijala koji sakuplja i poseduje, broj zaposlenih, stalne postavke, depandansi muzeja, najvažniji projekti i izložbe, izdavačka delatnost uglavnom u vezi sa novijim publikacijama muzeja. Posebnu vrednost publikacije predstavljaju, pored ostalog, i kvalitetne fotografije najznačajnijih predmeta u zbirkama svakog muzeja ponaosob, a ponegde su date i fotografije ambijentalnih celina – segmenti stalnih postavki.

Vodič je štampan na veoma kvalitetnom papiru, bogato ilustrovan fotografijama u boji koje su odlično ukomponovane u tekst.

Za većinu muzejskih ustanova tekst i fotografije potiču iz samih muzeja, za manji broj podaci su uzeti sa internet prezentacija, dok su za neke muzeje sa Kosova i Metohije podaci preuzeti iz prethodnog vodiča *Muzeji Srbije*, koji je izdao Zavod za proučavanje kulturnog razvitka Srbije iz 2000. godine.

Vodičem su obuhvaćene sve muzejske ustanove, i one u osnivanju, bez obzira na status osnivača, kao i na činjenicu da li su u pitanju samostalna pravna lica ili se nalaze u sastavu nekog kulturnog centra, biblioteke ili slično.

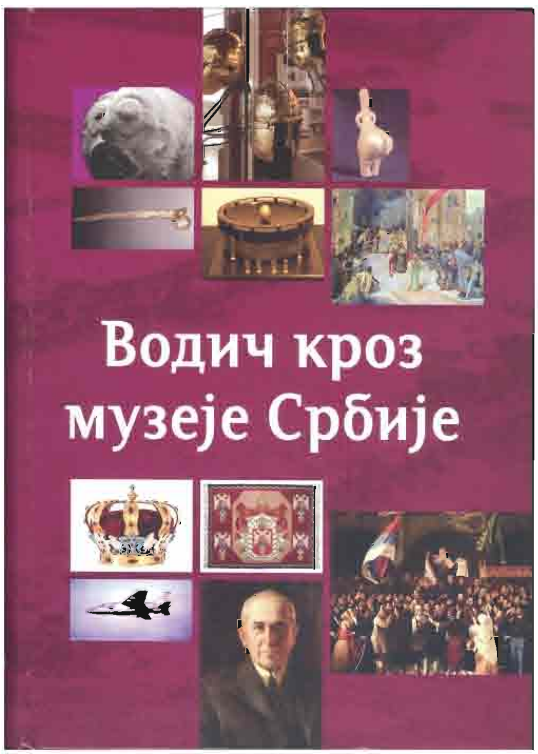

Svesni da je moguć i drugačiji pristup, a u želji da nijednu muzejsku ustanovu ne izdvoje i daju joj prioritet u predstavljanju, autori *Vodiča*, prilikom njegove izrade opredelili su se da raspored sadržaja o muzejskim ustanovama izvrše po azbučnom redu naziva ustanova – od A do Š, a ne po njihovoj hronologiji osnivanja, veličini, značaju i drugim karakteristikama.

Ova knjiga pruža nam kompletan uvid u brojnost i pomaže da sagledamo svo bogatstvo muzeja u Srbiji, upoznaje nas sa njihovim specifičnostima i poziva da ih posetimo. U knjizi su predstavljeni muzeji kao centri informacija o izuzetnom, o lepom, o posebnim vrednostima nacionalne, ali i evropske kulturne baštine.

Za izradu jedne takve publikacije bilo je potrebno veliko iskustvo, znanje, trud, a nadasve stručna informisanost autora – priređivača, u čemu veliki značaj ima i to što su oba priređivača i sami dugogodišnji muzealci.

Vodič kroz muzeje Srbije nas podseća da institucije koje se bave proučavanjem, zaštitom i prezentacijom kulturne baštine predstavljaju krovne ustanove kulture i ponos svake države. Svi mi imamo isti zadatak, da sačuvamo i promovišemo kulturno i prirodno nasleđe države Srbije, da nahranimo dušu posetiocima, da naučimo decu o lepoti zemlje u kojoj žive, da strancima sa ponosom pričamo o zemlji u koju su došli. Dok listamo *Vodič* osećamo ponos pred činjenicom da smo baštinici tolikog broja vrednih i impozantnih predmeta, koje smo uprkos teškim vremenima za kulturu, uspeli da sačuvamo i dostojno predstavimo javnosti. I ova knjiga je samo znak da ni u budućnosti nećemo od toga odustati.

Suzana Milovanović

АРХЕОБОТАНИЧКИ ВОДИЧ КРОЗ НОВИ САД

Књига Александра Медовића, Платонеум, Нови Сад 2015, ISBN 978-86-85869-72-3

Археоботанички водич кроз Нови Сад је научно-популарно дело у издању Платонеума, које је настало уз финансијску потпору Града Новог Сада. Ово је књига која говори прошлости града Новог Сада на јединствен начин, ослањајући се најпре на знања из археоботанике, али и других наука попут археологије, хидрологије, геологије, педологије, климатологије, ботанике, итд.

Историја археологије и њен развој у данашње време показали су да је интердисциплинарни приступ једини начин да упознамо различите области живота људи у прошлим временима и тако им се више приближимо. Када говоримо о тим људима из прошлости, ми то чинимо из наше перспективе, из данашњег тренутка, што нас свакако чини субјективним иако настојимо да будемо научници који теже ка објективном сагледавању прошлих времена. Врло често наилазимо на тешко премостиви јаз између прошлости и садашњости. Како можемо да замислимо свакодневицу праисторијског човека, из млађег каменог доба? Шта је чинило суштину његовог опстанка? То су само нека од питања на која одговоре можемо добити коришћењем знања и методологије природних наука помоћу добијамо објективне чињенице. Уклапајући те чињенице, склапамо слику о једном одређеном тренутку у прошлости.

У том смислу, велики значај имају археоботаничка сазнања. Археоботаника је наука која проучава очуване биљне остатке откривене на археолошким локалитетима и у крајњем случају омогућава реконструкцију прехране људи у прошлости. Тек од недавно, археоботаничка истраживања постала су саставни део археолошке праксе и у нашој земљи. Музеј Војводине тренутно је једини музеј у региону који у склопу рада Одељења археологије има стручњака за археоботанику, кустоса-археоботаничара.

У Новом Саду археоботаника је ушла у жижу интересовања захваљујући Александру Медовићу почев од 2011. године када је у склопу тематске изложбе *Госпо̄дари лӣне и жита*, у Лапидаријуму Музеја посејана најстарија врста пшенице – једнозрна пшеница, чиме је и настао јединствени археолошки експеримент под називом *Археоботаничка башта Музеја Војводине*. Пролазећи поред Музеја, грађани Новог Сада имају прилику да виде поједине биљне врсте које су се гајиле или сакупљале од праисторијских времена до средњег века и да се ближе упознају са њима путем музејског вебсајта и друштвених мрежа.

Од недавно, сазнања о њима могу добити и путем књиге *Археоботаничког водича кроз Нови Сад*. Ова јединствена књига свакако ће привући људе који су рођени и одрасли у Новом Саду, али сигурно и оне

који су живећи у њему заволели овај град и желе да упознају његову прошлост. Она даје обиље занимљивих података, које је аутор пронашао истражујући у пољу књижевности, историографије, агрономије, археологије и др. Говори о томе како је изгледао простор Новог Сада у прошлости и колико се разликовало природно окружење у односу на данашње време, што аутор поткрепљује старим фотографијама и картама. Према називима појединих делова града или улица наслућујемо његов некадашњи изглед, попут насеља Лиман, Подбара, Слана бара или нпр. улице Златне греде. Тако помиње да се ова улица налази на дугачкој греди, уздигнутој од околног земљишта коју Дунав никад није плавио.

Аутор нам даје податке и о педолошким карактеристикама Новог Сада, називајући их „земљишним мозаиком". Сазнајемо да на подручју територије Новог Сада постоји 20-ак типова земљишта, од којих је најплодније представља чернозем.

Као и многи, аутор је импресиониран Дунавом, његовим током и његовим каналима од којих се у прошлости састојала бачка страна града, поредећи је данашњим изгледом Ковиљског рита.

У књизи се такође могу наћи детаљни подаци о геолошким слојевима на којима почива Нови Сад, са посебним освртом на Петроварадинску стену, која крије трагове најстаријег живота у овим крајевима. Приликом заштитиних ископавања на Петроварадинској тврђави, археолози су пронашли алатке од окресаног камена – дело руку популације Неандерталаца која је живела на овом месту у периоду од пре 70.000 до пре 45.000 година. Захваљујући Медовићевим археоботаничким истраживањима, ми данас знамо да су се, поред меса, Неандерталци овде хранили биљним плодовима. Откривени су угљенисани остаци коштуничавог воћа, вероватно трњине, биљке која се и данас често може видети као разгранат и трновит грм, чији су плодови укусни тек након што их ухвати први мраз, киселкасто-слатки и благо опори. Аутор књиге нам даје и рецепт за једну лепу посластицу са трњинином – колач који се прави од јаја, брашна, масти, меда и лешника.

Поред поменутог, из књиге можемо сазнати како су се у различитим периодима прошлости мењали климатски услови, условљавајући и промену начина живота. Палеоклиматолози су уочили једну правилност: сваки пут кад је сунчево зрачење било смањено, а вулканска активност повећана, долазило је до наглог пада температуре на глобалном нивоу које се осетило веома брзо.

Иако је тешко рећи шта је највећи квалитет књиге која обилује разноврсним темама и тако привлачи широки спектар читалаца, можда ипак субјективно треба издвојити најзанимљивије: приче о појединим врстама биљака које су узгајали и сакупљали људи у различитим временима, почев од Неандерталаца као првих становника Петроварадинске стене, па све до Аустроугара и њихових поданика.

Писан лепим језиком, јасним реченицама и почесто поетским насловима, те праћен добрим илустрацијама и фотографијама, *Археоботанички водич кроз Нови Сад* представља својеврсно путовање кроз прошлост овог града.

Тијана Станковић-Пештерац

О АНТРОПОГЕОГРАФСКИМ ИСТРАЖИВАЊИМА ПЕТРА РАЂЕНОВИЋА ПЕТРОВАЧКОГ КРАЈА У БОСАНСКОЈ КРАЈИНИ

Осврт на књигу Петра Рађеновића *Села парохије Крњеуше у Босни (код Петровца) – Бјелајско поље и Бравско*, Антропогеографска испитивања; САЈНОС доо и Удружење Петровчани, Нови Сад 2016, ISBN 978-86-87713-48-2

У овој књизи објављује се репринт две студије Петра Рађеновића о Петровачком крају у Босанској Крајини. Реч је о студијама *Села парохије Крњеуше у Босни (код Петровца)* и *Бјелајско Поље и Бравско*.

Петар Рађеновић (18. фебруар 1885–24. септембар 1941) рођен је у Осредцима у Дрварском крају, а убијен је од стране немачких окупатора у Шапцу. Завршио је основну школу у Трубару, реалну гимназију у Сарајеву, те Богословију у Рељеву. Био је парох од 1907. до 1928. године, професор бањалучке Реалне гимназије од 1928. до 1932, а од тада члан Духовног суда Бањалучке епархије до априла 1941. и избеглиштва из усташке Независне државе Хрватске. Са супругом Даницом имао је четворо деце, два сина и две кћери. Потомци Петра Рађеновића живе у Београду.

Био је врсни сарадник Јована Цвијића, а своје антропогеографске и етнографске радове објављивао је у *Српском етнографском зборнику* Српске краљевске академије у Београду. Објавио је: 1. Прошња и свадба око ушћа Унца, СКА, Београд 1923; 2. Села парохије Крњеуше у Босни (код Петровца), СКА, Београд 1923; 3. Бјелајско поље и Бравско, антропогеографска испитивања, СКА, Београд 1925. и постхумно 4. Унац, антропогеографска испитивања, САН, Београд 1948, као и више мањих радова у тадашњим часописима и новинама.

Рађеновићеве студије о антропогеографији и етнографији Петровачког краја поново објављујемо после скоро 100 година од њиховог настанка, уверени да су оне по својим научним и моралним карактеристикама издржале пробу времена, да су и данас, као и пре једног века, важне науци и људима Петровачког краја. Важне онима који и данас живе у подножју Грмеча, Клековаче и Осјеченице, а можда још важније онима који - игром историјске судбине - због своје или туђе воље, живе изван њега, али још увек са њим у срцу и души, неки већ 70, а неки тек 20 година. Таквих је понајвише у Војводини, северном делу Републике Србије. Отуда и интерес Удружења Петровчани, Нови Сад да се поново штампају ови радови.

Рађеновићеве антропогеографске и етнографске студије о селима парохије Крњеуше, Бјелајског поља и Бравска, као и друга два наведена дела, настале су на основу својевремених упутстава Јована Цвијића, који је настојао да организовањем „колективних научних послова“ који се тичу „наше земље и народа,“ сакупи и публикује антропогеографске и етнографске налазе који се тичу како ужих, тако и ширих просторно-историјских целина пре свега српског а потом и југословенског па и балканског етничког простора.

Јован Цвијић, рођен у Лозници 29. септембра по старом, односно 12. октобра по новом календару 1865. године, а умро 16. јануара 1927. године у Београду, први је школовани српски географ. Студирао је физичку географију и докторирао у Бечу на феномену карста, односно краса. Засијао је на небу српске и европске науке, радећи на Великој школи у Београду од 1893. Био је међу првих осам редовних професора Београског универзитета, формираног 1905. године. Врло млад, са 32. године, постао је члан Српске краљевске академије 1897, био је ректор Универзитета (1907/1908 и 1919/1920) и председник Академије (1919-1927). Формирао је Географски семинар при Универзитету, Српско географско друштво (1910) и развио српску географију у више праваца. Полазећи од природе долазио је до друштва, полазећи од географских облика долазио је до антропогеографије – стављајући човека у временске и просторне димензије.

Тај прелаз се код Цвијића дешавао спонтано: „Научни испитивач, који пропутује простране области, и нехотице почне антропогеографски и етнографски проматрати“, каже Цвијић на почетку свога рада *Антропогеографски проблеми Балканског полуострва*. Овај рад је први у првој књизи едиције „Насеља и порекло становништва“, коју је Цвијић

уређивао до краја свог живота. Он је још раније (1896) сачинио „Упутства за испитивање села у Србији и осталим српским земљама". „Тежња је моја била радити методски и на широким основама, осим тога без хитње, с оном мирноћом, која је за овакве послове неопходно потребна", каже Цвијић. Он је Упутства сачинио не само за себе, већ и за друге, а временом их је прилагођавао „разним приликама појединих земаља". За поједине земље (Србију, Стару Србију и Македонију, Босну и Херцеговину итд.) накнадно је штампао посебна упутства, која се од основних разликују тек терминолошки.

У првој књизи Насеља и порекла становништва објављени су и радови његових ученика Јована Ердељановића, Петра Мркоњића и Светозара Томића, а у каснијим Радомира Илића, Ристе Николића, Јевте Дедијера итд.

Али, његових ученика, школованих географа и етнографа било је мало, а посла пуно. Због тога је Цвијић организовао мрежу испитивача, односно истраживача антропогеографских и етнографских проблема појединих крајева, области, предеоних целина, родова и племена, од најписменијих људи свога времена, који су завичајни у односном крају: учитеља, професора средњих школа и свештеника, који су – радећи по његовим упутствима – сакупљали грађу за даљу обраду, а неки од њих, најбистрији, најупорнији и најспособнији, сачинили и студије о антропогеографским и етнографским проблемима одређених крајева и области. Међу такве спада и Петар Рађеновић.

Студија Петра Рађеновића *Села парохије Крњеуше у Босни (код Петровца)* штампана је у XXV књизи Српског етнографског зборника Српске краљевске академије 1923. године у Београду. Будући да су у књигама Српског етнографског зборника публиковане две едиције и то, у Првом одељењу едиција Насеља и порекло становништва, и у Другом одељењу, едиција Народни живот и обичаји, Рађеновићева студија о селима парохије Крњеуша објављена је у оквиру 13. књиге едиције Насеља и порекло становништва. Ова едиција покренута је 1902. године, а едиција Народни живот и обичаји још 1895. године, књигом Живот Срба сељака Милана Ђ. Милићевића.

У 13. књизи едиције Насеља и порекло становништва објављена су три рада. Први је Купрешко, Вуковско, Равно и Гламочко поље од Боривоја Ж. Милојевића, други је Села парохије Крњеуше од Петра Рађеновића и трећи је Јасеница од Боривоја М. Дробњаковића. Садржај Рађеновићевог рада налази се на VI страни, сам рад заузима простор од 155. до 189. стране, а припадајући Регистар за села парохије Крњеуше се налази на странама 393- 395.

Студија Петра Рађеновића „Бјелајско Поље и Бравско" штампана је у XXXV књизи Српског етнографског зборника Спске краљевске академије 1925. године, у 20. књизи едиције Насеља и порекло становништва. Први рад у овој књизи је Мијаци, Горна Река и Мавровско поље од Томе Смиљанића (стр. 1-122), други је Рађеновићево Бјелајско Поље и Бравско (стр. 123-266), а трећи је Поуње у Босанској Крајини од Милана Карановића (стр. 277-655). Регистар за Бјелајско Поље и Бравско налази се на стр. 677-686 а садржај студије је на стр. VI овог издања.

У обе ове књиге, у којима су објављене Рађеновићеве студије, налази се и више прилога у виду скица, карата и фотографија, али они се не односе на Рађеновићеве радове, већ на радове других аутора.

У студији *Села парохије Крњеуше у Босни (код Петровца)* Рађеновић је истражену грађу изложио према Цвијићевим упутствима. Први део носи назив Границе и земљиште и у њему је дат физичко-географски опис „задњих окрајака Петровачког Поља" на северу. Други део под насловом Положај села описује положај четири села парохије Крњеуша (Крњеуша, Рисовац, Ластве и Врановина) с обзиром на маркантне географске појаве, планине и планинске висове, брда, поља итд. Ту су подаци о водама, клими, њивама, пашњацима, ливадама, шумама итд. У трећем делу Тип села констатује се да су сва ова села разбијеног типа, са по неколико чопора кућа, ближих и удаљенијих заселака, често горњег и доњег положаја итд. У четвртом делу посебно је обрађена кућа, двориште и окућница, односно поткућница, објекти за становање људи и за заклон домаћих животиња, економски објекти. Пети део се бави историјом настанка села, ранијим насељима и њиховим траговима (црквине, градине, археолошки налази), те о становницима села, старинцима и досељеницима, са подацима о старини и бројности појединих породица и родова. У шестом делу Рађеновић расправља о народним особинама, претежно о обичајима, а затим и о народном одевању, исхрани, раду и привређивању, верском и моралном стању народа. Седми део се односи на последње две године Првог светског рата (1917-1918), када становници парохије Крњеуша, као

и многи други крајеви, трпе оскудицу и глад. На крају, у осмом делу, дат је статистички преглед па- рохије Крњеуша од 1888. до 1911. године, са бројем кућа, бројем душа, бројем рођених, умрлих и вен- чаних. У регистру су наведена споменута породична имена, као и топографски називи.

У студији Бјелајско Поље и Бравско Рађеновић је обрадио насеља поменутих предеоних целина, које су далеко веће од парохије Крњеуше, а које имају 18 насеља у Бјелајском пољу и 6 насеља у Бравску, тако да је и структура студије далеко сложенија, а рад обимнији.

У Општем делу садржане су четири тематске целине. Прва, под насловом *Област*, односи се на природно-географски опис ове двојне области, дакле, Бјелајског поља и Бравска. „То су две дугуљасте висоравни, преграђене низом хумља средње висине. И по положају, по морфолошким и по економским особинама, ове две висоравни су једнолике.“, каже Рађеновић. Он ограничава ове области, које спадају у подручје карста, планинским масама околних планина, „из којих избијају главе и шиљци истакнутијих врхова“, именујући их и наводећи им надморске висине. Одредивши границе и облик земљишта истраживане области, Рађеновић прелази на воде, климу, привреду и саобраћај. У другој тематској целини обрађени су трагови старих насеља, градине, црквине, селишта итд. Ту се Рађеновић позива не само на сопствена испитивања, већ и на ранија истраживања, која су објављена, понајвише у публикацијама Земаљског музеја у Сарајеву. Трећа тематска целина односи се на тадашња насеља (20-их година 20. века), са поднасловима Врсте насеља, Положај насеља и Тип насеља. У четвртој тематској целини разматра се постанак и развитак тадашњих насеља, с посебним освртима на преглед породица у насељима према пореклу, по времену досељавања, и прегледу унутрашњих „сељакања“ из села у село унутар области. Четврта тематска целина односи се на проучавање народних особина, како телесних, тако и душевних. Рађеновић је овде испољио извесни књижевни дар. Карактерологију људи Петровачког краја дао је објективно, не истичући превише позитивне, нити умањујући негативне особине. Он закључује да су позитивне ипак претежне и дубљег корена а негативне плићег корена и новијег датума. Физички описи ових планинаца, Грмечлија и Подгрмечлија, Бјелајаца и Бравскара, односно Петровчана – стварно су антологијски. Наш антропогеограф и етнограф је овде испољио карактер великог Цвијићевог ученика и следбеника.

Рађеновић је обрадио и муслиманске и католичке породице на исти начин као и српске, православне.

У Посебном делу, који се односи на поједина села и насеља Бјелајског поља и Бравска, обрађено је 18 насеља у првом и 6 насеља у другом подручју. И овде се полази од већ уходане шеме излагања: најпре се описују границе, положај и тип појединог насеља, привређивање и саобраћајне везе, воде, шуме, оранице, ливаде, пашњаци, као и старине, где их има. Затим следе подаци о пореклу становника и јакости породица, под чим се подразумева број кућа и укућана. За сваку породицу, која је православна, а оне су у огромној већини, наводи се породична слава, крсно име.

Насеље се најпре лоцира у односу на суседна насеља, затим у односу на планинско залеђе и у односу на Поље, локално које обично носи назив насеља и укупно, тј. Бјелајско поље, односно Бравско. Аргументује се типологија насеља, која су најчешће разбијеног типа, са мање или више заселака, односно чопора кућа. За свако насеље аутор наводи положај и број оранича, ливада, пашњака, и предео одакле се становници снабдевају дрветом, што за градњу, што за огрев. Затим се наводе извори и водотоци, који су ретки у Петровачком крају, те који већином лети пресуше, тако да Рађеновић обраћа пажњу и на то где током године становници могу и морају да мељу жито. Саобраћајнице, како унутар насеља, тако и између насеља, те оне које воде у шуму или изван области, детаљно су обрађене. За свако село се наводе места сахрањивања са једним или више гробаља. Зависно од положаја, броја и квалитета оранича, ливада и пашњака, анализира се главна привредна активност, земљорадња или сточарство, односно њихов однос, прве као главне, а друге као допунске делатности, и обрнуто.

Рађеновић је побројао све породице, како постојеће, тако и неке за које се зна да су се у ближој прошлости иселиле из области, с тим да обавезно, на основу предања или докумената, наводи њихово порекло, што ближе, што даље.

Рађеновић се осврtао и на настанак назива села, које је понајчешће везано за природне особине предела у коме је оно никло. Тако Суваја означава крај где

је мало воде, Капљув, где вода тек капље, Скакавац, где вода скаче, водоскок, Бравско, где има доста брава, ситне стоке, односно блага, Јањила, где се јање овце, Крња Јела и Крњеуша, где су биле велике поломљене јеле, Смољана, где има смоле од црногоричног дрвета, Брестовац, где је било брестова, Буковача, где је било букве, Врточе, где има вртача и понора, Бусије, где је згодно за постављање заседа итд.

Многи локални топоними такође носе оно име које има природно-друштвено оригинално значење (Козила, Тук, Бара, Сјенокос, Наплавци, Коса, Гајеви, Крчевине, Бујаднице, Грабик итд.).

Он се осврнуо и на динамику односа обрадивих површина, ливада, пашњака и шума, јер се временом њихов међусобни однос мењао Уочио је концентричне кругове привредних појасева у појединим домаћинствима и насељима, где се око барских ливада концентрично налазе оранице, око њих пашњаци, а око ових планинске ливаде, те бјелогоричне и црногоричне шуме.

Он је уочио висинску разлику између Бјелајског поља и Бравска, у коме је због надморске висине „клима љућа“, зима дужа и живот опорији. Водио је рачуна о ветровима, посебно бури и југу, као и о „времену“ (кад је киша, снег, лед), што значи лоше време, које наговештава севање из „Бабиног буџака”, обично на северо-западу хоризонта.

Сви ови драгоцени подаци, које је Рађеновић прикупио после Првог светског рата, биће посебно важни расељеним Петровчанима, како онима који су из свог родног краја отишли непосредно после Другог светског рата, тако и онима који су ову област напустили крајем грађанског рата у Босни и Херцеговини, средином 90-их година 20. века. Многи од њих су пре двадесетак година пошли путем војвођанских колониста, а неки и на друге континенте.

Током планске колонизације Војводине 1945/ /1946. године из петровачког среза, о чему је писао професор Никола Гаћеша у својим књигама о аграрној реформи и колонизацији, иселило се много породица, пре свега српске националности. Српски насељеници из Петровачког краја дошли су углавном у Наково, Банатско Велико Село, Лазарево и Елемир у Банату те у Бачку Паланку, Челарево, Гајдобру, Нову Гајдобру и Кањ у Бачкој. Током најновије сеобе средином 90-тих година 20. века, преостали Срби, иако већинско становништво у општини Петровац, морали су напустити родни крај. И они су кренули трагом колониста после Другог светског рата, дакле према Банату и Бачкој, али и према Новом Саду и Београду, као и изван Србије, у Европу и на друге континенте. Тек остаци остатака Срба Петровачког краја данас живе у свом завичају.

Предговор су написали Богдан Шекарић и Јово Ђ. Бабић, а биографију Петра Рађеновића - Радован Пилиповић. Белешку о удружењу Петровчани из Новог Сада написала је Ковиљка Добрић.

Читалац ће у овој књизи наићи на двојну пагинацију страница. Горња се односи на оригинална издања Рађеновићевих студија а доња, која је континуирана, на целину ове књиге.

Надамо се да ће ова публикација бити радо читана и чувана у породичним библиотекама бивших и садашњих Петровчана на начин на који се чува нешто најинтимније, најдраже и најсветије.

БИОГРАФИЈА ПЕТРА РАЂЕНОВИЋА

Ова биографија Петра Рађеновића, свештеника и антропогеографског и етнографског истраживача који је припадао школи Јована Цвијића, настала је на основу претходних биографија, као и новијих истраживања. У претходним, врло сведеним биографијама, поткрале су се и неке непрецизности, чега нису лишене ни биографије објављене у последњих пар година. Ипак, треба их навести, како би читаоцу ове књиге било омогућено да учествује у одгонетању Рађеновићевог животописа. Рецимо и то да је кључне податке о свом животу и раду давао и сам Рађеновић, у својим објављеним студијама.

Прва објављена Рађеновићева биографија садржана је у „Поговору за Унац“ Светозара Томића, која је објављена уз Рађеновићеву антропогеографску студију Унац, у Српском етнографском зборнику Српске академије наука 1948. године, књига LVI, односно књига 30 едиције Насеља и порекло становништва, коју је до тада уређивао академик Јован Ердељановић. Овај Рађеновићев рад је објављен постхумно, јер је он од стране немачких окупатора убијен у јесен 1941. у Шапцу, а његов рад је у Академији био примљен за објављивање још 1942. И Ердељановићево уредништво ове књиге Српског етнографског зборника је било постхумно, јер је и он умро пре штампања књиге, до чега је дошло „као последица страдања у логору Бањица“. Треба знати да је Ердељановић за живота, 1942. године извршио

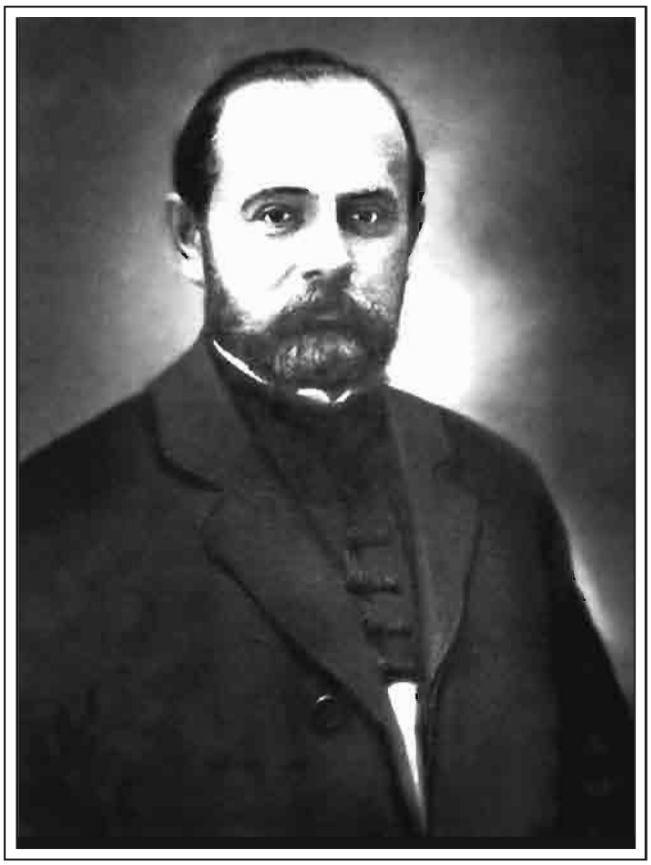

Петар Рађеновић

редактуру сва три рада у књизи 30 Насеља, па и Рађеновићевог Унца. Томић је за овај рад урадио и регистар. Међутим, њему се поткрала грешка када је написао да је Рађеновић рођен у Преодцу, уместо у Осредцима.

У Споменици православних свештеника – жртава фашистичког терора и палих у народноослободилачкој борби, која је у Београду објављена 1960. године, на страни 125 налази се кратка биографија Петра Рађеновића, али без фотографије. Овде налазимо датум његовог рођења – 18. фебруар 1885. године, али без места рођења. Ту налазимо и датум Рађеновићевог пострадања од стране Немаца – 24. септембар 1941. године, са објашњењем под којим околностима је он убијен.

У књизи Душана С. Ковачевића Петровац у подножју Грмеча, Клековаче и Осјеченице, издање Музеја Војводине, Нови Сад, 1996, стр. 288-289, опет се помиње Преодац код Грахова као место рођења Петра Рађеновића, а као година смрти наводи се 1942, што није тачно. Вредно је поменути да Душан С. Ковачевић наводи као први Рађеновићев рад објављен у Српској краљевској академији, у Српском етнографском зборнику из 1923. године – Прошња и свадба око ушћа Унца.

У Гласнику Удружења архивских радника Републике Српске који излази у Бањалуци, бр. 2 стр., Радован Пилиповић је објавио до сада најобимнију и најдетаљнију биографију Петра Рађеновића. Он је истражио Рађеновићев службени досије који се чува у Архиву Синода Српске православне цркве (АСин 1960, ф. VI – први део) и на основу тога написао вредан прилог са много детаља из црквене каријере Петра Рађеновића. Међутим, и у овом прилогу се на два-три места наводи као година смрти Петра Рађеновића 1942. година, иако се на једном месту као година смрти наводи и 1941. година.

Ми ћемо покушати да дамо прецизнију и потпунију биографију Петра Рађеновића, позивајући се на претходне ауторе и друге изворе, свесни да ни она неће бити ни потпуна ни целовита онолико колико заслужује наш аутор и колико би то било могуће када би се истражиле све релевантне парохијске архиве, школске (сарајевске и бањалучке Гимназије, Богословије у Рељеву), епархијске (Бањалучке епархије), бановинске (архива Врбаске бановине), државне (архива Министарства правде Краљевине Југославије) и друге архиве. Подразумева се да би и жива реч Рађеновићевих потомака могла да помогне.

Дакле, оно што за сада знамо о Петру Рађеновићу је следеће.

Порекло, место рођења

Петар Рађеновић је рођен 18. фебруара 1885. године у селу Осредци, у антропогеографској области Унац, тј. у Дрварском крају. Антропогеографију свог села истражио је сам Рађеновић 1933. године, током августа, припремајући се да пише дело Унац, антропогеографска испитивања, за Српски етнографски зборник Српске краљевске академије. Ово село је јужно од села Беглуци, а северно од личког села истог имена. Због тога се ово село данас зове Босанци Осредци. О селу Преодац, које се налази на крајњем југозападу области Унца, тј. Дрварског краја, не може бити ни говора као о месту Рађеновићевог рођења.

Рађеновићево родно место Осредци географски је ближе Србу него Дрвару, али антропогеографски припада Дрварском крају као делу Босанске крајине, а не Србу као делу Лике.

Село Осредци је село разбијеног типа. Оно се састоји из три краја: Жупе, Осредака и Тавана. Рађеновић је рођен у централном крају села, у Осредцима. У селу, у коме је 1933. било 111 кућа, куће братства Рађеновића бројале су 56 нумера. Рађеновићи су били главна, уједно и најстарија породица у Осредцима. Због своје многобројности осредачки Рађеновићи су имали неколико грана са посебним надимцима – „предевцима": Сурани, Шобати, Гешићи, Шкомпићи, Ристићи, Бодловићи. Петар Рађеновић је из рађеновичке гране коју су надевали Сурани. То име је понео његов предак Петар, шест колена уназад. Бавећи се историјом своје породице, Рађеновић каже у студији Унац: „Овде ћемо навести колена од Петра -Сурана до писца ове радње: Петар – Максим – Давид – Петар – Никола – Петар." У Рађеновићевој породици било је пре њега неколико генерација свештеника, што је био и његов отац Никола. Мајка Петра Рађеновића звала се Марија.

Подаци о дану, месецу и години рођења Петра Рађеновића налазе се у домовном протоколу Парохије трубарско-осредачке.

Школовање

Сигурно је да је отац Петра Рађеновића, Никола, као свештеник био не само писмен, већ и школован. Петар Рађеновић је за своје време стекао велико образовање и био међу реткима који су имали ту прилику. Основну школу је завршио у суседном селу Трубару, које се налази југоисточно од Осредака. Шесторазредну гимназију у Сарајеву завршио је 1903. године. Затим је похађао четвороразредну Богословију у Рељеву код Сарајева. Рељевску богословију завршио је 1907. године. Он се школовао у време када се већина мушке деце, а женске поготово, није давала на школе, нарочито не на више. А више школе су биле све изнад четворогодишње основне школе. Вероватно се Петар од браће и сестара издвајао бистрином, а уосталом носио је име Петар – име свог деде и био предодређен за свештеника. Занимљиво је, како истиче Радован Пилиповић, да је Петру у сарајевској Великој гимназији тзв. босански језик (који је „озаконио" Бењамин Калај) предавао др Тугомир Алауповић (1870-1958), а „земљопис и повијест" Владислав Скарић (1869-1943), значајна имена не само сарајевске гимназије већ и српске културе у окупираној Босни и Херцеговини. Од седамнаест предмета које је слушао у Рељевској богословији, осим из црквене историје и патрологије, које су оцењене оценом „врло добар", из свих осталих предмета био је оцењен оценом „одличан".

Брак и породица

Петар Рађеновић је по завршетку Богословије у Рељеву ступио у брак са Даницом Медић из Лике. Према Радовану Пилиповићу, женик и невеста, у доби од 22 и 16 година, венчали су се у цркви Рођења Пресвете Богородице у Дољанима Личким. Млада беше из дома угледног и породице знатне, кћи Давида и Саве Медић. Кум је Тодор Срдић, чувени свештеник из Бастаса и национални трибун Дрварског краја, а обред венчања је обавио месни парох у Дољанима Личким парох Петар Мајсторовић.

У благословеном браку са супругом Даницом, Петар је подизао четворо деце: два сина и две кћери. Војин се родио 1909, Љубица 1911, Светозар 1920. и Славка 1922. године.

Свештеничка служба

Након женидбе свршени богослов Петар Рађеновић могао је да постане парохијски свештеник. Митрополит бањалучко-бихаћки Евгеније (Летица) рукоположио је Петра 20. новембра по старом, односно 3. децембра 1907. године у чин ђакона, а већ сутрадан и у свештеника. Парохијску службу Петар је започео у родном крају. Парохијске дужности обављао је у Босанским Осредцима, Трубару, Великом Радићу, Крњеуши и Чађавици.

У парохију Крњеушу, која је обухватала поред Крњеуше и села Рисовац, Ластве и Врановину на крајњем северозападу области Бјелајског поља, односно Петровачког краја, Рађеновић је дошао 1910. године. Он о томе сведочи у својој студији „Села парохије Крњеуше у Босни (код Петровца", која је објављена у 13. књизи Насеља и порекло становништва, односно 20. књизи Српског етнографског зборника Српске краљевске академије.

Према истраживању Радована Пилиповића, Рађеновић је парохијску службу вршио преко двадесет година, од 3. децембра 1907. до 1. јуна 1928. године. Због узорног обављања својих свештеничких дужности Петар Рађеновић је одликован црвеним појасом 26. маја/8. јуна 1922. године, напрсним крстом 1936, а у чин протојереја је произведен 1937. године. Сва ова одличја и унапређења Рађеновић је добио од митрополита бањалучког Василија (Поповића).

Последње место парохијске службе Петра Рађеновића је Чађавица код Босанског Новог, да би од 1928. био премештен у Бањалуку, где се налазио на дужности вероучитеља у бањалучкој Реалној гимназији. Пре тога је, као беспрекоран и поуздан свештенослужитељ, именован 1926. године за члана Епархијског савета у Бањој Луци.

Нема сумње у то да је Рађеновић у Бања Луци, која је од 1929. постала главни град Врбаске бановине, а старањем бана Владислава Тисе Милосављевића и културни центар Босанске крајине са Музејем, Народним позориштем и другим установама, био део друштвене елите. Како наводи Радован Пилиповић, Рађеновић, марљив, радин и проницљив, само је квалитетом своје службе, најпре као свештеник, затим и професор гимназије, а посебно својим научним радом, доспео у прилику да се кандидује за место службеника у Црквеном суду Епархије бањалучке.

И заиста, Рађеновић је 23. марта/5. априла 1932. године постављен за члана Црквеног суда у Бањој Луци, са платом чиновника VI положајне групе. Врло брзо је доспео у V положајну групу, а 1938. је имао плату IV положајне групе државних службеника, јер су црквени судови за одређене послове, нпр. брачне спорове, били део Министарства правде Краљевине Југославије.

Рецимо и то да је директор Државне реалне гимназије др Васо Глушац (1879-1955), познати историчар, Рађеновићу као одлазећем професору дао изузетно повољну карактеристику, истичући не само његов професорски рад, већ и друштвени ангажман у граду Бања Луци, у оквиру Српског просвјетног и културног друштва „Просвјета“.

Ипак, пре ступања на дужност црквеног судије Рађеновић је морао августа 1932. године полагати стручни испит пред испитном комисијом којом је председавао епископ горњокарловачки Максимилијан (Хајдин). Пошто је положио испит за државне службенике, Рађеновић је почео да ради у Црквеном суду. На тој дужности га је затекао Други светски рат. У старешинским извештајима, а они су сачувани за период 1934-1940, његов рад је увек оцењиван веома повољно.

Научни рад

Петар Рађеновић је за своје време стекао солидно и широко образовање: основна школа, гимназија, богословија. Са 22 године живота добио је прву парохију. Из породичног гнезда, у коме је добио моралне поуке и национални осећај, кренуо је у самосталан живот. Очигледно је да се није задовољавао просечним. Учио је и даље, усавршавајући се на темељима тадашње црквене литературе, штампе (Кочићева „Отаџбина“, сарајевски часопис Босанска вила“) и издања Српске краљевске академије и угледајући се на друге.

Према Светозару Томићу, Рађеновићев пут ка науци, а посебно антропогеографији и етнографији, текао је овако: „Од природе бистар и добар посматрач и људи и крајева, почео је рано бележити разна запажања из своје околине. Његов земљак, такође свештеник, Милан Карановић, на подстицај Цвијића описивао је разне крајеве и обичаје из Босне, нарочито из Босанске Крајине, па и прота Петар, угледајући се на Карановића, почео је своје белешке сређивати и, према Упутствима за испитивање насеља, он је већ са свршетком прошлога Светског рата средио, написао и поднео Академији наука најпре свој рад: „Села парохије Крњеуше у Босни (код Петровца)“, штампан у 13 књизи „Насеља“, а затим други свој рад: „Бјелајско Поље и Бравско“, штампан 1925. године у 20 књизи „Насеља“. Као признат у целој Босанској Крајини би постављен за редовног члана епархијског Духовног суда у Бањој Луци.“

Томић, пишући поговор за Рађеновићеву студију Унац, која је у Српској академији наука објављена 1948. године, не помиње Рађеновићев рад Прошња и свадба око ушћа Унца из 1923. године.

Када је Рађеновић успео да из Бања Луке пребегне у окупирану Србију, у Шабац, а бежао је од геноцида над Србима који је вршила Независна Држава Хрватска, своју студију Унац, завршену децембра 1940. године, предао је 28. августа 1941. Српској краљевској академији у Београду. Академик Јован Ердељановић је позитивно оценио овај рад и рад је примљен за штампу 23. новембра 1942. Предат је у штампу тек 30. новембра 1945, после ослобођења, а објављен је у 30. књизи Насеља тек 1948. године.

Треба напоменути да је Рађеновић објавио још неколико мањих радова у ондашњој штампи и часописима. Писање комплетне Рађеновићеве библиографије захтева додатна истраживања.

Пострадање од Немаца у Шапцу 1941.

Према већ поменутој Споменици пострадање Петра Рађеновића догодило се овако: „Протеран је од

усташа преко логора у Цапрагу за Србију. За време устанка у Србији ухапшен је од немачке казнене експедиције као таоц у Шапцу. Када су 24. 9. 1941. превођени таоци из Шапца у логор у Јарку, у Срему, прота Рађеновић је стрељан, будући да као стар човек и тежак болесник није могао брзо да се креће."

Светозар Томић, пак, пострадање Петра Рађеновића види овако: „Настанио се у Шапцу и ту је мирно живео до навале немачке казнене експедиције на Мачву. Немци затекну проту у кући да нешто чита, ухвате га, изведу пред кућу и ту, на очи домаће чељади, стрељају. Сахрањен у Шабачком гробљу, лежао је тамо до 1945. године, када је пренет у Београд и сахрањен у Београдском новом гробљу."

Радован Пилиповић пише следеће: „Избегавши погубљење од зликовачке усташке руке, која је усмртила велики број свештеника Српске православне цркве на територији НДХ (1941-1945), Петар Рађеновић је успео да се докопа Србије под немачком окупацијом. Међутим, мучеништво му је било суђено. Страдао је у Шапцу 24/11. септембра 1941. од немачке казнене експедиције (Извод умрлих цркве шабачке, под бр. 851 од 21. октобра 1941 године)."

Поживео је 56 година 7 месеци и 6 дана (Осредци, 18. 2. 1885 – Шабац, 24. 9. 1941). За свога живота учинио је много за веру, народ и државу и пострадао је на правди Бога, ни крив ни дужан. Од сеоског свештеника у врлетима Босанске крајине доспео је до уваженог сарадника Српске Краљевске академије у Београду, члана Духовног суда у Бања Луци и суда историје. Петар Рађеновић се на најлепши могући начин одужио свом ужем и ширем завичају.

Др Драго Његован

СУБОТИЦА КОЈЕ НЕМА

Мирко Грлица, *Суботица које нема*, Градски музеј Суботица, Суботица 2015.

Нова књига историчара Мирка Грлице, музејског саветника Градског музеја Суботица, *Суботица које нема* издање је Градског музеја Суботица. Изашла је из штампе у марту 2015. године у тиражу од 500 примерака. Књигу је визуелно уобличила Сузана Буила и, мора се додати, веома успешно савладала чак неколико задатака који су јој били постављени. Наиме, издање је двојезично (српскимађарски), а поред текстова значајан део књиге заузимају репродукције детаља разгледница, о којима текст уосталом и говори. Веома велики простор дајући управо овим репродукцијама, дизајнерка је до краја поштовала замисао и рад Мирка Грлице, који је као предмет свог истраживања користио разгледнице Суботице, издаване у периоду од краја 19. до осме деценије 20. века.

Међутим, разгледнице нису и саме по себи објекти интересовања овог веома вредног музејског радника, оне су – сасвим у складу са досадашњом Грличином кустоском праксом – заправо помоћно средство кроз које се истражују град и његове бројне мене, оне су „извор за проучавање модернизацијских процеса у градској средини", како то бележи сам аутор у уводном тексту. Све разгледнице са којих Грлица ишчитава историју промена у граду тезаурисане су у збирци Историјског одељења Градског музеја Суботица.

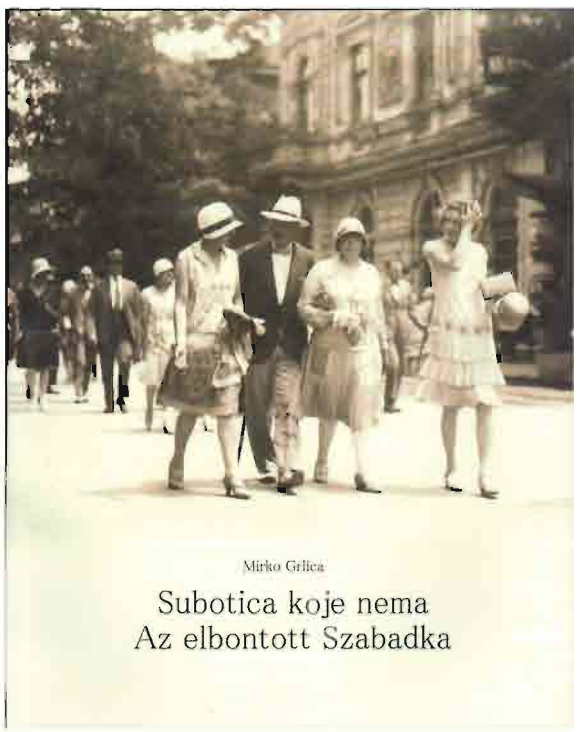

Поступак „визуелне археологије“, у случају проучавања историје Суботице које се одвија у Грличиној књизи, почиње скенирањем збирке разгледница у високој резолуцији. Тада је оку пажљивог посматрача скенираних разгледница постало нешто лакше да на њима уочи детаље који су раније могли, због своје минијатурности, и да промакну погледу. Управо на овим детаљима заснива се рад Мирка Грлице: полазећи од неког призора, на пример плинске лампе на главном градском тргу или јединственог споја асфалта, макадама и блата на разгледници лутеранске цркве у некадашњој Вешелењијевој улици, Грлица исписује кратке текстове о ономе што фотографија на разгледници бележи. У текстовима се открива да ово није никакво *ad hoc* истраживање, већ резултат једног заиста стрпљивог, континуираног и дугогодишњег рада Мирка Грлице и његовог сада већ суверeног познавања историје Суботице. Ипак, кључно и заједничко свим текстовима и фотографијама са разгледница је да су то описи онога што више не постоји, односно успомене у слици, трагови града какав је некад био, а каквог данас не бисмо нашли, када бисмо се – којим случајем – упутили да по овој књизи, као по бедекеру, истражујемо Суботицу.

Књига *Суботица које нема* већ и својом насловницом указује на период у историји града који је одавно прошао и који се, извесно је, више неће вратити: на насловници је репродукована фотографија три жене и једног мушкарца у недељној шетњи главном градском променадом – корзом. Елегантно одевени, сви са шеширима, а мушкарац са лептир-машном, нипошто нису изузетак јер их прати група једнако грациозних шетача. Корзо је на истом месту, али је одавно постао тек главна градска пречица до посла службеницима бројних банака и установа које су смештене у близини. Призор који је сачуван на овој фотографији дословно осликава њен наслов. *Суботица које нема* зато представља својеврсну историју развоја града испричану ерудитски лако, уз коришћење музејских предмета чији је сведочанствени потенцијал често био занемариван. Тиме ова књига улази у ред оних незаобилазних за (у)познавање „духа места“ и разумевање данашњице једнога града, али – с друге стране – постаје и прави практични приручник за упоран рад у музејима, показујући пут свим музеалцима који осећају потребу да се посвете мањим збиркама, скрајнутим музеалијама или мање „популарним“ темама.

Нела Тонковић

ПЛАКАТ У СЛУЖБИ УСТАШКЕ ПРОПАГАНДЕ У СРЕМУ ТОКОМ ДРУГОГ СВЕТСКОГ РАТА

Драго Његован, *Плакатирање геноцида*, Београд: Музеј жртава геноцида, 2014.

У поднаслову последње објављене књиге др Драге Његована уже је одређен садржај једне заисте монументалне публикације – *Каталог немачких и хрватских нацистичко-усташких плаката и летака у Срему за време Другог светског рата (1941–1945)*. Монументалност је очита пре свега избором формата и изгледа публикације, која представља праву малу, покретну изложбу: у величини странице А4 формата представљен је избор од 187 плаката које је аутор истражио у оквиру неколико установа културе, као што је Музеј геноцида Србије у Београду, Музеј Војводине у Новом Саду, Музеј Срема у Сремској Митровици и Архив САНУ у Сремским Карловцима. Плакати су штампани у пуном колору на одличном папиру, тако да им је осигурана трајност у овом виду, као и стабилност при презентовању и коришћењу.

Аутор је већ увелико афирмисан истраживач и приређивач архивске грађе везане за Други светски рат – објавио је десет књига елабората Покрајинске комисије за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача у Војводини из архива Музеја Војводине, а такође је истраживач овог вида пропагандног материјала, чије смо прве резултате имали прилику да видимо 2004. на изложби *Политички плакат у Војводини 1848–2003. Плакатирање геноцида* је природан наставак претходних публикација и музеолошког окружења. У Предговору објашњава генезу настанка ове књиге која је условљена како претходним

POSEBNO IZDANJE
HRVATSKI NAROD
ZAGREB, 10 TRAVNJA 1941
CIJENA 1 DINAR
PROGLAŠENA JE
NEZAVISNA HRVATSKA
DRŽAVA
Verordnung
Наредба
Naredba
Braćo pravoslavna! Braćo u Hristu!
Duhovna djeco moja!
OGLAS
OSUDU
Pokretni Prieki sud, koji je dana 3. kolovoza 1942. god.
zasjedao u Rumi izrekao je sliedeću:
1. Spasa Mijatović, pravosl. vjere, 19 g. st. rodom iz Iriga,
2. Milovan zv. Mika Stjepanović, pravosl. vjere, 30 g. st.,
rod. u Stejanovčima,
3. Slavko Nikkovic, pravosl. vjere, 32 g. st., iz Stejanovaca,
4. Budimir Gavrilovic, pravosl. vjere, 27 g. st., iz Oranovice,
5. Nikola Niksic, pravosl. vjere, 25 g. st., iz Stejanovaca,
6. Petar Lešenko, pravosl. vjere, 27 g. st., iz Stejanovaca,
7. Zika Nikkovic, pravosl. vjere, 20 g. st., iz Stejanovaca,
8. Svetozar Miskovic, pravosl. vj., 24 g. st., iz Stejanovaca,
9. Kosa Adamović, pravosl. vjere, 28 g. st., iz Stejanovaca,
10. Branko Sebic, pravosl. vjere, 27 g. st., iz Stejanovaca,
11. Živan Jovanović, pravosl. vjere, 21 g. st., iz Stejanovaca,
12. Dimitrije Kistic, pravosl. vjere, 27 g. st., iz Stejanovaca,
13. Mitar Jurčić, pravosl. vjere, 34 g. st., iz Stejanovaca,
14. Ilija Jurčić, pravosl. vjere, 41 g. st., iz Stejanovaca,
15. Ranko Gjuricić, pravosl. vjere, 26 g. st., iz Stejanovaca,
16. Slavko Sebić, pravosl. vjere, 26 g. st., iz Stejanovaca,
17. Radovan Gjurić, pravosl. vjere, 20 g. st., iz Bešenova,
18. Dimitrije Vujić, pravosl. vjere, 21 g. st., iz Vagnja,
19. Milivoj Ranković, pravosl. vjere, 20 g. st., iz Kume,
20. Nikola Kulić, pravosl. vjere, 22 g. st., iz Rume,
21. Boško Zeljaić, pravosl. vjere, 19 g. st., iz Stejanovaca,
22. Momčilo Utvić, pravosl. vjere, 20 g. st., iz Stejanovaca,
23. Nikola Kričković, pravosl. vjere, 21 g. st., iz Stejanovaca,
24. Petar Lukić, pravosl. vjere, 24 g. st., iz Rume,
25. Jova Atanacković, pravosl. vjere, 18 g. st., iz Rume,
26. Andor Unterberger, mojsijeve vjere, 21 g. st., iz Rume,
proglašeni su krivima, da su jedni bili članovi komunističke partije u svojstvu članova mjestnih desetina, desetara i političkih komesara (povjerenika), kao i borbenih odreda, a drugi podpomagali ove zločince nabavljanjem oružja i streljiva, hrane, podvoza, stana te drugih usluga, kao i propustili prijaviti vlastima osobe, za koje su znali ili barem morali sumnjati, da se bave protudržavnim radom, čime su svi počinili zločin protiv obstanka države i njenog uredenja u smislu §-a 98. k. z., te §-a 2. toč. 5. Zak. odredbe o pokretnom priekom sudu, pa su stoga svi gore navedeni osuđeni na
Nezavisna Država Hrvatska
Ministarstvo unutarnjih poslova
NAREDBA
ministarstva unutarnjih poslova o proglašenju zakonske odredbe od 22. rujna 1941. broj CCCIX-1502-Z. p.-1941. o proširenju nadležnosti prieckog suda i pokretnog prieckog suda.
Dr. Artuković v. r.
TRI GODINE
NA POČETKU
1943
POBJEDONOSNOG
RATA
NOVA HRVATSKA
NEZAVISNA DRŽAVA HRVATSKA
MAĐARSKA
SRBIJA
CRNA GORA

радом и интересовањима, тако и бројношћу музеалија – хрватских усташких плаката из Срема, који су се затекли у богатој Збирци плаката Музеја Војводине. Уследило је истраживање у већ побројаним установама (и бројним другим, о чему аутор даје исцрпан извештај) и опсежнији увид у тематику, којом је само проширен сазнајни хоризонт о битној саставници Независне Државе Хрватске, а то је геноцид над Србима, Јеврејима и Ромима који је, према речима аутора, НДХ „оглашавала плакатима".

У *Уводу* Драго Његован се у сажетом облику осврће на основну стручну терминологију и објашњава одреднице – појам, историјат и врсте плаката, плакат као музеалију, Збирку плаката Музеја Војводине, појам летка, плакати и леци у Срему током рата, затим даје дефиницију геноцида, као и новоформираних појмова – плакатирање геноцида и неплакатирани геноцид. Објашњавајући плакатирање геноцида у НДХ као део њене стратегије, аутор каже да је то био део „'коначног решења' српског питања по формули: једну трећину иселити, протерати, једну трећину побити, једну трећину покатоличити, тако да не остане ни један Србин у Хрватској", за шта су поглавари ове усташке творевине добили одобрење од самог Хитлера, а према речима једног од његових најближих сарадника – Химлера, које бележи Глез фон Хорстенау, била је то „велика и тешка политичка грешка јер се мислило и веровало да је могуће побити и искоренити два милиона православаца."Укупан број жртава геноцида у Срему током Другог светског рата било је 32.848 цивилних жртава, од тога 27.506 Срба.

Следе поглавља која такође уз помоћ сажетог, али исцрпног прегледа дају историјску слику Срема између два рата (1918–1941), Независне Државе Хрватске (1941–1945) и Велике жупе Вука, односно Срема у саставу НДХ.

Замашнији део књиге посвећен је плакатима који су представљени по један на целој или пак две стране, уколико је била реч о двостраним лецима, подељеним на групе омеђене годинама, од 1941. до 1945. Испод сваког плаката налази се краћи коментар који је сачињен од музеолошког описа – назива плаката, места објављивања, врсте штампе, димензија и места где се чува, у краћем облику, као и у дужем, у којем се сажима проглас и оно што се њиме истиче, на пример: „Оглас о стрељању 50 Срба талаца. Независна Држава Хрватска. Више редарствено повјереништво за Велику жупу Вука. Број 1181–42, Вуковар, 8. рујна (септембра) 1942. године. Хврватски језик, латиница, црна слова на светлозеленој подлози, димензије: 63 x 47 цм. Музеј Војводине, Збирка плаката, инв. бр. 197."

Извори и литература дати на три стране, као и краћа биографија аутора, само употпуњују овај историјски преглед пропаганде злочина за које аутор не жели да буду превиђени нити да се у свом феноменолошком облику забораве, како из разлога респекта према жртвама, тако и из потреба историјске свести која са једне више инстанце оцртава перспективу појава у простору и времену, пратећи њена кретања и облике.

Мр Лидија Мустеданагић

110 ГОДИНА НОВОСАДСКОГ СОКОЛСКОГ УДРУЖЕЊА И 164 ГОДИНЕ ГИМНАСТИКЕ У НОВОМ САДУ

Бранка Протић-Гава, Јован Пауновић и Мирослав Ковачев, *110 година Новосадског соколског удружења и 164 године гимнастике у Новом Саду*. Музеј Војводине 2015.

Монографија *110 година Новосадског соколског удржења и 164 године гинастике у Новом Саду*, је ауторско дело троје аутора, Бранке Протић – Гаве, Јована Пауновића и Мирослава Ковачева, који су уз помоћ бројних сарадника у 12 поглавља сажели историју новосадског грађанског удружења, која је уједно и историја једне спортске дисциплине, гимнастике у граду Новом Саду. Књига осим основног текста о историјату Удружења, саржи Увод, попис старежина и председника Удружења од 1905. До 2015. Године, попис литературе и именски регистар.

У обимном тексту, аутори су на основу грађе и литературе испричали историју Соколског друштва, од његових корена, од оснивања првог Соколског удружења у Чешкој, до његовог прихватања међу југословенским народима,па тако и у центру Срба у

Угарској, у Новом Саду. Као народна васпитна организација, Удружење Сокола основано је са циљем да организованим бављењем гимнастиком са својим сународницима постигне и циљеве на националном плану, против „туђинске власти", а превасходно против германизације словенских народа. Соколски покрет је у највећој мери свој утицај испољавао међу младима, који су преко својих соколских удружења добијали не само физичко, већ и морално, социјално и национално васпитање.

Историјат соколског покрета у тексту се прати од 1905. Године, када је основано Соколско друштвоу Новом Саду, затим у периоду његовог процвата, између два Светска рата, као и кроз развој оних организација које су из њега настале након Другог светског рата. У соколском покрету су од самих почетака учествовали и дали свој допринос знаменити Новосађани, не само у време оснивања „Српског Сокола", као народне васпитне организације, него и развоју соколског покрета у граду, обухватају историју свих удружења, у којима су се организовано бавили гимнастиком, без обзира нas идеолошка опредељења. У тексту је посебна пажњапосвећенс изградњи Спомен-дома Краља Александра I Ујединитеља 1936. Године, када је Соколски покрет добио простор за своју делатност, као и сале за вежбање. У својим текстовима аутори су на овај начин исписали историју не само Соколског покрета, већ и историју развоја гимнастике у Новом Саду све до модерног доба.

Осим историјског прегледа, књига садржи и најзначајније резултате новосадских гимнастичара остварених на свим такмичењима, од државних до међународних. Ауторски текстови употпуњени су именикoм свих старешина, начелника, предесдника и руководилаца, који су дали сцој допринос не само Соколском друштву, већ и свим организацијама које се организовано баве гимнастиком касо спортском дисциплином.

Аутори су у својим текстовима обиље података презентовали хронолошки, осветљавајући идеолошке основе Соколског покрета и улогу идеје о „здравом и јаком народу", током разних историјских периода, који је, у ствари, незаобилазни сегмент друштвене историје Новог Сада. С обзиром на то да се подаци односе и на данашње Соколско друштво, оно је сведочење и о данашњици града.

Из свега наведеног, може се закључити да је пред нама добро конципирано целовито монографско дело, које је у великој мери доприноси упознавању дела друштвене историје, без којег би и сама историја града Новог Сада била сиромашнија.

Др Аїнеш Озер

SÂRBII ÎN GOLGOTA BARĂGANULUI: NOI CONTRIBUȚII – СРБИ У БАРАГАНСКОЈ ГОЛГОТИ: НОВИ ПРИЛОЗИ

Миодраг Милин, Цветко Михајлов, Андреј Милин. „Миртон" и Савез Срба у Румунији, Темишвар 2016, ISBN 978-973-52-1645-0; ISBN 978-606-8079-70-7

Ново издање о Бараганској голготи Срба у Румунији (*Sârbii în Golgota Barărăganului – Срби у Бараїанској Голїоши*) значајно проширује историјско сазнање о периоду ове насилне депортације хетерогеног становништва Баната из насеља граничног појаса Румуније према тадашњој Федеративној народној републици Југославији (ФНРЈ). Овде се издваја и заокружује тема о страдањима припадника српске мањине исељених из својих домова и пребачених на пусту мочварну равницу Бараган на крајњем истоку Румуније (1951-1955. године).

У књизи формата Б 5, на 432 стране, изложен је наизменично румунски текст и српски превод, на тему *деїорїације банаїских Срба у їуспару Бараїан*. Након обраћања Петру Мирчова, председника Удружења бивших интерниранца и речи аутора, надаље су целине које потписују коаутори, проф. др. Миодраг Милин историчар др. Андреј Милин етнолог и антрополог; а о животним искуствима Цветко Михаилов, бивши депортирац, виђен члан Удружења бивших прогнаника у Бараган.

Након дванаест година и пет издања књиге *Срби из Румуније у Бараїанској їолїоши* ове године је изашао Наслов са новим сазнањима о овом друштвеном феномену. Увећан је списак за неколико стотина депотованих лица српске националности; прикупљена је усмена грађа од више десетина бивших страдалника након 65 година временске, али занемарљиве

емотивне дистанце; такође, нови подаци из архива осветљавају детаље тадашњег политичког деловања током идеолошког сукоба након резолуције Информбироа 1948, *хладног рата* и јачања *ивоздене завесе* совјетског блока према земљама запада, све до нормализације међународних односа 1955. године.

Цветко Михаилов и сам жртва прогона, у поглављу *Аргументи* наводи главне црте о току депортације, животу и раду у присилном пребивалишту у типским кућама и насељима које су сами градили у пустари Бараган уз делту Дунава; *Корени депортираца* садрже историјски приказ стварања мултиетничности и мултикултуралности Баната у контексту европских збивања од краја 17. века до дешавања о којима је овде реч; *Живот у изгнанству*, описује третман прогнаних из Баната, груписаних у хетерогене целине, али су у Бараган пренели и интегративни модел преживљавања кроз сарадњу и размену знања и искуства; За пет година боравка, у репресивним условима принудног рада обично у оближњим пољопривредним газдинствима, према пројектима насеља и кућица за становање, сами су изградили осамнаест села у тој негостољубивој области.

О депортацији Срба из Баната, на основу грађе из архива у Србији, Миодраг и Андреј Милин су представили време агресивне антијугословенске и антисрпске политичке кампање у земљама источног блока, посебно у Румунији. Управљало се из Москве, а деловало кроз мрежу Секуритатее и Милиције. Прогањани су виђенији Срби, првенствено у селима Банатске клисуре где је била највећа концентрација српског становништва у вези са догађајима у ФНРЈ. Декларативно, заштита режима од класног непријатеља, служила је и као погодна формула за пљачкање имовине депортованих. Од 1948. године притисци, хапшења и прогони уз инсценирану пропаганду о нападима западних војних снага са територије Југославије, кулминирали су са брижљиво припремљеном депортацијом лица под сумњом да су противници комунистичког режима. Обухваћено је преко 40.000, класних *непријатеља*, Румуна, Немаца, Бугара, Мађара и других, међу којима око 2.800 Срба. Малтретирање од стране режимских органа се донекле ублажава током 1953. године; а децембра 1955, услед побољшања политичке климе у Европи и односа Румуније и Југославије, највећим делом су расељене бараганске колоније. Повратници су у Банату затекли уништене куће и имовину, тако да је слобода била једино добро које их је снашло.

Посебно је илустративан одабир Цветка Михајлова од 14 садржајно разноврсних *Сведочанстава казивача о њиховим баражанским искуствима* која су их заувек променила. Иако су се одвијали по једнообразном моделу, њихови доживљаји су разнолики. Сви су нагло и насилно измештени из својих домова у граничном појасу југозападног Баната, од деце са 3-4 године, несвесне шта им се догађа, преко адолесцената са проблемима адаптације на ригорозне климатске, материјалне и социјалне услове. Неки касније стасали депортирци приповедају о напорима родитеља да им обезбеде склониште и храну а касније и образовање, при чему је све мучила носталгија. Многи носе тугу јер су тамо покопали најдраже; многи страдали од болести; излагани великим напорима, више гладни него сити, чувајући храну за своју децу. Траума девојчице (М.Ј) током шест дана са породицом завејаном у снегу без хране и пића, потиснула јој је друга сећања из тог доба.

Има неколико примера аутентичних *приповедања* у форми народног десетерца, насталих у преживљавањима туробних сећања. Потомци пресељених рођени у Барагану, такође чувају сећања са поносом на своје породице, као Љ. Унчански из Чанада на свог оца који је, иако београдски дипломац из 1950, годинама рехабилитовао своју стручност до звања академика; или сећања професорке информатике у Темишвару на деценијске напоре своје породице на обнављању порушеног дома, чувајући напокон враћено породично имање као породичну светињу.

Изданак хрватског терезијанског племства из Кече, такође носи осећај горчине између губитка свега у родном крају и непријатељског дочека домаћег становништва Барагана заведеног режимском пропагандом. Било је и расељавања породица као код Томе Стојшића, тада студента, коме је одведен остатак породице. Има примера који илуструју још строжији третман припадника етапних насељавања у Тимиш, као са младићем пореклом из Бесарабије који је остао школовао се, запослио и засновао породицу. Сада као пензионер живи у Дудашу, у Барагану. На крају овог поглавља је *резиме* из угла, Р. Константинова, који закључује да је комунизам најгоре што се могло догодити овом свету.

Ауторски тандем М. и А. Милин, у одељку *Југословенска дипломатска офанзива у Букурешту и крај депортације Срба у Бараган (1955)* објављује релевантна архивска документа на основу којих М.М. констатује да југословенска дипломатија у то време

делује у вези депортовања Срба у Бараган, док је румунска страна игнорише, колико је могуће у променљивој клими међублоковских односа. До помака долази након смрти Стаљина (1953) када Г. Г. Деж балансира одлажући проблем повраћаја мовине одузете депортованима. Разрешење почиње са *београдском декларацијом* од 2. јуна 1955. године. Деловање према разрешењу овог *Гордијевог чвора* се повезује за пријемом Румуније у УН, тако да се у децембру доноси Одлука о повраћају депортованих. Одељак се наставља са обиљем објављене дипломатске преписке између две земље. Политичко деловање и потписивање акта 1955. пратила је иницијатива Југословенске амбасаде у Румунији за састављање спискова депортованих Срба. Један од контактираних је био студент Т. Стојшић, сада протојереј ставрофор у Њујорку. Упркос ометању Секуритатее исте године, из протестне ноте од стране Југославије, Уједињене нације су сазнале истину о овој нехуманој пракси Румуније, тада пред пријемом у УН. На терену, процес је текао невољно, прво ради убирања летине у Барагану, а затим и због обавезе повраћаја одузете имовине. На тамној страни медаље су била гоњења, пресуде и затвор за Србе активисте. До јавног геста покајања долази тек 2015. године, са објављивањем вести о промоцији књиге Марчела Саманце *Барајанци – судбине на таласима историје*, што је у Парламенту Румуније пропраћено изразима дубоког поштовања према страдалима 1950-их, са убеђењем да нико у тој земљи нема право да заборави њихову трагедију и да се тако нешто више никада не понови.

Међу прилозима је и *Извештај о комеморацијама упокојеним*, одржаним у Барагану и Темишвару, а одржаваће се годишње у знак сећања на дане Духова 1951. У ангажованом *Закључку* К. Вулканеску износи и запажање да су након опште амнестије, бараганске куће порушене а земља поорана, што је био покушај брисања трагова злочина.

Опсежан прилог *је Статистика депортовања* у виду спискова депортованих Срба по местима порекла, односно према местима насељења на територији Барагана; као и попис свих упокојених Срба у Барагану (1951-1956).

Илустративни прилози су: Мапа са обележеном територијом одакле је вршена депортација; Мапа са територијом где су депортовани присилно саградили нова насеља; Серија фотографија снимљених у приликама одавања поште страдалима; Графичка симулација пројекта планираног Меморијалног центра у Барагану; И на крају, почев од *Одлуке Министарства унутрашњих послова Румуније* о повраћају депортованих лица у њихова пребивалишта, од 20. децембра 1955, још неколико примера Одлука о ослобађању одређених лица, припадника српске мањине у Румунији. Резиме је преведен на немачки и енглески језик.

Уз обиље изложених информација о књизи, нагласила бих чињеницу да представља значајан допринос расветљавању једне мрачне епизоде зла када је разорена друштвена и етничка структура западног појаса Румуније, издвајајући проблематику везану за судбину Срба који су били недужне жртве међублоковских размирица. На крају, препоручујем овај Наслов са напоменом да двојезичност чини штиво једнако доступним српском и румунском читалаштву.

Братислава Идвореан-Стефановић

ДВА ВИЂЕЊА ЈЕДНОГ КАТАЛОГА

Торонталска жупанија и њено наслеђе (аутор изложбе и каталога Филип Крчмар),
Зрењанин 2015, 268 страна.

Историјски архив Зрењанин је, у сарадњи са Народним музејом Зрењанин, у децембру 2015. године реализовао изложбу под називом *Торонтaлска жупанија и њено наслеђе*, аутора Филипа Крчмара, историчара и архивисте Историјског архива Зрењанин. Изложбена поставка била је доступна до краја јануара 2016. године.

Торонталска жупанија била је политичко-административна област некадашње Краљевине Угарске, а потом Хабзбуршке монархије, односно Аустро-Угарске, све до њеног распада 1918. године. Жупанија је под овим називом, у различитом територијалном обиму, постојала од позног средњег века (први пут се јавља у првој половини 14. века), да би 1779.

била поново конституисана после успешних ратова Хабзбурга против Османлија у 18. веку. До Првог светског рата и пропасти Монархије, Жупанија је још једном укидана, за време постојања Војводства Србије и Тамишког Баната (1849–1860), као последице пропасти мађарске побуне против Бечког двора током Револуције 1848–1849. Границе њене територије биле су са једне стране природне – Тиса и Мориш, а са друге стране административне – Банатска војна граница и Тамишка жупанија. После 1873. године и укидања војне границе у Банату, територија Жупаније избија на Дунав, обухвативши тиме онај део Баната који ће после Првог светског рата припасти Краљевини СХС. У периоду од прве обнове 1779. до укидања и њеног припајања Краљевини СХС, Жупанија је била место бројних историјских процеса и промена карактеристичних за целокупан европски простор – од убрзаног развоја пољопривреде и трговине, нешто касније и постепене индустријализације, са развојем саобраћајне инфраструктуре, до развоја институција културе (књижаре, позоришта, штампарија) као и уметничког стваралаштва. Са друге стране, политички живот Жупаније био је одраз политичких прилика у Монархији.

Изложба *Торонтална жупанија и њено наслеђе* представља покушај указивања на значај историје Баната који је био обухваћен овом административном целином. Како истиче аутор изложбе и каталога историчар Филип Крчмар, познавалац богате историје Жупаније у другој половини 19. века, иако је „деценијама, па и вековима, представљала историјску реалност и свакодневицу", „Торонтална жупанија је данас – изузимајући уске академске кругове – махом непозната широј јавности", те се нашла на маргинама завичајне историје и историографије. У овим речима се може наћи и оправдање за врло обиман каталог изложбе, који представља успешан покушај сагледавања прошлости Жупаније. Поред дела каталога посвећеног изложбеној поставци, односно попису изложбеног материјала (223–258), као и спискова торонталских жупана и поджупана (175–222), најобимнији део каталога обухвата преглед различитих аспеката прошлости Жупаније (9–179).

У наведеном делу каталога, аутор је најпре пажњу посветио политичкој историји Жупаније (13–102), да би се касније упустио у дефинисање географских, климатских, демографских и политичко-административних оквира. Први део обухватио је преглед догађајне историје овог дела Баната од средњовековних корена Жупаније у оквирима Краљевине Угарске до прве и друге обнове у оквирима Хабсбуршке монархије, док је највећа пажња посвећена најдинамичнијем раздобљу поново обновљене Жупаније после укидања Војводства Србије. У тематски структурисаном тексту, посебна пажња посвећена је привреди – од истицања значаја Баната као житнице угарског дела Монархије, банатског „Мисира", развоја трговине, занатства и индустрије, затим саобраћајне инфраструктуре, те финансијских институција (штедионица и банака). Уз привреду, у оквиру посебних целина, обрађен је развој просвете, односно основног и средњег школства, као и оснивање институција културе (позориште, књижаре, читаонице, библиотеке) и појава различитих књижевних, уметничких и научних остварења.

Управо читање последњих поглавља каталога, где се срећемо са именима књижевника, песника, публициста, историографа, правника, ликовних уметника, указује на значај истраживања тема попут Торонталске жупаније. Обиман историографски текст управо је био неопходан да богатству експоната прикупљених из различитих и бројних институција културе (Историјски архив Зрењанин, Народни музеј Зрењанин, Архив Војводине, Библиотека Матице српске, Музеј „Атила Јожеф" у Макоу) да смисао и укаже на суштину њихове повезаности.

Сара Самарџић

* * *

Можда ће се неко након изложбе *Торонтална жупанија и њено наслеђе* сетити мисли Конрад Ђерђа (Konrád György), који је, говорећи о честим променама држава у прошлости на овим просторима, изјавио да су изузетно ретке земље у којима се након таквих промена, поштује рад и залагање претходних градоначелника, а њихови портрети не доспевају на сметлиште. Одлука Филипа Крчмара да у приказ Торонталске жупаније укључи и потрете некадашњих њених челних људи, може у извесном смислу да кореспондира са идејом поменутог писца, но, првенствено сведочи о покушају аутора изложбе да нам пружи једно ново, идеологијом мање оптерећено, виђење овдашње прошлости. Сама поставка изложбе, веома савесно и професионално урађена, нам сугерише да од Крчмара, као некога ко иза себе има свега пар година радног искуства у архиву, ваља у будућности очекивати још много више. На шта би могло да се односи то *више*, покушаћемо да покажемо на примерима из пратећег каталога изложбе. При томе, није нам намера да бројимо омашке - превиди су саставни део сваког посла; наша жеља је да укажемо на детаље који наговештавају да ауторови потенцијали још нису сасвим исцрпени.

У уводном делу каталога Крчмар је појединачно навео неке од сегмената прошлости које је намеравао презентовати на изложби, али је и – с правом – констатовао како није могуће обухватити феномен жупаније у тоталитету. Ово последње је разлог због којег је у књизи приметан контраст између: крајње студиозно представљених политичких догађања на територији ове жупаније и веома пажљиво обрађене историје жупаније као политичко-административне јединице - са једне стране, те мање детаљно датог приказа привредних, културних и других аспеката прошлости овог подручја – са друге. Неоспорно је да је свака изложбена поставка условљена објективним околностима – историјским изворима којима располажемо и који у принципу одређују структуру и обим нашег рада, но можда се управо стога могло покушати да се евентуалним изменама коначног наслова изложбе прецизније дефинише тема. Уопштеним насловом се свакако на први поглед не ограничавамо толико у раду, док нам у ствари такав наслов заправо намеће обавезе друге врсте. *Politicum* је одувек у великој мери утицао на наше судбине, али је он - ма како значајан - ипак само један сегмент свеукупне прошлости. За ширу публику - ону због које се најчешће и приређују изложбе - би барем исто толико интересантно било да је већа пажња посвећена карактеристикама које су ту жупанију разликовале од осталих шездесетак угарских-мађарских жупанија, односно, оним особеностима из прошлости које и данас ове просторе чине јединственим унутар Србије. У том контексту: када је поводом Миленијумске изложбе 1896. торонталски Приређивачки одбор првобитно одлучио да на свом штанду подигне једну бугарску сељачку кућу (стр. 77), онда је то могло значити да су по мишљењу тог одбора Бугари представљали управо једну такву специфичност ових простора.

На страни 130, у фусноти бр. 587, се у књизи оправдано наводи проблем паралелне употребе назива места на различитим језицима, односно дилеме о начину именовања појединих овдашњих насеља која су се током времена спајала, или су мењала свој географски положај, назив. Ипак, пошто то конкретно није наглашено, није сигурно да је свима јасно како: Катарина, Катрајнфелд и Каталинфалва (стр. 31 - фуснота бр.98, и стр. 41 - текст и фуснота бр. 152) - заправо представљају једно те исто место - место у ком је првобитно сахрањен генерал Киш Ерне. Слично томе, у књизи се говори о Великосенмиклушком округу са срезом Нађсентмиклош - а касније се опет помиње Великосенмиклошки срез (стр. 36 и стр. 38 - фуснота бр. 133). Научна прецизност захтева да именовање насеља вршимо по одређеним принципима како би то насеље могли идентификовати и разликовати га од осталих. Понекад су критеријуми одабира тих начела у извесној мери субјективни, али се након њиховог дефинисања већ очекује одређена доследност у њиховој примени. С друге стране, било би штета да се та ономастичка разноликост - ти различити називи за једно одређено место - виде само као искључиво научни проблем, а да се иза њих не види суштинско богатство ових крајева - етничко шаренило које их је чинило и чини их јединственим у њиховом ширем окружењу и управо стога вредним приказивања. Тако нпр, за нека торонталска места на територији данашње Румуније тамошњи Срби имају своје варијанте назива. Место које се у књизи помиње као Српски Сенмартон, локални Срби - почев од Доситеја, па до наших савременика - називају Српски Семартон. Разлика међу овим облицима јесте минимална, могуће је да другопоменути облик данас

делује архаичније, но баш као такав он не само да именује конкретан топоним, већ и сведочи о природној потреби једног мањинског језика за сопственим очувањем и заштитом од утицаја страних језика.

У каталогу се говори о мађаризацији, особито интензивној у другој половини XIX века. Међу мерама, којима је спровођена таква политика, помиње се и насељавање Чанго-Мађара у ову жупанију, но интересантно је да се о „Чанговима" у овој књизи много више говори него о Румунима који су бројчано у неупоредиво већој мери били заступљени на овим просторима. Поред тога, када је већ реч о мађаризацији: ако нас историја учи да, између осталог, повезујемо појаве из садашњости и прошлости, као и да се критички односимо према њима; а имајући у виду да многе званичне установе у данашњем Зрењанину на свом улазу имају табле са натписима на: српском, мађарском, румунском и словачком језику; те узимајући у обзир чињеницу да Народни музеј Зрењанин, као институција у којој је изложба била постављена, има информативне брошуре о својој сталној поставци на тим језицима; чинило би се логичним да и ова књига или изложба у одређеној форми доспе до заинтересованих на тим језицима. Са тачке гледишта рационалности ова врста вишејезичности може деловати као сувишна у време опште распрострањености енглеског језика, но уколико у том лингвистичком вишегласју препознамо једну битну нијансу овдашњег локалног колорита која заслужује да буде очувана, тада ваља бити свестан да је њен опстанак могућ само уколико ти језици буду коришћени, између осталог, и у дискурсима од општег значаја – чему заједничка нам прошлост свакако припада.

У вези са историчарима који се у књизи помињу ми бисмо се ограничили само на пар опаски које могу употпунити информације о некима од њих. За опата-историчара Сабо Ференца (Szabó) /1843-1905/ (стр. 173) се каже да је он писао синтетске приказе и уџбенике европске и светске историје, али са ове дистанце се чини барем исто толико значајним и његов рад као уредника едиције историјско-географске библиотеке, у оквиру које је објављено по једно дело: Ранкеа, Јиречека, Тима (Thim) и др. Од новијих историчара који су се бавили Торонталом у каталогу се помиње Арпад Лебл (стр. 101) - но занимљиво је да је он пар књига и чланака на ту тему објавио и под псеудонимом Леринц (Lőrinc) Петер. Што се тиче докторске дисертације Хегедиш (Hegedűs) Антала *Аграрни односи у торонталској жупанији у Банату 1779-1848*, вреди нагласити да је овај рад након свог објављивања био уврштен у НИН-ову листу десет најбољих књига из области историје - публикованих 1987. године у тадашњој Југославији.

На крају каталога је дат детаљан попис грађе која је коришћена у раду, односно установа из којих потиче та грађа. Можда је на том месту могао да се наведе и свима познати податак да у архивима у Аустрији и Мађарској постоји још доста извора који се односе на ове крајеве. Несумњиво је да било какво озбиљније истраживање у иностранству за нас још увек представља превелик финансијски трошак, али у прошлости су се на тим територијама налазиле надређене власти и за ове крајеве, а њихова архивска грађа је могла бити поменута, ако ни због чега другог, оно због чињенице да су поједини документи тих извора свима доступни у дигитализованој форми преко интернета. Тако свако може стећи увид у: копију одлуке о додели званичног печата Торонталској жупанији (1779), географску и управно-политичку карту Торонталске жупаније (1781), записник канонске визитације великобечкеречке Евангелистичке црквене општине (1836), записнике седница Министарског савета Краљевине Мађарске са више одлука које се односе на Торонтал (1867-1918) и др.

Коначно, сагледавајући ову изложбу и пратећи каталог у целини, нећемо погрешити ако Филипа Крчмара, у овом случају као архивисту, будемо сматрали заслужним за један изузетан догађај у нашој архивистици. Може се то сматрати комплиментом - с обзиром на ауторову младост, али и не мора - с обзиром на опште стање у овој струци. Ми се у сваком случају искрено надамо да се Крчмар неће задовољити постигнутим, а узоре - оне праве, он себи може потражити и међу ауторима литературе коју је користио у овом свом раду.

Милован Цветановић

ШАРОЛТА ЈОАНОВИЋ (1940-2014)

Била ми је пријатељ преко три деценије и колегиница у вршачком музеју више од једне деценије. Последњег дана у месецу септембру, у рано јутро, 2014. године завршио се животни пут Шаролте Јоановић, истакнутог археолога, личности изузетних интелектуалних и општељудских вредности.

Шаролта Јоановић рођена је 14. августа 1940. године у Панчеву, у угледној грађанској породици у којој је стекла свестрано образовање. Дипломирала је 1965. године на Филозофском факултету у Београду на групи за археологију. Радила је у вршачком музеју од 1976. године до пензионисања 2003. године. Њена плодна музејска активност била је непрекидно усмерена на проучавање, попуњавање, инвентарисање и публиковање праисторијске археолошке збирке музеја који хронолошки припада палеолитским и неолитским културама.

Од самог почетка рада у музеју још као археолог - почетник, учествовала је на дугим рекогносцирањима праисторијских налазишта југоисточног дела Баната брижљиво бележећи нове податке и опажања о случајним налазима који су указивали на још неоткривене локалитете. Тако је регистрован нови неолитски локалитет Банатска Суботица-Церовица (Š. Joanović, AP 18, Beograd 1976, 17-20). Седамдесетих година учествовала је у неколико кампања и на заштитним археолшким истраживањима на подручју Вршца - локалитет Ат (Š. Joanović, AP 19, Beograd 1977, 18-20) као и ван нашег подручја (Гомолава, село Хртковци, источни Срем). У то време мало је музеја укључивало нас студенте у археолошка ископавања. Шаролта је била та која ме је прва укључила у теренску екипу и свет хронологија, типологија, нивелира, теренских дневника, свет чудесних археолога које сам знала само из литературе. Била је гостољубива, изузетна домаћица која је на лицу места на терену припремала укусне и маштовите оброке целој екипи. У свом пријатном, артистички уређеном дому угостила је бројне чланове екипе као и археологе који су боравили у вршачком музеју не само из наше земље већ и из Мађарске, Румуније, Аустрије, Словеније.

Написала је више чланака, прилога, синтеза које је објављивала у нашим стручним часописима: Истраживања палеолита у потесу Ат код Вршца 1984. године, *Гласник САД* 2, Београд 1985, 159-163; Налаз импортоване керамике са локалитета Ат у Вршцу, *Гласник САД* 5, Београд 1989, 69-72; Налази горњег палеолита са локалитета Црвенка крај Вршца, *РВМ* 31, Нови Сад 1988-1989, 7-12; Пластика из приватних збирки са неолитских локалитета југоисточног Баната, *РВМ* 32, Нови Сад 1989-1990, 17-30; Нови налази винчанске културе у југоисточном Банату, *РВМ* 43, Нови Сад 1992, 33-42; Модели кућа из Ата код Вршца, *ГМБ* 6, Панчево 1995, 33-33-42; Винчанска антропоморфна пластика са локалитета Ат из збирке Народног музеја у Вршцу, *ГМБ* 7, Панчево 1996, 5-20; Антропоморфне статуете старијег неолита из збирке Народног музеја у Вршцу, *ГМБ* 8, Панчево 1998, 5-14; Антропоморфна пластика са локалитета Кремењак код Потпорња, *ГМБ* 11/12, Панчево 2002, 5-46. Аутор је прилога: *Палеолит и неолит, Археолошки налази југоисточног Баната*, каталог, Вршац 1991; *Praistorijski odsek – zbirke kamenog doba, Gradski muzej Vršac 1882-2002*, монографија, Vršac 2002.

Озбиљно, предано, са урођеном прецизношћу проучавала је и публиковала археолошке налазе али, њено срце је било нераскидиво везано за камени материјал. Као резултат те митолошке фасцинације каменом, оставила нам је последњу публикацију,

синтезу њеног дугогодишњег рада – монографију: *Типолошка анализа глачаног каменог материјала из Поморја*, Вршац 2003.

Реализовала је самостално или у сарадњи са колегама низ тематских изложби са каталозима: *Неолит Јужног Баната*, Панчево 1978, (са Милом Прикић); *Неолитско насеље Кремењак код Поморја*, Вршац 1982, *Привреда праисторије* (са Ј. Узелцем), Вршац 1985.

Изложба *Преобликовани камен* коју је са невероватном упорношћу реализовала 2000. године за дан наше установе (9. мај) била је изузетно едукативна и посећена. То је била права покретна изложба која је гостовала је у току 2001. године у музејима Румуније (Темишвар, Решица и Лугош).

Поред свог матерњег (мађарског језика), беспрекорно је говорила и писала на српскохрватском језику, поседовала солидно знање немачког и енглеског језика. Истичемо да је Шаролта Јоановић дала огроман допринос у превођењу документације и литературе са старог мађарског језика XIX и с почетка XX века коју поседује вршачки музеј. Ш. Јоановић је скоро у потпуности превела на српски језик део инвентарне књиге Ф. Милекера (од године 1894-1913.) писан на мађарском језику. Превод је писала слободном руком, на каро папиру који је поделила у колоне истоветне оригиналу. Велики допринос дала је у реализацији значајне публикације: Р. Рашајски, *Библиографија радова Феликса Милекера*, Вршац 1995. Превела је на наш језик наслове из обимне библиографије Ф. Милекера на мађарском језику уз које је дала кратак садржај. Значајан је њен удео у уређењу наше библиотеке (фонд издања на мађарском и немачком језику).

Рођена Панчевка, која је дуго живела у Београду, доселила се у Вршац, мали, непознат град у којем није имала ни родбине ни пријатеља, ни посао. Разлог је био запошљење њеног супруга. Од почетка је прихватила Вршац свим срцем и душом. Заволела је његове људе, била занесена природом Вршца и околине. Запослила се у музеју тек у зрелим годинама, као мајка двоје деце, када јој је било 36, жељна рада у струци, пуна ентузијазма и у потпуности посвећена археологији. Поред њене основне делатности са великим жаром је проучавала историју и културу Вршца. Непрекидно је преводила стару мађарску литературу релевантну за истраживања свих одељења музеја и помагала колегама археолозима, историчарима, етнолозима, историчарима уметности. Присећам се са каквом енергијом, знатижељом и прецизношћу ми је преводила дугачке реченице о налазима новца са тог мени потпуно непознатог језика са чудним акцентима и суфиксима. Временом сам захваљујући нашем заједничком раду све више упознавала тај језик који ми је постао блискији и разумљивији.

У току свог плодног радног века учествовала је у раду наших струковних организација у овиру претходне Југославије, музејских друштава Војводине и Србије као и у управним телима нашег музеја.

Била је госпођа старог кова, изузетних манира, ван конвенција, посебног смисла за хумор са којим нас је често засмејавала. У исто време била је бескомпромисна, отвореног духа, бранилац правих вредности и социјалне правде. Њену личност красиле су многе врлине: опште образовање, искричава интелигенција, неисцрпна радна енергија и упорност, готово младалачка знатижеља, фасцинираност праисторијом.

Полетна и енергична, увек је безрезервно волела да се дружи с младима и да им помогне. Њен рад и значајна грађа коју је оставила за собом представљају подстрек и основу за будућа истраживања праисторијских култура не само Баната већ и ширег региона. Била је уважени колега, ментор, наш учитељ и пријатељ великог срца. Дала је огроман допринос култури овог града и српској археологији.

И у пензији водила је водила богат и плодан живот и говорила ми је да је срећна што је њена збирка добила врсног наследника.

Била ми је пријатељ и колега. Давала ми је подршку у најтежим тренуцима и подстицала мој рад. Њену дубоку продуховљеност спознала сам радећи са њом али и у дугим приватним разговорима...

Сви ми који смо имали задовољство да делимо радне и свакодневне тренутке с нашом драгом Шари, носимо прегршт лепих и незаборавних успомена.

Љиљана Бакић

AKADEMIK BORISLAV JOVANOVIĆ (1930–2015)

Krajem 2015. godine (13. novembra) iz naše sredine otišao je naš dragi kolega, arheolog, akademik Borislav Jovanović. Tiho, nenametljivo baš kako je živeo i radio, naš Bora, kako smo ga svi oslovljavali, preselio se u večnost.

Borislav Jovanović je rođen 1930. godine u Kavadarcima, u Makedoniji. Osnovno i srednje obrazovanje sticao je u naselju Đorče Petrov, kraj Skoplja, Kraljevu i Novom Sadu, gde je završio gimnaziju 1949. godine. Na Filozofskom fakultetu u Beogradu, na Katedri za arheologiju, diplomirao je 1955.godine. Na istoj katedri, u periodu od 1956. do 1958. godine završio je postdiplomske studije iz praistorijske arheologije. Na matičnom fakultetu 1964. odbranio je doktorsku disertaciju sa temom Metalurgija eneolitskog perioda Jugoslavije.

Nakon magistraskih studija počeo je da radi u Arheološkom istitutu u Beogradu, gde je ostao do kraja radnog veka. Tokom tog dugog razdoblja, od 1959. do 1995. godine prošao je kroz sva zvanja predviđena za naučne radnike – od asistenta do naučnog savetnika iz oblasti praistorijske i protoistorijske arheologije. U periodu od 1978. do 1986. godine bio je direktor Arheološkog instituta. Pored toga, u matičnoj kući radio je na organizaciji i izvođenju obimnih istraživačkih projekata: zaštitna iskopavanja na Đerdapu (1965–1970. godine), te višegodišnja sistematska iskopavanja pojedinih arheoloških nalazišta, kao što su Rudna Glava kod Majdanpeka i Gomolava, kod Hrtkovaca u Sremu.

Na Gomolavi je punih dvadeset godina , od 1965. do 1985, bio jedan od rukovodilaca na tamošnjem, višeslojnom, arheološkom lokalitetu. Ovaj zamašan posao započeo je sa svojim kolegama sa studija, dr Bogdanom Bruknerom i dr Nikolom Tasićem, da bi, potom, pune dve decenije redovno dolazio u Hrtkovce. Pa i onda kada su istraživanja ovog lokaliteta bila već okončana. Za Gomolavu, ali i za Vojvođanski muzej u Novom Sadu, bio je vezan do kraja svog višedecenijeskog stvaralaštva. Zapravo, i do samog kraja svog bogatog života.

Kao stručni kolsuntant i recenzent sarađivao je na brojnim izložbama koje je Vojvođanski muzej realizovao u periodu od 1970. do 1990. godine. Bio je recenzent i Stalne postavke Vojvođanskog muzeja, koja je otvorena 1990. godine, za oblast arheologije.

Akademik Borislav Jovanović, posvećen praistorijskoj arheologiji, posebno se bavio pitanjem postanka i razvoja najstarije metalurgije bakra u balkansko-podunavskoj oblasti. Izučavao je i formiranje najstarije zemljoradnje na istom prostoru, sa naglašenom ulogom u tome Srednjeg podunavlja i Đerdapske klisure (kulture Lepenskog vira).

Tokom tih istraživanja otkrio je lokalitet Rudna Glava kod Majdanpeka, koji pripada vinčanskoj kulturi i predstavlja središte jednog od najranijih iskopa/rudarstva bakra u jugoistočnoj Evropi. Arheološka istraživanja Rudne Glave realizovana su 1969–1979, da bi potom, povremeno, nastavljana sve do 1989. godine.

Otkrićem Rudne Glave promenjena je svest o praistorijskim zajednicama centralnog Balkana. Izučavajući početke arheometalurgije u vinčanskoj kulturi, Borislav Jovanović je otvorio novo poglavlje u iščitavanju i tumačenju praistorijskih zajednica na centralnom Balkanu. Dabome, i promena unutar tih zajednica, koje su neminovno sledile nakon otkrića bakra, a koje su uslovile prelazak iz kamenog doba u doba metala. Njegovo istraživanje na lokalitetu Rudna Glava, odnosno bakra u vinčanskoj kulturi na centralnom Balkanu, danas njegove kolege koriste kao polaznu osnovu za izučavanje arheometalurgije u Evropi pa i u drugim delovima sveta.

Bile su to godine kada su interdisciplinarana istraživanja, sprovedena na Đerdapu, Rudnoj Glavi i Gomolavi, uz naučni pristup akademika Borislava Jovanovića, Srbiji i tadašnjoj Jugoslaviji omogućila ulazak u evropske naučne krugove. Bile su to plodne godine za arheologe u Srbiji.

U protoistorijskoj arheologiji, još jednoj oblasti koju je naš istaknuti arheolog marljivo izučavao, posebna njegova pažnja bila je usmerena ka izučavanju Kelta. Pohodi keltskih plemena iz srca Evrope na Balkansko poluostrvo, njihova umetnost i materijalna kultura, bile su oblasti kojima se Bora Jovanović bavio više decenija. U njegovoj bogatoj bibliografiji veliki broj stručnih i naučnih radova posvećen je upravo Keltima, koji su naseljavali Podunavlje i Pomoravlje više vekova. Istaživanja lokaliteta kao što su nekropola u Pećinama kod Kostolca i naselje Skordiska na Gomolavi svrstali su ovog predanog stvaraoca, još jednom, u rang naučnika svetskog renomea.

Za akademika Borislava Jovanovića s pravom se može reći da se svojim delom svrstao u velikane koji su u arheologiji obeležili drugu polovinu XX veka. Stvorio je dela neprolazne vrednosti, započeta još kod izrade doktorske disertacije (1971), pod nazivom *Metalurgija eneolitskog perioda Jugoslavije*. Sa B. Bruknerom i N. Tasićem publikovao je monografiju *Praistorija Vojvodine*, koja je vrednovana i kao doprinos ukupnom kulturnom i društvenom razvoju zemlje, zbog čega su njeni autori poneli Oktobarsku nagradu Novoga Sada (1974). Jedan je od koautora monografije *Praistorija jugoslovenskih zemalja*, knjige III i V . Da bi, već nakon prve faze istraživanja na Rudnoj Glavi (1982), Bora Jovanović objavio monografiju o njoj kao o najstarijem rudarstvu bakra na centralnom Balkanu.

Pored ove tri monografije ugledni istraživač bio je koautor mnoštva značajnih publikacija. Tu su, *Илирска кнежевска некройола у Аштеници* (Ђукић, М. & Б. Јовановић, 1966) i *Методолоīија истраживања у праисторијској археолоīији* (Тасић, Н. & Б. Јовановић, 1979). Potom i dve monografije o Gomolavi: *Gomolava 2: naselje mlađeg gvozdenog doba* (Jovanović, B. & M. Jovanović, 1988) i *Gomolava 4: naselje kasnog eneolita* (Petrović, J. & B. Jovanović, 2002).

Bora Jovanović je bio i jedan od saradnika na izradi *Lexikon zur Keltischen Archäologie*, koji je izašao iz štampe 2012. godine u Beču. Poslednjih godina radio je kao član uređivačkog odbora Srpske enciklopedije. Za Prvi tom enciklopedije, knjige 1 i 2, pripremio je i objavio niz tekstova.

Pored ovih publikacija, objavio je oko 300 naučnih i stručnih radova u brojnim, domaćim i stranim, stručnim časopisima.

Akademik Borislav Jovanović učestvovao je na većem broju domaćih i stranih naučnih skupova. Bio je na kraćem studijskom boravku u Velikoj Britaniji, Francuskoj, Kini i Severnoj Americi. Sarađivao je u naučnim i stručnim telima, domaćim i stranim, u okviru institucija koje se bave istraživanjima i zaštitom spomenika kulture. Bio je član Međunarodnog društva za istoriju arheometalurgije The Historical Metallurgy Society (HMS) u Londonu, dopisni član Deutsches Archäologisches Institut-a u Berlinu i član međunarodne redakcije časopisa *Etude Celtique* u Parizu. Sem ostaloga, bio je i član zajedničke komisije SANU i Rumunske akademije nauka na projektu „Praistorija Banata".

Za dopisnog člana istorijskog odeljenja SANU izabran je 2003. godine. Njegova pristupna akademska beseda bila je posvećena vinčanskoj kulturi: *Elementi istoričnosti u evoluciji vinčanske kulture*. Redovni član SANU postao je novembra 2009. godine. Ova druga pristupna beseda bila je okrenuta Keltima: *Pohodi istočnih Kelta na helenističku Grčku i Aziju*.

Borislava Jovanovića upoznala sam 1972. godine na antičkom lokalitetu „Dumbovo" kod Beočina. Sledeće godine svrstana sam u arheološku ekipu „Gomolava" u kojoj je on bio jedan od rukovodilaca. Od tada, pa do kraja njegovog života, bili smo bliski saradnici na izučavanju Kelta i keltske kulture u Podunavlju. Svojim pedagoškim nastupom, pomagao mi je u savladavanju brojnih nepoznanica koje su me čekale u istraživačkom radu, kako na terenu, tako i kod obrade i publikovanja iskopanog materijala. Iz svakog razgovora sa njim odlazila sam obogaćena novim saznanjima.

Sa ponosom kažem da smo mi, arheolozi mlađih generacija, u našem Bori kako smo ga često zvali, imali, do poslednjeg časa njegovog života, pouzdanog i autoritativnog kolegu i učitelja. Tražili smo oslonac u njegovim podsticajnim i nepotkupljivim sudovima. Pred nama je stajao čovek koji je plenio ogromnom radnom energijom, znanjem i širokim obrazovanjem. Pripadao je grupi intelekualaca oko koga su se rado okupljale mnoge generacije arheologa ali i istraživači iz drugih struka. Bio je jedan od osnivača interdisciplinarnog istraživanja na Gomolavi, koje je kasnije prihvaćeno i na drugim lokalitetima u Srbiji.

Bora je rado sarađivao sa svima. Uvek je imao vremena za sve nas koji smo dolazili u njegov kabinet – da nas sasluša i usmeri na pravi put. Mi, koji smo imali sreće da sa njim sarađujemo, da od njega učimo i da se sa njim družimo, ostajemo mu večito zahvalni za sve što je učino za nas, za arheologiju i za našu kulturu.

Marija Jovanović

DR ZSUZSANNA K. ZOFFMANN (1941–2016)

Sredinom juna 2016. godine napustila nas je naša draga koleginica Zsuzsanna K. Zoffmann paleoantropolog. Naša Žuža kao smo je svi iz poštovanja i ljubavi zvali, otišla je tiho, dostojanstveno, baš kako je i živela. Preselila se u večnost. Za njom su ostala njena brojna dela koje nam je podarila tokom svog dugog i plodnog istraživačkog rada.

Zsuzsanna K. Zoffmann rođena je 1941. godine u Vršcu. Potiče iz poznate i nekada bogate porodice Cofman, čiji su preci polovinom 18. veka došli iz Nemačke u Vršac. Po završetku gimnazije koju je pohađala u Vršcu, upisuje se na studije arheologije na Filozofskom fakultetu u Beogradu, na kome je diplomirala 1964. godine. Nakon završetka studija odlazi u Mađarsku, pošto nije uspela da se zaposli u Vojvođanskom muzeju u Novom Sadu, iako su joj roditelji tu živeli.

Životni put Zsuzsannu K. Zoffmann vodi prvo u Pečuj (godine 1966), gde je za životnog saputnika izabrala arheologa Atilu Kiša. Počela je da radi u Janus Pannonius Múzeum, u kome ostaje sve do 1973. Već nakon nekoliko godina, 1973. prelazi u Nemzeti Múzeum u Budimpešti, gde ostaje do penzionisanja.

Iako je ceo radni vek provela u Mađarskoj, Žuža je, kad god su joj prilike dozvoljavale, rado dolazila u Novi Sad. Mada o tome nije često govorila, bila je vezana za ovo podneblje, gde su joj se roditelji doselili nakon II svetskog rata. I svaki put je svraćala do Muzeja. Bila je rado viđen gost u našoj kući. Kao stručnjak sarađivala je sa mnogim kolegama koji su tih godina radili na Đerdapu, Gomolavi, Golokutu, Hrtkovcima, Donjoj Branjevini i drugim lokalitetima u Srbiji. Kao paleoantropolog bila je u prilici da izučava antropološke nalaze brojnih praistorjskih zajednica koje su ovde, u blagorodnu ravnicu, u Podunavlje, pristizale raznim seobama: od starijeg neolita, preko Rimljana do kasnog srednjeg veka.

Vojvođanski muzej, danas Muzej Vojvodine, imao je sa njom veoma uspešnu dugogodišnju saradnju. Obradila je deo antropološkog materijala sa raznih lokaliteta koje je Muzej u proteklih 50 godina sistematski prikupio i sačuvao. Bavila se prevenstveno izučavanjem antropološkog materijala koji je otkriven u Karpatskom Basenu, koji je specifična regija. Njeni radovi nalaze se, kako u *Radovima Vojvođanskog muzeja* tako i u drugim stručnim časposima u jugoistočnoj Evropi.

Zsuzsanna K. Zoffmann bila je veoma drag saradnik na polju paleantropologije. Svoje znanje i iskustvo rado je prenosila na mlađe kolege. Pamtimo je po gospodskom ponašanju, plemenitosti i velikoj radnoj energiji. Jednostavna, nenametljiva ali vrlo odlučna, plenila je ljubaznošću. Nikada se nije predavala, uvek je tragala za novim saznanjima, novim rezultatima koje je sa ponosom svima saopštavala.

Zsuzsanna K. Zoffmann ili naša Žuža, bila je dama. Bila je to celog svog života, bez obzira što je život nije baš mnogo mazio. U svim istraživanjima postavila polazne tačke za dalja antropološa izučavanja ovog, po mnogo čemu jedinstvenog, antropološkog područja. Iza nje su nam ostali brojni stručni radovi koji predstavljaju polaznu osnovu za neka nova antropološka istraživanja u Podunavlju.

Imala sam čast i zadovoljstvo da je poznajem i da sarađujem sa njom. Na mene je ostavila dubok utisak. Svaki susret sa njom bio je praznik.

Zsuzsanna K. Zoffmann, naša Žuža, bila je veliki čovek.

Marija Jovanović